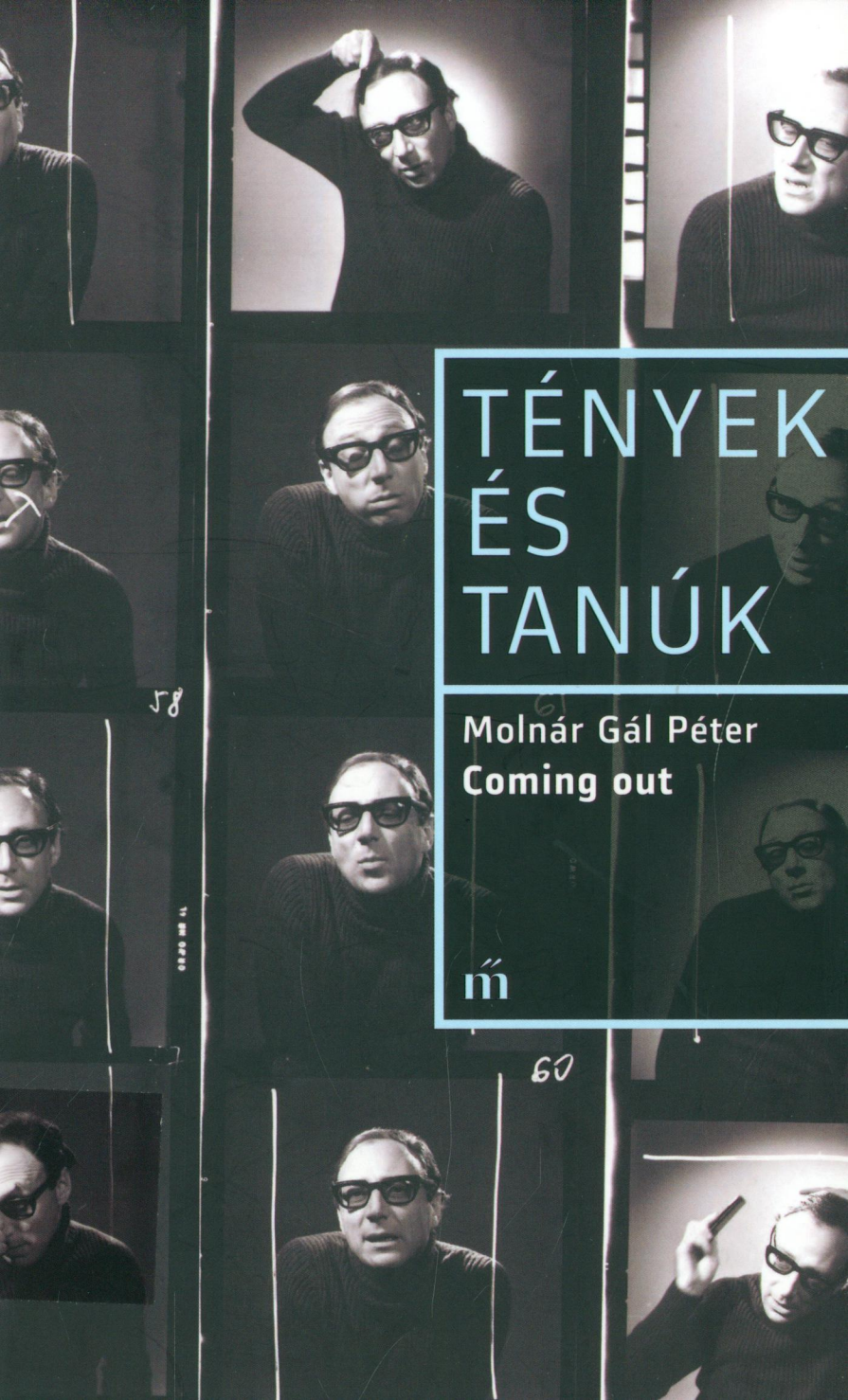

TÉNYEK ÉS TANÚK

Molnár Gál Péter

Coming out

m

TÉNYEK ÉS TANÚK

Molnár Gál Péter

COMING OUT

ANTIKVÁRIUS

MAGVETŐ
BUDAPEST, 2020

792
M80
SOMOGYI KÖNYVTÁR
937939
297 1881 20
SZEGED

Sajtó alá rendezte
SCHMAL ALEXANDRA

Szakmai tanácsadó, az előszót írta
és a jegyzetek írásában közreműködött
LAKOS ANNA

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000702491

© Molnár Gál Péter örököse, 2020

ELŐSZÓ

Molnár Gál Péter 1961-ben dramaturg szakon végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Már tanulmányai idején újságíró-gyakornokként dolgozott. Kritikus lett, egy korszak meghatározó egyénisége, aki kívül-belül ismerte a színházat. A napilapok akkoriban rendszeresen közöltek kritikákat színházról, filmről, könyvekről. Ráadásul a „Párt" lapja, a *Népszabadság* volt a legjelentősebb ezek között. MGP elsősorban ide írt a főiskola elvégzése után. Sokszor volt elfogult, sőt gonoszkodó, de azt mindenki elismerte, a sértettek és a dicsértek egyaránt, hogy írásai szellemesek, élvezetesek, fontosak, süt belőlük a színház szeretete. És nemcsak kritikákat írt, hanem könyveket is, főként a meghatározó, általa szeretett, tisztelt, nagy színészekről.

2004 novemberében derült ki róla, hogy több mint negyven évvel korábban zsarolással beszervezték. Egy hónappal később Fonyódi Péter publikálta a kritikusnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található jelentéseit. Mindez megrázta a színházi világot. MGP pedig, nyilván belső indulatoktól vezérelve, számítógépébe „püfölte" életét, beszervezésének történetét. Először még úgy gondolta, érdemes kiadni, erről tanúskodtak a hírek is: 2004. december 12-én az *Index* beharangozta, hogy hamarosan megjelenik MGP

Coming out című könyve, majd 2005. április 20-án ugyanitt hírül adták, hogy a mű elkészült. A kéziratnak több változata létezik, az egyik, amit a jogörökös átadott a Magvetőnek, a másik a PIM – OSZMI kézirattárában őrzött példány (MGP hagyaték, Gy/1863). MGP bele-belejavított írásába, megpróbálta szerkeszteni, de végül elállt a közléstől. Sokat kellett volna dolgoznia a szövegen, amely végül töredékes maradt. Szerkesztetlen. Pontatlan. Tele tévedéssel. Emlékezete sokszor cserben hagyta, nem ellenőrizte a leírtakat. A rá amúgy nem jellemző pongyola, rosszul megfogalmazott mondatokat sem javította. A kirekesztett, magányossá vált embernek sem ideje, sem ereje nem volt, hogy mindezt megtegye. Már kiírta magából a történetét.

Halála után az örökös úgy döntött, hogy mindezek ellenére érdemes kiadni a *Coming out*ot, mivel fontos kordokumentum, amely jól illeszkedik a Magvető Tények és Tanúk sorozatába. Ez is tehát egy élettörténet, egy visszaemlékezés, amelynek szerzője a saját szemszögéből nézi a világot, a saját narratíváját alkotja meg.

A könyv sajtó alá rendezésekor – a szöveget tiszteletben tartva – az olvasást megkönnyítő javításokat tettünk. Egy helyen, ahol a szöveg érintett szereplője nem járult hozzá a közléshez, szögletes zárójelben három gondolatjellel jelezzük a kihagyást. A jegyzetekkel arra törekedtünk, hogy minél árnyaltabb információkkal segítsük az olvasót a rendszerváltás előtti kulturális, színházi, politikai közegben eligazodni. A kötet végén röviden összefoglaljuk MGP életútját és közöljük fontosabb könyveinek listáját, az annotált névmutatóban pedig összegyűjtöttük az említett személyek alapvető életrajzi adatait.

Lakos Anna

A szöveg sajtó alá rendezése során és a jegyzetek elkészítésében nyújtott segítségükért köszönettel tartozunk Agárdi Péternek, Babarczy Lászlónak, Fesztbaum Bélának, Fodor Tamásnak, Fuchs Líviának, Kenedi Jánosnak, Lengyel Györgynek, Litvai Nellinek, Lőrinc Katalinnak, Nánay Istvánnak, Papp Istvánnak, Prinner Gábornak, Schuller Gabriellának, Székely Gábornak, Szilágyi Ákosnak, Szögi Csabának, Vörös Róbertnek, Zsámbéki Gábornak, Zsótér Sándornak, valamint a PIM – OSZMI munkatársainak: Berze Nórának, Csiszár Mirellának, Gajdó Tamásnak, Halász Tamásnak és Huszár Ágnesnek.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztálya
BITEF	Beogradski Internacionalni Teatarski festival (Belgrádi Nemzetközi Színházi Fesztivál)
BM	Belügyminisztérium
BRFK	Budapesti Rendőr-főkapitányság
CSKP	Csehszlovákia Kommunista Pártja
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
et.	elvtárs
etnő	elvtársnő
fn	fedőnevű
hdgy.	hadnagy
HVDSZ	Helyiipari és Városgazdasági Dolgozók Szakszervezete
IKV	Ingatlankezelő Vállalat
ITI	Nemzetközi Színházi Intézet
KB	Központi Bizottság
KISZ	Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KPVDSZ	Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete
MDF	Magyar Demokrata Fórum

MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MTA KIK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ
MTI	Magyar Távirati Iroda
MTV	Magyar Televízió
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NKVD	Belügyi Népbiztosság (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel)
OMIKE	Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
OSZMI	Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet
OTI	Országos Társadalombiztosító Intézet
PB	Politikai Bizottság
PIM	Petőfi Irodalmi Múzeum
r.	rendőr
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
Táj.ti	tájékoztató tiszt
TKKO	Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály
tmb	titkos megbízott
VGIK	Össz-szövetségi Állami Filmfőiskola (Vszerosszijszkij goszudarsztvennüj unyiversztityet kinyematografii imenyi Sz. A. Geraszimova)

I.
ITT AZ A BÜDÖS BESÚGÓ!

– Itt az a büdös besúgó! – mondta a Nádor utcában szombat délután a szembejövő férfi a feleségének, de én nem hallottam. Azon a bizonyos, félig odaszólok, félig magamhoz beszélek hangon mondta, amibe belekötni sem lehet *(„nem magához szóltam!")*, de azért a kihalt utcán meg kellene hallania a címzettnek, ha nem volna nagy gyakorlata benne, mint éresszen el a füle mellett gorombaságokat. Ifjú kartársam a *Magyar Narancs*-tól megkérdezte:

– Nem hallottad?

– Mit?

– Azt mondta a férfi: itt az a büdös besúgó... azért ezt igazán nem illik!

Nem kapcsoltam ki a nagyothalló készülékem, mégsem hallottam. Lelkileg kikapcsolt vagyok utcán idegen szóra. Nem újabban. Régóta. Neveletlen közegben edzi magát az ember a süketségre. Színikritikusnak életfeltétele. Ha hivatásszerűen műveli valaki mások megsértését, köteles eltűrni az ellenvéleményeket, a vad indulatokat.

Hallani nem hallottam. Láttam azonban őket. Foglalkozási ártalomként kutya-finom megfigyelőkészségem nevelődött ki. Gépiesen rögzítek magatartásokat, helyzeteket, tekinteteket. Hibátlanul olvasom

a kisugárzásokat. Színházi előcsarnokban azt nem hallom meg, amit hozzám beszélnek. Elmondom azonban, hogy háttal nekem, tíz méterre mit mondanak rólam a sarokban szendviccsel a szájukban.

Az engem le-büdös-besúgózók korántsem a csőcseléket képviselték. A felső középosztályból sétáltak ebéd után. Felsőruházatuk ára legkevesebb egyévi átlagkereset. Nem hirtelen-gazdagok. Jómódú, jó arcú, jól öltözött, (amúgy) jó modorú, jól nevelt... úgynevezett jobb emberek. Már a szüleik is jobb emberek voltak, meg azok szülei is. Öltözködésükben semmi hivalkodás. Jó ízlés, visszafogott, egymással harmonizáló színek – tón in tón –; finoman összehangolt darabok. Mindketten úgy festettek, mintha a hitzingi Plachuttánál elköltött ebédet járnák le egészségügyi megfontolásból Schönbrunn felé. Mégsem bécsiek. Budapestiek. Egykorúak lehetünk. Itt éltek a kilencvenes évtizedben. A nyolcvanasban. Hetvenesben. Hatvanasban. Ötvenesben. Negyvenesben. Még belelógtak öntudattal a harmincas évtizedbe is. Első szóra elhiszik, amit olvasnak, amit hallanak. Mindig is elhittek mindent az első szóra? A hatvanas években, az ötvenesekben, a negyvenes évtizedben? Vagy nem hittek mindig. Ellenálltak? Megőrizték integritásukat? Miből? Mennyiért? Miként mentették át a családi vagyont? Miből szaporították? Ellenállásból tartották fenn magukat? Mit mondtak, amikor lakásra jöttek a népnevelők? Mivel foglalkoztak, mialatt én besúgtam?[1]

[1] A *Népszabadság* 2004. november 20-i számában MGP Bejelentés címmel nyilatkozatot tett közzé: „Hetek óta feltételezések terjengenek egykori ügynökmúltamról. 1963-ban valóban aláírtam egy beszervezési nyilatkozatot. Elszámolással önmagamnak tartozom a történtekért. Többet erről mondani nem fogok."

Függelék

Szokás szerint a Függelék a könyv végén található. A miénk kivételesen így kezdődik. Az „utca emberének" rögtöni véleménye, a különböző csatornákból előtörő indulatok, a sajtó reagálásai és a számítógépemre küldött jóindulatú, vagy kevésbé kedves üzenetek ízesebben megágyaznak a következőknek. Megnyilatkoztak olyanok, akik nem kedvelik túlságosan hírlapi működésem. Többen, akik azt se tudták, hogy létezem, amíg ki nem derült egykori beszervezettségem. A helyenként éles hanghoz szoktatott az idő. Közel ötven éve írok színikritikát.

Molnár Ferenc rezignált bölcsessége szerint: *A céltábla nem lő vissza.* Jelen alkalommal én váltam céltáblává. Nem volna bennem annyi fegyelem, hogy csupán tolmácsolásra, nem pedig méltatásra szorítkozzam. Kicsit érdekes csak a személyemre szóló vélemények értékelése. Jelentős viszont, hogy az ügynökbotrány mennyire felingerli az állampolgárokat. Mennyi méreg, levezetetlen elégedetlenség hördül fel alkalmankénti ürüggyel.

Szavazás

A *Népszabadság* szerkesztősége úgy döntött, hogy Molnár Gál Péter (M. G. P.), aki a kommunista állambiztonsági szolgálat ügynöke volt, nem publikálhat több színházi kritikát a lapban. Mi erről a véleménye?

Egyetértek.	31%
Egyetértek, sőt sehol se publikáljon.	31%
Nem értek vele egyet. Miért ne közölnék a cikkeit, ha azok jók?	24%
Nem tudom. Jobban kellene ismerni a körülményeket.	14%

2004-11-21 10:04:04

Tudod-e, hogy ez a szemét zsidó molnár gál péter kettős állampolgár? izraeli-magyar. És azt is tudod-e, hogy a kettős áll. polgárság ellen agitál? Mit mongyak? Kurvára hitelesek vagytok. – közölte egy névtelen emilező az SZDSZ vitafórumán, *szdsz.hu*.

Schmidt Mária történész azt nyilatkozta a *Magyar Nemzet*nek (2004. december 17.): számára nem volt túl nagy meglepetés Molnár Gál Péter múltja. *Innentől nem lehet tudni, mikor dorongolt, becsmérelt egy színészt feladatból a főkritikus, esetleg személyes tragédiákat generálva ezzel.*

Stuber Andrea internetes naplójából (november 23. kedd): *Ha már bevallani nem bírta, legalább vissza kellett volna vonulnia a kritikaírástól a rendszerváltás idején. Megtehette volna, hogy csak olyan szép, könnyes nekrológokat ír, amilyeneket szokott. Olyan színészekről, akiket rajta kívül úgyis mindenki elfelejtett.*

Retorikai lendülete okán hosszabb idézet a *Blikk* 2004-11-24. számába írt Fejes Gábor-cikkből: *A minap a teljes magyar színészvilágot évtizedekig sakkban tartó színikritikusról kiderült, hogy aljas besúgó volt. Ahogy mondani szokás, egy újabb csontváz esett ki a szekrényből.*

A dologban nem az a legdermesztőbb, hogy ismert, sőt köztiszteletben álló emberekről derül ki, valamikor beszervezték őket, és évtizedeken át elárulták a hozzájuk közel állók minden titkát, hanem az a zavarodottság, amely egy ilyen hír nyomán keletkezik. MGP (fedőnevén Luzsnyánszky), akinek egyébként volt pofája később arról a Latinovitsról könyvet írni,[2] akit másodállásban szépen feljelentgetett, alighanem örülhet annak, hogy a mai Magyarországon derült ki, miféle ember is valójában. A színészek, a kollégák – néhány kivételtől eltekintve – ma sem mernek a sötét korszakról nyilatkozni. Mitől félnek? A politikusok meg úgy érzik, az ügynökök, akik ma is köztünk élnek, előbb-utóbb vagy meghalnak, vagy maguktól vallanak, nekik ezzel semmi dolguk nincs. Tényleg így van? Magyarország tovább cipeli sötét titkait. Nem mertünk soha bátran, elszántan szembenézni a múlttal; személyiségi jogokra meg adatvédelemre hivatkozva fedezzük továbbra is azokat, akik életeket tettek tönkre, családokat zúztak szét, karriereket törtek derékba árulásukkal. Ebből elég! Erről a helyről üzenjük a besúgóknak: előbb-utóbb kiderül az igazság. Addig nyitogatjuk a szekrényeket, amíg minden csontvázra rá nem találunk. Addig kutatjuk a múltat, amíg meg nem tudjuk, kik azok az árulók, akik békésen éldegélnek

[2] Molnár Gál Péter: *Latinovits*, Budapest, Szabad Tér, 1990.

köztünk 15 évvel a rendszerváltás után. Ígérem: nem fogjuk hagyni.

Blikk-kommentár: Besúgók, figyelem! *Blikk*, 2004-11-24., Fejes Gábor

Mi, újságírók talán az átlagosnál jobban értékeljük, ha valamilyen fontos ügyben végre kiderül az igazság, hisz gyakran egy egész napot, netán hosszú heteket dolgozunk azon, hogy leleplezzük a turpisságokat, megmutassuk a néha kíméletlen valóságot.

Blikk, 2004-12-10

Gálvölgyi János Kossuth-díjas parodista szerint: *Nem tudom, hogy a jelentéseivel mennyi kárt okozott, a kritikáival viszont nagyon sokat.*

Véres tollú kritikus volt a besúgó. *Blikk*, 2004-11-23

Bulvár-kartársam vérszegény tolla megszaladt az alábbiakban: *Ami MGP lebukásában nagy horderejű, az valami olyasmi, mint a háborús bűnök. Mert gondoljunk bele, Latinovits Zoltán, a nemzet legnagyobb színésze, korhű kifejezéssel élve, egy valódi zseni, illetve „a zseni", hosszú pszichés és fizikai természetű betegeskedés után ismét feljön Pestre, és ismét játszani kezd. És akkor a kritikus-óriás, akinek tollvonásai színészi karrierek sorsáról döntöttek, kíméletlenül lehúzza Latinovits alakítását.*[3] *Nem győzte részletezni, hogy Latinovits művészileg mennyire nem nyújtott megfelelő színvonalat. És hol máshol lehetne fájóbb sebet ejteni egy zseniális művészen, ha nem ezen a ponton? Ez nyilvánvalóan sokkal rosszabbul eshetett a művész-zseninek, mintha azt mondták volna, hogy politikailag vétett a rendszer ellen.*

Az egy dolog, hogy valakinek a művészi teljesítményéről negatív módon nyilatkozik egy kritikus, az azonban, hogy MGP ilyen kíméletlen részletességgel és ennyire módszeresen igyekezett porrá kritizálni egy ártatlan egyszereplős darabot, valósággal érthetetlen. Mármint érthetetlen volt egészen addig, amíg azt hihettük, hogy MGP a művészet, a színjátszás, a színház oldalán áll. Most azonban, hogy kiderült, hogy személyiségének meghatározó része besúgó volt, ugyanez a helyzet egészen más fényben mutatkozik meg. Hiszen, ha ő az elnyomó rendszer oldalán állt, semmilyen joga nem volt, hogy a művészet mezején egyáltalán megvesse bakancsos lábait. Művészetről, színházról csak az írhat, aki szereti, sőt imádja, aki azért él, a színházért, a művészetért. Csak ilyen alapon fordulhat elő, hogy mind a nézők, mind a művészek, mind pedig a szerkesztők megbíznak benne olyan szinten, hogy olvassák, amiket ír. Így, hogy

[3] Békeffi István–Fényes Szabolcs: *A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak*, Fővárosi Operettszínház, rendező: Vámos László, bemutató: 1976. január 27. (A színházi előadások adatainak forrása itt és a továbbiakban, ahol másképp nem jelöljük, a PIM – OSZMI Színházi Adatbázisa.) A kritika: MGP: A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak, *Népszabadság*, 1976. március 3., 7. Latinovits Zoltán a veszprémi színházban játszott, de elfogyott körülötte a levegő; ekkor hívta meg Vámos László Bozzi úr szerepére. MGP kritikájában csak néhány sort szentel a színész játékának; szerinte „Latinovits föllépése [...] elmarad a várakozástól. Nem veszi tekintetbe ennek a színpadnak a követelményeit, kivált, ha a muzikalitás, a mozgás igényeire tekintünk." Latinovits 1976. június 4-én öngyilkos lett. Többen úgy vélték, hogy MGP idézett kritikája is közrejátszott a művész halálában. A kritikus mindössze egy jelentést írt Latinovitsról (1966. május 25.), teljes szövegét lásd az MGP jelentéseit tartalmazó kötetben: *A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky-dosszié*, szerk. Fonyódi Péter, Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány, 2004, 153–154 (Kapu Könyvek).

SOMOGYI KÖNYVTÁR
937939
1881
SZEGED

kiderült, MGP az elnyomók cinkosa volt, egyben az is kiderült, hogy mindaz, amit írt és mondott, semmilyen tekintetben nem volt érdemes arra, hogy az emberek olvassák, és komolyan vegyék. Mert nem mindegy, hogy ki az, aki mondja azt, amit mond.

Hazánkban a rendszerváltás varázslatos mértékű toleranciával zajlott le, az emberek többször is bebizonyították, hogy semmilyen tekintetben nem éhesek semmiféle bosszúra. Anélkül, hogy különösebben belemennénk, az emberek szemmel láthatóan a megbocsátás hívei az egykori elnyomó rendszerrel, a kommunizmussal kapcsolatban. Mindenki hajlamos úgy tekinteni, hogy akik akkoriban pozícióban voltak, a rendszernek nem működtetői, hanem csak passzív, tehetetlen fogaskerekei voltak. Gondoljunk bele, minden pozitív vagy negatív felhang nélkül, az egykori MSZMP utódpártja ma is a második legnagyobb magyar párt, a Népszabadság, amely akkoriban „is" működött, ma is a legnagyobb példányszámú magyar napilap. Miről szólnak ezek a tények, ha nem arról, hogy a magyarok abszolúte elegáns módon hajlamosak a toleranciára, s annál is inkább a megbocsátásra?

MGP tettében a legmegdöbbentőbb tényező éppen az, hogy semmiféle mentség nincs rá, a mai, abszolút toleráns fejünkkel sem, még a legmeredekebb ügyvédi logikával keresve sem találnánk indokot arra, hogy tettét elnézzük, illetve, hogy tettét bármilyen szinten bocsánatosnak nevezzük. Csak ha ebbe belegondoltunk, akkor szembesülünk az MGP-botrány valódi töltetével.

És itt ugye nemcsak arról van szó, hogy folyamatosan besúgta Latinovitsot, hanem arról is, hogy azt a bizonyos kritikát megírta róla? Ha csak egy szegény

elvtárs lett volna, aki a feletteseinek elmondja, amit lát, azt csupán egy alávaló tettként könyvelnénk el.

MGP azonban ezen túlmenően benyomult abba a világba, amiben Latinovits volt a király, és ott, ezen a világon belül nevezte Latinovitsot senkinek, és próbálta meg letaszítani a trónjáról. Ez egy olyan bestiális gonosztett, amelyet valószínűleg egyedül Latinovits Zoltánnak lenne joga megbocsátani.

Megrázó történet, ugyanakkor van némi szépsége is, hiszen egy nagy művész majd 3 évtized távolából visszavág nemtelen támadójának, s teszi mindezt (sajnos) anélkül, hogy egyetlen szót is szólna, egyetlen mozdulatot is tenne. Akkor úgy tűnhetett, hogy Latinovits a földön van, képletes értelemben (elnézést a ronda kifejezésért) bele lehet rúgni, anélkül, hogy Latinovitson kívül bárki észrevenné, anélkül, hogy ennek bármi következménye is lenne. Most azonban kiderült, hogy az egykori nemtelen támadó a színházhoz, a művészethez, az emberekhez méltatlan személy volt, s ilyenformán, amit mondott, azt egy senki mondta. MGP egykor azt hihette, hogy most jól tönkretette a zseniális színészt, ehelyett azonban az történt, illetve történik most, hogy ő maga lehetetlenül el mint színházi ember, az ő életműve foszlik egyetlen másodperc alatt (a tények tükrében) semmivé.

Azt hihette, hogy a kommunizmus, akkori nevén szocializmus, a rendszer, amely őt a magasba emelte, amely szabad mozgást biztosított a számára a színház világában is, örökké fog tartani, s ezzel Magyarország és a magyar színház ellen fogadott. Megértjük azokat a szegény embereket, akik egyszerűen nem tudták elhinni, hogy a kommunizmusnak valaha vége lesz hazánkban, de azokat, akik arra fogadtak, hogy sosem

lesz vége, akik ennek az információnak a biztos tudatában, egy áthangolt lelkiismerettel élték előnyökben gazdag életüket, azokat nem. MGP szembeszállt Latinovitscsal, úgy, hogy az államhatalom közben az ő oldalán, MGP oldalán állt, és úgy, hogy ezt az „előnyt" célja érdekében be is vetette.

A Népszabadság főszerkesztője[4] *az Indexnek (amelynek médiafórumán az egész ügy először kapott nyilvánosságot) egyebek közt azt nyilatkozta, hogy az ügynöktörvény hiányosságainak tudható be, hogy ma is „bármikor bárkiről" előkerülhet egy akta, szerintünk azonban csak azokról, akik csináltak is valamit. Bizony.*

MGP mostantól megmarad Luzsnyánszkynak, és színházat valószínűleg csak videóról fog látni (mi legalábbis nem engednénk be a saját színházunkba azt, aki Latinovitsot többször is ennyire alattomosan megtámadta). A színészek társadalma pedig innentől nem is kell, hogy bármiféle bosszún törje a fejét, ehelyett ebből az alkalomból emelhetnek például egy szobrot Latinovits tiszteletére, „a nemzet legnagyobb színésze" címmel, Luzsnyánszky, alias MGP pedig mehet nyugodtan a jól megérdemelt történelmi és művészeti süllyesztőbe.

-jepe (Sokan kíváncsiak a besúgókra, *Blikk*, 2004-11-26)

[4] 2004 és 2011 között Vörös T. Károly.

Az Index fórumáról

Nyitotta: Friderikusz Calligarisz
Molnár Gaál [!] Péter volt Latinovits besúgója
2004.11.13 10:35
A fikázásáról ismert MGP a 70-es években a III/III-nak nyomta az infót Latinovits Zoltánról.

Torres
2004.11.21 20:54:56 (383)
Molnár Gál Péter nevezetű senkiházi nemcsak szemét módon kritizálta Latinovits Zoltánt, hanem még jelentéseket is írt róla.
Ha van a világon aljas ember, akkor MGP kétségtelenül az.

Hy
2004.11.22 20:54:37 (563)
Nagyon meglepett, de a vége még jobban megdöbbentett, ahogy elhajtotta ország-világot a búsba!
Ez az alak tényleg ennyire girinctelen mocsok?

Pesics
2004.11.23 11:05:58 (614)
20 éve olvasok MGP-t.
Bicskanyitogató.
Jó szavára igen kevéssé emlékszem színészről.

cserép virág
2004.11.22 14:50:43 (499)
Ez a pali mitől volt tehetséges, mert azt mondták rá mértékadó értelmiségi körök? Ugyanmár! Tudod, aki

egy Latinovitsot képes volt befújni, az nem tehetséges, hanem egy szar alak.

Előzmény: SiriusBlack (496)

cserép virág
2004.11.22 14:48:57 (497)

A szemem nem rebbent, amikor hallottam, pedig biztosan van olyan besúgó, akin meglepődnék, tán még olyan is van, akit ilyen, vagy olyan okok miatt sajnálnék, de ez a pasi egy pillanatra nem lepett meg! Ez egy besúgó fazon – kri-ti-kus, elismert tekintély, mértékadó stb. Te jó ég, hogy kik élnek köztünk, és kik hintik az erkölcsöt! Ezek miért nem bujdosnak el a fenébe? Miért nem pirulnak bele a szégyenbe?

Nem nyilatkozik, majd elszámol magával, és frőcsög tovább! Hát ehhez pofa kell!

radoppio
2004.11.22 14:37:54 (489)

olyan pofátlan, mint maga ez az alak! Egyetértek.

cserép virág
2004.11.22 14:37:58 (490)

Jelentkezzen az, aki csodálkozott azon, hogy MGP besúgó volt!

taki bá
2004.11.22 13:28:48 (456)

Én azt nem értem, h a Népszabadság miért menti és mentegeti? Nem ismerem ennek az embernek az életművét, nem ismerem az írásait, de ez nem is fontos itt: kiderült, h beszervezett besúgó. Azonnal ki kellene rúgni, tök mindegy, h milyen jó cikkeket ír, hiszen

az újságra nézve is rossz fényt vet. Persze a Népszabadságnál, gondolom több hasonló kaliberű ember dolgozik, dolgozott, lehet, h ott ez természetes... Majd ezentúl is írja a kritikákat? Milyen alapon? Ki fogja komolyan venni? „Jah, hát az a besúgó, az az erkölcsi nulla, tök mindegy mit ír" – kb. ez lesz a reakció az írásaira, és jogosan. Jó ez egy újságnak? Ezen kívül azt sem értem, h ez az ember ezek után miért nem távozik a közéletből önként??? Örüljön, h eddig megúszta (hála a magyar politikusoknak, akik már egyedüliként nem akarják ebben az országban a listát nyilvánosságra hozni), menjen nyugdíjba, vagy ássa el magát.

andzsin
2004.11.22 13:13:59 (455)

Viszont az hogy MGP besúgó volt, az nagyon durva. Miféle erkölcsi piedesztálról szónokolt ez az ember 40 évig? Az ilyen emberek csak a megvetésre érdemesek semmi másra.

HitetlenTamaska
2004.11.22 11:41:17 (433)

Latod, nekem nem.

Bizony van annak jelentosege, hogy mi van azokban a jelentesekben, es tollat a kenyszer, az artani akaras, vagy valami mas vezette.

Lehet, hogy igazad van es rongy ember, de lehet, hogy nem, nem all hatalmamban megitelni.

Előzmény: macstappancsok éke (427)

macstappancsok éke
2004.11.22 09:23:41 (403)
Tamáska,
szinikritikusnak jó volt, embernek pedig rongy
ez ilyen eccerű
Előzmény: HitetlenTamaska (398)

HitetlenTamaska
2004.11.22 08:16:18 (395)
I.
Egyebként azok, akik most – esetleg a tole kapott kedvezotlen kritikak miatt – versengve harapdalnanak MGP lababa, ket dolgot fontoljanak meg:
1. Milyen kritikat irt MGP a kollegaikról
2. Van-e Magyarorszagon olyan ember, aki MGP-nel tobbet tud „a" szinhazrol, es a magyar szinjatszas torteneterol
Azt lehet absztrakt ertelemben mondani, hogy azt a hatalmas tudast, amit MGP felhalmozott – altalam ismeretlen aranyban – megosztotta nyilvanos es nem nyilvanos kozonsege kozott, es az is lehet, hogy tudasa egy nem jelentektelen szeletet maganak tartotta meg.
Az abszolut objektiv mercet a muvesz vilagban ab ovo nelkulozo reflektalo feladat, aminek elvegzesehez a jelen esetben nagytehetsegu nagy befolyasu szinkritikusi/ellenorzo teljesitmeny parosult a partallami vilag mindent mindennel osszefozo boszorkanyustjeben, olyan fozet amelynek levet mindannyian ittuk es amibol leginkabb az erzekeny es biztos izlesu ember humora es lenyugozo tudasa marad emlekezetes, es igaz – mindanyunk altal hitelesitheto, visszaigazolt teljesitmeny.

II.
Hallom a mai szenteskedo beszedeket, „hogyan hihetunk ilyen embernek, mifele alakok orintalnak minket".
Uraim es holgyeim,
ne nevettessek ki magukat, ne jatszak meg, hogy nem tudtak, hogy ez az orszag hogyan mukodott az elmult fel evszazadban, ne akarjanak szornyulkodo szemekkel bunbakokat faragni, hiszen „mindenki szem volt a lancban".
Hasonlitsak ossze, hogy milyen volt a magyar kulturalis elet es milyen volt Csehszlovakiaban, milyen sorsa volt itt Latinovics Zoltannak Vaclav Havelhez viszonyitva.
Es azt is hasonlitsak ossze, hogy ki egy MGP egy Szabo Laszlohoz kepest, aki levonva a jogos konzekvenciakat, el is tunt a magyar kozeletbol.[5]

III.
MGP bizony megjarta a maga poklat hetvenes evekben, ha volt miert, hat vezekelt akkor, bocsassuk meg hat neki, van megbocsatani valo, es elvezzuk nyugtalan es kivalo szellemet, amig lehet.
Előzmény: HitetlenTamaska (165)

[5] Szabó László a *Népszabadság* belpolitikai rovatának újságírójaként rendszeresen tudósított manipulatív cikkekben a rendszernek nem tetsző eseményekről, ellenzéki tevékenységekről. A Belügyminisztériummal szigorúan egyeztetett tévéműsorával, a *Kék fény* című bűnügyi magazinműsorral az államszocialista újságírás mintafigurájának számított. 1989 után visszavonult a televíziózástól: „Én a régi rendszernek voltam az újságírója, hittem a szocializmusban, hittem abban, hogy belülről megjavítható a rendszer." (https://www.kisalfold.hu/eletstilus/sohatobbe-kamera-415717/, letöltve 2020. január 3.).

HitetlenTamaska
2004.11.22 08:53:18 (398)

Nem tudom, hogy van-e valami, amiert valoban bocsanatot kell-e kernie.

Lehet, hogy van lehet, hogy nincs, es az is lehet, hogy azokkal kapcsolatban, akikkel van mar megtette.

Az magatol ertetodik, hogy abban a pozicioban amiben volt, kiszolgalta a rendszert, de kiszolgalta azt a maga modjan mindenki.

Tekintve, hogy MGP a nagy nyilvanossag elott elt es mukodott, a mostani felhorgadasok, elhatarolodasok, es szemforgatasok – nekem – hiteltelennek – es hogy a temanal maradjunk – felettebb szinpadiasnak tunnek.

Előzmény: DegeneraBocsinka (397)

DegeneraBocsinka
2004.11.22 08:46:45 (397)

Azért ez így túl egyszerű... Bocsássuk meg, és milyen rossz volt neki stb.

Rendben, bocsássunk meg. De akkor legalább kérjen bocsánatot. Mert ez a kedves besúgó bácsi olyan pökkhendi módon intézte el az ügyet (gondolok arra a pár mondatra, amit a Népszabadságban papírra vetett a témában), hogy attól még akkor is kinyílna a bicska a zsebemben, ha netalán én lennék a világ legnagyobb besúgója. Legalább egy kis alázat, vagy a megbánás, netalán bocsánatkérés... Á, dehogy... Na ez a baj.

Előzmény: HitetlenTamaska (395)

walacki
2004.11.21 22:59:07 (390)

Sziasztok!

Ez az MGP a Wittman-fiúk egyike? És ha igen, ki fizeti az éttermi számláikat?

rubinstein
2004.11.23 14:09:09 (640)

Valójában bibliai értelemben az volna a megoldás, mit megoldás: katarzis, ha ezen írások és leleplező egyéb megjelenések MGP-t is az önpusztítás visszafordíthatatlan szakadékába vezetnék.

Komolyan kérdezem: jó volna? Ha mai eszünkkel, morális fölényünkkel és történelmi ismereteinkkel azt mondhatjuk, hogy ö és az őhozzá hasonlók sokak halálát okozták közvetve, akkor az ugyanolyan árnyalatlan, sokszor kegyetlen ítéletek, amelyek ma számolatlanul fogalmazódnak vele kapcsolatban, ha ezek szintén halálos fegyvernek minösülnének, akkor vajon eredményesnek mondhatnánk analitikus hiányokat felmutató indulatainkat. Ha lehet szavakkal ölni, akkor ki veszi magára ennek a felelősségét?

Előzmény: vén csont (634)

rubinstein
2004.11.22 21:10:32 (567)

...teljesen más ma olvasni egy régi színházi kritikát és más azt az adott korban, megtapasztalva a kritika tárgyát. Benne élni abban a korban, amikor – ma már teljesen lényegtelennek tűnő – atmoszferikus apróságok, tévedések határozták meg a kor hangulatát. Kódfejtőnek kellett lenni ahhoz, hogy az eligazodás illúzióját átélhesse az ember. Az sem felejthető,

hogy a színházak is a kor lenyomatai voltak, darabválasztásaikkal, szereposztásaikkal, igazgatóikkal. És bizony sok esetben a kódolt kritikák, az allúzióktól hemzsegő értékelések billentették helyre azt, amit az irányított kultúrpolitika szeretett volna elrejteni a színházi életben. Szóval a színházi kritika – miközben szakmai és felelősségteljes szeretett volna lenni – mai értelemben is dicséretes politikai szándékokat tükrözött, mert nem volt más megjelenési formája. Nem üzenhetett másképp kenyéradó gazdáinak. Torz kor, torz karakterekkel, akik többségükben túlélték a rendszert és szerencsétlenségükre nem haltak meg a rendszerváltozás küszöbén. Tovább kellett élniük, az élet nagy É betűs értelmében. Persze nem igazságtalan a nagy számonkérés, de arra érdemes figyelmezni, hogy mindazok, akik tagadják az árnyalt értékeléseket, azok vajon gyermekeink, unokáink szemében ugyanolyan tiszták és tévedhetetlenek bizonyulnak-e, mint azt ma képzelik magukról kérlelhetetlenségük birtokában.

Nagy bűne a rendszerváltó generációnak, az igazinak, hogy hagyta, hogy így legyen és nem gondoskodott azonnal, azon melegiben, hogy a megtévedtek, az árulók névsora a köztársaság kikiáltásakor nyilvánosságra kerüljön. Persze, ha arra gondolok, hogy ki is állt ott a parlament erkélyén... ezen szép alkalomkor, akkor nincs min csodálkoznom. Mi ügynökeink, mi bánatunk és a mi köztársaságunk.

Szóval mindez nem menti az ügynököket, nem menti MGP-t és engem se ment, hogy megpróbáltam a dúlt elméjű hazában – úgymond, némiképp divatjamúlt érzelgősen – pelenkát mosni.

Az internetes agóráról gúnyiratot írt *HitetlenTamaska* nickkel: *Személyesen Kádár János fogta Latinovics fejét a sin egyik oldalán, Aczél a lábát a másikon, MGP pedig a masinisztát tartotta sakkban egy Lenin összes műveinek álcázott Kalasnyikovval.*

Ruttkai sem mellrákban halt meg, hanem MGP mérgezett bort itatott vele, pont abból a fajtából, amivel Ronyeczcel is végzett. Sarkadi Imre is neki köszönheti a halálát, mert szembe világított neki egy zseblámpával, amikor az a tetőn mászkált.

Elbert János halálának is természetesen ő volt a kidolgozója, és Body Gábort bízta meg a vizbe fojtással, aztán vele is végzett.

Ezen képességeit még az ÁVH ifjusági kiképzőtáborában szerezte meg, és a mestervizsgáját Somlay Arthur és Bajor Gizi láb alól eltevésével szerezte summa cum morte. 2004.11.23 20:33:40 (689)

Ugyanő más szemszögből:
HitetlenTamaska
2004.11.23 08:23:31 (591)

Nagyon rossz neven veszem a Nepszabadsagnak ezt a fajta hozzaallasat:

Akarmit is jelentett MGP 63-78 kozott, az nem valtoztat azon, hogy milyen minosegu kritikat ir 2004-ben.

Ez az ember a nyilvanossag elott elt es dolgozott, az a muve ami szamunkra fontos es maradando, mindenki szamara lemerheto. Ugyanilyen alapon mondhattak volna, hogy a leleplezes utan nem kozlik Medgyessy Peter beszedeit.[6] *(Nem lett volna nagy kar ertuk.) Most jol belerugtak sajat regi munkatarsukba,*

[6] 2002-ben derült ki, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök 1977 és 1982 között III/II-es ügynök (a kémelhárítás tisztje) volt.

es fintorogva elfordulnak, mert ez a legolcsobb, ugyis rengeteg embert megsertett a kritikaival, ugyis gyulolik sokan, igy a legkisebb az ellenallas.

Károlybá jelzettel írta az *Index* fórumára nem kevésbé gúnyos csettelő: *A Népszabadságnál fiatalok is dolgoznak, akiknek semmi közük nem volt a régi rendszer besúgó hálózatához. Úgy tudom, eléggé zavarja őket, hogy ezzel a gyanúsítással egy kalap alá veszik a Népszabi összes dolgozóját. Azt üzenik, ők már a mostani rendszer besúgó hálózatához tartoznak.* 2004.11.23 17:00:31 (679)

mos álnéven: *a népszab. is a piacról él és MGP jelenleg nem jó marketing figura... a lóvé az lóvé. Hornnal, Medgyessyvel + Gyurcsánnyal nem finnyáskodtak. Biztos ők jó marketingfigurák... Pedig Molnár nem sem rosszabb náluk, sőt...* 2004.11.24 14:36:40 (746)

Lord Amexos humorizált:
Horn Gyula
Medgyessy Péter
Molnár Gál Péter
Gyurcsány Ferenc
Melyikük a kakukktojás és miért?
1. Csak az MGP nem lett milliomos-milliárdos a kommunista rendszernek köszönhetően közülük?
2. MGP-n kívül a többiek önként vállalkoztak a besúgásra?
3. MGP nem volt pártfunkcionárius a kommunizmus alatt?
4. Egyedül MGP veszti el a munkáját közülük?
2004.11.24 19:58:41 (753)

Kábelbúvár
2004.11.23 09:48:47 (599)
Ahogy ismét olvastam az újságban, rájöttem hogy a bulvárhíradó is sületlenséget adott Frenreisz szájába. Úgy atták elő, hogy a saját anyagait kéri, de a hölgy felajánlotta, ugyan vigye már el a testvére anyagát is! Namost ilyen nincs!
A Levéltár nem szatócsbolt, ahol rásóznak még 1/2 kiló felvágottat is, és +kérdezik, lehet-e 60 deka...
Csak 1enesági rokon kérheti az elhunyt anyagát, halotti anyakönyvi kivonat felmutatásával. Tehát az élet nem oly 1szerű, mint a bulvárhíradó.

naiv
2004.11.27 17:03:26 (789)
Ezeknek az embereknek egy része vastag bőrrel és hajlékony gerinccel rendelkezik.
De gyanítom, azért azt észre fogja venni, hogy a színész tarsadalom jelentős része óriási ívben ki fogja kerülni. És ez így van rendjén. A közutálat az süt... Lehet, Garasról társszerzőként megjelent könyve[7] *lesz az utolsó ilyen. Én Garas helyében nem mutatkoznék vele egy asztalnál. Persze Garas, khm, ki tudja...*
Előzmény: keszonbeteg (787)

keszonbeteg
2004.11.27 14:51:59 (787)
Egy embert biztosan hidegen hagy MGP múltja. MGP-t. Megjelent és dedikált Garas Dezsőről harmadmagával írt könyvének bemutatóján, ott volt az

[7] Kőháti Zsolt–Molnár Gál Péter–Albert Györgyi–Marschall Éva: *Garas*, Budapest, Duna International, 2004.

Új Színházban a Csehov darab főpróbáján. Miért gondoltam, hogy szégyenében elássa magát jó mélyre? Hát mit mondjak, van bőr az ilyeneknek (önmérséklet) az arcán.

Felcsapott a keserű epe a *Színházi Portál* „MGP ügynök volt" topikján is. Az ember azt szeretné persze, ha mindenki szeretné, de azt nem szeretné, ha szeretné mindenki. Ezt sikerrel elértem. *Csúf leszek: nem mondhatom, hogy nem húzódik mosolyra a szám. Hát igen MGP-t is elérte a végzet. Az okos kegyosztó és kegyvonó, a Nagy Szubjektív, a megmondóember most erkölcsi hulla lett.* Írja „Vilmos" 2004-11-21 12:19:19 (6)

Erkölcsi hulla?? Dehhhhogyis! „Csak magának tartozik elszámolással." Vagyis ne ugassunk bele a dógába. Kussoljunk. Meg osztán eddig se volt az erkölcs bajnoka. Meg se fog ez kottyanni neki. Tovább osztogatja majd a rosszat meg a jót! „silver" 2004-11-21 13:53:50 (7)

Kedves Silver! Egyszerű, nem szabad figyelmen kívül hagyni az időfaktort, hogy finom legyek, már nem olyan sokáig fogja MGP az észt osztogatni... „Vilmos" 2004-11-21 14:38:32 (8)

Szerintem ő is az időre spekulál. Kicsit vár, hogy a kedélyek lenyugodjanak, aztán úgy tesz, mintha nem történt volna semmi. De belőle azt is kinézem, hogy nem is kell neki idő ahhoz, hogy úgy csináljon, mintha nem történt volna semmi. „silver" 2004-11-21 14:52:53 (9)

Silver, én nem így értettem, ennél sokkal gonoszabbul gondoltam... idő, kor, hmmmm... „Vilmos" 2004-11-21 21:45:05 (11)

Ezt jobb nem érteni. Nemcsak azért, mert tényleg gonosz gondolat, hanem azért is, mert 68 év – remélhetőleg – még nem számít „kornak". És tisztán gondolkodni, jól fogalmazni is lehet, akár 100 éves fejjel is. Remélhetőleg. „iva" 2004-11-22 02:12:13 (14)

Úgy vélem, a 68 éves korban nem időszerű a „vég"-et látni mint elégtételt, sem az élet-, sem a munkaképesség tekintetében. Hiszen nem születésünk sorrendjében épülünk le és távozunk, és természetes halálunkkal nem a tetteinkre mondott ítélet teljesül.

„tisztán írni és jól fogalmazni 100 éves fejjel is lehet"

Szerintem ő már nem fog!!! Ő ugyanis nem futballedző, ahol a teljesítmény, a szakmai hozzáértés, az ügynöki múlttól függetlenül is, de mérhető, és azonnal értékelhető, továbbá nem nemesi származású író-ember, akinek a felmenői (is) jelentgettek erre-arra, de ettől még talán a könyveit veszik, olvassák..., tehát ezen emberek tényleges tevékenységétől elvonatkoztatható személyes múltjuk („az a légypiszok Ferenc Jóska fényképén").

MGP esetében más a helyzet, és erre ő még ezzel kapcsolatos legutolsó megnyilatkozásával rá is tett egy lapáttal.

Évtizedeken keresztül vindikálta magának a jogot, hogy a magyar színházi szakmát és színészi hivatást, (egyes emberi sorsokat) értékeljen, minősítsen! Ez most egy csapásra megkérdőjeleződött,

a hitele megingott. Kérdem én: MGP-nek lesz-e bátorsága, arca beülni ezek után akárcsak egyetlen nézőtérre is, majd utána bármit is hihetően írni a látott előadásról??... hát, szerintem nem nagyon!

Nem vagyok jós, de valami olyasmit érzek, hogy most mindenki, akinek valamilyen köze volt ehhez az emberhez, bele fog rúgni, különösen azok, akikről netán jót írt valamikor. Mert így lesz igazán hazai, magyar a történet.

MGP egyet tehet: kiáll a nyilvánosság elé, a színházi szakma elé, és bocsánatot kér..., majd elmegy nyugdíjba.

Reggelente szoktam látni a Parlament közelében kutyát sétáltatni..., nagyon magányosnak tűnt. „piafe" 2004-11-22 08:00:45 (15)

Az internetes színházi fórum csevegői megoldást abban látnak, ha nyugdíjba takarodik a leleplezett, ha aggkori végelgyengülés vet véget a problémának, de az sem volna helytelen, már csak az igazságtétel szempontjából, ha a delikvens önkéntesen véget vetne életének. Tartok tőle, ezzel sem elégíthettem volna ki mindenkit. Kifogást találtak volna, milyen halálnemet választok csinos öngyilkosságomhoz. Hiába: mindenki egyformán nem kielégíthető!

„CC" 2004-11-22 14:21:15 (18): *kimondom a kígyó nevét: boa... magyarán hányingerem van tőle. eddig sem tartozott a kedvenceim közé (és eddig is főleg a Latinovits-ügy bántott) (mellékelve az indexről), de most...*

„Woland" válasza 2004-11-22 14:23:55 (19): *Vegigolvastam ezt a sok gyulolkodo-kopkodo hozzaszolast, a csucs a Parlament mellett maganyosan kutyat setaltato MGP volt... Jo hogy nem egy rezesbanda vagy egy forgatocsoport kiseri, amikor kutyat setaltat... Most ez komoly, hogy 41 evvel azutan, hogy tortent valami, amirol nem is tudunk semmi pontosat, csak felpletykakat, azon drukkolunk, hogy legyen erkolcsi hulla (?), menjen nyugdijba, ne irjon tobb kritikat satobbi? Ki a f***t erdekel ez most? Ettol o most tenyleg (meg) rosszabb ember lett? Nem lehet, hogy a nem kimondottan kedves kritikai utan most mindenki elkezdi dorzsolni a kezet, hogy „na vegre, most en is bemoshatok neki egyet"? Nem hiszem el, hogy ez tema... Akik itt (es mas, „felmerulo" neveknel ugyanez a helyzet) verik a nyalukat, a legtobbszor nem eltek az adott korban, ergo hogy a manoba tudnak ilyen biztosan itelkezni egy szamukra totalisan ismeretlen esetrol es emberrol?*

„Vilmos" 2004-11-22 19:51:31 (22): *...rárohannak, mert végre van miért. Na és akkor mi van? Jól teszik, végre üthetnek a sok disznóságért, mert közben MGP folyton úgy élt, hogy nála van a bölcsek köve. Na ez az, ami NEM VOLT és ma sem igaz. Sorolhatnánk, hogy ez a kedves, ahogyan Maugham írja, másik csapatban játszó „úriember", hogy védte azokat az előadásokat, amelyekben a „felesége" Ronyec Mária játszott. És a többi, egy tucatnál több történet várja a feldolgozást a szakmában. De inkább százon felül. Ma végre az lett, aminek mindig is lennie kellett volna: egynek a sok közül. Ma már tetézve azzal, hogy védtelen öregember.*

„Diam" 2004-11-22 21:42:38 (31): *A Bozzi-féle kritika sorsfordító jelentőségéről Bujtor is beszélt a tegnap esti Naplóban.*[8] *Persze ennek önmagában semmi köze az ügynökösködéshez, de tényleg felvetődik, hogy amiket ő az újságban írt azt valójában kritikusként írta és ettől függetlenül jelentgetett, vagy az idők folyamán személyiségének meghatározó elemévé vált a besúgás és valójában már a kritikáiban is a politikai indulatok vezérelték. Gondolom, ezt soha nem fogjuk megtudni, de ez utóbbi esetben MGP az átkos legundorítóbb alakjainak egyike [...] végül is Latinovits Zoltán gyilkosáról beszélgetünk ily kedélyesen...*

„Kufstein" 2004-11-22 21:46:52 (32): *Én soha nem bocsájtok meg MGP-nek, nem azért mert besúgó volt, hanem mert az egyik legnagyobb színészünket nyomta a sárba, és aztán még meg is hempergette benne.*

„Woland" 2004-11-24 17:53:52 (91): *MGP-t azert olvastam es szerettem, ahogyan irt. Jaj, ne beszeljunk mar multidoben: IRJON MEG RENGETEGET. Az ES-ben kozzetett szinhaztorteneti irasai fantasztikusan jok, sokkal tobbet megtudni beloluk – nemcsak szuken a cikk temajan belul persze –, mint vmi papirizu lexikoncikkbol. A kritikait is az utobbi evekben nem kritikanak neveztem magamban, hanem „szinhazrol szolo irasnak" – sokszor nem a szo hagyomanyos ertelmeben vett kritikak (az mi?), hanem remek esszek, stilusgyakorlatok. Igen, meg szemelyeskedesektol*

[8] Bujtor István és Frenreisz Károly a TV2 *Napló* című műsorának rendelkezésére bocsátotta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megkapott dossziét, amely Molnár Gál Péter Latinovitsról tett jelentését tartalmazza. A riporter Szalay Ádám volt.

terhes vadiratok – de ott is sokkal szorakoztatobbak, mint a sertodott es kopkodo valaszok (ld. kirohanasait pl. Macsai vagy Mate Gabor ellen). A nekrologjai pedig kulon mufajt alkotnak a magyar sajtoban.

Szoval mielott itt eltemetitek a gonosz, meleg, oreg kritikust, azert kicsit fogjatok vissza...

„gabo41" 2004-11-24 17:57:35 (92): *MGP szerintem NEM fog ezentúl írni semmiről, és ezt jól is teszi, mert nem lenne eléggé hiteles, biztos van itt olyan aki látott egy darabot, nagyon tetszett neki és másnap azt olvasta az újságban, hogy MGP lehordta a sárgaföldig. Sőt nem csak tegyük fel neked tetszett a darab, hanem sokadmagunknak (pl valaki egy darabot akár 5-10 alkalommal is megnéz), erre ő lehordja azt, amit mi szeretünk. Mindezt persze megteheti/tehette mert ez az ő saját magánvéleménye volt, amit tiszteletben kell tartani, de ezek után ki ad hitelt a szavának?*

„Vilmos" 2004-11-24 19:58:13 (97): *ha MGP várostörténetet ír majd, nem fogják olvasni. Abban egyfelől nem lehet gonoszkodni, másfelől nem ismer egyetlen utcát sem a Parlament környékén kívül, arról nem is beszélve, hogy már nem tudja úgy beleásni magát semmibe, mint a színházba. Itt most nem csupán úgy igaz, hogy a stílus az ember, hanem úgy is, hogy az ember azonos a témával. És nincs tovább.*

„Vilmos" három perccel később folytatja: 2004-11-24 20:01:53 (98) *Ámen... Már elment Woland, integess. Gusztustalan volt, amit Mátéról legutóbb írt. Az biza nem színházkritika, csak epével kevert hányás a Tajgetosz tetejéről. Csak most az öreg bika a mélybe*

zuhant. Egyetlen dologban azonban egyetértünk: nekrológjai kivételesen érzékeny, fantasztikus, parnasszusi írások. Remélem már a sajátját is megírta, az méltó volna hozzá.

Izgalmat okozott az ifjú színházbarátok között, hogy Élthes Eszter férjéről, Bessenyeiről írott könyvének[9] Nemzetiben megtartott bemutatóján ott voltam, „mintha mi sem történt volna". Nem szoktam könyvbemutatókra járni, de Eszter meghívott, hiszen azért írta és adta ki a könyvet, hogy Bessenyei színpadtalanságát megszakítsa. Örültem, hogy ott lehettem, utoljára megropogtatott a néhány nap múlva már holt Bessenyei.

Izgalmas vitát kavart a *Színházi Portál* színházbarát fórumán, hogy az Alföldi rendezte *Három nővér* zárt házi főpróbáján (meghívásra) ott voltam, ráadásul még pipáztam is a nézőtérre kirakott rendezői pult mellett.

„saltwater" 2004-11-26 08:46:05 (119): *Ez Alföldiről meg az Új Színházról is sokat elárul* – írta „silver" – 2004-11-26 16:14:30 (120)

„piafe" 2004-11-27 16:35:32 (129): *A színházbajárás (akár nyilvános, akár bármilyen próba is) szerintem ugyan olyan „állampolgári jog", mint bármi hasonló, ami megillet bárkit: eltiltani ettől miért kellene még az „Ügynök, besúgó urat(?)" is?? Hadd menjen, ha van bátorsága, lelkiismerete, arca hozzá... nosza, (főként, ha még hívják is), lelke rajta!!*

[9] B. Élthes Eszter: *Férjem, a komédiás*, Budapest, Bessenyei Kft., 2004.

Az már persze egy másik kérdés, hogy mostantól MGP színházbajárásának lesz-e írott következménye? Na, talán ezt nem kellene tőle! Amúgy csak ismételni tudom: akár írhat színikritikát is, ha meg tudja jelentetni, de minek és kinek?? A hitelvesztése itt a legnagyobb.

„silver" 2004-11-24 21:51:07 (105): *Én már fáradok. Ti még nem? Meddig rugdossuk még az öreget? (Bár lehet, hogy éppen azt várja, hogy elunjuk ezt a témát és kifáradjunk.)*

Nyugi Silver, nincs internete. „Vilmos" – 2004-11-24 21:54:01 (106)

Számítógépemre ugyancsak dőltek levelek. Csokornyit mutatóba. Az emberi jogok védelmére szerveződött Habeascorpus számítógépéről jött:

[e-mail-cím][10]
2004. november 21. 20:09
Tisztelt Molnár-Gál Úr!
Véleményem szerint nem csak magának tartozik elszámolással, de ha önmaga felé megteszi, már az is haladás lenne. Azután viszont nem tudna többé a tükörbe nézni...
[név]

Tömör javaslatot tartalmaz egy másik:
From: [név]
Date: 11/24/04 12:50:45
To: mgp@szinhaz.hu

[10] Itt és a továbbiakban az azonosításra alkalmas címeket és neveket anonimizáljuk *(a szerk.)*.

Most az lenne a legjobb, ha ugyanazt tenné mint Latinovits Balatonon.

Tisztelettel: [név]

Hason hangnemben ír hetilapjában az önszabályozó emlékezetű Mester Ákos: *... semmiképp sincs rendben, hogy MGP-LR azt mondja: ő csak magának tartozik elszámolással. Ez tévedés. És pimaszság. És cinizmus és szégyentelenség.*

Most MGP-nek csöndben kellene várnia, hogy miként reagálunk, hogy képesek vagyunk-e magunkat túltenni a dolgon. Zavartan kellene figyelni a zavarunkat, a csalódottságunkat. A szörnyülködésünket, hogy besúgóink között hozzánk emocionálisan is közel álló emberek voltak, lehettek. Jó barátok, akikkel magánügyekről, intellektuális témákról, politikai viszonyokról is nyíltan, őszintén beszéltünk, akiket bizalmunkba fogadtunk, s még a titkainkat is rájuk bíztuk olykor.

Most MGP-nek egy kicsit föl kellene függeszteni a pökhendiséget, szüneteltetni a nyeglét, elviselni a megjegyzéseket, és reménykedni, hogy mentségeket, magyarázatokat is találnak majd azok, akik haragjukban csak hitványságról beszélnek. Az ugyanis egyszerűen bőszítő, ha valaki ebben a helyzetben a szégyen és megbánás helyett megbántottnak és sértettnek mutatkozik, foghegyről odaveti, hogy nincs közünk hozzá, nem ránk tartozik, és ráadásként még dacosan odavágja azt is: „Többet erről nem beszélek!" (*168 Óra*, 2004/48.)

Sebes zsurnálreagálás György Péteré: *... a Népszabadság egykori kulturális rovatvezetője,*[11] *valamint Molnár Gál Péter csendben szégyellje el magukat. Ha képesek rá.* (György Péter: A múltat bevallani, *Élet és Irodalom*, 48. évf., 48. sz., 2004. november 26.)

Költői gyöngyszem kagyló helyett e-mailben:

From: [név]
Date: 11/22/04 19:55:48
To: mgp@szinhaz.hu
Subject: Vérmező

Sajnálom, hogy spicli voltál. A vérmezőn ezt a bokorban nem gondoltam. Jó volt.

Rendszeres olvasóm reagálása:

From: [név]
Date: 11/23/04 09:44:24
To: mgp@szinhaz.hu
Subject: kritika

Azert ehhez pofa kellett. Eddig is gusztustalan volt, most mar hanyinger.

From: [név]
Date: 11/23/04 16:29:31
To: mgp@szinhaz.hu
Subject: az ügynökmúltjáról

Tisztelt Molnár úr!

Én egy 32 éves férfi vagyok, aki nem élt még eleget ahhoz, hogy Ön felett pálcát törjön. Viszont generációm (aki vért verejtékezve húzza az ország szekerét) nevében kérem ki magamnak azt a flegma hangnemet,

[11] E. Fehér Pál.

amit Ön megüt a Népszabadságban! Már hogyne tartozna el- és beszámolási kötelezettséggel?! A magukfajta miatt van ilyen morális állapotban ez a szerencsétlen Magyarország!

Uram! Nézzen a tükörbe és köpje szembe magát! Remélem már megtette!

Üdvözlettel: [név]

From: [név]
Date: 11/23/04 20:49:15
To: mgp@szinhaz.hu
MGP!

Szánalmas vagy, lenullázódtál. Senki sem kíváncsi Rád és a magyarázkodásodra. Itt Neked már nem kell sem könyvet sem cikket irnod. Itt egy dogod van követned LZ-t, KJ is ezt tette NI után. Csak a képedre kell nézni és Rád van írva minden.
[név]

From: [név]
Date: 11/22/04 16:33:26
To: mgp@szinhaz.hu
Nem csak magaddal kell elszámolnod, hanem azokkal akiknek hívatlanul mocskos módon beavatkoztál az életébe. Gondolom már ezerszer megmagyaráztad magadnak a megmagyarázhatatlant, már ezerszer elfogadtad, hogy te áldozat vagy. Akkor lennél áldozat, ha lett volna erőd nemet mondani, mint sokaknak, akkor lennél hazafi, ha nem vállaltad volna. Így csak egy sehonnai bitang vagy, és a tevékenységednek vannak áldozatai.

From: [e-mail-cím]
Date: 11/22/04 15:37:21
Remélem, csendben nyugdíjba vonul.
[név]

From: [név]
Date: 11/21/04 19:00:28
Szégyen!

From: [név]
Date: 11/22/04 19:28:00
Ne publikáljon, szálljon le a magas lóról és lapuljon meg! Örüljön hogy megúszta, sok más spiclivel együtt. A viszont nem látásra!!!

Egy másik olvasómtól jött:
From: [név]
Date: 11/22/04 22:16:22
Subject: Kár volt!
Kicsit szégyellem magam.
Kicsit zavarban vagyok.
Önt eddig hitelesnek tartottam.
[név]

Egy türelmesebb visszhang:
Tisztelt Szerkesztő Úr!

Cikkeinek régi olvasójaként engedje meg, hogy együttérzésemnek adjak hangot az árnyék miatt, amely most Önre vetül. Szerencsésebb és „kisebb fiú" lévén én akkoriban elkerülhettem az ilyen helyzetet, de nagyon érteni vélem az egymás ellen és egymás mellett ható kényszereket és elveket, amelyek között nem volt könnyű megtalálni a képviselhető és

elviselhető egyensúlyt. Érdeklődéssel várom könyvét, hiszen a „coming out" szűkebb és tágabb jelentésével is tisztában vagyok.[12]

Üdvözlettel:

[név]

2004. december 20. hétfő 20:38

From: [név]

Date: 11/22/04 06:19:24

Tisztelt Uram!

Nem vagyok notórius írogató, Ön az első, akinek, mint ismert embernek írok. Csak annyit szeretnek közölni, hogy nagyon szeretem a kritikáit, a benne levő cinizmust, és az egész molnárgálos lesajnálós iróniát.

Talán azért érdekes ez, mert 25 éves vagyok, vagyis abból a generációból, aki nemhogy Önt, de a kritikai alanyait sem ismerik sajnálatos módon.

From: [név]

Date: 11/24/04 09:54:33

Subject: Várom a könyvét...

Üdvözlöm!

Gondolom, sok levelet kap mostanság...

Csak remélem, hogy elolvassa az enyémet (is).

Elfogadni nehezen, de megérteni könnyebben tudom azt amit tett. Nem érzem és nem gondolom akkora nagy dolognak azt, ami az egész „jelentgetésesdit" körül lengi.

63-ban hatéves voltam. Nem érthetek tehát tapasztalati úton mindent, de a zsigereimben a tudatalattimban ott kell hogy legyen az a világ amiben felnőttem (nem egyedül). Akkor nem lett volna megbotránkoztató, ha valakiről kiderül, hogy jelentéseket kényszerül írni. Kétféle ember volt, akiről jelentettek, és akiknek jelentettek. Erről (is) szólt az a világ, és azzal a tudattal éltünk benne. Kár, hogy ma már gyorsan felejtünk. Pontosabban szelektíven felejtenek egyesek. Tudunk olyan művészekről, ismerjük őket, akik úgy álltak „ellen" az akkori hatalomnak, hogy közben nem nyugodtak – Hofi szavaival élve – „amíg nem szaros a nyelvük". Én ezt nehezen felejtem.

Mindezeket csak azért írtam le Önnek, mert szeretném, ha tudná, hogy mi, akik pedig vagyunk egy jó páran, kívülről is láttuk és látjuk azt a szemetet, amit a mindenkori hatalom ránk szór. A mi lelkiismeretünkre hivatkozva, bennünket felhasználva manipulál és irányít egy végtelen sakk játszmát. Én már csak arra lennék kíváncsi, hogy valójában kik a játékosok, és hányan vannak. Tíznél szerintem nem többen széles-e világban. Akkor meg nincs más hátra: NYUGI!!!!

Ismeretlenül is, erőt és békességet kívánok Önnek.

Üdvözlettel: [név]

From: [név]

Date: 11/24/04 19:28:25

Subject: Infi

Nos „Faszikám", erre mit lépsz?! Remélem most sem szarsz be?, – úgy ahogy eddig sem. Üdv, kitartást: [monogram]

[12] A *Coming out* című kézirat készülését és a könyvnek a következő év tavaszára tervezett megjelenését beharangozó cikk 2004. december 12-én jelent meg az *Index*en.

Évtizedek óta Párizsban élő újságíró ezt küldte szét francia barátainak:

From: [név]

Date: 11/20/04 21:19:02

Alors que je devrais sautiller de bonheur comme un cabri, je me laisse gagner par la tristesse. Il se trouve qu'un de mes amis, le plus célèbre des critiques de théâtre de Hongrie, vient d'être accusé d'avoir travaillé pour les services secrets sous l'ancien régime. Pire, dans un communiqué paru cet après-midi, il reconnaît qu'il avait signé un tel engagement. Aucun doute, la dictature a fait des ravages insoupçonnés. Nous étions bêtes et terriblement lâches en refusant de reconnaître sans fioriture que nous vivions dans une dictature. Toutes les fautes désormais irréparables viennent de là. Nous voulions embellir la réalité, quitte à perdre nos repères élémentaires. Et pendant que nous jouions à cache-cache avec la réalité politique et les autorités qui veillaient sur elle, le „gemütliche" socialisme à la hongroise nous a tous salis.

Mais il ne sert à rien de pleurer maintenant. Ce qui est fait, est fait. Et voulez-vous que je vous dise la vérité? Notre ambiguïté molle – quelle horreur! – était indiscutablement utile, car elle a adouci les mœurs politiques, a rendu plus incertaines les frontières entres nos maîtres et nous. Du coup, tous les acteurs politiques ont chassé de leur arsenal la violence sanguinaire, et on pouvait respirer.

Tout ce que je peux espérer c'est que mon ami n'a pas commis de vraies saloperies dans ses rapports qui vont certainement être publiés ces jours-ci.

Car seuls les petits délits moraux peuvent s'avérer utiles dans l'histoire. Mais ceux-là sont parfois souhaitables hélas!

(Mint egy bakkecske, úgy kéne ugrálnom a boldogságtól, s ehelyett hatalmába kerít a szomorúság. Az a helyzet, hogy az egyik barátomat, Magyarország leghíresebb színikritikusát azzal vádolják, a régi rendszerben a titkosszolgálatnak dolgozott. Ráadásul egy ma délután megjelent közleményben elismeri, valóban aláírt egy ilyen együttműködési nyilatkozatot. Most már nem férhet kétség hozzá, a diktatúra nem is sejthető károkat tett. Ostobák és rettentően gyávák voltunk, amikor nem akartuk egyszerűen és velősen elismerni, hogy diktatúrában élünk. Az összes helyrehozhatatlan hiba ebből jön. Meg akartuk szépíteni az igazságot, akár azon az áron is, hogy elveszítjük az alapvető támpontjainkat. S mialatt mi a politikai valósággal és a felügyeletét végző hatóságokkal bújócskáztunk, a magyaros lágy szocializmus mindannyiunkat beszennyezett.

De értelmetlen ezen siránkozni. Volt, ami volt. És mondjak valami meglepőt? A puhány kétértelműségünk – ez benne az iszonyatos! – vitán felül hasznos volt, mert meglágyította a politikai erkölcsöket, bizonytalanabbá tette az uralkodókat tőlünk elválasztó határokat. Ennélfogva a politikai élet összes szereplője száműzte fegyvertárából a véres erőszakot, s lélegzethez juthattunk.

Merem remélni, hogy barátom nem követett el semmi alpárit a jelentéseiben, melyeket bizonyára nyilvánosságra hoznak az elkövetkező napokban.

Mert csak a kisebb fajta morális vétkek bizonyulhatnak hasznosnak a történelemben. Ezek azonban néha kívánatosak is sajnos!)

Molnár Gál nem egy Grál-lovag, mindent fel tudok tételezni róla – mondta Tábori Nóra (Blikk, 2004-11-23), aki Latinovitscsal egy időben volt a Vígszínház tagja. – Vérbe mártott tollú, rosszindulatú ember.

Tábori Nóra Hazafi Zsolt szignálta nyilatkozatából (*Hetek* – Országos Közéleti Hetilap, VIII. évfolyam, 48. szám, 2004. november 26.):

– Azt, hogy a Molnár Gál besúgó, ha bárki más mondja rajta kívül, nem hiszem el. Hatalmasat csalódtam. Igaz, akikről eddig kiderült, egyikőjükről sem hittem volna. Ki tudja, kikben fogunk még csalódni.

– Szerette magát?

– Kifejezetten gyűlölt.

– Mert rossz színésznőnek tartotta?

– Nem. Jó színésznőnek tartott, egyszerűen csak utált. Olyan volt, mint a legtöbb homoszexuális: ha szeretnek, nagyon szeretnek, ha utálnak, nagyon utálnak, a végletek és szélsőségek emberei. Mindig vérbe mártott tollal írt. Ezzel együtt meg kell, hogy mondjam, nála jobban kevesen ismerik a színházat. A kritikái sokszor nagyon találóak voltak. Nem sokszor, mindig. Hogy rólam nem írt soha, nemcsak jót, de semmit, hát nem írt. Ezzel számoljon el a saját lelkiismeretével, ha van neki.

– Mit gondol, miért nem szerette magát?

– Nem gondolom, pontosan tudom. Sulyok Mária engem – finoman szólva – nem szeretett, félt, hogy a nyomába, a helyére lépek. Pedig legalább kilencszáz év korkülönbség volt köztünk. MGP viszont jóba volt Sulyokkal, mit jóba volt, imádta. Több darabban is játszottam Máriával úgy, hogy ő volt a főszereplő, és én utána következtem a szereposztásban, Macskajáték, Bernarda stb. Engem a kritikájában meg sem említett,

mintha ott sem lettem volna. Mintha nem is léteznék. Ez kegyetlenebb szúrás volt, mélyebbre hatott, mint ha rosszat írt volna rólam. Úgy láttam, hogy amit a Sulyok súgott neki, azt írta.

– A „hivatal" is súghatott neki, hogy kiről, mikor, mit írjon?

– Ezt nem tudom megállapítani, főleg így, utólag nem. Bár ez soha föl sem merült bennem. Mindenesetre akármilyen tetű is volt embernek, a szakmáját nagyon tudta.

Ugyanebből a cikkből Bessenyei Ferenc:

– Valamennyien úgy féltünk a kritikájától, mint annak idején a tőlünk nyugatabbra lévők a magyarok tüzes nyilától. És ha jót írt, nagyon boldogok voltunk. Meglepődtem, mikor megtudtam, de mindent egybevéve, ma már ott tartok, hogy semmin sem csodálkozom. De édesem, miért most csináltok ebből ekkora ügyet? Mellesleg a Zolit sehol nem kellett besúgni, hiszen ő mindig, mindenhol olyan „hangosan" viselkedett, hogy csak az nem látta és tudta, aki nem akarta. Akkor kellett volna ezekkel az emberekkel foglalkozni, mikor mindnyájunkat börtönben tartott a rendszer az eszméivel, úgy, ahogy a Molnár Gál a kritikáival. Akkor kellett volna ezekkel az emberekkel foglalkozni, amikor a fenyegetettség, a sakkban tartottság mindenkit felőrölt. Ti meg most piszkálódtok?

– Pontosabban mikor is kellett volna, Feri bácsi?

– Mikor? Hát ekkor. (Bessenyei elkezdi mondani a telefonba Illyés versének utolsó sorait:) „...hol zsarnokság van,/ mindenki szem a láncban; / belőled bűzlik, árad,/ magad is zsarnokság vagy; / vakondként

napsütésben, / így járunk vaksötétben, s feszengünk kamarában, / akár a Szaharában; / mert ahol zsarnokság van, minden hiába, a dal is, / az ilyen hű, / akármilyen mű, mert ott áll / eleve sírodnál, / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál." Na szia.

(az interjúkat Tihanyi Péter készítette)

Egy másik színész borítékban érkezett levele:

Kedves Péter!

„Én írok Önnek..." mint ha nem is oly költőien, mint Tatjána, de legalább olyan buzgalommal. Mostanában a neved sűrűn forog a mocskos közszájakon.

Talán sokan szeretnék, ha tolladat kiejtenéd kezedből.

Péter, ne engedd! Bízva reménykedtem, hogy nekrológomat Te fogod megírni. Mondd el a hülye ellendrukkereidnek, amit Hacsek szokott Sajónak mondani a jelenet slusszában: – „Azt még megvárom..."

Nb. nem kell túl sokáig várni, nem gönnolom a nézőknek azt az édes borzongást, miszerint: „Nézd anya, ez a Körmendi hogy tönkrement..."

Kedves jó Péter, nem bátorítalak, nem vigasztallak, csak szerényen megjegyzem:

Hidd el, amíg az embernek nincsen urémiája, addig nincs semmi baja!

Bizony, a baj az urémiával kezdődik (és végződik), nem a valamikor megbírált féltehetségek konzervált és áporodott gyűlöletrohamával.

Kedves Péter, jó egészséget és sok erőt kívánok Neked.

Kazimir Karcsi is ezt üzeni.

Szeretettel és a régi barátsággal ölel:

Körmendi János

2004. nov. 29.

Az MGP-ügy kapcsán a *Népszabadság* újságírói között felmerült, hogy az egész lapot átvilágítsák. Vörös T. Károly, a napilap főszerkesztője a *Hetek*nek elmondta: „Egy kollégánk felvetésére a szerkesztőség vezetőivel megbeszéltük, hogy akkor járnánk el legjobban, ha kérnénk az illetékes hatóságot, hogy az egész szerkesztőséget, tehát ne csak a vezető munkatársakat, hanem a szerkesztőség minden tagját világítsák át, azokat is, akik csak szerződéses viszonyban állnak a lappal. A megvalósítás módja azonban nem kristályosodott ki. Hogyha a szerkesztőség emellett van, én ezt támogatom" – tette hozzá az újság vezetője.

Az olvasói levelekből az a következtetés vonható le, hogy az MGP-vel történtek megosztják a lap olvasótáborát. Vörös T. Károly azt is elmondta: a lap vezető munkatársait a törvény értelmében átvilágították, a többiek nagy része olyan fiatal, hogy velük kapcsolatban ezek a dolgok fel sem merülhetnek.

Németh Péter, a *Népszava* főszerkesztője úgy vélekedett, hogy amennyiben a *Népszabadság* átvilágítása mozgalmat indít el, akkor a *Népszava* is szívesen csatlakozik ehhez. „Egyébiránt nálunk minden vezető újságíró át van világítva" – tette hozzá a főszerkesztő, aki szerint MGP ügye elsősorban nem a sajtó presztízsének okoz kárt, hanem a társadalmat alapjaiban szaggatja meg. Éppen ezért szerencsés lenne már tiszta vizet önteni a pohárba, és nyilvánosságra hozni az ügynökök neveit.

„Nem érdem, hanem állapot, de a munkatársaink többsége koránál fogva nem lehet érintett" – mondta Szombathy Pál, a *Magyar Hírlap* vezetője arra a kérdésre,

hogy ha a *Népszabadság* mozgalmat indít, ők is csatlakoznának-e hozzá. Mint a főszerkesztő elmondta: mivel a munkáltató csak törvényben előírt kötelezettségeket követelhet meg a munkavállalótól, ezért ő kötelező átvilágítást nem rendelhet el. Ellenben önkéntes alapon lehet csatlakozni ehhez a mozgalomhoz. Szombathy Pál, aki az ügynökliste nyilvánosságra hozatalának híve, úgy vélte: MGP ügye azért nem rombolta a sajtó presztízsét, mert az enélkül is siralmasan alacsony volt.

Mester Ákos, a *168 Óra* főszerkesztője szíves örömest csatlakozna egy átvilágítási kampányhoz, hogy az eddig az átvilágítás hatálya alól kimaradt kollégákról is kiderüljön, érintetlenek, avagy nem. Erre már csak azért is szükség lenne, hogy – mint Mester fogalmazott – az egykori ügynökök a továbbiakban ne legyenek zsarolhatóak.

Lapzártánkig nem sikerült elérnünk Liszkay Gábort, a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjét és Borókai Gábort, a *Heti Válasz* szerkesztőbizottságának elnökét annak kapcsán, hogy ők csatlakoznának-e az „átvilágítási" mozgalomhoz.

Prügelknabe

Mindig jókor rátalálok a rossz helyre, és rosszkor vagyok jó helyen. Mindent fordítva csinálok, igazi ellenkarrieristaként. Életemben egyszer voltam éjféli misén: Egyiptomban Nílus-járó hajó fedélzetén. És egyetlenegyszer a Dohány utcai zsinagógában: római katolikus kalocsai zeneszerző barátom Szenes

Hanna-oratóriumának bemutatóján.[13] A zsidó hitközségi konyhára Nemcsák Károly vitt el: a mocsolyási fiú tudta, hol található, nekem sejtelmem sem volt róla. Ha koldulásra szorulnék: a Bazilika elé péntek esténként ülnék ki, a zsinagóga kapuja mellé vasárnap reggel.

Klausztrofóbiás létemre hetente többször zárt teremben töltöm estéimet, beleszorítva széksorokba, ahonnan nem lehet felállni. Csak a sor szélén tudok ülni: legalább egyik oldalamon legyen szabad levegő. Így az egész nézőtér azt hiszi: szökésre lesben ülök be színházba. A szerkesztőségben évekig azzal szuttyongattak: miért nem látnak sosem a szerkesztőségi órákon, de szombaton és vasárnap, amikor kollégáim pihentek, vidékre utaztam színházat nézni. Három vagy négy évig nem vettem ki a szabadságom, mert nyáron mindenki elment nyaralni, olyankor én írtam a kulturális rovat színeseit. Ősztől már mások is bejártak, akkor viszont elkezdődött az évad.

Zu: Függelék

Horváth Zoltán: *Körmagyar – sokadik levonás* (*HVG*, 2004. november 27.)

Csodálkozom, hogy csodálkozunk. Megdöbbenek, hogy megdöbbenünk. Mintha egy pályaudvaron a várakozók nem tudnának hova lenni a meglepetéstől, látván, hogy ím, megérkezett a menetrendszerűen

[13] Litván Gábor: *Ejtőernyős pokolraszállás. Oratórium Szenes Hannáról.* Az említett bemutatónak nem bukkantunk a nyomára, 2004. április 25-én a Műcsarnokban előadták a darabot a szerző és Bali János vezényletével.

várható vonat. Pedig némi váratlanságot az épp aktuális ügyben legfeljebb az jelenthet, hogy épp kik szállnak le a soron következő szerelvényről. [...] Ezúttal MGP, alias Molnár Gál Péter, a kritikus, a színházi szakma évtizedek óta rettegett ostora érkezett meg pontosan időre, miután feltehetően megelőzve egy már küszöbön álló bejelentést, néhány soros szűkszavú közleményében megvallotta ügynökmúltját.

Az újdonsült információt nyilván bőséggel kitárgyalja a történteket feltehetően valamiféle isteni igazságszolgáltatás beteljesüléseként értékelő színi világ, no meg a szakíró hűséges olvasótábora – s persze azok is, akik a fent nevezett létezéséről eddig jószerével nemigen tudtak. [...] Pedig a dramaturgiai séma és a dikciók egymásutánja már unalomig ismert: az expozíció után a publikum egyes csoportjai aktuális politikai előítéleteik alapján eldöntik, hogy a főhős kettős elkötelezettségű, tragikus alkat, netán megvetendő, jellemtelen sötét intrikus, és már kezdődhet is a süketek abszurd közbeszéde. Mindeközben szaporáznak majd a már unalomig elcsépelt bohózati momentumok. [...] Miként a szokás szerint kizárólagosan harsányan túladagolt hatáselemek is lehetetlenné teszik a csömörig ismert módon lelki-szellemi gazdagodást segítő értelmezést – hogy holmi katarzisról már ne is szóljunk.

[...] Pedig csak egyszer kellett volna jól megírni ezt a darabot – pontosan megnevezni a szerepköröket és a játszó személyeket, ezzel lehetetlenné téve a menetrendszerűen színre lépve nemtelenül rögtönző csepűrágókat. Kiknek szabadjára engedett működése nyomán most ismét szembesülni kényszerülünk az egyszer már ránk kényszerített tragikusan szellemes

sejtetéssel: úgy látszik, immár a kádárizmus idején is harmincmillió magyar élt e hazában, mikor is tízmillióan jelentettek tízmillió megfigyeltről a tízmillió megbízónak.

Nem képzeltem magam Sir Percy Blakeney-nek, *A vörös Pimpernel*nek, Orczy Emmuska bárónő 1907-ben írott híres ponyvája francia arisztokratákat mentő hősének. Tudtam, mi vagyok. Balek a horgon.

Igazán szép gondolat Spiró Györgytől, hogy feltételezi: felhasználtam tartótisztjeimet, hogy üzenjek a hatalomnak. Spiró elemzi: azonos a napilapban megjelent színházfölfogásom az ügynöki jelentésekben leírtakkal.

Hihetetlen naivitás lengi be ezt a könyvet, a magánéletében cinikusnak és fölényesnek mutatkozó, szikrázó szellemű örök kamasz őszinte cserkészlelkesedése, aki nagy önfegyelemmel még a poénkodástól is visszafogta magát. Ugyanakkor élvezettel veri át a tartótisztjeit, minden lehetséges, felkínált csapdát elkerülve és kijátszva. Nem ártani személy szerint senkinek, de használni a magyar színháznak, a háttérből szürke eminenciásként fonogatni a szálakat, a valódi tehetségeket támogatni, reményteljes kezdeményezéseket dicsérni, és csak az olyanokról jelenteni negatívumot, akik pozíciójuknál, beágyazottságuknál fogva amúgy is érinthetetlenek: a könyvben olvasható jelentések szinte egytől egyig ezeket a célokat követik, amiként M. G. P. az életben is, a kritikáiban is tette. Van ebben valami kényszer szülte, komplexusos akaratosság is: egy alkotói dühvel megáldott, ám nem alkotói, bár sokféle csillogó tehetséggel rendelkező interpretátor próbálja magát az adott műfaj legfontosabb

személyiségévé feltornászni mindenáron. [...] Mulatságos és szívszorító, hogy ez az okos, sőt – a jelentéseiből ez derül ki – az esztétikai elveihez ragaszkodó, végső soron tisztességes ember nem ismerte fel annak a rendszernek a lényegét, amelyben élnie adatott. Azt hiszem, helyes volt a számítása, hogy a jelentései magasabbra jutnak, mint a kritikái és a könyvei. De azt már nem értette, hogy miben gondolkoznak odafönt. Egy forradalmár, egy alapvetően balos beállítottságú, lelkes ügynök folyamatosan arra próbálja rávenni az Uralkodót, a csak és kizárólag ellenforradalomban, a társadalom elaltatásában érdekelt Zsarnokot, hogy a saját érdekeivel szemben a nép javára, szellemi és erkölcsi épülésére tényked jék. A rendszer hirdetett, tetszetős elveit kéri számon a rendszer gyakorlatán, pontosan úgy, mint a korszak kezdő disszidensei a többi szocialista országban. Ezek az elvek a lehető legnagyszerűbbek, amelyeket a korábbi századok szellemi fejlődése alapján a kommunizmus a magáénak ismert el, ám éppoly kevéssé volt képes vagy hajlandó a gyakorlatba átültetni, mint akármely más rendszer. Az elveknek a gyakorlaton való számonkérése kiváló fegyver volt a szocializmus lesújtó mindennapjaival szemben, úgy érzékelem azonban, hogy M. G. P. nem taktikai fegyverként alkalmazta ezt a fogást, hanem meggyőződésből [...]. M. G. P. ügynökként bátrabban beszélt a lényegről, mint a párt lapjának nagy hatalmú kritikusaként. M. G. P. ügynökként tisztességesebben bánt az egyes megfigyeltekkel, mint kritikusként. M. G. P. „üzent". Amikor a magyar színházat sújtó káder- és műsorpolitikai lehetetlenségeket bírálta a jelentéseiben, magát a hivatalos kultúrpolitikát kárhoztatta, amelynek Aczél György volt a mozgatója.

Nem Aczél Györgynek üzent hát, aki nyilván nagyon jól tudta, miért gyömöszöl egymást kizáró tehetségeket azonos színházba, hanem magának az Uralkodónak. M. G. P.-nek a magánéleti megnyilvánulásaiból és a kritikáiból is tudni lehetett, hogy szerette volna a munkásosztályt beterelni a színházba, ügynöki jelentéseiben nem győz erre visszatérni. Hátha a munkászármazású Uralkodónak megtetszik az ötlet, és végre kiadja az ukázt: tessék támogatni. M. G. P. az ügynöki jelentéseiben éppúgy a kispolgári mentalitást bírálja, mint a publikált írásaiban. Úgy látja, az maga a halál. Ezt a mentalitást, a giccsre való áhítozás felkeltését és támogatását, az álérzelmek, a közhelyek uralmát jelenti föl voltaképpen újra meg újra, nem véve észre, hogy ez a mentalitás a Kádár-rendszer szellemi lényege [...]. Világosan kiderül a kötetből a Luzsnyánszky-jelentések intenciója: jusson el a véleménye a lehető legmagasabbra. Nyilván abban bízott, hogy a jelentései vagy azok részletei, netalán csak összefoglalói a legfelső vezetés kezébe kerülnek, azoknak a kezébe, akik régi jó beidegződésből a BM-jelentéseknek inkább hisznek, mint a hivatalos Népszabadságnak. Bizonyíték erre az a szenvedély, amellyel vissza-visszatér a szerinte hibás káderpolitikai döntések kedvezőtlen művészi hatásaira. Igaz, amit észrevételez, hogy Marton Endre és Major Tamás egyidejű jelenléte tönkretette a Nemzeti Színházat, személyesen tapasztalhattam. Igaz, hogy Vámos László és Ádám Ottó eltérő alkata tönkretette a Madách Színházat. Igaz, hogy az abszurd drámák betiltása értelmetlen és káros volt. Igaz, hogy a magyar dráma negligálása csapás volt a magyar irodalomra és a magyar színházra egyaránt. Igaz, hogy a színháziak alacsony fizetése

megnyomorította a művészeket, és a kommercializálódás olyan folyamatát indította el, amely mára érte el a tetőpontját. (Spiró György: Könyvkritika a Luzsnyánszky-dossziéról)[14]

Hízelgő feltételezések. *Az Ikszek*ben, gondos történelmi és irodalomtörténelmi kutatásokon alapuló (ál)-történelmi regényében Spiró megírta az ellentétes érdekek összeterelhetetlenül szertehúzó anarchista állatkertjét, benne mindent a hatalom mágnesereje rendez a maga érdekei szerinti irányba. Miközben hitelesen lengyel történelmi és színháztörténelmi alapú a regény, a mi hatvanas éveink emberi enciklopédiája egyben. Az egyik álnéven író éleselméjű, cinikus helyzekedőt, Niemcewicz írót és főfoglalkozású politikai megalkuvót, aki élvezettel szórakoztatja alkalmi közönségét frissen szedett pletykáival, de védi a hátát a hatalom derék alatti rúgásaitól – Spiró rólam mintázta, már amennyiben egy szépirodalmi alkotásban a szerepmaszkok mögött töredékesen megbújnak az író kortársai.

Niemcewicz még álnéven megvédelmezi Bogusławski színészt az Ikszek támadásától (holott ő maga is egyike a hatalom szította Ikszeknek). J...cz álnevet használ. *Julian Ursyn Niemcewicz: Az első és az utolsó betű. Ezt azonnal ki kellett volna találni [...]. Hiszen ő megvédte Bogusławskit. A lehető legjobbakat írta. Akár teljes nevén is vállalhatja. Igazat írt; más kérdés, hogy mocskos szándékok szolgálatában* – írta Spiró, éleseszűen beletalálva az igazságba.

[14] *Élet és Irodalom*, 49. évf., 1. sz., 2005. január 7. Spiró György cikkének bekezdései eredetileg nem az MGP által közölt sorrendben olvashatók, hanem épp fordítva.

Modellül szolgáltam *Az Ikszek* Niemcewiczéhez. Spiró azután a Luzsnyánszky-dossziét recenzálva visszaírta rám regényalakját. Szépen hangzó mentség.

Csak nem igaz. 1968 augusztusa után már nem hittem benne, hogy jó felé szuszakolható a közös szekér. A színházi elemzések napilapi és jelentésbeli azonossága lehet szembeszökő. Nem írtam vagy mondtam tollba-magnetofonba mást, mint amit a nyilvánosság előtt leírtam. Nem hittem többé azonban a Jó Királyban. Nem reméltem, hogy gondolataim hatni fognak a kultúrát hivatalból posvasztók megkerülésével. Ha magasabb rangú íróasztalokra kerülne véleményem, nem változna ugyanúgy semmi sem. Mellékesen: sosem áltattam magam azzal, hogy a sértetteken kívül írásaim bárhol is meghallgatásra találnak. Rendszeresen magas kitüntetéseket kaptak mindazok, akiknek színészetét folyamatosan periférikusnak értékeltem, mivel elérték azt az életkort, amikor korpótlékként elnyerhetik a Kossuth-díjat, Kiváló vagy Érdemes Művész kitüntetést. Minden gyakorló színigazgató többnyire azért terjesztett fel kitüntetésre egy-egy vidéki színészt, hogy megtartsa a társulatban, vagy azért javasolt idősebb színészt kitüntetésre, hogy végre nyugdíjba lehessen paterolni.

Információim, jelentéseim, besúgásaim trükkjét Hašektől merítettem: Švejk veszi szó szerint az előírásokat, rendeleteket, parancsokat. Munkáshatalom van? Akkor a munkásoké a kultúra. Nekik kell színházat csinálni, nem a kispolgároknak. Kancsal harcossággal képviseltem információimban ezt az álláspontot. Miközben tudtam, hogy káderviliák estjein nem Gyurkovics Mária énekel Ferencsik János kíséretével, nem Fischer Annie zongorál, hanem Zana József lép fel Csala

Zsuzsával és Kibédi Ervinnel. Az uralkodó osztály legmagasabb kulturális étvágyát kielégítette a Vidám Színpad műsora.

II.
ÍGY ÉLTÜNK PANNÓNIÁBAN

Nem igazat mondani helytelen. Nem erkölcsi aggályból, de mert fölösleges erőkifejtést igényel. Megjegyezendő a hazugság a folytonosság érdekében. Igazat mondani egyszerűbb, mert rendszerint vagy nem hiszik el, vagy nem hisznek a fülüknek.

Nem kell minden körülmények között megmondani az igazat, de az ellenkezőjét állítani kifejezetten illetlen. Az első megjelent színikritikám a Rákosi alatt börtönviselt szociáldemokrata író, a Pünkösti Andor Madáchában Hitler-ellenes *Néró*-szatírájával[15] föltűnt Felkai Ferenc *A princesszin* című vígjátékáról szólt.[16] Leányregényből

[15] A Pünkösti Andor igazgatta Madách Színházban mutatták be Felkai Ferenc *Néró* című darabját 1942. január 23-án, Pünkösti rendezésében, Greguss Zoltánnal a főszerepben. „A századik előadást követően Pünkösti Andort beidézték a főkapitányságra. A színházak felügyeletével megbízott rendőr éles hangon arra figyelmeztette a rendezőt, hogy a közönség már nyíltan arról beszél, hogy Néró tulajdonképpen Hitler. Felszólította Pünköstit, hogy vegye le a műsorról a művet. Pünkösti válaszát – évtizedekkel később – így idézte fel Felkai Ferenc: »Kapitány úr, aki azt állítja, hogy Néró egyenlő Hitlerrel, azt máris csukassák le. Felkai egy skizofréniás, perverz szadistáról írt drámát, és nem egy ma élő politikusról. Aki összehasonlítja, magára vessen.«" Lásd https://www.orkenyszinhaz.hu/2012-09-05-14-32-58/toertenet/2-magyar/szinhazunkrol/715-nero, letöltve 2020. január 22.

[16] Az előadás: Felkai Ferenc: *A princesszin*, 1959. november 6., Kisfaludy Színház, Győr, rendező: Gyökössy Zsolt. A kritika: Színházi esték. *A princesszin*. Vígjátékbemutató a győri Kisfaludy Színházban, *Népszabadság*, 1959. november 19., 8.

kiszabadult cserfességgel, tündéri mosollyal Csűrös Karola alakította a címszerepet pályakezdőként. Dicsérni még nem tudtam akkor. Jót írni különben is nehezebb, mint epés mondatot leírni – utóbbinak mindenki örül, kivéve a kritika tárgyát és közvetlen családtagjait –, de a félszeg, kibogozhatatlanul ködös állásfoglalás nélküli kritikák idején merész gondolattal leírtam: *Bánki Róbert rossz volt.* Mire megjelent, a kulturális rovat mindenese, Lózsy János tömörített bőbeszédűségemen. Az újságban az állt: *Bánki Róbert jó volt.* Tömörebb, tagadhatatlan. Az ifjúság dacos igazságmondási kényszerét utóbb bonyolultabbra cseréltem. Igyekeztem elkerülni, hogy a *rossz* helyett azt írjam valakiről, hogy *jó.* Kitaláltam, inkább semmit sem írok, vagy csak annyi munkát fektetek bele egy-egy színészről szóló kritikai beszámolóba, amennyit ő fektetett szerepébe.

Szabad-e megmondani valakiről, hogy tehetségtelen? Nem olyan, mint félszeműnek szóba hozni gyönge látását? Minősíthetetlen durvaság tehetségtelennek leírni a tehetségtelent. Akkor is, ha családja reméli, előbb-utóbb elismeri a nagyközönség színészi lángelméjét.

Potsdam, Sanssouci

A versailles-i park mintájára épült kert felől nézve a *Gondűző* kastély bal szárnyának sarokszobájában adott menhelyet Nagy Frigyes Voltaire-nek. Magas, tágas szobájában ágy, íróasztal, kis benyíló mosdóhelynek. Körös-körül azonban roppant méretű üvegezett, kétszárnyú ajtók. Ebben a levegős kalickában kapott menhelyet a mai bőrszerkós military-jelmezben, szálas

tisztjei közt kakaskodó uralkodótól a szellem függetlenségére törekvő konok ember, korának ünnepelt drámaírója, költője, akiről mára csak annyit tudunk, hogy politikai publicisztikákat írt. Sarokszobáját nézve korunk nevelte gyermekként az jutott eszembe: mennyire kétséges búvóhely volt a kegyes király felkínálta menedék. A korán kelő költő törékeny íróasztalánál dolgozott naponta, amikor a hajnali lovaglásából visszatérő Frigyes végigment a kerten, belépett akármelyik kulcsra nem zárt üvegajtón. Voltaire háta mögött belenézett a munka alatti kéziratba, és menten beleszólt, kifejezve egyetértését vagy ellenkezését. Voltaire háta mögött érezhette mindig jótevőjének figyelmét, ellenőrző tekintetét és barátian jóindulatú cenzúráját.

Szerencsés dolog mentőt találni szorult helyzetben. A jóindulatú segítség rombolóbb a nyílt ellenség megerősítő személyiségépítésénél.

„Shakespeare a Nyújorkban"

New Yorknak írják, de Nyújorknak mondták akkor is, amikor átkeresztelték Hungáriának. Harsányi Zsolt kaján riportregényt írt a fenti címmel.[17] Akárcsak Zrínyi a vitézeivel, föltámad az ismert angol drámaíró. Bemegy a kávéházba. Ott ül a magyar színházi élet meg a *Színházi Élet.*[18] A lapszerkesztők és az álhírlapírók.

[17] Harsányi Zsolt: *Shakespeare a Nyújorkban. Tréfás színházi regény,* Budapest, Légrády Testvérek, 1918.

[18] A *Színházi Élet*et 1912 és 1938 között adták ki, az alapító-főszerkesztő Incze Sándor volt. Az eleinte 3–6000 példányban megjelenő lap a színházi, társasági, művészeti, irodalmi élet eseményeiről tudósított.

A napi árfolyamú hírességek, meg a tartós tehetségek, akikről azóta utcát, teret, iskolát, színházbérletet neveztek el. Shakespeare kézről kézre jár. Tolmácsolnak neki. Eligazítják. Beavatják a legfrissebb valódi pletykákba. Saját néven szerepel a regényben kibeszélten aktor-redaktor, híres színésznő és hírhedett művésznő.

Évszázadnál régebben gyűltek márványasztalai köré nyilvánosság-csinálók. Szerkesztő urak, szerkesztő elvtársak, főszerkesztők, publicisták, s még újságírók is. Szoros érintkezésben a festészettel, muzsikával, a szépművészetek minden ágazatával és a tudományokkal, meg a kereskedelemmel. A nyilvánosságot néha szüneteltették. Rossz idők jártak a nyilvánosságra akkor is, amikor sportszereket árultak itt.[19] A mélyvíznek nevezett éttermi részt lefödték padlóval. Shakespeare ebéd helyett tornacipőt vehetett volna odalenn, ahol később Vas István „lehúzott" tízforintosokat a Rezekkel (az angol eleganciájú Réz Ádámmal és az elegánsan epés Réz Pállal), s nevelt irodalmi gyermekükkel, a novellista-színpadiszerzővel, aki kutyájával legutóbb a Szentendrei úton óriásplakátról kövérlett az autózókra. A Munkára Harcra Kész mozgalomhoz tornanadrágok

Közölt kritikákat, tudósított társasági eseményekről, publikált novellákat és színdarabokat is.

[19] Budapest ostroma alatt a palota és a kávéház megsérült, a berendezést széthordták; a háború után cipőt és krumplit árultak itt, majd 1947-ben felújítás miatt az épületet lezárták. Amikor megnyílt, a ruhatárból modern eszpresszó lett, egy másik helyiségben söröző létesült. Az átalakítás eredményeként a csupasz, rideg termek nem voltak vonzóak a közönség számára, és ezért a Gazdasági Főtanács úgy döntött, hogy a kávéházi részt felajánlja a Sportszerkereskedelmi Nemzeti Vállalatnak, az eszpresszót pedig az akkor induló utazási iroda, az Ibusz kapta meg. 1947-től 1954-ig, a Hungária Étterem megnyitásáig működött így. Lásd http://budapestcity.org/03-muemlekek/07/New-York-palota/index-hu.htm, letöltve 2019. november 15.

sorakoztak a freskók alatt. A júniusi kormányprogram megszüntette a sportszaküzletet. Újranyílt a kávéfórum. Ebédre foglalt helyet az asztaloknál Kellér Dezső Major Idával, a *Füles* főszerkesztője az *Ez a Divat*-val. Velük ebédezett a színész Gáti József, aki feltalálta a preventív leprázást:

– Dögöljön meg! – hörögte dühtől elfúlóan.

– Ki, Józsikám?

– Hát nem mindegy?!

Békés együttgyűlölködésben újraegyesült az írónép.

Csavart márványoszlopok közt kölcsönkérni magasztosb, mint snorrolni[20] zsúfolt eszpresszóban. Pompás freskók alatt áttekinthetően gőzölődött a teljes magyar sajtótelevény a hozzá csatolt irodalmi világgal és alvilággal.

Az Adyt ismerő Dénes Zsuka lába nem ért le a székről, nyomdakész mondatokban emlékezett elsüllyedt Parnasszusokra a nála úgy ötven évvel kevesebb festő, Zalatnai Szepi[21] díszkíséretében. Dénes Zsófia alacsonysága vetekedett a peripatetikus humorista Királyhegyi Pál termetével. Királyhegyi („King") addigra fölhagyott életműve sikamlós regényeinek bérbeadásával. Angoltanításon és társaságpénzen[22] kívül pajzán történeteket írt szaftos részletekkel, és korát megelőzően kiírva az illetlen szavakat. Az örökös magyar gépíróbajnok, Márer Klári indigóval sokszorosította a cenzúrát megkerülő pornó-szamizdatokat.

[20] Koldulni, vö. snorrer 'koldus' (jiddis).

[21] Szalatnyay József festőművész harminc évvel volt fiatalabb feleségénél, Dénes Zsófiánál.

[22] A hajdani pesti éjszaka bárjaiban alkalmazott hölgyeknek szórakoztatniuk kellett a vendégeket. Amennyiben az urak rendesen fogyasztottak, akkor a nők társaságpénzt kaptak, ami a napi bevétel egy-két százaléka volt.

Az egyszeri vicc szerint két cigányprímás elismeréssel hallgatja Yehudi Menuhin koncertjét. Egyikük megjegyzi: – De asztalnál meghalna! – Királyhegyi asztalnál éledt. Színpadon, konferanszié ként elsápadt humora. Tárcái, regényei nyugtalan hebehurgyasággal megírottak, mintha sietett volna vissza terített asztal melletti sikereihez. Golfnadrágban, csokornyakkendővel, Eszterházy kockás zakóban hallgatta ifjú apródja: Hajdú János, utóbb *A Hét*ben minden tévé-előfizetőnek bókolt méltóságteljes főhajtással.[23]

Naponta megjelentek kezdők és végzők. Budáról idejárt híreket inspekciózni nyolcvanévesen is a riporter Andor Leon, aki Európában utoljára készített interjút a menekülőben lévő Thomas Mann-nal. Úgy festett Andor Leon, mint Feleki Kamill a *Luxemburg grófja* című Lehár-operettben. Természetesen: Lehárt is meginterjúvolta még Bad Ischlben. Ott ült Wesselényi Miklós, aki – mint mondta – őseitől csak rozsdás kardot és étvágyukat örökölte. Ifjú külpolitikusként még be nem mutatott színdarabot is írt a Nemzetinek. A nácikat utáló nemzedék tőle tanult sorok közt olvasni a *Magyar Nemzet*ben. Felesége, Fedor Ági hónapokig írt egy hírfejet. Mindenkiről mindent tudott Mohácstól kezdődően. Majdnem mindenkit ismert a szó bibliai értelmében, beleértve a nemrég nősült agg költőt úrfikorából. Jaschik Álmosnál tanult festészetet. Az ecsetet becserélte töltőtollra. Megírta az egyik legjobb kávéházi regényt, a *Karola és korát*.[24] Ha filmet írt: fesztiváldíjat nyert vele rendezőnője. Csak a hírfejét nem akarták leadni a *Nemzet*nél.

[23] Hajdú János 1981 és 1987 között vezette *A Hét* című műsort.
[24] Fedor Ágnes: *Karola és kora*, Budapest, Szépirodalmi, 1972.

Naponta többször bejöttek mindazok, akik egyszer sem mentek el. Beugrottak néhány percre megtudni a legfrissebb, elfelejtésre érdemes híreket, rémhíreket, híreszteléseket, esztétikai árfolyamokat.

Az új piktúrát Hornyánszky képviselte. Ő festett Pesten a legjobban Modiglianit, miért is a *Valóság* szerkesztősége – részint a beléfektetett italkölcsönök megtérülésének reményében – zseninek hirdette. A kávéház hosszú, Dohány utcára nyíló felében ültek azok, akik valóban írni akartak, vagy pályát kezdeni. Mosolytalan szemüveggel, álmatag undorral benézett az eszpresszó beérkezettjeihez Balaskó Jenő. Akkoriban Adynak készült. Agyas Bubu néven[25] később kibújtak belőle Szabó Dezső *Ludas Matyi-füzetei*.[26]

Shakespeare e napokban elveszetten kereste a város közepén alámankózott ház kávéház-bejáratát. Jött a vérmes, régi nyújorkos Szász István, belekarolt, gallérjába hörögte: Hajtson fejet, kérem, a New York korhadó épülete előtt. Ez a magyar sajtótörténet egyik legeredményesebb személyiségének síremléke. Nem a makói Pulitzer Józsefé. Ő amúgy is az amerikai sajtó felvirágoztatója volt. Nem is Miklós Andoré, aki *Az Est*-lapokkal megteremtette az amerikai ízlésű, amerikai gyorsaságú, színesen megírt bulvárlapokat. Horti

[25] Balaskó Jenő költőt az államszocializmus rendőrsége éveken át zaklatta írói és politikai tevékenysége miatt, publicistaként később Agyas Bubu néven vette védelmébe az Antall-kormány politikáját.
[26] Szabó Dezső 1933-ban elvesztette perét, amelyet a Genius Könyvkiadó Rt. ellen indított, a harmincas évek elején nem jelentek meg művei. Szerény megélhetését 1933–1934-ben a *Magyar Úriasszonyok Lapjá*nak munkatársaként biztosította az itt publikált tárcáiból, novelláiból. 1934 és 1942 között barátai tanácsára saját kiadásában jelentette meg *Ludas Mátyás-füzetei*t. Az első szám öt novellát tartalmazott. A világosdrapp füzetek terjedelme általában 68 oldal volt, a borítón Szabó Dezső arcképével.

József síremléke ez. Horti máig érvényes eredményei nem vetekedhetnek Petrasovits Anna munkájával, aki egymaga tönkretorgyánizálta a Szociáldemokrata Pártot. Horti József a New York-házban található napi-, heti-, havilapokkal ért el bámulatot keltő gyorsasággal hérosztratoszi eredményeket. Zátonyra futtatott, összevont, átszervezett, elköltöztetett, fölszámolt, megszüntetett, kisiklatott, megfenekeltetett. Illene a töméntelen díj közé beiktatni a Horti-emlékérmet. Minden évben azt illetné, aki a legtöbbet tette újságírásban a nyelvi makogásért, a pidzsin-zsurnalizmusért, artikulálatlan gondolakifejtésért, a bürokrata madárnyelv terjesztéséért. Lenne az erős mezőnyben nagy tülekedés a díjért!

A Hungária Kávéházban – szerkesztőségek és kiadóhivatalok rendszeres hírbörzéjén, ahová naponta többször is beugrottunk – a pincérlányok közül, a magas toronyba tupírozott vörös hajú Stefi megkérdezte: *Jöttök holnap az újságíróbálra? Tartsátok kicsit a szátokat. Erősítést kapunk, nem ismernek benneteket, nem tudják, hogy rólatok nem kell jelenteni.*

Azon a napon kivételesen a Hungária eszpresszó részében verődtünk össze, délelőtt értelmiségi hírbörze volt, valamint irodalmi szerkesztés. Ki-ki beugrott kis időre a tömött eszpresszórészbe, ami legutóbb a főbejárat és ruhatár helyére szorult be. Degesz aktatáskával irodalmi vigécként megjelent Bajomi Lázár Endre, táskájában hordva franciából magyarított avantgárd egyfelvonásosokat vagy bulvárkomédiákat, a vevő szájíze szerint. Hasonló disznóbőr irattáskával Devecseri Gábor költő, a görög irodalom filológiailag szőrszálig szabatos fordítója, görög drámát vagy eposzt ajánlott kiadásra, részletes megjelentetésre hetilapba, irodalmi

havilapba. Vagy ügyeletes kedvesét kereste, a gitánás szépségű Marton Évát, festőiskolai hivatásos modellt. A sarokról nyíló főbejárat mellett, hosszú márványpultnál a kabátok hullámai alá temetett két apró, ősz öregasszony. Fedor Ágnes elnevezte őket „kabáttépőknek": néha szabad lélegzethez jutva körbejárták az eszpresszókalickát, erélyesen elrabolták székre halmozott télikabátjainkat, mindhiába tiltakoztunk naponta többször, hogy csak egy percre ugrottunk be (valóban), könyörtelenül elragadták magukkal. Nemcsak az egyforintos ruhatári díjat fájlaltuk – egy szimpla fekete ára 1,20-at kóstált –, hanem az elvesztegetett időt, amíg a két ruhatári párka hosszadalmasan tévelygett a fogasok labirintusában, visszaszármaztatni elragadott felöltőnket. Bosszút esküdtünk. Délidei zsúfoltságban, megbeszélés szerint beállított Marton Éva, nyaknál összefogott bundában.

– Tessék beadni a ruhatárba! – harsogott az éber őrnő.

– Csak egy percre jöttem! Már megyek is.

– Nem szabad elfoglalni vele a székeket.

– De nem vagyok úgy öltözve – szabadkozott Marton.

– Tessék csak levetni!

– Kérem! – szólt Éva, és szétnyitotta bundáját.

Tényleg nem volt úgy öltözve. Ott állt a zsúfolt kávéházban, ahogy a festőiskolában szokott.

Bolondos kedvemben Kenedi antikizálódott bőrzakójának elálló oldalzsebébe betöltöttem egy teljes kis kancsó forró teát. A hő és a nedvesség lassan szivárgott ki a zsebből a testre. Az áldozat észrevette végre. Nem izgatta magát. Pohár szódát rendelt, majd teljes tartalmát rám öntötte. Letöröltem arcomat, megkértem

Stefit, hozzon egy sarokházat. Az édességet Kenedi bőrkabátjára kentem. Flegmatikusan szedegetni kezdte a rajta csüngő édességet, kiskanállal a hajamra kente. Éppen új pohár szódát készültem rendelni, amikor az öreg tyúkok (Fedor Ágnes szóösszevonásával: *ötye*) sétabotra nehezedő, érszűkületesen sántító ősz lovagja felháborodottan ránk bökött, a két csavart márványoszlop közül érkező elegáns, tekintélyesen kopasz teremfőnöknek: – *Ezek azok!* – A lilára feldühödött férfiú felelősségre vonó szigorral lépett asztalunkhoz. Meglátván az egybegyűlt ifjú hírlapírók karát, széles mosollyal lehajolt hozzánk és azt súgta: – *Kicsikét halkabban tessenek, mert azok ott panaszkodtak.*

Hajdú János udvarlásban lévén a televízió külpolitikai rovatánál gyakorlatozó jogászlánnyal, bekéredzkedtünk az újságíróbálra – életem egyetlen sajtóbáljára. Amíg Hajdú táncolt, leültem Szepesi Györgyék asztalához, bemutatkoztam a mellettem ülő úrnak:

– Sós György vagyok! – mondta. Ő volt Budapest rendőrfőkapitánya, felesége pedig valamelyik üzemi lap főszerkesztője. Fiuk, Sós Vili a Szent István körút és Néphadsereg utca[27] sarki Luxor Kávéházba járt; máig „ellenzéki" filozófus. Asztalunkhoz ért az előző nap szolgálatban lévő teremfőnök. Meggyőződve, mennyire bölcsen előrelátó volt tegnap, legszervilisebb mosolyával hajolt oda: – *Jól tetszettek tegnap szórakozni?!* – Negyven évvel lehetett idősebb nálam.

Így éltünk Pannóniában.

Így éltünk a Hungáriában.

Böthi urat, a kávéház üzletvezetőjét elhelyezték a Tabáni Kakas vendéglő gebinesének. Felesége, a

[27] Ma V., Falk Miksa utca.

balatonőszödi pártüdülő remek szakácsa, végkielégítésül kaphatta a jól menő kis budai éttermet. Böthi úr nem dúskált szellemiekben, állandó tréfáink céltáblájául szolgált. Egyik estén dugig telve a Kakas. Kérdeztem: mi van ma, hogy ennyien vacsoráznak itt? Böthi feszülten mondta, mindenki mára rendelt asztalt, még a bolgár követség is rezerváltatott. Éppen akkor vonultak be. Hangos szervusz-szerbusszal köszöntöttük egymást. Böthi kíváncsiskodott felőle.

– Nem ismeri? – kérdeztem. – Révész Gy. István, a *Hétfői Hírek* főszerkesztő-helyettese; régi bolgár kém.

– Böthi sarkon fordult, kisietett a konyhába, talán jegyzetelni. Kajánul szórakoztunk, mit szólnak majd hozzá, amikor a régi elvtársról megírja az esti elszámolás utáni jelentésében, miszerint álcázott bolgár kém.

Bármilyen időket éltünk: fiatalok voltunk, jókedvűek, ugratásokra mindig készek. Jártattuk a szánkat. Nem beugrató rendőrügynökként, hanem egyrészt abból a téveszméből kiindulva, hogy a párt (amit, egyedül való lévén, Pártnak írtunk akkor mindannyian) okulva a korábbi „hibáknak" nevezett eltorzult terrortól, megtisztultan új utakon jár. Tudtuk, mennyi vaskalapos balos sziszeg a viszonylagos szabadosságoktól, de hittünk benne, előbb-utóbb kiegyenesedik a görbe. Másrészt, ismerve a kommunista munkásmozgalom történetét: úgy tartottam, ha nem akarják, hogy bajom essék szabadszájúságom miatt, akkor nem ér semmi sérelem, ha pedig akarják – amint utóbb akarták –, akkor úgyis pórul járok, akár csináltam vagy mondtam helytelent, akár nem.

Az „Ezredes"

Szeszes szagokkal és ordítozással telt meg a szerkesztőség[28] hátsó folyosója, ha a külpolitikai rovat vezetője, Bognár Károly szerkesztett. Bömbölő, alkoholista bunkónak rémlett. Szerkesztőségbe tévedt oroszlánnak. Behívatott magához: – Midzsipi! (így szólítottak népiesen a Blaha Lujza téri székházban), nyaralni megyek Dobogókőre, két hétre. Állítson össze az új magyar irodalomból könyveket. Kicsit elmaradtam az olvasnivalókkal. Ha hülyeségeket ajánl, hazajövet letépem a tökeit.

Mulattam magamban, megkeserítem én a szabadságát. Leküldettem a könyvtárból Fejes *Rozsdatemetőjét*, Huszty Tamástól *Akinek padba vésték a szívét*, Mándy Ivántól *A pálya szélén*t és a hajdani népi táncosból lett szociológus, László Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című szociográfiáját.[29] Visszajött vakációjáról: lapultam. Elkapott egyszer a folyosón: – Jöjjön be a szobámba! – Meglepően világosan kifejtette olvasmányélményeiről a nézeteit, miközben erjedt szagokat lehelt tele. Innentől a goromba pokróc, kockafejű, mindig alkoholtól izzadó Bognár, akit „Ezredes"-nek hívtak háta mögött és szembe is, kegyelt. Idővel magával hurcolt a Vígszínház háta mögötti Művész kocsmába, ahol záróra után lehúzták a vasredőnyt, de a törzsvendégek maradhattak, és zsírban sült pirítóst szolgáltak fel nekik, habár túl késő volt már mindenkinek a

[28] MGP 1961 és 1978 között a *Népszabadság* szerkesztőségében dolgozott.

[29] Fejes Endre: *Rozsdatemető*, Budapest, Magvető, 1962; Huszty Tamás: *Akinek padba vésték a szívét*, Budapest, Magvető, 1960; Mándy Iván: *A pálya szélén*, Budapest, Magvető, 1963; László Bencsik Sándor: *Történelem alulnézetben*, Budapest, Szépirodalmi, 1973.

kijózanodáshoz. Világnézetileg ivott, hogy kibírja a köpönyegforgató haszonszerző tülekedők, a marxizmus hajlékonyan haszonelvű értelmezőinek térnyerését. Az Ezredesről kiderült, hogy egykor pártmunkában végezte el a Pázmány Péter Tudományegyetemet. Mégpedig „kormányzói kitüntetéssel", ami súlyosabbat jelentett a későbbi „vörös diplománál". Korábban a Néphadsereg Művészegyüttesének volt parancsnoka. 1956-ban végignézte, amint főtisztek hol ide, hol oda állnak a szélfúvástól meghatározva forradalmiságukat, és amikor megerősítettnek látták hátukat orosz tankokkal, személyesen lőtték le az ellenforradalmiságukra kellemetlen tanút, hogy később mégse katonai, hanem kulturális firmamentumon íveljen fel karriercsillaguk.

Bognár hetente könnyekig megkínzott, valahányszor csak írást adtam le. Ragaszkodott hozzá, hogy kezeibe kéri kéziratainat. Olvasni kezdte. Belejavított, de előtte rám parancsolt, húzzak mellé egy széket. Álló órán át bíbelődött mondataimmal. Nem akadt egy sem, hogy ne talált volna nyelvtani hibát, henyeséget, fölös jelzőt, szórendi szabálytalanságot. Zord osztályfőnök módjára lelkiismeretesen végigszántotta cikkeimet, de minden javításnál megmagyarázta, miért teszi tisztába az írást. Majd megpukkadtam mérgemben. Előre szenvedtem a dolgozatjavításoktól. Néha méltatlankodtam: elvégre huszonnyolc éves voltam már. Azóta is áldó szeretettel gondolok kitartó kínzásaira. Azt hittem: tudok írni. Az Ezredestől megtanultam: nem elég írni, jól kell írni, és egyre jobbra kell igyekezni.

Furcsa emberekkel töltötte meg a szerkesztőséget. Ott volt Tarján Imre, aki az *Osservatore Romano*, a *Guardian*, a *New York Herald Tribune*, a *Neue Zürcher Zeitung*, a *Le Figaro* rendszeres olvasójaként ve-

zette a külpolitikai rovatot. A néphadsereg tisztjeként tartóztatták le a Sólyom-per[30] idején. Majd beszervezési nyilatkozatot írattak alá vele, de reggel nyolcig folyamatosan ivott, hogy használhatatlan legyen az agya adatok rögzítésére. Ezt megbízói elhihették, de roppant műveltségén, széles ismeretein nem fogott az alkohol. Csak nekem ártott. Hurcolt magával egyik helyről a másikra. A jelenkori magyar történelem hátsó ajtaiba vezetett be. Reggel nyolckor könyörgőre kellett fogni, hogy hazaengedjen, és ne kelljen vele többet innom. Tarjánhoz kegyes volt a sors: egy labdarúgómeccs közepén a lelátón szívroham végzett vele.

A képszerkesztő Pelbárt Oszkár volt. Szangvinikus, jóságos fotószakember, az ötvenes években a Fotóművész Szövetség főtitkára. 1956-ban Dél-Amerikába menekült. Majd érthetetlen okokból visszatért a Gyulai Pál utcába.[31]

A külföldi újságszemléket – akár a *Filmvilág*nál is – egy hivatalosan anyagbeszerzőként dolgozó többnyelvű újságíró végezte (természetesen név nélkül). A Nagy Imre-perből kiszabadult Vásárhelyi Miklós bedolgozott az Ezredes keze alá, aki adott rá, hogy lapjában csak a legjobbak működjenek. Elsőként Eötvös collegiumi tanárát, Keresztury Dezső volt vallás- és közoktatásügyi minisztert csalta vissza a sajtóba. Majd feloldva az '57-es írósztrájkot: visszacsempészte a közforgalomba Illyés Gyulát, aki a *Tükör*ben kezdett újra publikálni. Nagy rakás revizionista bagázs gyűlt egybe a hetilapnál. És mint a régi rendes újságoknál: özönlöttek a napi látogatók: írók, újságskriblerek, piaci írnokok és nekikeseredett dilettánsok. Forrt az élet a folyosókon. Hírek jöttek-mentek-cserélődtek-formálódtak.

Molnár Károly kitűnő sportújságíró valami '56-os rendbontás miatt szúrta a rendőrök szemét, s ezért érdeklődtek utána. Gyarmati András rendőr százados megjegyzése szerint az „informátor azt a feladatát, hogy készítsen jellemzést Molnár Károly újságíróról [...] nem hajtotta végre, mert csak rövid ideig tudott vele beszélni". Valóban rövid ideig tudtam csak vele beszélni naponta többször. Részint a szerkesztőségben, részint közös asztalnál a Hungáriában.

A *Film, Színház, Muzsika* – közkeletűen: Film, Színház, Padlókefe – riportere, Lelkes Éva riportsorozatot készült írni az új magazinba[32] Eltűnt Kossuth-díjasok nyomában címmel. Muszka Imre, Pióker Ignác, Nagy Sándor íróval mélyinterjúk. Találkája volt Nagy Sándorral az Abbázia kávéházban. Zsúfolt délutáni időben. A pincér az ajtóban szólt neki: ott hátul ketten már fizettek, mennek is, tessék odaülni. Lelkes az egyetlen rendelkezésükre álló asztal mellett lefolytatta a beszélgetést a fordulatos életű volt íróval. Nagy Sándor Aczél Tamás mellett a másik magyar Sztálin-díjas író. 1941-ig volt tanítóképzős, kubikos, építőmunkás, favágó, summás, írt a nyilas *Virradat*nak. A háborúban katona. Fogságba került. 1944-ben a „szűrőtáborban" átállt a szovjet–magyar csapatokhoz, 1944 karácsonya és

[30] A Rákosi-kor két legismertebb koncepciós pere a Rajk- és a Sólyom-per. Az előbbiben többek között Pálffy György honvédelmi miniszterhelyettest is halálra ítélték. Ennek folyománya volt a tábornokok pere, amelyet a honvédségben folytatandó tisztogatás céljával rendeztek meg. 1950 májusában és júniusában több tábornokot őrizetbe vettek, köztük Sólyom László altábornagyot; a demokratikus államrend és köztársaság elleni szervezkedés vádjával halálra ítélték és kivégezték.

[31] Itt volt a *Tükör* szerkesztősége.

[32] A *Tükör* 1964-ben indult, (akkor még) fekete-fehér képekkel illusztrált, főként közéleti és kulturális cikkeket közlő hetilapként. 1976/13. számától kezdve *Új Tükör* címmel jelent meg, 1989-es megszűnéséig.

1945 májusa között a demokratikus nemzeti hadseregben szolgált. 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt tisztségviselője. 1948-ban átlép a Magyar Kommunista Pártba. Ugyanazon évben Baumgarten-díjjal tüntették ki *Az Úr jó vitéze* írását. 1949–1951-ben a *Szabad Nép* munkatársa. Kossuth-díjat (1949) *A kis király hídja* című elbeszéléskötetéért kap. 1950-ben paraszttárgyú drámával bajlódik a Nemzeti Színház számára. A szövetkezeti gazdálkodásról szóló, *A megbékélés* (1952) című novellájáért kapta a Sztálin-díjat 1952. március 15-én. 1953-ban adta ki a Szépirodalmi Könyvkiadó. Benne két paraszt hallgatja Rákosi beszédét, és megállapítják: olyan, mint Kossuth apánk volt. Később elkészül első drámájának egy részlete, *A bosszú magasabb fokra hágott bennem* ideiglenes címmel jelent meg a *Tiszatáj* 1953. májusi számában.[33] Helyszín: Jugoszlávia. Idő: a Tájékoztatási Iroda[34] közleménye idején. Témája: Titóék árulása. 1952 és 1955 között a *Tiszatáj* szerkesztője. 1955-től a *Művelt Nép* munkatársa.[35] 1957-ben a *Hétfői Hírek* rovatvezetője. Azután nevelőtanár az újszegedi kollégiumban. 1960–1964-ben elvégzi levelező szakon a szegedi egyetem magyar történelem szakát. Lelkes Éva beszélgetése nem jelent meg a próbaszámban. Kora reggel rendőrök keltették Visegrádi utcai lakásán. Házkutatást tartottak. Elvitték az elkészült cikket, annak piszkozatát és a hozzá készült jegyzeteket.

[33] A *Tiszatáj* VII. évf., 1953/2. (áprilisi) számában jelent meg részlet a darabból.

[34] A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform, Informbüro) 1948 júniusában nyilvánosságra hozta a Jugoszláv Kommunista Pártot elítélő határozatát, amely sztálinista szellemben opportunizmussal, nacionalizmussal, a kulákok favorizálásával, a párt és a Szovjetunió nemzetközi szerepének lebecsülésével vádolta meg Titót.

[35] Feltehetően a *Művelt Nép* folyóiratról van szó.

Az Abbázia kávéházban annál az asztalnál, ahol beszélgettek, elektromos fülek kíváncsiskodtak. Ugyanaznap a *Tükör* Gyulai Pál utcai szerkesztőségében is lefoglalták a Nagy Sándorral készült beszélgetés anyagait. Nagy Sándor helytelenítette a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) kínai–albán politikáját. A kínai–albán per[36] vádlottjaként 1964-ben három év három hónapra ítélik.[37] A börtönből megzavart elmével került ki. Gyári munkás Csepelen a betonelemgyárban. Továbbsodródik a kőbányai porcelángyárba, ott együtt dolgozhat Hofi Gézával.[38] Gyári munkás a Postai Műszerüzemnél. 1971-ben leszázalékolják. Még két évtizedig él a hol

[36] Az 1956 utáni korszak nemzetközi munkásmozgalmát meghatározta Kína megerősödése és a maoizmus kialakulása, a Kádár-rendszer 1956 és 1961 közötti időszakát pedig a szovjet–kínai viszony alakulása. A kínai vezetés tévesnek minősítette a háború elkerülhetőségéről, a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett éléséről és a proletárdiktatúra békés úton való megvalósításának lehetőségéről Hruscsov által a XX. pártkongresszuson megfogalmazott tételeket. Enver Hodzsa és az Albán Munkapárt többi vezetője zárt körben már a kongresszus másnapján élesen támadta a hruscsovi politikát. Az albán vezetők a következő években egyre határozottabban támogatták a kínai politikát, mert attól tartottak, hogy a szovjet vezetés Balkánra is kiterjedő „békeoffenzívája" az ő érdekeiket sértő megállapodásokra jut a jóval erősebb szomszédaikkal, Jugoszláviával és Görögországgal.

[37] Nagy Sándort 1964-ben három év börtönre ítélték izgatás és illegális szervezkedés vádjával. A Szabad Európa Rádió londoni irodája által 1964 áprilisában rögzített interjúban a névtelen forrás arról számolt be, hogy „Nagy Sándort albán kapcsolatai miatt tartóztatták le, és egy készülő antisztálinista perben akarják bíróság elé állítani. Hogy a pert mikor hozzák ki, az a kínai–szovjet viszonytól függ. Budapesti hírek szerint a pártvezetés egyik magas rangú tagja is bele van keveredve a Kínabarát, Hruscsov-ellenes, sztálinista szervezkedésbe." Mink András: A „meggyőződés" rabja, http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-%E2%80%9E-meggyozodes%E2%80%9D-rabja, letöltve 2019. július 15.

[38] Hofi Géza 1955-ben érettségizett. Sikertelenül felvételizett a Színművészeti Főiskolára; ezután ment dolgozni a Kőbányai Téglagyárba, majd porcelánfestő lett a Kőbányai Porcelángyárban.

SOMOGYI KÖNYVTÁR 937939 1881 SZEGED

ötágú csillagos égig, hol küblire repített szerencsétlen roncs, belerokkanva a történelmi ár-apály szeszélyes járásába. Lelkes Éva lendületesen kezdte fölásni az emlékezet-eltemette Kossuth-díjasokat. Jegyzeteinek elkobzása után lanyhult buzgalma. Nemsokára férjével és két gyermekével elmenekült. Azóta Svédországban él.

Négykezes nekrológ

Délutánonként a nyomdagépek beindulásáig rendszerint bent hülyéskedtünk a rovatban. Eszement iskolások módjára: kancsó vízzel locsoltuk egymást. Kergetőztünk a folyosón, vagy nekibúsult dilettánsok dedikált könyveivel kapura rúgtuk a becstelen kötetet. Ez persze nem volt szép tőlünk: a könyv, ha keletlen is, mint a kenyér – szentség. Mindennapi alapélelem. Íráshoz nélkülözhetetlen. Könyvek nélkül lehetetlen írni.

Délután a hivatalsegédnő behozta az MTI-jelentéseket. Nyolcvanegyedik születésnapja előestéjén meghalt Jenei Jenő.

E. Fehér Pál az írógéphez ült. Szélsebesen klimpírozta: *Izgalmas életútja volt! Jenei Jenő, az Osztrák–Magyar Monarchia zászlósa 1916-ban fogságba esett, aztán a tábor következett, majd a forradalom és a polgárháború. Zalka Máté egyik közeli harcostársa volt. Öt év fegyveres küzdelmei után, 1923-ban (akkor még Pétervárott) telepedett le és Jevgenyij Jenei néven kezdett az ottani filmstúdió részére dolgozni. A leningrádi orosz értelmiség hamar befogadta őt, alkotásait a magáénak tekintette, és részesévé avatta művészi forradalmának. Filmdíszleteket tervezett, tanított.*

KÖZPONTI KÖNYVTÁR
RÉGI
1971
GYŐR

Társa volt Grigorij Kozincevnek, a rendezőnek, közeli tanúja volt Jurij Tinyanov munkásságának, és részese volt a szovjet film húszas és hatvanas években történt nagy megújulásainak. Erről tanulmányok számolnak be, könyvet adtak ki Moszkvában munkásságáról.

Itt E. Fehér fölállt az írógéptől, folytassam a nekrológot. Elolvastam, mit írt. Folytattam:

A szovjet színházi díszlettervezés világnagyságokból álló hírességei – Rodcsenko, Goncsarova, Larionov, Ekszter – fogadták társukká. Mi, magyar nézők, díszlettervezői munkásságának filmgyári részét ismerjük jobban: kezdve a Makszim-filmek hiteles, orosz századelejének realizmusán, a Vihar Itália felett romantikus lendületén, a Don Quijote kopár ibér képeinek dinamizmusán, és legutóbb a Hamlet nálunk még be sem mutatott roppant erejű építményeiig.

A Hamlet díszletei Kozincev filmjének nem szokásos kulisszarendszerét alkották, hanem a színészi játékkal és a kameramozgással egyenértékű művészi tényezőként szerepeltek. Jenei szakított a Laurence Olivier Hamlet-filmjéből is ismert Korda-díszletezéssel: nem tetszetős környezetet épített ki, hanem nyomasztó kőfalakat, hatalmas szirteket álmodott a tragédia köré, hogy a súlyos és komor kövek valósággal ránehezedjenek a szereplők lelkére, fogságukba zárják a tragédia személyeit.

Itt én untam bele a nagy tervező elsiratásába. Felálltam. Átengedtem az írógépet főnökömnek, hogy kódát írjon a halottbúcsúztatóhoz:

Jelentős művész távozott körünkből. Halála egyaránt vesztesége a szovjet és a magyar kultúrának. Életének és művészetének értékei, személyiségének internacionalista példája azonban tovább él, tovább

munkál napjainkban és a jövő szellemi életében. (*Népszabadság,* 1971. június 11.)

A gépiratra ráfirkálta a tipográfiai előírásokat. Odaadta Havas Ervinnek, vigye fel a harmadik emeletre, adja le az ügyeletes szerkesztői titkárnak.

Havas a Vidám Parkban kezdte pályafutását a Lőj tizenegyest futballkapujában, bérben védte a vállalkozók kapura rúgásait. Szünetekben a kapufának támaszkodva olvasott. Így ismerkedett meg a költőnek készülő fiúval a Néphadsereg egyik számottevője. Kiemelte a Vidám Parkból. Beiskolázták, és a *Néphadsereg* című lap főszerkesztője lett. Később átigazolt a *Népszabadság*hoz. Kiküldték nyelvtudása miatt moszkvai tudósítónak. Egy hét után hazajött, hogy nem képes megküzdeni a feladattal.

Kezében közös nekrológunkkal túl sokáig maradt el. Visszajőve behívta E. Fehért a szobájába, becsukta az ajtót, hogy bizalmasan kérdezhessen tőle.

Útközben elolvasta többször a sebesen rögtönzött nekrológot. Látta, egyikünk sem nyúlt lexikonhoz, nem használt segédeszközt, csak vágtattunk igyekezetünkben. Megkérdezte: – Meddig készültetek erre a nekrológra? – E. Fehér értette a kérdést: – Egész életünkben – felelte.

Újságírónak meg kell felelnie a váratlan helyzetekre is.

Irénke főszerkesztő

Főszerkesztő nem születik, hanem kinevezik. Újdondász ír. Főszerkesztő nem okvetlenül. Akadtak évek, amikor főszerkesztők még olvasni sem tudtak. Németi

Irénke, a *Nők Lapja* főszerkesztője – írástudatlan szülők gyermeke[39] – írogatott ugyan lapjába vezércikkeket, melyeket emberfia nem érintett tekintetével, írt évfordulós musz- (muszáj-) megemlékezéseket, mindazt a kötelező műfajt művelte saját vezetése alatt, amit megírni rühellett volna igazi hírlapíró. Németi Irén életművéből nem emlékszünk riportra, míves kivitelű portréra, csattanós glosszintásra, csípős odamondogatásra, édeskés pártbuzgalmi tárcára. *Egy milliomos emlékiratai* címmel, *A Nők Lapja főszerkesztője voltam* alcímmel megírta emlékiratát.[40] Címe dicsekvő: hetilapja milliomos példányszámára utal.

Németit – keresztnevén: elvtársnőt – zsurnál-zsandárnak odavezényelték a női hetilaphoz, nehogy a keresztöltések és almabefőttek receptjei közé ellenforradalmi propaganda kerüljön. Odakerült komisszárként, Németi elvtársnőként. Mihamar elvesztette családnevét. Lett belőle Irénke. A Blaha Lujza téri sajtószékházban portától étteremig mindenkinek Irénke. Bebecéződött a sajtóba. Cenzornak küldték kipréselni az ellengőzt a skriblerekből, de beleszeretett a sajtóba. Átnevelték rábízottai: sok disznó ludat győz.

Galsai Pongrác pécsi pópafi, bájos fortyogó, nekidühödött piknikus örökgyöngyíróval beültünk néha Irénke főszerkesztő szobájába világnézeti pukkasztásra. Galsai a *Nők Lapjá*nál dekkolt mindhaláláig.[41] Világnézeti fenntartásai veszedelmesen tömörek, emlékezetbe

[39] Vö. http://www.visszaemlekezesek.hu/nemeti-iren (letöltve 2020. február 4.): „Apám két elemit végzett, anyám analfabéta volt, minden hivatalos iratra két keresztet rajzolt a neve helyett."

[40] Németi Irén: *Egy milliomos emlékiratai. A Nők Lapja szerkesztője voltam,* Budapest, Gasteria, 1996.

[41] Galsai Pongrác a *Nők Lapja* irodalmi rovatvezetője, főmunkatársa volt 1958-tól 1983-ig.

vésődően csípősek voltak. Irénke pirult-sápadozott a blaszfém dumánktól. Fisztulás hangján bátortalanul tiltakozott, megkuncogtatott szűzlányként sápítozta: *Jaj, miket beszélnek! Nem gondolják komolyan!*

Irénke vallásos volt. Hitt a pártban, annak vezetőiben és a vezetett népben. Ez volt az ő szentháromsága. Bigottan vallásos lányként cseppent az újságírók közé, akik nem ismertek sem istent, sem pártot, bár igencsak tudták, hol lakik a jóisten, és merre terül el a pártközpont. Mindazon időkben, amikor Isten szeme nemcsak mindent látott, hanem a falnak is füle volt: főszerkesztő Irénke előtt a legtekintély-megreszkettetőbb eretnekséget kockázat nélkül kimondhattunk. Pártfegyelemnél többre tartotta a szerkesztőség jó légkörét. Rárótt föladatánál lényegesebbnek előfizetők és példányonkénti vásárlók ízlésének-érdeklődésének kielégítését. A piacgazdaságnak dolgozott, pedig még híre sem volt a piacnak.

Németi Irén és a párt félreértették egymást. A párt ellenőrnek küldte. Lelkesítő lett. Féknek szerelték a szerkesztőségre. Szárnyakat kapott.

Emlékiratait mohón vettem kézbe: megtudok árulkodókat az '56 utáni sajtó életéről. Csalódtam. Az *Egy milliomos emlékirata*ban nincs leleplezés. Kötötte szerzőjét a fegyelem, a tapintat. Méltányosságra törekedett. Nem titkolt el semmit: megírta fia öngyilkosságát, megírta, hogy első férje,[42] akivel, mint kommunista a kommunistát, megszerették egymást, több évtizedes pártmunka után elhagyta őt Sargina Ludmilla irodalomtörténész-nőért. Egy majd nyolcvanéves asszony

[42] Németi Irén 1945-ben házasodott össze első férjével, Németi Józseffel (1923–1991), aki a kommunista pártban különböző vezető beosztásokban dolgozott. 1963-ban váltak el. 1972-ben újra férjhez ment.

számvetése a könyv. Nem bűnbocsánati gyónás: élete számlája. Németi Irén nem tartozott a politikai szélkakasok közé. Vállalja élete sorsát. *Démodée* avittsággal nem visel fregoli-világnézetet. Vallásos maradt. Őskeresztények módjára tovább hiszi a megváltó ideákat. Az embereknek igazságos és méltányos világot teremteni akaró eszméket.

Irénke őskommunista. A Nyírségben született. Ortodox tanyasi szülők gyermeke. Apja Rosenzweig János sáfár.[43] Egyszerre hiszi Jézust és Jehovát. Irénke református hittanra jár. Odahaza héber imádságokat tanul. Az iskolában fújja: *Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország.* Belesodródik fiatalon a mozgalomba, akkor még nem fizetnek érte, nem jár kedvezményekkel. Megpofozza csendőr-rendőr, nyomába jár titkosrendőr. Lebuktatják elvtársai. Pártmunkás a háború után. Nem keménykönyökű apparatcsik: komolyan veszi a dolgát, hiszi a jobb élet lehetőségét. Amikor rászerelik a sajtóra, olvasóit részesíti előnyben megbízóival szemben. Félreérti kinevezését: újságot nem az agitpropnak, hanem olvasóinak szerkeszt.

Összeomlik a birodalom. Elfújja a szél a jelszavakat. Megváltoznak az értékek. Nyugdíjban merengenek az emberek, mire is költötték el ifjúságukat, pazarolták el életüket, áldozták föl álmaikat. Irénke nem keseredett meg. Nem érzi megcsalatottnak magát. Tisztességesen élt. Szorgosan munkálkodott hitének e világi megvalósításán. Igazán nem rajta múlt a történelmi kísérlet elbukta. Németi Irén női képes hetilap főszerkesztőjeként mit tehetett? Hitt, szerkesztett, sápítozott.

[43] Sáfár, itt 'intéző' jelentésben. Németi Irén könyvének 8. oldalán azt írja apjáról: „amolyan kulcsárféleként működött a Kupferstein-uradalomban."

A meztelen táncosnő

Kocsit adtak alám újságíróinasként. Kikergettek Ferihegyre, meginterjúvolandó Josephine Bakert.[44] Neve a hatvanas évek elején is fogalom maradt. Nemzedékek meséje, mennyire meghökkentő és fölzaklató botrány volt, amikor a Royal Revü Színházban fellépett,[45] nemcsak hírlapi és nézőtéri, de parlamenti izgalmakat is forralva. Amikor még a férfiaknak úszódressz takarta felsőtestüket, Baker kisasszony pucér felsővel táncolta a maga terjesztette charlestont. Párizs legjobban fizetett revüsztárja volt, banánszoknyájában ő képviselte az őserdő vadjait, egy egzotikus etnikum vérmérsékletét, megzabolázhatatlan vígságát, kihívó nemiségét. Ma, amikor szegedi és kispesti lányok képviselik világszerte banánszoknya nélküli pucérsággal a keleti puszták egzotikumát, tudható, hogy az egzotikum iránti mohó érdeklődés a takargatott kéjszomj fedőszerve.

Első munkamegbízatásom a Bakerrel készítendő interjú volt a *Népszabadság*nál. Amíg kiértem a repülőtérre, főnököm, Lózsy János kieszközölte, hogy Korolovszky Klári átvisz majd a vámon, egészen a repülőtér lépcsejéig kormányoz. A szép és magabiztos újságíróhölgy nemcsak a neves külpolitikus Korolovszky Lajos felesége volt, de született francia lány: Claire Gachot, Cocteau egykori titkárának, François Gachotnak leánya. A papa elévülhetetlen kapcsolatokat szőtt a magyar–francia irodalom között, míg csak Rákosi telefonutasítására Boldizsár Iván ki nem utasította

[44] Az említett látogatásra 1958 júniusában került sor, ekkor járt Josephine Baker utoljára Budapesten.

[45] Josephine Baker először 1928. május 1-jén lépett fel a mai Madách Színház helyén működő Royal Orfeumban (VII., Erzsébet krt. 31.).

külügyérként az országból, hogy évtizedek múltán a PEN titkáraként rózsacsokorral fogadja a Ferihegyen a kitüntetésére érkező agg Gachot-t.

Így kerültem Baker közelébe, aki azonnal leszögezte; nevét szíveskedjenek nem angolosan Békernek ejteni, jóllehet St. Louisban született, de megfontoltan elhagyta hazáját, és választotta az őt bőrszínével és mosónő mamájával befogadó Franciaországot. Énekelte is évtizedeken át, hogy *J'ai deüx amours*, vagyis Két szerelem van: a hazám és Párizs... Következőleg nem Béker, hanem franciásan ejtendő a neve: Baker.

Továbbá beszámolt néhány tucat, különböző színű gyermekéről, akiket örökbe fogadott, dél-franciaországi kastélyában nevelget, föllépéseket is azért vállal világszerte, hogy ennivalót tudjon adni a nemzetközi porontyoknak, hogy fenntartsa változatos bőrszínű emberi Noé-bárkáját.

Mire visszaértem a szerkesztőségbe, fürgébb kollégám már leadta a tudósítást.[46] Az jelent meg. Azóta sem készítettem riportot, fölismerve, hogy az újságírás jó néhány műfajához fakezű vagyok, s kevéssé szemfüles. (Mellékesen megjegyzendő: fürgébb kollégám utóbb színigazgatóként végezte.)

Hogyan nem ismertem meg Elisabeth Bergnert?

1973-ban, a londoni Greenwich Színházban egy magyar dráma főszerepét megfelelőnek vélte a maga

[46] Cserhalmi Imre: Budapestre érkezett Josephine Baker, *Népszabadság*, 1958. június 6., 4.

számára Elisabeth Bergner, az elmúlt század egyik legnagyobb színésznője. Robin Phillips rendezésében eljátszotta Orbánnét Örkény István *Macskajáték*ában. A *Népszabadság* úgy döntött, utazzam gyorsan Londonba. A karácsonyi számban teljes kolumnát kapok, beszámolni a különleges színházi eseményről. A titkárság páncélszekrényéből kivették útlevelem. Az angolok meglepő sebességgel megadták a beutazási vízumot. Kezemben a repülőjegy. Bergner az ötödik előadás után lemondta további szereplését. Megunta a szerepet? Sikertelennek érezte vállalkozását? A közönség mutatott részvétlenséget Örkény színdarabja iránt? Bergnert színpadon látni a londoniaknak is kivételes lehetőség. Bergner a visszavonulás mellett döntött. Rigolya? Sztárszeszély? Egyik sem. Idős színészek – különösen, ha nagy tekintélyt halmoztak föl pályájukon – félénk érzékenységgel igyekeznek megóvni a róluk alkotott kép egységét.

Bergner lemondta Orbánnét.

Én meg az utazást.

Behívatott magához Rényi Péter, a főszerkesztő-helyettes,[47] hogy rábírjon a londoni útra. Sosem jártam Angliában. Nem láttam azonban értelmét tudósítani egy műsorról lekerült előadásról. Rényi azt ajánlotta: menjek el Bergner lakására, meséltessem el vele az Örkény írta szereppel való művészi munkát. – Van olyan jó színházi ember, hogy ráveszi Bergnert, játsszon el magának egy-egy jelenetet a szerepből – mondta. Kevéssé győzött meg, hogy egy világsztárt rá tudok bírni, hogy visszadobott szerepéből a délutáni tea mellé jeleneteket adjon elő nekem. Vonakodtam

[47] Rényi Péter 1956-tól 1988-ig volt a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese.

engedelmeskedni és elvégezni a kiadott munkát. Érveket soroltam elutazásom ellen. Legnyomósabb köztük: egyáltalán nem ismerem Elisabeth Bergnert. Nem hívhatom fel telefonon, hogy én vagyok az MGP Budapestről, szíveskedne nekem önálló estet tartani? – *Ó, az a legkisebb probléma!* – mondta főnököm. – *Bergner legjobb barátnője egy magyar írónő.* Neki – mármint a főszerkesztő-helyettesnek – nevelőanyja. Apjának második felesége.[48] Pár éve magyarul is megjelent regénye Rényi Edit néven.[49] A hölgy egykor Berlinben iparművészetet tanult, Bergner jelmezeit is tervezte. Most egy indiai professzor[50] felesége. Úri passzióból ódon házakat vásárolnak. Kicsinosítják, kipofoztatják, és szép haszonnal túladnak rajta. Bergner jó barátnője. Egymás közelében laknak. Rendszeres kapcsolatban. Mostohaanyja majd megszervezi találkozónkat. Semmi akadálya nincs a karácsonyi cikk leadásának.

Nem tartottam magam elég talpraesettnek a kaland lebonyolításához. Elképzelhetetlennek tartottam, hogy egy szereppel fiaskót vallott nagy színésznő nyitottan fogadja a kellemetlenségére emlékeztető újságírót. Fájó szívvel visszaadtam a repülőjegyeket. Így nem ismerkedhettem meg Elisabeth Bergnerrel 1973-ban. És ennek következtében nem ismerkedhettem meg barátnőjével sem, aki jelmeztervezői működése közben ledoktorált lélekidomárságból. Pesten pszichiáterként működött a háború előtt, dr. Gyömrői Edit néven. Legnevezetesebb betegeinek egyike József Attila

[48] Rényi Ervinnek itt valójában az első feleségéről van szó; 1914–1919-ig voltak házasok.

[49] Rényi Edit: *Megbékélés*, ford. Vermes Magda, Budapest, Magvető, 1979.

[50] Lyn Ludowyk.

volt. Gyömrői Edit biztatására íródott a *Szabad ötletek jegyzéke*. Amikor a pszichiáter hazalátogatott a háború után, a költő barátai – enyhén szólva – barátságtalanul fogadták.

A szerkesztőség munkatársai hetekig hülyének tekintve kerülgettek, amiért karácsony előtt nem akartam bevásárolni a londoni Harrods áruházban.

Hogyan nem ismertem meg Rökk Marikát?

Meghosszabbítható az élet előre- és hátrafelé. Fiatalkoromban öregeket faggattam, és vizsgáztattam ismereteimet, megbocsátó mindentudásuk előtt. Megöregedve inkább fiatalok tükrében ellenőrzöm, meghülyültem-e már teljesen, vagy maradt még némi közlendőm számukra, aminek emlékével megtoldhatják picirit utókorom.

Rökk Marika 2003 októberében kilencvenévesnek vallotta magát. Biztos, hogy Kairóban született. Kevésbé biztos: mikor. A kislányt nem Marika, hanem Mária Karolina névre keresztelték. És bár az építészmérnök Rökk papa az idő tájt Egyiptomban dolgozott, valószínű, hogy a Rökk utólag felvett művésznév. Eredetileg Korrer volt családneve. Marika unokatestvére (dr. Károly István) a *Népszabadság*-nekrológra válaszoló levele szerint mindkét Reök, Ede és festőművész Károly fivére, utólag Rökkre változtatta nevét. Az egyik német nyelvű nekrológ Maria Karolina Greschützöt siratta el. Az egyetemista Rökk papa atletizál,

a BAK egyesületben[51] megismerkedik Károly Jenővel – a levélíró atyjával –, majd az ő révén a szépséges Károly Saroltával, egy műbútorasztalos leányával. Marika édesanyja súlyos tüdőgyulladást kapott. A kor gyógyítási eljárása ilyen esetekben déli klímát ajánlott. Rökk Ede mérnök megpályázott egy egyiptomi középülettervezést. Így született Marika Kairóban. Ede öccse az MTK többszörös labdarúgó válogatottja. (Károly Jenő huszonötszörös labdarúgó válogatott. Sportpályafutása végén az olasz Juventus edzője. 1926-ban a bajnokságot jelentő mérkőzés előtt szívroham végzett vele.)

Rökk papa lánya kilencéves korától szerepelt táncosnőként. 1924-ben a család Párizsba ment. Marika Rudkowska tánciskolájába jár. Egy év múlva a párizsi Moulin Rouge-ban spiccszámával lép fel. Majd a Hoffmann-csoport táncos anyacsavarja. Eljut Ned Wayburn kórusgörljeként a Broadwayre, fellép Monte Carlóban is. A karrier Budapesten át folytatódik. Szilágyi László *Zsákbamacska* című operettjében játszik, első szerelme lesz a kitűnő operett-librettista. Kiugró a sikere a Fővárosi Nagycirkuszban vendégszereplő vígszínházi bohóságban, *A cirkusz csillagai*ban, ahol lóhátról volt műlovarnő-primadonna Jávor Pál partnereként, és még a cirkuszkupolában tizenkét méter magasan is előadott egy mutatványt. A Bárdos Artúr igazgatta Nagymező utcai Művész Színházban Ralph Benatzky *Egy lány, aki mindenkié* című operettjében (1936. november 19.) fellép még, de Bús Fekete László cirkuszrevüje áttelepedik Bécsbe a Renzin Zirkusba *Spiel in der Manege* címmel. És valójában innen kezdődik pályafutása. Előbb a Wintergarten revüiben szerepelt. Majd 1936–1945

[51] A BAK (Budapesti Atlétikai Klub) 1900-ban alakult az MTK-ból kivált atlétákból. Az egyesület 1947-ben jogutód nélkül megszűnt.

között húsz zenés propagandafilm szubrett-primadonnája. Ő a második legjobban fizetett UFA-sztár. Gyors előmenetele a náci hatalomátvételnek köszönhető. Hiányt pótoltak a politikai meggyőződésükből elmenekült vagy felekezetük miatt letiltott színészek helyén 1933 után. Goebbels doktor tudta, hogy a náci propaganda számára az egyik legfontosabb művészet a revüfilm. Nemzetközi kölcsönszínekkel tündökölt a német barna filmgyártás: Zarah Leander svéd akcentussal beszélt, Rosita Serrano Chiléből érkezett, a 100 évesen frakkban-cilinderben aktív bonviván, Bécs örök Danilója: Johannes Heesters Hollandiából szállított export volt, Rökk Marika pesti egzotikum erős akcentusával és paprikás természetével (önérvényesítéséért kiérdemelte a „kollégafaló" gúnynevet). *„Die Rökk"*. A Rökk lett a nemzetiszocializmus mosolygó oldala. Csupa jókedv, csupa tánc-dal-ragyogás. A hadi éveket szacharinnal megédesítő mosoly, töretlen derű.

Végigénekli-végigtáncolja a hitlerájt. A náci filmek legjobban fizetett csillaga. A zenés filmek szubrettprimadonnája. Georg Jacoby zenés rendező, 1936-tól *(Heisses Blut)* Marika állandó rendezője. Összeházasodnak 1940-ben. Négy év múltán megszületik leányuk, Gaby Jacoby, anyja képességeit nélkülöző színésznő. Georg Jacoby tudta a trükköt: Marika a spulni, derekára feltekerték a film-operettek cselekményszálait. Mindig ő állt a középpontban. Nemcsak állt: forgott, ugrott, spárgázott, piruettezett, tűzről pattant és bokrot ugrott. Felvágott nyelvvel felvágta a lábát. Röpült körötte a szoknya. És ahogy múlt az idő: a keringőről és a foxtrottról átváltott a rock 'n' rollra és a twistre. A Rökk Marikát magasba emelő táncos boyok idővel mind fiatalabbak lettek: Marika ugyanannyi maradt.

1945–1950-ben eltiltották a nyilvános szerepléstől, de Ausztriában korábban eltekintettek az ítélettől. 1947-ben fellép a Rudolf Marik igazgatta Raimund Theaterben. A bécsi Neues Schauspielhausban 1948. március 31.: Marika Rökk és együttese kétórás énekes-táncos műsorral végleg hazatért.

Sorra főszerepelt zenés játékokban, operettekben. Volt *Hello Dolly,* volt Sylva Varescu a *Csárdáskirálynő* filmváltozatában (1951), de színpadon is fellépett a címszerepben, átíratva képességeit csillogtató táncos szereppé. A *Marica grófnő*t több mint 700-szor játszotta. Természetesen a címszerepet, férje rendezésében. Jacoby halála után férjhez ment Fred Raul színészhez. Újból elözvegyülten visszavonult a Bécs melletti Badenben lévő villájába.

Magyar voltát reklámfogásként hangsúlyozta. Sorra beillesztettek filmjeibe néhány temperamentumos magyar nyelvű kitörést. A *Kék maszk* című operett 1953-as filmváltozatában Rökk pattant tűzről Juliska Varady szerepében, Günther Schwenn örökzölddé lett zöldségét hirdetően énekelte: *„Die Juliska, die Juliska, aus Buda-Budapest..."* Lehet, hogy járt Budapesten, de 1937-től ötvenöt évig nem játszott hazai színpadon. 1992-ben Kálmán Imre *Marica grófnő*jében lépett fel a Németh Sándor igazgatta Fővárosi Operettszínházban. A szerelmi bonyodalmakat a III. felvonásban kibonyolító nagynéni szerepét átszabatta magára: az első felvonástól kezdve részt vett a cselekményben, elénekelte az operett slágereit, és táncolt. Mindjárt az első felvonásban az akkor hetvenkilenc éves szubrett-primadonna orosz táncot járt. És nem takarékoskodott energiájával. Nem jelezte kecses trükkökkel, hogy hajdanán tánctudása pótolta énektudását. Végigtáncolja, szakadatlan

átöltözésekkel, az előadást. Uralkodik a színpadon. Eljátssza mindenki elől a figyelmet. A táncjárásban orvos és ápolószemélyzet várja, oxigénsátor. Nem is bírja végigjátszani a kialkudott előadásszámot. Nagyapait-nagyanyait beleadott ugyanis bebizonyítani a magyar közönségnek: megérdemelten volt UFA-sztár. Mindent beleadott. Tüzes orosz tánccal fejezte be számát, amit még több követett az operettfelújításban. Játékkedve, mesteri szaktudása semmi kívánnivalót nem hagyott. Ritka színházi élményt sistergett el az operett-mamut. És nem mamuska volt, hanem szemrevaló, huncut idős hölgy, aki kedvvel teszi azt, amit egész életében tett, ráadásul néhány este alatt el kellett csábítania az őt személyesen csupán hírből ismerő pesti közönséget. A csábítás sikerült. Rökk diadalmaskodott a színpadon. Talán túl jól sikerült. Nem játszotta végig a kialkudott előadásszámot. Belebetegedett az erőkifejtésbe.

Rökk Marika a Bécsi Volksoperrel eljutott vendégszereplésre a Szovjetunióba is. Ahol a háború alatt is vetítették vidám filmjeit. *Herz mit Paprika* című önéletírásában kitér arra, hogy megvádolták Canaris tengernagy hírszerzőszolgálatának végzett spionsággal. Dunai Péter, a *Népszabadság* berlini tudósítója tavaly részletesen ismertette Marika kém-múltját: „A Németországban híressé vált, magyar származású énekes-színésznő, a csodaszép Rökk Marika is kémkedett – másik két akkori dívával, Zarah Leanderrel és Olga Csehovával együtt – a hitleri Németország ellen, állítja egy orosz író-újságíró, Arkagyij Vakszberg. Rökk Marika fontos információs forrása volt a szovjeteknek, mert »közvetlenül hozzáfért kutatási anyagokhoz, információkhoz«. Arra a kérdésre, hogy milyen – feltehetően műszaki-haditechnológiai – információkhoz juthatott,

és azok felismeréséhez, megjegyzéséhez, továbbításához megvolt-e a megkívánt képessége, képzettsége, a Vakszberg-kutatások nem adnak választ. Vakszberg azt állítja, Rökk Marika pénzért vállalta a spionkodást, a pénzből Ausztriában filmvállalkozást akart finanszírozni."[52]

Közeledvén kilencvenedik születésnapja – szerettem volna a *Mestersége: színész* sorozatban beszélgetni a friss emlékezetű, a kényes politikai kérdéseket gyors könnyedséggel parírozó primadonnával. Telefonon ígéretet tett. A Magyar Televízió persze nem tudott pénzt keríteni a forgatáshoz. Rökk gázsijáról szó sem esett: nem volt „kapacitásuk" rá. Az egyik kereskedelmi televíziót érdekelte a Rökk-beszélgetés, nehézségek mutatkoztak viszont a szervezésben. Közben megünnepelte Ausztria és az operett-világ a kilencvenedik születésnapját. A kilencvenegyedik születésnapjáig már nem tudta megvárni a magyar tévéseket. Vasárnap, 2004. május 16-án délután a Bécs melletti Badenben, Mozartstrasse 15. számú házában, szívelégtelenségben meghalt előlem Rökk Marika.

Befejezte életét az utolsó nagy magyar operettprimadonna. Szabatosabban az utolsó előtti, mert Eggerth Márta kilencvenkét évesen még él New Yorkban.[53]

[52] Dunai Péter: Rökk Marika és a kémkedő színésznőtrió, *Népszabadság*, 2003. július 18., 11.

[53] Eggerth Márta 102. életévében, 2013-ban hunyt el.

Hogyan nem ismertem meg Eggerth Mártát?

Szürkehályog miatt lézeres szemműtét Tatabányán a Szent Borbála Kórházban. Este pingponglabda-kötéssel fél szememen tévét néztem, éjjel olvastam. Reggel hazamentem. Kaptam új bal szemet. Reszkessenek: az egész előadást látni fogom ezentúl. Én is reszketek az eredménytől.

Most már jól látok, szerencsére a hallásom is hanyatlik, mert Eggerth Márta felült a ravatalon (93), és telefonáltatott nekem, hogy olvasta a Rökk Marikáról a nekrológom, sokat sírt, és bár utálja az újságírókat (vajon miért?), és évek óta mindenkit kirúg, szeretne velem egy magyar műsort. Mit csinál az ember ilyenkor? Adrenalin fölfut. Büszkeség több, mint ha Sztálin elvtárs szólított volna magához. Egyesült Államék négy nap alatt adtak vízumot. Odamék. Lesz, ami lesz. Nagyon izgat a néni, mert két éve Bécsben még koncertezett, a feje, akár egy rabbié. Hja, kérem, a szenilitáshoz messziről kell nekifutni, korábban kell nekikezdeni, ha éltesen elbutulni akar valaki.

A váratlan telefon oly valószerűtlen volt, hogy menten elhittem. Amerikából telefonáltat egy mumifikálódott nemzetközi filmcsillag, opera-, operett-énekesnő, önként, kérlelés nélkül fejét egy újságíró hurkába dugná. Magyarul is beszélő unokaöccsével hívatott fel, Jerry Wilsonnal, aki másnap e-mailben is megismételte beszélgetésünk lényegét.

Original Message ----- From: „Jerry Wilson" <*jerry_e_wilson@yahoo.com*>
To: <*mgp@szinhaz.hu*>
Sent: Tuesday, June 08, 2004 11:37 PM
Subject: Eggerth

Dear MGP, thank you again for your kindness. I am sorry for my terrible Hungarian.

Orulok hogy sikerult beszelni telefonon Vasarnap.

Jo hir hogy Martha neni jol fogadta az interview hirt amikor emlitettem Neki. Ahogyan mondtam tetszett Neki a Marika Rokk cikk. Nagyon regen nem adott nagyobb interview Amerikaban sem. Boldog hogy Magyarorszagon meg nem felejtettek el. En gondolom mindig szeretett volna Magyar TV ben lenni. Nem show musor hanem beszelgetes eletrol, career etc.

June vegen Martha neni korhazba megy. Nincs semmi problema, de 94 eves es minden evben kell ez a vizsgalat, sok Vitamin etc.

Ezert gondolom July 10 elott nem lehet csinalni. Maganak mikor jo az idopont? Addig lehet organizealni a reszleteket.

Yours sincerely

Jerry E. Wilson

Menten, másnap válaszoltam:

Kedves Jerry!

Nagyon köszönöm gyorsaságát. És boldog vagyok az eredménytől. Minden nyáron kiköltözöm ugyan vidéki házamba és őszig ott dolgozom (ha tudok), de természetesen mindennél fontosabb, hogy a beszélgetés létrejöjjön. Amikor értesít: megyek.

Egyáltalán nem rettenetes a magyarja: nincs nehezebb dolog annál, amikor valaki telefonál nem használt nyelven.

Nagynénjét sok szeretettel köszöntöm, Önnek pedig köszönöm, hogy ilyen gyorsan létrehozta a lehetőséget.

Üdvözlettel: mgp

Június 26-án:

Kedves MGP Ur,

hogy van? Milyen a nyar a csodaszep Budapesten? Vagy videken mar?

Ahogyan irtam korabban most nehany nap utan kezdodik Martha neni orvosi vizsgaja. Erre minden evben szukseg van mar 85 ev utan. Mindig nehez Ot megbeszelni (?sorry, to convince her) hogy korhazba kell menni mert nem akar sokat lenni tavol Ryetol. Rye, New York allam egy ora auto ut New York varostol ahol lakik.

Martha neni nagyon orult a hirnek hogy varhatjuk az On latogatasat. En akartam meglepetest, hogy otthon O nezhessen Magyar TV channelt interview elott. Nem sok TV nez, csak sajat regi filmeket szereti legjobban :) Jan ossze gyujtotte minden filmet amiben jatszottak, Nemet filmeket is!

Fantasztikus hogy satelliton lehet latni Duna TV musorat.

Kerem szepen irja meg mikor van az On musora, mi a cime? Kivancsi vagyunk, jo lenne megnezni.

Viszont latasra nem soka,

Jerry

Azonnali válaszom:

Kedves Mr. Jerry Wilson!

Nagyon örültem levelének. Megírná kérem nagynénje címét – The Catcher in the Rye –, mivel a pedáns vízumkérelemhez be kell írnom a címet, ahová megyek. A Duna chanelen láthatatlan vagyok. A műsorom a Magyar Televízió 1-es és 2-es csatornáján szokott menni. A 2-esen minden hónap harmadik szombatján este, ismétlések vasárnap délelőtt az 1-esen. A műsor most szeptemberig szünetel. Nagyon örülnék, ha éppen Martha Eggerthtel kezdődhetne ősszel. Nem tudok sajnos elutazni vidékre, mert annyi adminisztratív munka van a tervezett utazással, hogy nem érdemes kinyittatni a házat.

Kérem, adja át tisztelettelteljes kézcsókjaimat nagynénjének, Önt pedig barátsággal köszönti:

mgp

Válasz július 2-án:

Kedves MGP Ur,

The Catcher in the Rye volt egyik legjobb konyvem gyerek koromban. Ezert orultem kulon hogy On irta. :)

Nagyon sajnalom hogy nem lehet latni Ont a Duna TVben de masik Magyar musort itt nem lehet kapni. Pedig nagyon kivancsi vagyunk. Talan meg lahat talalni az interneten? Vagy talan kuldene On producerje DVD vagy VHS cassette korabbi adasokrol, kerem? Persze csak ha nem problema. Martha neni szivesen megnezne amikor haza jon. Most meg tart a vizsgak es eddig minden jo, hala Isten. En a jovo heten utazom nehany napig Minot, North Dakota allamba business

ugyben. Utana lehet hogy kell utazni Europaba is de nem biztos, utana pedig kis pihenes tavol a computertol :)

Jerry

(kuldok egy fotomat a szemelyes talalkozasig, attached file)

PS a cim

Jerry Eggerth Wilson
143 Oakland Beach Ave
Rye, NY 10580 US

Július 13-án azt kérdeztem:

Kedves Wilson Úr!

Kérdezem, hogy sikerült-e a kórházi vizsgálat, és mennyire beszélgetésképes a nagynénje? Rendben van a vízumom. El kellene döntenem, mikorra kérjek repülőjegyet. Remélem, tervezett útja sikerrel járt.

Barátsággal üdvözli
MGP

Tíz nap múlva válasz:

Kedves MGP Ur,

koszonom erdeklodeset. Martha neni jol van csak a nagy meleg miatt nem szabad eroltetni magat ezekben a napokban.

Kerem ne aggodjon az interview idopont miatt. Biztosan talalunk jo megoldast.

Sajnos nem jott meg Ryeban a casetta a korabbi musorokkal. Pedig Martha neni nagyon szeretne latni. Ahogy On is tudja mar reg ota nem fogadott

tv reportert. Mindenkeppen szeretne megnezni az On musorat meg az interview elott. A csalad ugyvedje is azt tanacsolta hogy varjuk meg a casettat.

Termeszetesen az On szemelye garancia Martha neni szamara de az ugyved akar informatiot a tv csatornarol is.

Ez persze csak formasag de tudja az ugyved a legnagyobb ur. Azt kell csinalni amit mond kulonben minek fizetjuk azt a rengeteg penzt? Nem igaz? :-)

Remelem a casetta kuldes nem problema.

Baratsaggal udvozli
J. E. Wilson

Furcsálltam némileg: megkérik a kezem interjúra, és csak ezt követően néznek utána, alkalmas vagyok-e a beszélgetésre. Martha Eggerthtel találkozni azonban jókora jutalomnak ígérkezett, lenyeltem a sértést:

Tisztelt J. E. Wilson Úr!

Megolvadnak Budapesten a házak. Intézkedtem: másoljanak le két kazettát és küldjék el Rye-ba. Ez időt kíván, mert aki tudott, elmenekült a városból. Én is kiköltözöm a nyaralómba (Tel: 3626-397-020 – e-mail: mgp@szinhaz.hu). Ősszel, remélem, kedvezőbbek lesznek a körülmények. Mrs. Kiepurát változatlan rajongással köszöntöm.

Önnek hálás vagyok fáradozásáért,
igaz híve: mgp

Augusztus 25-én:

Kedves Wilson Úr!

A tv arról értesített, hogy az elküldött kazettákat visszaküldte a posta: címzett ismeretlen bélyegzővel.

Erre a címre küldték:

Jerry Eggerth Wilson
143 Oakland Beach Ave
Rye, NY 10580 US
Mit hibáztam?
Várva válaszát, üdvözli:
mgp

Berlinből megkaptam Eggerth Márta telefonját. Ő vette fel. Primadonnahangon. Mondtam a nevem. Foglalkozásom. Sosem hallott rólam. Jerry Wilsonra hivatkoztam. Róla sem hallott. Kérdezte: az kicsoda? Válaszoltam, hogy akkor máshol folytassuk. Szeretnék a magyar televíziónak egy beszélgetést csinálni vele. Mondta: most elutazik, mindent írjak le egy levélben, angolul vagy németül, mert itt nem tud senki magyarul. Elbúcsúztunk. Vélem: örökre. Nem volt kedvem elmagyarázni, ki vagyok, merre van Magyarország, erőm sem volt már hozzá, hogy kamera elé győzködjem. Ha magától megy a vágóhídra: az más.

Az ügy nem ért itt véget. Jerry Wilson föltámadt 2004. október 22-én:

Sir,

I hawe jut Leart the New from Budapest concerning your past as an agent of the communist secret service. I am badly shaken by the news especially knowing that you denounced famous Hungarian actors.

I am affraid you better give up seeking the interview. Mrs. Eggerth-Kiepura declared that she did not want to meet you.

Please do not contact us in the future.

Dr. J. E. Wilson

(Uram, most hallottam a budapesti hírt múltjáról, hogy a kommunista titkosszolgálat ügynöke volt. Nagyon megrázott az értesülés, különösen megtudva, hogy feljelentett híres magyar színészeket. Attól tartok, jobb felhagynia az intervjújának ötletével.

Mrs. Eggerth-Kiepura kijelentette, hogy nem kíván önnel találkozni. Kérem, ne keressen kapcsolatot velünk a továbbiakban. Dr. J. E. Wilson)

Ember és felsőbbrendű ember

G. B. Shaw *Tanner John házassága* vígjátékának eredeti címe *The Man and the Superman.* A fejezet élére került, noha Szegeden 1966. május 7-én a *Caesar és Cleopatra* vizsgarendezésének bemutatója volt. Az előadást Kerényi Imre rendezte, művésznevét próbálgatva Kerényi Kiss Endre egyszer használt álnéven. A brüsszeli emigrációjából kevéssel azelőtt visszidált Bozóky István volt Cézár, Kleopátrát Demjén Gyöngyvér játszotta. Az idős Bálint Lajost kísértem a nézőtéren. Gyerekfijan színikritikus. A Thália Társaságnál színész. Majd Hevesi Sándor hóna alá veszi és dramaturggá neveli a művelt fiatalembert, akinek hatalmas, boltozatos koponyája aránytalanul eltúlzott törpei magasságához,

miért is Hevesi ráragasztja a Louis Quatorze gúnynevet, amit lehet XIV. Lajosként is érteni, de kaján szójátékként is megállja: *Luika torz*. Lulu bácsinak hívja a színházi világ. A náci időkben törvényerejűleg kitiltják a rossz vallásban születetteket a színházi életből. Lulu bácsi gettószínházat igazgat a Goldmark Teremben.[54] A Szerzői Jogvédő igazgatója, míg csak valami elszámolási differenciából el nem veszti állását. Az OMIKE-időkben megszeretett, Hitler előtt az Augsburgi Városi Színház mezzoénekesnőjével, Spiegel Annie-val kötött házasságában ezt nem meri bevallani. Reggelente veszi a kikészített tízórait, és látszólag munkába siet. Este hazajön. Parkokban olvas. Sétál a városban. Az esős idő beköszöntével mozik délelőtti előadásain húzza meg magát, itt akad össze a *Furfangos Nyesztyerka* mozimatinéján Annie-val, aki hasonló okokból vesztette el állását a Cirkuszvállalatnál.

Spiegel Annie Szegeden korrepetálta a színészeket. Premierek idején hátul tartózkodott a színfalak mögött, hogy rendelkezésükre álljon, ha nem elég idegesek. A szünetben Lulu bácsi kérte: vezessem a vasajtón a színészbüféhez. Elindultunk a földszint jobb oldali páholyfolyosóján. Majdnem a vasajtónál férficsoport: Komócsin Zoltánt, a *Népszabadság* főszerkesztőjét,[55] a megyei pártklán főnökét karajba fogták a megyei elvtársak. Szinte egyszerre vettük észre a köztünk lévő

[54] Az 1909-ben alapított Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) a zsidótörvények által ellehetetlenített előadóművészek, írók és képzőművészek megsegítésére hozta létre az úgynevezett Művészakciót. Lásd Harsányi László: *A fényből a sötétbe. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) évtizedei, 1909–1950*, Budapest, Napvilág, 2019.

[55] Komócsin Zoltán 1961–1965 között volt a *Népszabadság* főszerkesztője.

távolság fogyását. Mindketten zavarba jöttünk. Egymás mellé érve zavart szervusszal köszöntem főnökömnek, ő visszaköszönt, nem kisebb zavarral. Egy helyen dolgoztunk. Főnök–beosztott kapcsolatban. Ő pártfunkcionárius, pártalkalmazott én. Papírforma szerint egy táborba tartoztunk. Ugyanazt a szekeret húztuk. A helyzet azonban nem volt ilyen egyértelmű. Hirtelen munkahelyen kívül, *saját közegünkben* szembesültünk egymással. Én szégyelltem Lulu bácsi előtt, kikkel vagyok kapcsolatban. Komócsin szégyellte elvtársai előtt, miféle gyanús pofákkal tegeződik.

Hozzáteendő: Komócsin némileg kedvelhetett engem, mivel egyszer legyalogolt egy egész emeletet. Bekopogtatott a szobámba. És átadta Kádár elvtárs szóbeli köszönetét a *Csárdáskirálynő* 800. előadásáról írt köszöntőm miatt. (Ez az apparátusban szájhagyomány útján elterjedt köszönet sokáig hallgatólagos menlevelemnek mutatkozott.) Én is kedveltem Komócsint. Szemben például a párthierarchia szamárlétráján fölkúszott Gosztonyi Jánossal. Komócsin egykor apja mészárszékében a pult mögött megtanulhatta a vevők kiszolgálását. Ő legalább dolgozott életében valami hasznosat is.

III.
KÖZÜGGYÉ TETT MAGÁNÜGYEK

Kétszer veszítettem el szüzességem. Először gimnáziumunk DISZ-titkárával.[56] Korántsem politikai rokonszenvből. Szép arcú, szelíd, eszes fiú volt; az osztály legjobb tanulója. Osztálytársam általánosban is. A délutáni együtt tanulások vad maszturbálásokba torkolltak. Végül a Budagyöngye étteremben tartott érettségi banketten, a villanykörtéjétől megfosztott mellékhelyiségben beteljesedett vonzalmunk. Másodszorra hosszabbra sikeredett a viszony. Húszéves voltam már, amikor a negyvenöt éves kávéházi énekesnő Faragó Panninál éjfél utánig játszottuk a sikanőz nevű kettős pasziánszot, nem volt már érdemes hazamenni. Igazi érettségimnek ez mondható. A külföldön is sokat megélt énekes színésznő roppant élettapasztalatokkal rendelkezett. Tudását türelmesen megosztotta a fiatal fiúval. Mondogatta: hálásak lesznek ezért a lányok. Akkor még nem értettem meg, mennyire előrelátó.

Hívott magával 1956-ban. Nem mentem. Maradtam. Végre felvettek a színművészeti főiskolára.[57] Háromszor

[56] A Dolgozó Ifjúság Szövetsége 1950-ben alakult; helyét 1957-ben vette át a KISZ (Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség).

[57] MGP-t 1956-ban felvették a főiskola rendező szakára, de másodévben áthelyezték a dramaturgiára, így dramaturg szakon diplomázott 1961-ben. *(Lengyel György szíves közlése.)*

is bementem egymás után az Uránia melletti kapun, felszaladtam a hosszú lépcsőházon. Visszamentem az utcára. És újra beléptem a kapun. Élveztem, büszke voltam, reméltem: a járókelők felfigyelnek rá, hogy szabad belépnem az épületbe; oda tartozom. Izgatott a tanulás az első évben, jóllehet az oktatást megszakították a Rákóczi úton végigvonuló testvéri tankok. 1957-ben már mentem volna. 1964-ben a repülőtérről felhívtam: főz-e nekem káposztás tésztát. Mexikóból hazatérőben kis ideig torontói lakásában betegeskedtem. Legutoljára a *Bozzi úr* főpróbáján,[58] az erkély első sorából lenézve láttam a betegségtől megtöpörödött vénasszonyt bevonszolódni földszinti ülésére. Elbúcsúzni árnyékától: tapintatlanság lett volna. Féltem, meglátná rajtam: milyennek látom annyi idő elteltével. Négy nap múlva hordágyon emelték a repülőgépre. Hazament Kanadába a lányaihoz és az unokájához meghalni.

Faragó Panni dinamikus komikaként játszott a József nádor téri kávéházban (ma Postabank-székház), a Savoyban mint az Optimisták kabaréjának[59] egyetlen nőtagja. A Rott-féle Komédia Orfeum[60] titkára, kuplé-

[58] Békeffi István: *A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak*, Fővárosi Operettszínház, rendező: Vámos László, bemutató: 1976. február 27. A főpróba a bemutatót megelőző napokban lehetett.

[59] Az 1948-ban alapított magánkabaré 1950-ig működött; eleinte a József nádor téri Savoyban, majd a Japán Kávéházban (VI., Andrássy út, a mai Írók Boltja helyén) és az Oktogonon, az Abbáziában játszottak. Az említettek mellett Bondy Endre és Ötvös Marcell zeneszerző is az alapítók közé tartozott.

[60] A VI., Jókai tér 10.-ben működött 1928–1939 között, ma Kolibri Gyermek- és Ifjúsági Színház. A szecessziós lakóház 1912-ben épült, Teltsch Ármin textilgyáros megrendelésére Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte. A Komédia (1928-tól 1944-ig Komédia Orfeum néven) 1927 szeptemberében nyílt meg Rott Sándor igazgatásával. Varietéműsorok kerültek színre sanzonokkal, kuplékkal, melyekben a műfaj legkiválóbb képviselői léptek fel, köztük Feleki Kamill, Alfonzó, Rodolfo, Medgyaszay Vilma.

énekese, Lénárd Béla vezette, rendezte és írta jórészt a magyar színháztörténet utolsó magánkabaréját. Amikor szertekergette őket a vasvillás művelődéspolitika: mindnyájukat besorozták a Faluszínház[61] brigádjába. A Nagy Imre-kormányprogram után[62] a Rákóczi úti Marika eszpresszó[63] kerthelyiségében szikrázott fel utoljára az úgynevezett pesti kabaré méltóságteljes blődlijeivel. Utoljára itt volt azonos a színészek és nézők műveltsége és asszociációs rendszere.

[61] A színházak államosítása során 1949-ben Budapesten kilenc színházzal, vidéken pedig hat állandó székhelyű (Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs, Győr, Szolnok-Kecskemét) és két utazó társulattal számoltak. A budapesti színházak más néven, más profillal folytatták tevékenységüket, vidéken azonban, Szegedet kivéve, amely már korábban állami színház lett, új helyzetet teremtett az állami szubvenció révén létrejött, állandó székhelyű állandó társulatok rendszere. Az állandó társulattal rendelkező színházak feladatul kapták előadásaiknak földrajzi környezetükben való utaztatását, ezt nevezték tájolásnak. A győri színházat például kezdetben Dunántúli Tájszínháznak nevezték el, kifejezve ezzel is a térségre vonatkozó tájolási kötelezettséget. Mivel azonban mindenhova nem juthattak el ezek a színházak, az állam utazó társulatokat is alapított. 1949/50-ben a Bányász Színház, 1950/51-ben a Honvéd Színház töltötte be ezt a feladatot, míg 1951 szeptemberében megalakult az Állami Faluszínház, amely aztán Állami Déryné Színház néven évtizedekig több, olykor tíz-tizenkét társulattal járta a színházzal nem rendelkező településeket. Hasonló feladatot kapott 1958-tól az Állami Bábszínház is.

[62] Sztálin halálhírére (1953. március 5.) a színházakban játékszünetet rendeltek el. A március 10-én megjelenő *Színház és Mozi* fekete keretes portrét közlő borítója mögött a hivatalos gyászjelentés volt olvasható. A szovjetunióbeli változások hatására 1953. július 4-én Nagy Imre lett a Minisztertanács elnöke. A parlamentben elmondott beszédében meghirdette az ötéves terv irreális előirányzatainak felülvizsgálatát, ígéretet tett az erőszakos szövetkezesítés megszüntetésére, a mezőgazdasági politika újragondolására, a beszolgáltatási hátralék elengedésére, a törvényesség helyreállítására. Beszéde után nem sokkal korlátozott közkegyelmi rendelet lépett érvénybe, és feloszlatták az internálótáborokat.

[63] VII., Rákóczi út 15.

Lénárdnak nemcsak azt köszönhettem, hogy mutatóba belepillanthattam a századforduló pesti–bécsi–berlini–amszterdami német, de (félig) zsargon kabaréjába, hanem életre szóló tanáccsal szolgált. Jóllehet: reciprokan. Parádon nyaraltunk együtt. Szóltam anyámnak,[64] Béla bácsival megyek sétálni az erdőbe. Beleegyezett: sokat tanulhatok tőle – mondta –, de legyek óvatos, mert nem teljesen veszélytelen fiatal fiú számára.

Peripatetikus erdőjárás közben Béla bácsi kifejtette homoszexuális parainézisét: minden megengedett az életben, csak úgy kell tenni, hogy senki ne tudjon róla. „Látod, rólam se tudja senki!" Béla bácsi túl lévén a hatvanon, nem mondhattam neki, hogy közismert buzi. Intelme nem maradt pusztába kiáltott szó. Elhatároztam, nem leszek a hátam mögött hatvan évig kiröhögött strucc. Nemi életem idővel közigazgatási következményekkel járt, miért is most közüggyé teszem magánügyeimet.

Klerikális reakciós

Voltam már minden. És minden ellenkezője. Kende István, az ötvenes években a színházi főosztály[65] vezetője átkerült a *Szabad Nép* külpolitikusának. (A színháziak igen elégedettek voltak megszabadultságukban, azt mondták: mit csinálhat Kende külpolitikusként? Legfeljebb egy világháborút.) 1958-ban a *Szabad Nép*

[64] Braun Irén.

[65] Kende István 1949 és 1956 között a Népművelési Minisztérium színházi osztályvezetője volt, egy ideig népművelési miniszterhelyettes, valamint a Magyar–Szovjet Társaság főtitkára.

jogutódjánál, a *Népszabadság*nál harcos kolumnás cikkének címe: *Kulturális életünk revizionizmusa*. Lukács Györgynek rohant neki, valamint Lukács tanítványának, az azóta Olaszországban élő Mészáros Istvánnak. Az a megtiszteltetés ért, hogy még főiskolásként – igaz, nevem említése nélkül – belekeveredtem eszmefuttatásába, mert az akkor ideológiai olvadásként megnyíló Filmmúzeum első két bemutatóját dicsérőleg említettem a párt lapjában. (Ez volt Kende utolsó *Népszabadság*-beli cikke.)[66]

Ekkor még a főiskolára jártam. Oda '56 után kiszálltak a pártvezetők. Előbb Marosán György tartott eligazítást a megbízhatatlan értelmiségről. Másik iskolagyűlésen pedig Kállai Gyula tartott előadást. A hozzászólásoknál (magamnak is) váratlanul szót kértem. Azt javasoltam, tanítsák a főiskolán a Bibliát mint a világirodalom egyik remekét, egyben minden drámai alaphelyzetet összefoglaló egyetemes művet. Viszketeg hülyeség volt, ha komolyan gondoltam is. A késő éjszakába belenyúló iskolagyűlés után összeült a főiskola pártvezetősége, az ideológiai tanszék marxizmus–leninizmus hittantanára azt javasolta: zárjanak ki a tanintézetből klerikális reakcióként. Olty Magda főigazgató[67] titkárnője – akinél mellékesen szerelmi szolgálatokat tettem –, mint másnap elmesélte, azt mondta a klerikális reakciósság vádjára: jól tennék, ha

[66] Kende István: Revizionista jelenségek kulturális életünkben, *Népszabadság*, 1957. április 7., 5. A cikk szerzője két filmet említ, a *Meseautót* (1934, rendező: Gaál Béla, forgatókönyv: Vitéz Miklós) és az *Extázist* (1932, csehszlovák–osztrák filmdráma, rendező: Gustav Machatý).

[67] Olty Magda 1957 és 1962 között volt a Színház- és Filmművészeti Főiskola igazgatója. Kezdeményezésére jött létre az Ódry Színpad 1959-ben a VIII., Vas utca 2/C szám alatt.

megnéznének profilból is. A hittantanár azt mondta: nem számít. Elvitatkozgattak. Mikkel töltötték az emberek drága idejüket?

Vén diófa

Fedák Sári főprimadonnaságával 1942 márciusában, a Magyar Színházban bemutatták Fényes Szabolcs és Szilágyi László *Vén diófa* című operettjét.[68]

Lantos Zsuzsa akkor még nem széles karimájú kalapban, föltűnő sportkocsiban járt ügyeletes barátnőjével Szendrő Józsefnéként László Fülöp városligeti palotájából[69] zongorázni az Egyetem eszpresszóba. Mint Vécsey Ernő sokadik fölfedezettje, egyetlen szál pulóverben tangóharmonikázott a Dohány utcai kocsmában. Két nagy slágere volt. *A Vén diófa* operett címadó slágere („Van Budán egy kiskocsma, a Vén diófa, Vén diófa, Vén diófa / Ott terem csak az igazi régi nóta / Úgy főznek ott, mint a régi jó világban / És az égen neon helyett holdvilág van / Mert valódi békebeli boldogság van / A Vén diófában!"), valamint a *Szemetes az én szerelmem...* bemondású, ironikus pesti kuplé. Ez a két szám esténként többször elsöprő siker volt. A vendégek együtt énekelték hamisan a herflis Zsuzsával, közben Fedáksárinak érezték magukat.

A Vén diófa korát megelőző „melegbarát helyként" működött. A három helyiségből álló, vendéglőnek hízelgett csárda első helyisége volt a söntés: két fapados

[68] Fényes Szabolcs–Szilágyi László: *Vén diófa*, Új Magyar Színház, rendező: Tihanyi Vilmos, bemutató: 1942. március.
[69] XIV., Zichy Géza utca 10., falán ma emléktábla.

boksszal, igazolt alkoholisták számára. A középső, tágas nagyteremben terített asztaloknál lehetett volna vacsorázni, ha a vegyes közönség egyáltalán főttet enni jött volna ide. A bejárattól balra, a sarokban zongora állt, az asztalok között járt Lantos Zsuzsa dévajon fraternizálva kőműves-buzikkal, homoszexuális szobafestőlegényekkel, főhivatású zsebmetszőkkel, nyugdíjas cukrosbácsikkal, hetente egyszer civilben a fővárosba ránduló vidéki, aranykeretes szemüvegű, vaskos esperessel, aki miután délután kiáztatta magát a gőzben, itt töltötte vidám szabados estjeit. A hátsó, szűkebb, faburkolatos teremben az értelmiségiek, német szakos alkoholista-szakosok, színészek, rendezők, tervezők, újságírók, a közeli főiskoláról a színiiskolások tanyáztak. A hangulat tetőfokán megjelent a rendőrség. Razziáztak, többnyire az első két helyiségben, de azért elkérték a személyazonossági igazolványunkat a hátsó teremben is, ne érezzük annyira biztonságban magunkat. A razziák észszerűsége inkább a zaklatás volt, semmint a bűnüldözés. KMK = közveszélyes munkakerülés esetén lehetett begyűjteni a vendégek közül. A többi markecoló, zsebmetsző, besurranó tolvaj, rácsfeszítő, strici (ez a mai escort – bérfiú – egykori megfelelője), női és hímprostituált, vendéglátóját reggelre kifosztó: szabályos fedőmunkaviszonnyal rendelkezett. A razziák elsőrendű célja mégis a rendőrség jelenvalóságára figyelmeztető zaklatás volt.

Amikor 1961-ben a *Népszabadság*hoz kerültem – a könyv írása közben derült ez ki –, Sós rendőrkapitány átküldött egy fényképsorozatot lapom személyzeti főnökének, Szamosi Károly főszerkesztőhelyettesnek szíves tudomására. A képeken én voltam a Vén diófa népies asztalterítői mellett. Gyanús, alvilági

társasággal közelien bizalmas kapcsolatban. Szabó László, akinek belpolitikai rovatvezetőként Szamosi megmutatta a képeket, negyven év után úgy emlékszik, hogy még az asztal alá is lebuktam az egyik fotón. Ha így volt: annak oka semmiként nem az, hogy a terítő alatt erotikát kerestem, inkább a cipőfűzőmet kötözgettem. Kóros objektívérzékenységem következtében, ha megéreztem valamely helyiségben egy rám emelt fényképezőgépet, máris lebuktam, és cipőmasnimmal bajlódtam, nehogy rákerüljön arcom a felvételre.

Negyvennégy éve kívánósabb és kívánatosabb voltam, mint manapság, de arra sosem gondoltam, hogy pornósorozatot készítenek rólam. Mi lehetne belőlem Magyarországon, ha megszerezhetném a felvételeket? Szédület belegondolni is!

A személyzetis behívatott magához. Tudatta, két bejelentés érkezett ellenem. '56-ban fegyverrel harcoltam. Fegyverem volt ugyan, egy pisztoly, de csak egyszer sütöttem el, ijedtemben rögtön még egyszer meghúztam a ravaszt, és áldozatul esett egy keresztüllőtt dívány Háy Károlyék elhagyott rózsadombi villájában. A másik vádpontot nagy zavarban adta elő. Ez nemi életemre vonatkozott. Védekezésül azt feleltem, ha botrányba keveredem, akkor beszéljünk róla. Szamosi – aki ugyan ki nem állhatott, de valamennyi esetben jóindulatú higgadtsággal kezelte fegyelmi ügyeimet – minden eshetőségre diszkrécióra utasított.

A fényképsorozat vezette hozzám az érdeklődő hivatalt.

Alapélményeim

Minden ember bohóc, de csak kevésnek van mersze ezt megmutatni.
Charlie Rivel

Kisgyerekkoromban kiderült: minden bizonytalan. A városligeti Fényes cirkuszban vendégszerepelt a kopaszparókás, ragasztott kockaorrot viselő katalán Los Rivels csoport: zenebohócok és artisták, a cirkusztörténelem nagyjai. Egyenruhát viseltek. Bokáig érő, szűk, rugalmas piros trikót. Trapézszámaikban a szoknyaszerű rugalmas trikó virágként úszott utánuk a levegőben. Nemcsak a keresztnevét Chaplin tiszteletére fölvevő Charles papa (eredeti nevén: Josep Andreu y Lauserre), Polo, René, Marcel, Roger nevű fivérei és gyermekei – Juanito, Charlie, Valentino – ragasztottak kopaszparókát, de az öklömnyi legapróbb Charlie Rivel gyerek is az apja és nagyapja kicsinyített másaként a bohóc öröklétét hirdette. Felesége, Carmen Busto, műlovarnőként dolgozott. Paulina lányuk a Schumann cirkusz porondján anyja szakmáját folytatta. Megbabonáztak mutatványaikkal, vad ritmusukkal, könnyed attrakcióikkal. Talán ők tereltek a színház felé. Itt érzékeltem, hogy a színház nyelvek fölötti közlés. A hazai bohócok mellett a Rivels csoport munkájában előkelőség és könnyedség, kifinomult művészi hatások működtek, pedig a magyar bohócok is kiválóak voltak azidőn: Gerard, akinek rémületében égnek állt egyetlen zsineg meghúzására hajának minden szála, hatalmas ladikcipővel közlekedve rekedtes hangon kiáltotta: *Én vagyom a halál!* És a művelt, napközben választékos polgári eleganciával öltözködő Zoli bohóc, a törpe, akinek portréját legszebben Thurzó Gábor rögzítette

Belvárosról szóló emlékiratában.[70] Az ékes-díszes Fehér Bohóc – Morgenroth Károly –, a cirkusz vezéralakja inkább riasztott, semmint mulattatott. Ő volt a vezérbohóc. A mulattatók főnöke. A mosolykapitány. Méltóságos, úri tekintélye megrémített. Előttünk a páholysorban, szürke jelmezükben a szép arcú, erőt sugárzó, előkelő SS-tisztek ugyanolyan vonzóan rémületesek voltak. Ugyanúgy nevettek, mint szüleimmel én. Mégis baljósan komorlott jelenlétük a cirkuszban.

Kezdtem fölfedezni a maszkok mögötti *én*eket. Rájöttem: a szerep mögött másik szerep lapul. A szerep mögött megint szerep. Az egyéniség különböző *én*ekből rakott palacsinta. A dolgok nem azonosak önmagukkal. Minden másképpen van. Csal a látszat. Is.

1944. március 20-án a székesfőváros balatonkenesei üdülőjéből hazautaztunk. Megbízható, becsületes és egyenes apám[71] a bőröndjéből kiszedett könyveket sorra kidobta a lehúzott vonatablakon. Mintha léghajóból vetette volna ki a lehúzó homokzsákot: megszabadult az utókúrára vitt marxista irodalomtól. Következett szóbeli oktatásom. Miként viselkedjem a pályaudvaron, ha külön visznek, levetkőztetnek, megkérdik, miért vagyok körülmetélve. Mondjam: fitymaszűkülettel műtöttek. Megrendített, hogy szüleim hazudni tanítanak. Eddig arra tanítottak: minden körülmények között csak igazat szabad mondani. Kérdeztem, apám mit felel a kérdésre. Megnyugtattak, a városházi igazolványába

[70] Zoli bohóc: Hirsch Zoltán; a szóban forgó memoár: Thurzó Gábor: *Belváros és vidéke*, Budapest, Magvető, 1977.

[71] Gál József. A Molnár előnevet MGP az édesanyja második férje, Molnár Sándor autóbusz-üzemi tisztviselő iránti tiszteletből vehette fel: Molnár örökbe fogadta a neve meghagyása mellett. MGP diplomáján és a későbbi iratokon is Gál Péterként szerepel. Forrás: PIM – OSZMI Kézirattár, Molnár Gál Péter hagyaték, Gy/1863.

nincs beleírva a vallása. És mi lesz, ha anyámat is levetkőztetik? Nyugodt lehetek: rajta nem látszik meg a vallási szertartás. Így kezdődött nemi fölvilágosításom.

Felnőtté nevelésem 1944-ben új lendületet kapott. Felvarrták zakómra a sárga csillagot: a rendelet életbelépése előtti délutánon ragaszkodtam, hogy lefotózzanak a megkülönböztető jellel. A fényképen derűs kisfiú látható, idejekorán fölkészült arra, hogy láthatóan-láthatatlanul jelet visel. Szembenevetik. Háta mögött becsmérlőleg nyilatkoznak róla. Bármikor kilökhetik a rendes átlagból, szégyenpadra küldhetik.

Benő nagyapám[72] 1944. március 19-én nem mehetett a *Népszava* szerkesztőségébe. A beérkezett németek készen hozott lista szerint házkutatást tartottak, ezt-azt magukkal vittek, köztük nagyapámat. Előbb a Svábhegyre, a Majestic Szállóba[73] – ahol fél éve még együtt laktam velük iskolai szünnapokon, a nagymama nagyestélyiben, hosszú aranyláncon lógó lornyonnal olvasta a vacsorai menükártyát az étteremben –, nagyapát itt kihallgatták. Átkerült a Fő utcába, a többi politikai fogollyal. Onnan Mauthausenbe utaztatták. Egy napon autó jött érte a barakkhoz. Beszállt. Többet élve nem szállt ki onnan. Gázt vezettek a hátsó ülésbe. Nem büdös zsidóként végezték ki, hanem a szakszervezeti tanács főtitkáraként. Tizenhárom évesen Gál Péter úr címére elegáns meghívót kaptam, vegyek részt a Jókai utcai KPVDSZ székház avatásán (volt akkor még

[72] Gál Benő.

[73] A Majestic Szálló (XII., Karthauzi út 2. [ma 4.]) 1937-ben épült Bauer Emil tervei alapján. Magyarország német megszállása, 1944. március 19. után Adolf Eichmann itt állította fel irodáját, innen irányította a magyar zsidóság deportálását; itt működött Hain Péter detektív-főfelügyelőnek, az Állambiztonsági Rendészet vezetőjének az irodája is.

kaviáros szendvics is), mert leleplezik a mártírok márványtábláját, rajta Gál Benő nevével. Később leszerelték a táblát. Érvénytelenítették nagypapa kivégzését. Mondhatni, diszkvalifikálták halálát. Az Újlipótvárosban leszedték nevét az utcatáblákról. Helyébe másik szociáldemokrata státuszú mártír került: Gergely Győző, a *Népszava* színikritikusa.[74] A világtörténelem egyetlen kivégzett színházi ítésze. Igaz: nem írásaiért ölték meg. Az Uzsoki utcai kórházat – szülészetén Prikkel Bandi főorvos úr, legyőzve tiltakozó ellenállásom, fogóval világra cibált – a nagypapa nevéről átkeresztelték Weil Emil Kórháznak.[75] Még örülhettem, hogy nagypapát idejében kivégezték. Rossz elgondolni, mi történik, ha életben hagyják a nácik. Megölik a mieink. Mivel Peyer Károly helyettese volt a Szociáldemokrata Pártban, az sem kizárt, hogy Árpád bácsi[76] helyett ő lesz a köztársasági elnök. Nyakas emberként a munkáspártok egyesülése után netán föl is akasztják. Igen zsenáns lett volna nekünk. Anyám elbújt a Nemzeti Színházba gépírónőnek a dramaturgián.[77] Lemerült, ahogy Antall miniszterelnök úr mondotta volt.

[74] Gál Benő nevét nem a mai Gergely Győző, hanem a Herzen utca viselte 1948–1950 között.

[75] Gál Benő az 1927-ben alakult Országos Társadalombiztosító (OTI) elnökségi tagjaként, a választmány intézőjeként dolgozott. Szintén ebben az évben jött létre az OTI kórháza, amely az Uzsoki utcában működött. A kórház egy ideig Gál Benő nevét viselte. Az Arcanum adatbázisa alapján az *Orvosi Hetilap*ban először 1947-ben, utoljára 1952-ben említik a kórházat ezen a néven. 1967–1991 között Weil Emil Kórháznak hívták.

[76] Szakasits Árpád.

[77] Braun Irén 1945 után a Major Tamás igazgatása alatt álló Nemzeti Színházban dolgozott gépíróként; feladata a színdarabok gépelése és szerepezése volt *(Lengyel György szíves közlése)*. Molnár Gál Péter gyerekkori füzeteibe bejegyezte, hogy mely napon milyen előadást látott édesanyja munkahelyén (PIM – OSZMI Kézirattár, Molnár Gál Péter hagyaték, Gy/1863).

Apai nagyanyám, Gutstein Antónia öngyilkos lett az oroszok bejövetelekor. Nem miattuk. A férje-fia nélkül nem kívánt tovább élni. A Kun utcai elfekvőben kezembe csempészett naponta egy szem kockacukrot, és két kis szelet pirítóst. Megettem, mivel éheztem. Elettem előle az életet. Toncsi nagymama elszántan éhen halt.

A másik nagymama, a bécsi születésű Fürst Róza aprócska, fürge öregasszony briósnyi konttyal. Hajnaltól sütött-főzött. Mintha szertornázna: megkapaszkodott a rezsó és a konyhaasztal között és kelepet csinált, továbbrobogott tarkedlit szaggatni. Örökmozgó asszony volt, akiről szokás azt mondani: annyi benne az élet, hogy kilencvenévesen baltával kell agyonverni. Kilencvenkettő lett, mire ágyában puskatussal agyonütötték. A Nagymező utcai csillagos házban fölsorakoztatták menethez a lakókat, Rózuska magas vérnyomása miatt képtelen volt lemenni sorakozni; a lakásokat végigjáró ifjú nyilas ágyában csapta agyon.

Apám 1944. október 15-én néhány óra szabadságra hazajött a munkaszolgálatból. Ott maradt társai két hét múlva már boldog szovjet hadifogságot élvezhettek. Őt Ausztria felé terelték. Bajtársai cipelték kis ideig. Föladta. Kérte, tegyék a földre. Nyugat-Magyarország valamelyik árokpartján a keretlegény egy fegyvernek látszó puskával tarkón lőtte.

Vonakodom temetésre menni. Még Rajk vagy Nagy Imre újratemetésére is. Számomra a temetés egészségügyi eljárás, nehogy a foszló hulla fertőzze környezetét. Legfeljebb emlékével. Öngyilkossá koplalt nagymamámat 1945 márciusában bérelt taligára rakva a Corvin áruház kirakatába lehetett a többi fagyott tetem közé beprotezsálni. Nincs regisztrálva, hova hányták onnan.

1956. október 23-án este a Parlamenttől hazafelé menet a *Szabad Nép* székháza elől leléptek a mindaddig komoran strázsáló rendőrök, biztonsági okokból a Corvin áruházat megkerülő Népszínház utcai villamosmegállót korábban elhelyezték:[78] a szabad nép emelt fejű polgárai ne járjanak a *Szabad Nép* járdáján; most az előfizetők és példányonkénti vásárlók megszállták az épületet.

Történelmi pillanatoktól könnyű lerészegedni: felmentem a megszállt ház első emeletére, felálltam a második lépcsőfokra, beszélni kezdtem a tömeghez: a nyomdát ne törjék össze, szükségünk van rá. Mind többen álltak mögém. Élőláncot alkottunk, és védtük a nyomdába vezető utat, a szedőgépeket. Tőlem magasságában felnézett rám egy tizennégy év körüli kisfiú, szárazon, nem is túl hangosan megjegyezte: – Maga zsidó!

– Igen – feleltem. – Na és?

– Maga zsidó! – ismételte nyomatékosabb hangon.

Hátam mögött egy fiatal munkás a fülemhez hajolva súgta: – Most menjen el!

Lementem a lépcsőn. Haza.

Hősi fellépésem amúgy merőben fölösleges volt. A nyomdát Dudás régen elfoglalta embereivel a Gyulai Pál utca felől.[79]

Betöltöttem történelmi szerepemet: kirobbantottam a felkelést egyetemistaként, és hazamentem vacsorázni mint zsidó.

[78] 1911-ben kialakítottak egy „hurkot" a villamossínek számára, így a 28-as, 29-es és 39-es járatok a Sajtóház és a Corvin Áruház között befordultak a Rökk Szilárd (ma Somogyi Béla) utcába. A Népszínház utcai végállomást 1949-ben alakították ki.

[79] Dudás József felkelőcsoportjával 1956. október 29-én foglalta el a Blaha Lujza téri Sajtószékházat.

1944-nél döntőbb élményem 1956.

1944-ben bujkálni kellett, éhezni, megtanulni hazudni.

1956-ban nem kellett bujkálni, sem éhezni, a Fészek művészklubban – amit napontai rendszerességgel csakis ekkor látogattam – a zsúfolt étteremben folyt a kiszolgálás. Itt ebédelt a művészvilág, és mi főiskolások is. Bessenyei mint a forradalmi bizottság elnöke, szokott jovialitással hozzánk lépett, és azt harsogta történelmi személyiségek dübörgő hangján: – *Gyerekeim, ha bármi baj van: rám ne számítsatok!* – Ezzel hazament.

Ennivaló volt. És megtanultam azt, milyen könnyen váltanak jelmezt az emberek, cserélik ki szájukban a hanglemezt új szövegekre. Másként lélegzenek. Másként simul fejükön a haj, hogy Majakovszkijt idézzem.[80]

Árnyéka se érje a fentieket, hogy érdekből, számításból, gyávaságból cseréltek jelszavakat. Észre sem veszi a többség, hogy adott helyzetben áttekeredik az agyuk. Másik énjük rukkol elő.

A nagy műveltségű Keszi Imre tanította a főiskolán a magyar és a világirodalmat. 1956 szeptemberében tőle hallottuk először Eugène Ionesco és Jean Genet, valamint Samuel Beckett nevét. Ő ismertetett meg minket darabjaikkal. Elképedten olvastam a forradalmi napokban, hogy Keszi – Királyhegyi Pál vitriolos sírverse szerint: *Itt nyugszik Imre, a Keszi, / Féreg a férget eszi* – az ötvenes évek elején a *Szabad Nép*ben szegénylegény-üldöző esztétikai perzekutorként, mint a neológ marxizmus túlbuzgója serénykedett. Húszéves

[80] József Attila: *A város peremén*, az idézett részlet: „Moshatja vér is – ilyenek vagyunk. / Uj nép, másfajta raj. / Másként ejtjük a szót, fejünkön / másként tapad a haj."

lévén elképzelhetetlennek hittem, hogy a széles kitekintésű, művelt irodalmár és a szűk látókörű, vallásosan buzgólkodó értéküldöző egyazon személyiségben megfér. Összetalálkozván a Vas utcában vele felesége, Hajnal Anna költőnő oldalán, ártatlanul megkérdeztem abszurd viccként: – *A tanár úr tényleg sztálinista volt?* – Keszi elfehéredett. Sarkon fordultak. Otthagytak.

Férjéhez szóló szerelmes versében Hajnal így rajongott Kesziért:

Kis pucérem, kis ledérem,
Melled, mint az aranyérem.

Benjámin László irodalmi paródiája csak egy raggal kurtította meg a verset:

Kis pucér, kis ledér,
Melled, mint az aranyér.

A humortalan Rákosi-idők egyik szikrázása.

Hámlottak az emberek. Új epidermiszt növesztettek. Majd november 4-e után fokozatosan visszavedlették régi alakjukat. Kiderült, hogy az ember konstans. Mindig, minden körülmények között egyforma. Legfeljebb plusz vagy mínusz előjellel képviseli ugyanazt. Ha valaki hitbuzgó marxista volt, célon túllövő reformerré alakul. Emberi térfogata azonban sem többet, sem kevesebbet nem szorít ki a világban.

Ki-be jártak önmagukból az emberek. Átjáróházat csináltak magukból, egyik ideológiából a másikba. A pesti nyelv a marxista tételt (a lét határozza meg a tudatot) megtoldotta egy szótaggal: a *holl*ét határozza meg a tudatot.

Azóta többször gyönyörködhettem polgártársaim éncseréjében. Mára méltányolni tudom azt is, ha megismerek egy rég nem látott ismerőst. A többség annyit piszkálta személyiségét, hogy fölismerhetetlenné vált az arca.

Nehéz megítélni a múltunkat. Sokan egyszerűen elfelejtik, mint éltünk. Egyik nap ellenzékiek voltunk, másik nap reménykedtünk: talán mégis lehet. 1968 megfosztatott minden önáltató hittel bizakodó (?) reménytől. De ingadoztunk. A szerkesztőségi piroscsíkosban olvastam, Nádas Péter, aki rendszeresen írt, váratlanul aláírt valami tiltakozást.[81] Hazulról fölhívtam: – Megőrültél?

Választ fél év múlva kérdésben adott, amikor megtudta, hogy a repülőtéren lebuktam, tárcámban Kenedi cikkével.[82]

Reggel szólt a telefon. Egy szóval kérdezett: – Megőrültél?

„Menjenek ki!"

Napra megmondhatom, hol rontottam el az életem: 1956. november 27-én a Nyugati pályaudvarra menet, útban Bécs felé fölugrottunk a Lenin körútra elbúcsúzni

[81] Nádas Péter a csehszlovákiai Charta '77 polgárjogi mozgalom szervezőinek letartóztatása elleni, 1977. január 19-i keltezésű tiltakozást írta alá, 33 más tiltakozóval együtt.

[82] MGP 1978-ban bukott le, a Ferihegyi repülőtéren, amikor Kenedi János Mi az ördögöt fogunk csinálni? című cikkének kéziratát próbálta kicsempészni mikrofilmen, lásd alább bővebben a Prága – Caracas című fejezetben. (A cikk megjelent a párizsi *Magyar Füzetek* 1978/2. számában.)

Makaiéktól.[83] Harkányi Endre javasolta a búcsúvizitet. Kezemben fonott nejlonszatyor, fogkefe, némi ennivaló, meg az *Így írtok ti.* Hosszú, homályos előszoba. Kerékpárok, faragott barokk angyalok, sílécek közt kellett utat vágni a szobához. Etus – József Attila kishúga, Makai ügyvéd özvegye, korábban polgári panziót működtetett a Lovag utcában – teát kínált, zsíros kenyeret. Elbeszélgettük a vonatindulás idejét. Közeledett a kijárási tilalom. Átmenetileg hazamentünk. Átmenetileg itt élek negyvenhét éve. Azóta sem vágtam neki a nagy kalandnak. Mehettem volna: maradtam. Ott maradhattam volna, ahová vetett a szerencse: hazajöttem. Sehol a világon nem lehet úgy beszélgetni, mint Pesten. Elbeszélgetni a vonatindulást, az időt, az életet. Egy Teréz körúti irodalmi szalon, hódmezővásárhelyi nyugalommal.

Makai Peti ott is volt a beszélgetésnél, nem is. Ha véleményét kérdeztem volna, odakünn a konyhában éppen teavizet forralt. Bejönni nem látta senki, ott ült megint. Hallgatott. Szabatosabban: odahallgatott. Figyelmetlenül figyelt. Jobban mondva: figyelmessége nyugtalanítóan passzív volt. Megjelent minden színházi alkalommal, mégsem volt jelen. Tarisznyaszerű oldaltáskát hordott, mint vándorútját járó céhlegény. Szütyőjében tollak, ceruzák, szótárak, egy Wedekind-kötet, kicsiny képzőművészeti album. Talányos táska: végszóra kihúzott belőle egy könyvet, a pontos idézet érdekében, vagy megmutatni egy Makart modorában berendezett atelier-t. Vállára vetett alkalmatosságával rótta vándorútját Budapesten. Tanulmányúton

[83] Makai Péter és édesanyja, József Etelka ekkor a VI., Népköztársaság (ma Andrássy) út 36.-ban lakott; a család másik részének volt lakása a Lenin (ma Teréz) körúton.

volt. Szemrevételezett, körüljárt megannyi jelenséget, a messziről jött érdeklődésével és érdektelenségével, hiszen mindjárt továbbmegy a tapasztaltakkal. Hazaviszi a tanulságokat. Beépíti fészkébe.

Szerencsegyerekként járta a főiskolát.

Művelt volt. Sokoldalú. Kitartó. Szorgalmas.

Megnyerő, de nem zavaróan szép arc. Zömök, szívós, munkabíró test. Erős, rövid nyak; erről állítják, hosszú életet ígér.

Szerzett, nevelt, örökölt tulajdonságok. Megkapó kedvesség. A hallgatni és odahallgatni tudás szelíd képessége.

Mindenki kedvence a főiskolán.

A szakma kedvence. A titkos trónörökös. A soros nemzedéki hatalomváltó. A legkisebb királyfi, legyőzi majd a hétfejű tűzokádót, jutalmul veszi az öreg király fele uralmát, valamint világszép leánygyermekét. Korántsem dr. Makai Ödön fiaként végezte a káderszűrte évek művészeti felsőfokúját – ahol kimagasló szellemű mesterek mellett kisszerű rendőrügynökök voltak az óraadó tanárok –, nem a vásárhelyi ügyvéd árváját vették föl színházrendezőnek, hanem József Etelka elsőszülött fiát.

A Makai családról rendhagyó pletykák járták: náluk biztos mindig az apa személye – az anya bizonytalan. Etus meztéllábas rokoni mindenes a jómódú Makai és a Zilahy Lajosnál hírlapíróskodó[84] József Jolán lakásán, míg csak hagyta a férfi Jolánt az újságirodalomra, s választotta nőül ennek Hamupipőke-sorban tartott Etus húgát.

[84] Feltehetően a Budapesten 1940 szeptembere és 1944 szeptembere között megjelent *Híd* című irodalmi, művészeti, tudományos és társadalmi képes hetilapról van szó, ennek volt egyik főszerkesztője Zilahy Lajos.

Ült Rákosi Mátyás Makaiék cselédszobájában. Ette az Etus főzte húslevest. Az ügyvéd szmokingban vitázott az osztályharcról a későbbi helytartóval. Bejött nercbundában Jolán, kiillatosítva: „Jöjjön, Ödön! Elkésünk az Operából. Pá, Mátyás!" Kiviharzott az illegalitásban lévő munkásmozgalomból mondén életet élni. Származott előny abból, hogy Rákosi az Etus kosztját ette? Eta lemondott a József Attila-jogokról. Úttörőcsapatokhoz járt a gyermek Attiláról mesélni, de ezt is csak akkor, amikor a proletárhatalom végre engedélyezte a proletárköltőt.

Pirossal leborított elnöki asztal a Néphadsereg Színház[85] színpadán. Díszemberek hallgatják Horváth Márton visszaeresztő szónoklatát. „Lobogónk Petőfi", ámde: József Attila piros pántlika rajta. A műszak elhordja az asztalt. Az elnökség helyet foglal a nézőtéren, műsor következik. Melis elénekli a *Medvetánc*ot. Kijön Ascher Oszkár, szaval szürke hangján. Mi, diákok tombolunk a karzaton. Zúg a nézőtér. Ascher negyedfordulatot tesz. Mélyen bókol a jobb oldali proszcéniumpáholy felé. Ott ül Makaiék cselédszobájának bujkáló kosztosa. Betelhetetlen boldogsággal tapsol az ünneplő közönség. (A szavalóművész újra meg újra csak oldalra hajbókol.)

Zsuzsa, Péter, Ádám... sorjáztak a Makai gyerekek. Pesztrálta mindenki őket. Sznobizmusból is meg közösségi lelkifurdalásból: legalább utólag föliratkozni a kis árvák fölkarolásával az irodalomtörténetre. Törleszteni a közönyt, részvétlenséget, értetlenséget, pártból kizárást, pártszerűség álorcájában jelentkező irodalmi történést, stréberséget, toll-irigységet, lealkudni

[85] A Vígszínház 1951 és 1961 között a Magyar Néphadsereg Színháza néven működött a Szent István körúton, 1961-ben kapta vissza a Vígszínház nevet.

bűntudatot, mivelhogy a rosszul öltözködő, kellemetlenül neurotikus fiúban félreismerték a lángelmét. Illyés sugallatára Guillevic Franciaországban nyaraltatta a gyerekeket, amíg gyatra volt a háborút követően idehaza a közellátás, nehézséget okozott a főzőzsír beszerzése. Pétert befogadta a Pax Gyermekotthon:[86] Rákosi Zoltán kamasz-zseni tanítványai[87] rövidnadrágban innen vonultak az új Városházára kicsúzlizni kivénhedt, múzsabitorló huszonéves újholdasok égre vetett költőszemét, elperelni a poézishoz való kizárólagos jogukat. Köztük trónfoglalóan zajongott a kamasz Orbán Ottó.[88] A hálóteremben Molnár Ferenc hátrahagyott, roppant Metternich-íróasztalánál írta házi feladatait Horváth Ádám; megharapta mindazokat, akik egy porszemet is lefújtak kivételezett bútordarabjáról. A német szabad iskolák honi változataként Sztehlo és felesége[89] védelmezte a gyerekek autonómiáját. Az önállóságra nevelő intézet büszke végvársága erősebben megszabta Makai másokkal szembeni közönnyel behabart demokratikus türelmességét, mint a Színház- és Filmművészeti Főiskola, ahol csupán ismereteket sajátított el. Főként mellékágon.

[86] Sztehlo Gábor evangélikus lelkész a Nemzetközi Vöröskereszttel és a református egyház Jó Pásztor Bizottságával közösen 1944-ben zsidó gyermekek részére hozott létre gyermekotthonokat Budapest-szerte. A háború után az árván maradt gyermekeket Sztehlo és társai továbbra is gondozásukban tartották, így jött létre a Pax Gyermekotthon, majd itt alakult meg Gaudiopolis (Örömváros) néven a gyermekköztársaság. Lásd legújabban: *Sztehlo-gyerekek voltunk*, szerk. Andrási Andor–Laborczi Dóra, Budapest, Luther, 2018.

[87] Rákosi Zoltán a gyermekotthonban irodalmat tanított.

[88] Lásd Orbán Ottó: *Színpompás ostrom lángoló házakkal. Kabdebó Lóránt életműinterjúja Orbán Ottóval*, Budapest, Magvető, 2016, 61 skk. (Tények és Tanúk).

[89] Lehel Ilona.

A főiskola rossz volt már akkor is. Pár kiemelkedő pedagógiai tehetség tanított benne, legalább személyesen vették fel az óradíjat. Nagy embereket látni is nevelő hatású. Törpe tisztviselők kilehelte levegőt belélegezni: lábápolókat nevel. Szakérettségis növendékek csikorduló agykerekéhez igazították a tanári kart. Szerencsés esetben egymást képezték a főiskolások. Makai is érezte kiképzése hiányosságait. Utolsóévesként szemet vetett rá Major Tamás. Következett volna a Nemzeti Színház; amúgy is kötelezően segédrendezősködött ott valamennyi rendezőhallgató. Maga mellé kérte azonban Nádasdy Kálmán. Vagyis az Operaház. Major előtt olyan megfellebbezhetetlen szakmai tekintély volt Nádasdy, hogy Makait átengedte a zenés színháznak. Peti menten beiratkozott a Zeneakadémia zeneszerzői szakára. Nem azért, hogy komponáljon, de hogy behatolhasson zeneművekbe, ha már operarendezővé kell lennie.

Mire kijárta volna a főiskolát, elfogyott az évfolyam. Iskolatársai elmentek körüle. Gáli Jóska – akinek *Szabadsághegy* című vizsgadarabját, amit Háy Gyula elfogadott hallgatólagosan, de csupán növendékek mondogathatták baráti körben a Rum-monológot a Rajk temetésének estjéig visszatartott bemutatóig – már börtönben ült, várta halálos ítéletét. Rabinovszky Máté elszelelt Franciaország felé. Makai kettesben maradt a rendezőosztályban Szívler Józseffel.

Azóta se lelkiismeretesebb, greenwichi pontosságú segédrendezőt!

Háy Gyula új parasztdrámájának *(Varró Gáspár igazsága)* asszisztense Major mellett. 1956. október 24-én délelőtt tízkor élénkebben érdekelte a színházbarátokat az épület előtti látványosság Háy anatéma alól

föloldott tandrámájánál. Hóna alatt Major instrukcióinak példásan legépelt tisztázatával, a bekötött rendezőpéldánnyal – ebbe akkurát berajzolta a színpadi állásokat, bejövetelek-kimenetelek arányát – szabott időre beslattyogott a művészbejárón.

– Te mit keresel itt?

– Jöttem főpróbára.

– Elmarad...

Sokáig nem lábatlankodott a géppuskatűzben. Megszemlélte Mikus Sándor szobrának szétszerelését a körút és Rákóczi út kereszteződésénél.[90] Hazament. A segédrendezők akkoriban díszkivitelben leadták a bemutatót követően az utókorhoz címzett rendezőpéldányt. Igyekezett haza, kihasználni a nyert időt.

Megjelent tehát a tankok között a *Varró Gáspár*nál. Nem érkeztek meg a színészek, a rendező meg a főpróbaközönség. Vizsgarendezésére – Miskolc: Caragialétől *Az elveszett levél* – nem ment le a színházi szakma: 1957 májusában az emberek nem utazgattak vidékre színházat nézni. Én sem láttam. Láttam azonban soron következő rendezését: a cseh Vratislav Blažek vígjátékát. Prágában *Harmadik kívánság* címmel ment. A Petőfi Színházban a *Mesébe illik...* címet adták neki.[91] A moszkvai XX. kongresszust követő kelet-európai olvadás prágai termékeként a könnyed kabaréjelenetek, rajzfilmek szerzője hétköznapi mesét írt, benne a munkásosztály és a vele szövetségre lépett parasztság héroszai helyett egyszerű örömökre sóvárgó emberek szerepeltek. Valamint egy csudatévő manó. Görcsoldó

[90] A Sztálin-szobor felső részét a Dózsa György útról a Blaha Lujza térig vitték, ott szerelték szét.

[91] Vratislav Blažek: *Mesébe illik*, Petőfi Színház, rendező: Makai Péter, bemutató: 1959. május 30.

siker Prágában. A losonci Kádár Jancsi – utóbb Ján Kadár néven Oscar-díjas társrendezője a Monarchia tisztikarából jött Elmar Klosnak[92] – megfilmesítette Barrandovban.[93]

Simon Zsuzsa igazgatta akkor a kétfejű Petőfi és Jókai Színházat. Előbbi a Nagymező utcában a mai Thália, utóbbi a Paulay Edében manapság Új Színház néven üzemel.[94] A Jókaiban kizárólag magyar szerzőktől játszottak. A főszínházban vegyes műsor traktálta a publikumot. Túlnyomóan a másutt hiánycikk szovjet és népi demokratikus színművek előadásai. A Belvárosi Színház hajdani szemüveges üdvöskéje az ötvenes évek egyik esztétikai komisszárjaként, mint káder-Jolly Joker volt színigazgató (ő államosította fölfedezőjét, Bárdos Artúrt, beleült székébe, átvette lekötött darabjait), Kossuth-díjat kapott (korántsem csenevész színészetéért, hanem a filmgyár dramaturgiájának átszervezéséért: 1950). A Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatójaként megkedvelte Makait. Miután a fölfegyverzett növendékek közkívánatára kikergették az épületből, a munkás-paraszt kormány nem helyezte vissza régi posztjára. (Helyére Olty Magdát nevezték ki.) Simont újra megbízták színigazgatással.

[92] *Üzlet a korzón*, csehszlovák film, 1965, rendező: Ján Kadár és Elmar Klos.

[93] A korábban itt kutató francia földrajztudósról, Joachim Barrande-ról elnevezett filmstúdiót Miloš Havel és az idősebb Václav Havel alapította Prága déli részén. Az 1931-es alapkőletétel után az első filmet 1933-ban forgatták, a maga idejében ez volt a kontinens legkorszerűbb technikával fölszerelt filmgyára. A virágzásnak a német megszállás vetett véget; megalakult a Pragfilm, amely népies drámákat és propagandafilmeket készített. 1945 után a stúdiót államosították.

[94] 2012 óta a plakátokon Újszínház néven szerepel.

A *Harmadik kívánság (Mesébe illik...)* prágai humora Pestig elszontyolodott. Honi frissessége nem állta a távolságot. Makai változtatásokat igényelt, legyen kedve a próbákon együtt élni a szöveggel. Amíg Kótzián Katalin, Ranódy filmrendező Felvidéken tanult költőnő felesége jelenetről jelenetre lefordította – Kosnár Sándor nyersfordítása csak tájékozódó futást engedett meg –, kettesben új librettót készítettünk a háta mögött. Makai bevitt a színházba. Bemutatott az igazgatónőnek. Nem emlékszem már akkor döntőnek érzett nézeteltérésünkre, de másodéves létemre felálltam, leakasztottam kabátom a fogasról, és kimasíroztam az irodából és a színházból. A III. felvonás átírását azután Darvas Szilárd humorista végezte el.

Megérkezett a májusi évadzáró vígjátékhoz Ester Krumbachová eredeti díszlete. Ha jól tévedek: Makai ugyanúgy áthangolta a képzőművészeti keretet, ahogyan a szövegkönyvet. A vendégtervező vonalvezetésének védelmében lenge körfüggönyt alkalmazott háttérlezárásként. Könnyed, játékos jelzések helyettesítették a robusztus realizmus beépítettségét. A cseh névjeggyel lefedett szcenikai elemek a későbbi díszlettervező ujjgyakorlataivá lettek. Itt próbálta ki először azt a rajzos parapet-rendszert, ami védjegyévé lett pályáján.

Szép emlékként él az előadásból a Nemzetiből kevéssel előtte (nem politikai okból) kipenderített Gellért Lajos manó-alakítása. Karinthy Frigyes barátja, a Thália Társaság Ibsen-erőssége, a múlt századelő első évtizedeinek kulisszarázó mozgalmaiból részét rendre kivevő lázas ember és izzó képzeletű jellemszínész zabolátlan gyermeki kedéllyel elmerült a csudákat produkáló meseapó megteremtésében. Hetvennégy évesen fürge

játszótéri rosszcsontként elkötelezetten bohóckodott. Nem kímélte testét, erejét, egészségét. Áradó képzelete új meg új tréfákat gyújtott. Valósággá tette a varázslatot. Gúnyos kedélyű apókaként csúfondárosan igyekezett rábírni a hőst – és a nézőket–, hogy a szürke realitások helyett a tarka csodák világában éljenek.

Következő rendezésére közel egy évet várt Makai.

Hivatalosan a Nemzeti Színház segédrendezője. Mielőtt 1960 nyarán Major asszisztenseiként nyaralni mentünk volna Szegedre Madách *Tragédiá*jának szabad téren lebonyolított, nagyipari vállalkozásához: a Nemzeti igazgatója Moszkvából a frissiben divatozó Szovremennyikből[95] sikerdarabot hozott. A moszkvai előadás elragadtatottjaként elkérte a szöveget. Eredetileg *Két szín* címre hallgatott. Kiötlöttük a *Fekete vagy vörös* címet. Ez sem hozta lázba a közönséget. Moldova György fordítása sem. Jóllehet egyetlen mondat sem maradt meg belőle. Zak és Kuznyecov moszkvai zeitstückjéből huligándarabot mesterkedtünk. (Utóbb életemben jó néhány drámát hamisítottam Lehár-operettől amerikai musicalen át magyar parasztdrámáig, Ibsentől Vörösmartyig. Makai mellett tanultam a dramaturgiailag tapintatos átköltés színházi hamiskártyázását.)

[95] Miután a moszkvai Művész Színház stúdiójának diákjai és végzős növendékei bemutatták Viktor Rozov *Örökké élnek* című darabját (vezetőtanár-rendező Oleg Jefremov), az előadás sikere arra ösztönözte a résztvevőket, hogy az addigi színházi nyelv és gyakorlat ellenében új társulatot, színházat alapítsanak Szovremennyik ('kortárs') néven. 1956. június 15-én Rozov darabjával nyitott az új színház. Az alapító tagok közé tartozott Oleg Tabakov és Galina Volcsek is: az előbbi 1970-ben lett a társulat vezetője, majd tőle vette át az irányítást a színész-rendező Volcsek, aki olyan rendezőket hívott meg a társulathoz, mint Andrzej Wajda, Grigorij Tovsztogonov, Valerij Fokin, Roman Viktyuk. A Szovremennyik Színház többször vendégszerepelt Magyarországon.

Zak és Kuznyecov színdarabjából – már ami megmaradt – az Ódry Színpadon bemutatott Nemzeti színházi előadás lett. Major fortélyai közüli műsorpolitikai ravaszkodás, új szovjet drámát tűz műsorára a Nemzeti, elfoglaltságot kínál fiataljainak is – a kétséges drámairodalmi értéknek még sincs nyoma a színházban. A főiskolai gyakorlószínpadra kitelepített nemzetis csapat játssza házon kívül.

A sokképes, sokváltozásos színi epikának díszleteit is Makai tervezte. Könnyed, olcsó játékteret. Légiesen rajzos feltételeket a színész plasztikus működéséhez.

Érdekesség: a lisszaboni opera vezető karmestere,[96] az akkor még zeneakadémista Peskó Zoltán írta a színváltozások zajának takarására szolgáló átkötő muzsikát. Még orosz műdalokat is hamisított a leányszállási jelenethez, benne Sztankay fekete zubbonyos bandavezérként rémisztgette a leányokat.

Élveztük a hamisítás játékos örömét. Untuk a darab osztályfőnöki morálját. Napi penzumom odatoltam Peti elé:

– Mi ez? – kérdezte.

– Tumajka.

– Az mi?

– Kaukázusi vörösbor.

– Tényleg van ilyen?

– Nincsen.

Sztankay a színpadon előhúzott zubbonyából egy palackot. Letette az asztalra, s azt mondta szövege szerint:

– Itt van egy üveg jófajta tumajka.

[96] Peskó Zoltán 2001–2005-ig volt a lisszaboni operaház főzeneigazgatója.

Amikor elérkezett ehhez a mondathoz a próba, a nézőtéren ülő Major, a világ szeszeinek nagy szakembere, fölkiáltott: „Tumajka! Ittam! Remek kaukázusi bor!"

Peti Szegeden dolgozik 1960 őszétől.

Kiszabadul főiskolai mesterei fölkaroló gyámsága alól. Önálló rendező egy vidéki városban. Miért nem az Operában? Túl sokan várakoznak a rendezői pult mellé ülni. Miért nem a Nemzetihez? Folyik a főrendező-háború: kié a színházi egyeduralom?

Az '56-ot követő évtized legsikeresebb színházi embere Tabi László. Derűt hoz a színpadnak. Kikerüli a lényeges kérdéseket. De kikerüli a lényeges hazugságokat is. Makai évadnyitó előadása a szegedi kamaraszínházban vizitkártya-leadás. Ma már elképzelhetetlen, hogy frissdiplomás, bejáratos rendező ne a *Hamlet*et állítsa szuverénmód a színre, hanem kereskedelmi jellegű vígjátékkal mutatkozzék be. Makai zokszó nélkül dolgozott Tabin.[97] A *Füredi komédiások* című zenés[98] ugyancsak kedvére valónak látszott. Szívügye azonban Ibsen volt: a *Nóra*. A színház vezető művészeinek főszereplésével elkészült előadás[99] hagyományosabb maradt a Tabi-vígjátéknál. Kulturált lebonyolítás, finom érzékenységgel működő szobabelsőkkel. Nem több.

Vaszy Viktor igazgatásának köszönhetően Szeged erős operai végvár. Ami tilos volt a Népköztársaság úti dalszínházban, megengedett a Tisza partján. Próbálkoztak a modern opera megannyi elkeseredett

[97] Tabi László: *Különleges világnap*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező: Makai Péter, bemutató: 1960. október 2.
[98] Kaszó Elek–Tóth Miklós–Hajdú Júlia: *Füredi komédiások*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező: Makai Péter, bemutató: 1960. november 18.
[99] Henrik Ibsen: *Nóra*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező: Makai Péter, bemutató: 1961. január 7.

kísérletével. Makai díszletet tervez Ravel a *Toledói pásztoróra (L'heure espagnole)* című, Gyagilevéknek írott balettjéhez.[100] Rendezés-díszlet-jelmez egy kézbe kerül a Szabó Miklós fordította – ugyancsak táncos fogalmazású – Grimm-mese, a Carl Orff írta *A hold* alkalmából.[101] Orff dallamos világa áttörés – legalábbis előremoccanás – a modern opera irányában. Rendezőnknek majd az Erkelben kamatozik előmunkálata Orff színpadi meséjén: *Az okos lány* díszlettervezője Mikó András rendezéséhez.[102]

Vaszy terelte Makait a játékrendről mindaddig hiányzó új operákhoz: a szlovák Ján Cikker öt évvel korábban Pozsonyban bemutatott *Bajazid bég*jéhez[103] vagy Prokofjev remekéhez *(Eljegyzés a kolostorban)*.[104] Átvezeti utóbb a pesti Operába Goldoniból megzenésített Wolf–Ferrari *A négy házsártos*ához[105] – ahol a régiségbolt mennyezetéről kitömött aligátor csüngött megbabonázóan alá –, a Richard Strauss *Ariadne Naxos szigetén*[106] színpadi megteremtéséhez. Sereg

[100] Franc-Nohain–Maurice Ravel: *Toledói pásztoróra*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1961. április 9.
[101] Jacob és Wilhelm Grimm–Carl Orff: *A hold*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1962. február 24.
[102] Jacob és Wilhelm Grimm–Carl Orff: *Az okos lány*, Erkel Színház, rendező: Mikó András, jelmez: Makai Péter, bemutató: 1964. május 9.
[103] Ján Cikker: *Bajazid bég*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1963. február 7.
[104] Prokofjev: *Eljegyzés a kolostorban*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1962. április 29.
[105] Giuseppe Pizzolato–Ermanno Wolf-Ferrari: *A négy házsártos*, Erkel Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1966. november 25.
[106] Hugo von Hofmannsthal–Richard Strauss: *Ariadne Naxos szigetén*, Magyar Állami Operaház, rendező, díszlet- és jelmeztervező: Makai Péter, bemutató: 1967. október 27.

modernnek nevezett operához tervezett színpadi keretet. Alban Berg *Luluja*[107] kiemelendő. A cirkuszi mutatványos ketrec térbelileg megszabta, a világítás baljós chiaroscurója hangulatilag meghatározta a benne működő előadók mozgás- és játéklehetőségeit. Makai azon díszlettervezők közé tartozott, akik vérbeli színházi emberként nem csupán képzőművészeti keretet kínálnak megvalósításra a festőműhelynek, nem akkurát világítják színész és játék helyett önálló műtárgyként fölfogott térbeli táblaképeiket. Érzékeny vizuális rendezői utasításokkal megteremtette a létrehozandó előadást, kijelölte a színészi játékot, és fondorlatosan fölkínálta a térbeli elhelyezkedéseket. Díszletei lopva meghatározták: ki hova állhat, merről jöhet, a drámai csomópontokon hol csoportosulhat a színpadi személyzet. A rendezők baja, ha nem veszik észre a díszlet és a tér instrukcióit, és mennek a maguk buta feje után.

Ritkán láttam a szemét. Papírra hajtott fejjel rajzolt éjfél után zongoraszótól hangos eszpresszókban – a Váci utcai Annában, a Fontana áruház helyén volt Napfényben, a tőzsde helyén működött Kedvesben vagy az Andrássy úti lakásuk alatti Sportban. Rajzolta kitartóan egyetlen baldachinos ágy oszlopának rózsabimbó-faragását.

Nem beszélt. Csak rajzolt. – Beszélj, hallgatlak! – mondta, és százharminchatodszor újrarajzolt egy kalligráfiát. Kényszeresnek érződött. Példálódzva beszélhetnék kitartó szorgalmáról, csakis a tökéllyel beérő finnyásságáról. Épp ennyi joggal föltehető a kérdés: mi elől rajzolt?

[107] Frank Wedekind–Alban Berg: *Lulu*, Magyar Állami Operaház, rendező: Mikó András, díszlet- és jelmeztervező: Makai Péter, bemutató: 1973. március 30.

Ha megkérdeztem, mivel bajlódik: bemondta a darabcímet, a szerzőt. Néha félretette golyóstollát vagy filctollát, öklére támasztotta fejét, félrebillent nyakkal esszét rögtönzött Krúdyról vagy Lehár Ferencről, a bécsi operettről. Megtorpant a mondat közepén. Tekintete elkalandozott a követhetetlenbe. Apró, lemondó grimasz után visszahajolt papirosa fölé az asztalra, gyakorolta tovább díszlete vonalait. Folytathattam a magam problémáját. Bongyor feje búbját láttam csak. Szeméből semmit. Akkor bukkant felszínre megint és szakította félbe ujjainak próbáját, ha nem értett egyet érvelésemmel vagy szükségesnek találta ellátni kultúrtörténeti kiegészítéssel.

Ha este későn beszélhetnékem támadt vele – otthon nem találtam, az Operában rég véget ért az előadás –, ráakadtam éjféltájt a Nyugati pályaudvar előtt. Mindig lemaradt valaki az éjféli személyről, vagy nem is felszállni igyekezett. Leültünk hármasban. Alig volt hely akkoriban hajnalig nyitva, ahol beszélgetni lehetett egy kávé vagy bambi szörp mellett. A Békekupolában, a Savoyban, a Tavasz bárban beléptidíjas zsebrevü működött, a Pipacsban zajos zene. Így ültem jó néhány alig serdülő, kedves besurranó tolvajjal, zseb- és táskametszővel, javítóintézeti szökevénnyel, miközben Hölderlin *Empedokles*éről vitáztunk, vagy Peti azt fejtegette, hogy a menetindulók vannak a művészet csúcsán, sok emberhez szólnak és hatnak. Esetleg fontoskodó nagyképűség-majmoló körmondatunkat játszottuk, aminek bevezetése szertartásszerűen így szólt: *„Midőn Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff báró, klasszika-filológus mondotta volt Die Textgeschichte der griech című alapvető művében..."* és következett valami roppant laposság, miszerint Wilamowitz-Moellendorff

megállapította, a lágytojás kihűlve ehetetlen. A fiúk vártak sorukra, amikor szunyálni mehetnek.

Rajzolt. Olvasott. Magyarázott. Főleg hallgatott. És rendezett. Működött a színház szolgálójaként. Tette, amire kérték.

Meghívták vendégrendezni a Madách téri kis-Madáchba. A színház becsvágyó rendezői óvakodtak kezüket bepiszkítani az esedékes *új magyar dráma* színrevitelével. A cselédmunkát átengedték a támogatandó fiatalnak. Sós György idős iparosról regélő érzelmesét rendezte. Pécsi Sándor birkózott *A pék* címszerepével.[108] Mivel a Madách Kamara előző évadzáró sikere Mezey Máriával Alejandro Casona *A fák állva halnak meg*[109] című pityeregtetőjátéka volt, az epés színházi kajánság átkeresztelésében az új darab címe átalakult: A pék állva hal meg.

Színházi odaadásának eredménye három operett. A *Csárdáskirálynő* Szegeden, a *Lili bárónő* Szolnokon és a *János vitéz* az Erkelben.[110] Kálmán Imre, Huszka, Kacsóh ugyanabból az érzékeny színpadi létezésből szerveződött, amilyen a Goldoni-komédiából megoperásodott *A négy házsártos* volt – megelőzve Strehler esőverte, bánatos Goldonijait – vagy amilyen

[108] Sós György: *A pék*, Madách Kamaraszínház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1961. február 18.; a színlap szerint nem Pécsi Sándor, hanem Kőmíves Sándor játszotta a főszerepet.

[109] Alejandro Casona: *A fák állva halnak meg*, Madách Kamaraszínház, rendező: Seregi László, bemutató: 1960. május 27.

[110] Leo Stein–Bela Jenbach–Kálmán Imre: *Csárdáskirálynő*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1962. február 3.; Martos Ferenc–Huszka Jenő: *Lili bárónő*, Szigligeti Színház, Szolnok, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1965. április 23.; Petőfi Sándor–Kacsóh Pongrác: *János vitéz*, Magyar Állami Operaház Erkel Színháza, rendező és díszlettervező: Makai Péter, bemutató: 1968. február 22.

Mozart *Szöktetése* volt[111] – ennek librettóját velem tisztíttatta le az évtizedes játszási hagyományosan rárakódott notabenéitől; természetesen: a parlandókat írtam csak, az áriák megmaradtak Závodszky fordításában.

*Csárdáskirálynő*je megszakította a szocialista realizmus évadjain a k. und k. operettek életképességét igazolni vágyó társadalomkritikai gúnyosságot. Nem csúfolódott a mese együgyűségén. De nem engedte ki gátlástalanul az érzelmi szirupot sem. Szerelmi meséket vitt színre. Ki volt a primadonna, ki a bonviván – nem emlékszem már.[112] Helyi operai erők álltak ki elénekelni a szerepeket. Máig látom viszont a szubrett-táncoskomikus bájos kettősét, Papp Évát, s a mára falstaffi, akkor szőkén karcsú Király Leventét. Olvadoztak egymás iránti érzeményektől. Stázi Bóni gróffal nem két zenére mozgó bécsi bábu, mesterségbeli fortélyokat szakmányban halmozó, temperamentumos, hagyományos szórakoztatóipart mutatott. Szép szerelmes fiatalokat láttak a nézők. Elteltek ifjúságukkal. Betelhetetlenek egymással. Arasznyival a színpad szintje fölött lebegtek a költészet talaján. A boldogság és a jól kezelt fiatalság emelte őket a deszkák fölé. Vallomás volt a fiatalsághoz, a szerelmi belefeledkezéshez, a játékosan intrikáló cselekhez. Zsíros színpadi festékek hájával megkent tréfák helyett Makai színészei úgy mondták el a sokszor hallott operetti élceket, mintha először ötlene eszükbe, véletlen ugrana nyelvükre a sok vicc, ingerkedés. Az előadás életet lehelt a pállott klisékbe. Líra

[111] Wolfgang Amadeus Mozart: *Szöktetés a szerájból*, Magyar Állami Operaház, rendező, díszlet- és jelmeztervező: Makai Péter, bemutató: 1968. december 20.

[112] Edwin: Bordás Dezső / Harmaczy József, Szilvia: Iván Margit / Tiboldi Mária.

lengte át a színpadot. Nem vicc-hányó poén-gyorstüzelők szériá-tréfálkozásából állt a színpadi elbeszélés, hanem a zenéből kiindult érzékenység. Meghatott, szelíd életöröm.

Szolnoki vendégrendezésben létrehozta második operettsikerét: Huszka Jenő említett *Lili bárónő*jét. Hasonló erényekkel ékeskedett. Komolyan fölfogott lett Martos Ferenc szövegkönyve: újgazdagék belepottyannak egy nemesi kastélyba, megvásárolják a személyiségükön lötyögő körülményeket. Haknirendezésében sem érte be tradicionális szerepformálásokkal. Az operettklisékből komoly, drámai jellemek lettek. Valóságos emberek valóságos összeütközéseivel. A két nagynéni sarzs-szerepét a jellemszínésznőként nagy erejű Pásztor Erzsi, meg a komor parasztszínésznő, Bürös Gyöngyi adta. Két nagy, drámai igazságú, komor teremtés heje-huja kuplét énekel, és az operett családi figuráinak előírásai szerint illegeti magát. Makai fölszabadította a kormos tapasztalatú karakterszínésznőkben a jókedvet. Nem tartotta összeegyeztethetetlennek a jellemzőerőt a kellemmel és a gráciával, a végzetszerűséget a játékossággal. A léha vidámságokban megkereste a mindennapi igazságot. A szórakoztatás közben igazat is akart adni, és még *viccből* sem kívánt úgy megnevettetni, hogy egyebet sugalljon, mint egész tevékenységével.

A szélsőségek összeilleszthetőségére kézre kínálkozott a zenés színház. A földszintes logikába bele nem gyömöszölhető társadalmi tapasztalatok békésen leheveredtek egyazon zenés jászol alá. Vélhető: a véletlen sodorta a Sugár útra. Valószínűbb: sorsszerű gének hajtották a zenepalotába. Géneknél erősebben gyanúsíthatók a politikai körülmények. A levert '56. Bebörtönzött

barátok. Határon átszökött osztálytársak. A társas érintkezésben elrettentett őszinteség. Kedvezőnek látszott a környülállást tekintve a zenés műfajban őszintének lenni. Ott, ahol nem kell kerek perec színt vallani. Beaumarchais Figarójának szavait átszabva: amit nem lehet elmondani, azt még mindig el lehet énekelni!

A *Lili bárónő* legvégén a kamaraméretű operett szereplői fölsorakoztak a laza lécekből, lenge vásznakból összeeszkábált szalondíszlet előterében a rivalda lámpavonalánál, reminiszcenciaként rágyújtottak a *Szellők szárnyán szállj velem, repülj velem!* bemondású duettre. A szereplőket eltöltötte a mindent elárasztó, boldog vég: a kincstári és kasszatöltő, obligát optimizmus. Aláereszkedett a zsinórpadlásból két lombfűrészszel kiszabott fehér galamb. Közrefogtak egy sematikus szerelmes szívet, szintén alácsüngőt, szintén festett furnérből valót. Színpadi háziáldásként hímzett boldogságot borított a giccsfalókra, a tényektől szándékkal elfordított fejű hiszékenyekre.

Átmenekült az Óperenciákon túli zenés világba. Vitte összeszenvedett poggyászát. Nem kívül állt a magyar világ ügymenetén, csak kissé oldalt, kijjebb a többieknél, résen a kijárati ajtó irányában, hogy legalább a szabadság illúzióját megőrizhesse. Belevetette magát a színházi üzembe. Egyszersmind kívül maradt. Távoli tartózkodással volt jelen. Korántsem politikai vagy morális döntés: alkati és ízlésbeli.

Mihamar kiment a divatból. Túlzajongták csöndes bölcsességét. Letolongták szerénységét. Szakmai előmenetelét illetően nem mutatkozott becsvágyónak. Nem a hasznot hajtókkal barátkozott. Perceinek szabadságát nem áldozta karriervacsorákra. Inkább bolyongott a körúti éjszakában, vagy kényszeresen is-

métette egy székláb ívét papírjára hajolva valamelyik hajnalig nyitva tartó kávémérésben, beszeszelt lumpok között.

Mások rendezték a sajtósikerű avantgárd műveket.

Mások rendezték a közönségsikerű romantikus operákat.

Matiné-előadások maradtak neki lebonyolításul.

A *János vitéz* vasárnap délelőtti gyerekelőadásra is alkalmas bevételforrása a dalszínháznak.[113] Magára adó rendező 1968-ban nem fordult az operettnek indult nemzeti giccsé érett zászlólobogtatáshoz. Már nem rendezte meg. És még nem. Fanyarság járta. Körúti modernség. Elidegenedés dívott. A kívülállásban járatos rendező kikerülte a Kacsóh-mű kívülállón kritikus színrevitelét. Korhű fölfogásban jelenítette meg a patakban fehér ruháját mosó, mosó árva és a huszárnak fölcsapó lelencgyerek Petőfiből parodisztikussá fajzott történetét. Előfüggönye fölött szecessziós mintájú keret. Elment az akkori Majakovszkij utcába.[114] A Fasor Szanatóriumból lett belügyi kórház nővérszállására. Bekéredzkedett a hatvanas évek modorában fölhúzott, mozaikborítású homlokzat mögé (egykor itt működött a Király Színház, Beöthy László operettfellegvára).[115] Lecsáklyázták a homlokzatát 1941-ben. A színházi hetilap fényképes tudósításban hozta a múzsahely kivégzését. A háború után évtizedekig palánk magasodott előtte. Elzárta a látványt a járókelők elől. Makai nem

[113] Lásd a 110. jegyzetben.

[114] Ma Király utca.

[115] A Beöthy László alapította Király Színház a VII., Király utca 71.-ben működött 1903 és 1936 között. Petőfi Sándor–Bakonyi Károly–Kacsóh Pongrác *János vitéz* című daljátékát 1904. november 18-án mutatták be nagy sikerrel, és megszakítás nélkül 165 alkalommal játszották a Király Színházban.

hitt a hírlelésnek. Beédesgette magát az épületbe. Kiderült: hátul épségben áll a színház. Nézőterén gépkocsik vesztegelnek. Fényszórók bámulják Fedák Sári hűlt helyét. Garázs lett a diadalmas sikerek otthona. Érintetlenül ívelt az autócsorda fölött az egykorú színházkeret. Ez foglalta keretbe az Erkelben a *János vitéz* színpadnyílását. Nemtörődöm színháztörténészek helyett Makai fölkutatta a történeti leletet. Hangulatát átmentette a jelenbe. Másnak rutinmunka a *János vitéz* fölújítása. Szakmány-robot. Ő visszalopta a mezei vadvirágok könyvszagú illatát a színpadra. A szerelmesek olvadoztak egymásért. Hiányzott a színházi mesében a divatos *elidegenítés*. Báj lengte át az idilli operettet. Elillant színházi édenek édessége.

Amikor a rendezők a bútortörténetből csakis a tonettet ismerik: Makai korhű marad. Utolsó végvári vitézként őrzi a műveltséget, formaérzékenységet, a művészettörténeti tudást és a viselettörténeti ajánlatokat.

Ekkoriban föltelefonozott. Kivételes esemény: rendszerint csak visszahívott. Új lakásba költöztem, a Belgrád rakpartra:

– Hívj meg! – közölte. Szokatlanul folytatta: – Meg tudod mondani, miért nem számolnak velem? – kérdezte, panasz, önsajnálat, csipet keserűség nélküli tudományos érdeklődéssel. Elméletet rögtönöztem a hazai szekértáborokról, a csoporthoz csatlakozás életben tartó kényszerűségéről. Magam sem voltam ennek bajnoka, de haszonélvezője a Párt óvó tenyerének. Válaszommal elégedetlenül elment. Elment ugyanabban a zakóban, amiben megismertem, s amiben mindig láttam, kivéve azt a néhány pillanatot, amikor operapremieren tapshoz hívták előírásos sötét öltönyben. Mivel tweedzakója sosem volt szakadt vagy tisztátalan,

föltételezem: ugyanabból több is lógott szekrényében. Mind egyforma. Csak változás ne essék külsejében sem.

Zsúfolt előszobájukkal nyitottam ismertetésére. Befejezésül egy másik előszoba: kedvvel ismételgetett családi anekdotájuk.

Még a háború elején ismerős zsidó házaspár hírét vette: a Vilmos császár úton[116] élő csodarabbi látja a jövőt. Elmentek megtudakolni tőle, mire számíthatnak. Hosszú, homályos előszoba vezetett a rabbi fogadószalonjához. Bekopogtak. Bent ült imába merülten a látnok. Fölpillantott az ajtónyitásra. Ingerülten rájuk ripakodott: *Menjenek ki!* A házaspár visszavonult várakozni az előszobába. Elmúlt tíz perc. Odabent talán elvégzett már imáját a rabbi. Kopogtattak. Benyitottak. *Menjenek ki, azonnal menjenek ki!* – süvöltötte a tiszteletreméltó férfiú. *Vagyont kér a jóslásért. Lehetne udvariasabb a pénzünkért... Menjen a rabbi a picsába!* Faképnél hagyták a látnokot. A férfit munkaszolgálatra vitték, az asszonyt gettóba. Jött az ostrom. Felszabadultak. Üzletüket államosították. Őket kitelepítették. Jött 1956. Leterített matracokon feküdtek a konyhapadlón. Fölkiáltott egyszerre a férfi: *A rabbi megmondta! Menjenek ki! De nem a szobából: az országból!*

Makai Péter itthon maradt.

Sírja a Kerepesi temetőben.

[116] Ma Bajcsy-Zsilinszky út.

Coming out – by Mensáros

Mensáros Lászlót a Marx téri[117] Jégbüfé előtt ismertem meg. Kamaszkoromban láttam a Vidéki Színházi Hét debreceni vendégjátékán, a Madách színpadán Ferdinand von Walterként.[118] Korát megelőzően ő szakított a copf-parókával Schiller polgári szomorújátékának hőseként. Kortársi frizurával, köznapi férfiként testesítette meg a kancellár szabályokat áthágó fiát. Romantikus lobogás realista külsővel. (Miután leírtam: ellenőriztem. Mensáros fehér parókában játszotta von Waltert. Az emlékezet azonban szabatos. A paróka alatt kortársi fiatalember lángolt a szerelemtől.)

A járdán mellém állt, követett. Nagy lendülettel és színes képzelettel belekapott intellektuális műsorába. Valamely közbevetésemre gyanút fogott: – Te mi vagy? – Mondtam: – Rendező szakos főiskolás. – Beültünk inni a Savoyba. És innentől kezdve haláláig pazarul veszekedő viszonyban maradtunk. Egyszer elszerettem ugyan tőle egy kirakatrendező-tanulót (az akkor még csak kirakatrendezésre készülődő Hencze Tamás festő évfolyamtársát), nézeteltéréseink mégsem a nemiség, hanem színházesztétikai szakkérdések és a politikai nézetkülönbségeink körül fortyogtak.

Egy ordítozásig hevülő vitánk elevenen él emlékezetemben. 1958 januárjában bemutatta a Madách Pártos Géza rendezésében Brecht *Courage mama* című krónikáját a harmincéves háborúból, hiába tartózkodott a rendező és a rendkívüli Kiss Manyi hosszas tanulmányúton a Berliner Ensemble-nél, hiába utánozta díszlet,

[117] Ma Nyugati tér.

[118] Friedrich Schiller: *Ármány és szerelem*, Csokonai Színház, Debrecen, rendező: Vámos László, bemutató: 1954. december 29.

emblémák, jelenetközi szövegvetítések Brecht és Erich Engel (1949, Deutsches Theater) rendezésének 1951-es felújítását, elsősorban Kiss Manyi és Psota Irén (a Néma Kattrin szerepében), de a Madách egész társulata lakmuszpapírszerűen kimutatta a magyar vérmérsékletet, érzelmességre hajló emocionális színészetet. Egyedül Mensáros volt az, aki műveltségénél és a „brechti" modorra ráérzés okán képes volt egyszerre belülről és kívülről átélni és demonstrálni Kurázsi legidősebb fiát, a zsoldosnak állt Eilifet. A zsoldosvezér sátra előtti songja – *Dal a lányról meg a huszárról* – a produkciónak és illusztrációnak érzékeny arányú keveréke volt. Pörlekedésünk tárgya, hogy egy egész társulat fölfogása ellenében szabad-e, lehet-e játszani, akkor is, ha a szerző eredeti elgondolásához Mensáros állt közelebb. Másként fogalmazva: megengedhető-e megbontani egy színházi előadás egyensúlyát, még ha a színész jelesre kollokvál is az akkor kanonizált brechti előadásmodorból?

Valószínűleg egyikünknek sem volt igaza. És mindkettőnknek megvolt a maga nyomós igaza. Vértolulásos veszekedés robbant ki nézeteltérésünkből. Mensáros ordított lázasabban, közel lévén a premier és a kihordott szerep. Zöldfülűként nem tudtam még, menynyire óvatosnak kell lenni a friss sebeket hordó színésszel, aki később – kihűlve az alkotástól – maga is tárgyilagosan képes megítélni munkáját.

Valamelyik „utólag okos" *A rivaldafény árnyékában*[119] megjelenése után azt piszkálta az *Index*en: jól tudjuk, mit jelentett valakiről kijelenteni, hogy polgár.

[119] *A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky-dosszié*, szerk. Fonyódi Péter, Budapest, Magyar a Magyarért Alapítvány, 2004 (Kapu Könyvek).

A Mensárosról az operatív tiszt kérésére adott információ azonban nem 1951-ben történt. Akkoriban Mensárost hajnalba nyúló főiskolai tetemrehívás után kizárták a tanintézetből – az utóbb Kossuth-díjas – buzgó purifikátorok engesztelhetetlenül pártos kritikájára. Mensáros börtönben ült 1956-ért. Mégpedig ki-be járt a vizsgálati fogságból. Hol filmet forgatott Fábri Zoltánnál szabadságolt fogolyként, hol visszazárták. Hol Armand Duval frakkját vehette magára a Madáchban Tolnay Klári kaméliás hölgye mellett, hol újra elvették cipőfűzőjét és nyakkendőjét. Végül leülte a maga évét. Szabadulásának hírére Makai Péterrel a Madách Színházhoz loholtunk, hogy mielőbb láthassuk. Amikor a margitszigeti Casino teraszán pincérként működött – akár egy Shaw-komédiából előlépett, előkelő butler figurájában – el-ellátogattunk hozzá, hogy néhány percnyi lélegzetvétele alatt ironikusan kommentálhassa helyzetét.

Amikor információt kértek róla (1966. július 9.): tudtam, honnan fúj a szél, miért érdekli egyszerre a belügyet a színész. Lefestettem ártalmatlanságát. Falra hányt borsónak bizonyultak szavaim: a Belügyminisztérium belenyúlt a színházi szereposztásba. A rendőrök átosztották a szerepeket. Ádám Ottó rendezésében Mensáros az évad elején Oberont játszotta a *Szentivánéji álom*ban, mivel az előadás csak a nagykörúti színházban[120] ment. És nem játszhatta el Bálintot az *Egy szerelem három éjszakája*ban, mivel az olaszországi turnéra ment. Körültekintő beszarással megakadályozták Mensáros részvételét a firenze–bologna–torinói turnén.

[120] William Shakespeare: *Szentivánéji álom*, Madách Színház, rendező: Ádám Ottó, bemutató: 1966. szeptember 17.

Michel Gyarmathy

Makai és Mialkovszky Erzsébet tervezőnő kis ajándékával kopogtattam a Folies igazgatóságán. Gyarmathy (Ehrenfeld) Miklóst Párizs-szerte Monsieur Michelnek hívták. Ki-ki tudta keresztnevéről, hogy a Folies Bergère tervező-rendező látványosság-mutatványosáról, a merőben párizsi műfaj mesteri művelőjéről van szó. Arca is közismert volt. A zömök, nyak nélküli férfi a szépség zsarnoka volt színházában. Konok önérzettel közlekedett az utcákon. Vacsorázni vitt egyszer. Vagy száz taxi sorakozott libasorban. Végighurcolt az autókaraván mellett, benézett valamennyi ülésre, amíg csak szemrevaló sofőrt nem talált. Beültünk mögé. Szótlanul elviselték a széltoló párizsi sofőrök nagyúri válogatását.

A francia revü elvesztette Mistinguettet, a kortalan szexbálványt, de Michel sokszorosította színpadán a nemi vonzerőt, a párizsi *chic*et. Franciaország elvesztette gyarmatait, de megnyerte dicsőségének revühirdetőjét, Gyarmathyt.

Volt egyszer, hol nem volt... Párizsban, 1975-ben (saját költségén) kiadott verseskötetének *Balassagyarmat* című versében írta a revünagyhatalom:

Drága szülőfalum,
Hűséges pajtásom,
Látlak még majd egyszer
Ezen a világon?

Láthatom egednek
Tündéri kékségét,
Rám mosolygó felhők
Jóságos nézését.

Láthatom még talán
Az Ipoly folyó partját...
Akácos utcáit
És kis városunk tornyát.

Rákóczi Fejedelem út
Hetvenhét... volt számunk.
Balassagyarmaton,
Ott volt a mi házunk.

Most Párizsban lakom.
Szép város az, kérem...
De hát, Balassagyarmat. Te...
Sokkal szebb vagy... nékem.

A Folies igazgató-mindenese vénülvén mind érzelmesebbé vált. Nevezetes volt arról, hogy boldog-boldogtalan magyart ingyen beengedett dús kiállítású, drága beléptidíjas előadásaihoz. Beállított irodájába egy magyar házaspár, közölték, szívesen megnéznék a revüt, de már nincs rá idejük: nem kaphatnák-e meg a belépti díj árát? Megkapták az összeget.

Meghívott magához a Rue de Foche előkelő palotasorában lévő házába. Fehér kabátos, fehér kesztyűs néger inas nyitott kaput, bevezetett a szalonba. A lakás olyan volt, akár egy amerikai turisták szemkápráztatására kifundált Folies-díszlet. Fekete márvány fürdőszobájában csavart barokk oszlopok. Fuldokló szépség. Mindent elárasztó, a kitöltetlenségtől való féktelen félelem. Vasárnap ebéd utánra szólt a meghívás. Teaidőben. Teát nem kaptam, csak Andrét, Gyarmathy úr állandó barátját, kiadós méretű férfit, háromgyermekes családapát, foglalkozására nézve kamionsofőrt.

Monsieur Michel megkérdezte: tetszik-e nekem André. Igenlő válaszomra felcsattant: akkor miért nem csókolod meg?! A sofőr hozzá lehetett szokva hasonló extra helyzetekhez, kezdeményezőként lépett fel. Semmi ellenérzésem nem volt. Időközben átkerültünk Michel hálószobájába, ahol a franciaágy akkora volt, hogy André teljes családja és apósa-anyósa is kényelmesen mellénk fért volna.

Gyarmathy leült az ágy fejénél lévő Louis XV. karosszékbe.

– Mondj valami csúnya szót! – tért át a magyarra.

Mivel nem értettem, átfogalmazta:

– Mondj disznó szavakat!

– Fasz – motyogtam kényszeredetten.

– Még, még! Erősebb szavakat használj!

– Lófasz – erősítettem.

– Akcióban mondd!

– Lófasz a seggedbe!

A rendező elégedetten szuszogott.

– Jó. Nagyon jó. Még...!

Összeszedtem verbális készletemet. Mind szaftosabb kifejezéseket használtam. André közben szorgalmasan végezte a maga dolgát. Michel zihálva sürgetett. Jobbjában mintha zsebkendőt gyűrögetett volna.

Közmegelégedéssel zárult a délután. A legjobb Michelnek lehetett: élvezhette elveszített szülőhazája és suhanckora vaskosságait. Gyönyörűséget nyert anyanyelve rég hallott durvaságaitól. Megkapott a sorstól elkényeztetett férfi kapcsolódása szülőföldjéhez. Negédes rímfaragók versecskéit utánozták pihegő sorai. Hitelesíti azonban Gyarmathy Miklós verseit a népi trágárságokban gyönyörködés igazi hazaszeretete. Poézise pipiskedett a nagy színházi költőnek, aki

kiszámítottan mérte a női és férfitestet közönségének. De költészet volt abban, ahogy örömöt és hazát talált a cifra disznó szavakban.

Lengyel Menyhért

1966-ban, Firenzében köpcös, nyak nélküli öregúrral ismerkedtem meg. Elborzasztott a találkozás: részint kamaszkorom darab-kedvencének *(Sancho Panza királysága)*[121] szerzőjével találkoztam, részint irtóztató életkora szent borzadállyal töltött el. Lengyel Menyhért ekkor nyolcvanhat éves volt. Vagyis majdnem kilencven. Elképzelésem szerint a hamut is mamunak illett volna mondania. Ehhez képes gigerliszerűen hatott rendben lévő sötétkék öltönyében, elöl még a reggeli lágy tojás lecseppent pöttye sem sárgállt. Elmés volt, friss, jó emlékezetű és gunyoros. Igaz: a *Sancho Panza királyságára* nem volt hajlandó emlékezni. Elterelte róla minduntalan a szót, bár ízlett neki a fiatalokban továbbélő működés. Szakadatlan a *Taifun*[122] emlegette. Elmesélte: a világszínpadokat bekalandozó darabját Berlinben írta. Japánok érdeklődtek, miként tudta ennyire szabatosan megragadni a misztikus keleti lélekrajzát. Vajon japáni ismerősein tanulmányozhatta? Lengyel Berlinben a Kastanienalleen lakott. Elakadt írás közben. Tehetetlen tompasággal hónapos szobája ablakához állt. Kimerengett az őszi esőbe. Szemközt gépkocsi állt meg. Kilépett belőle néhány sötétbe öltözött japán úr. Körülnéztek. Besiettek a kapun. Fölkeltette

[121] Lengyel Menyhért: *Sancho Panza királysága* (1919).
[122] Lengyel Menyhért: *Taifun* (1909).

Lengyel érdeklődését a furcsa jelenet. Figyelni kezdett. Újabb gépkocsi érkezett. Újabb japáni urak. Vizslattak, s belopakodtak a szemközti kapun. Érdekesebbé vált a szemben lévő ház titokzatossága a soros munkánál. Rákapcsolt a vis-à-vis kapu szemmel tartására. A nap legkülönbözőbb óráiban japánok somfordáltak be a lefüggönyzött ablakaival sejtelmes berlini házba. Összeesküvés? Bujkáló keleti banda? Ópiumcsempészek? Mindenképp ügyeiket rejtegető, egzotikus lények.

Továbbgondolta a történetet, elszakadva a berlini környezettől. Kialakult benne a *Taifun* keleti világa. Londonban, a bemutató sikerét követően összekeveredett egy fogadáson hivatalos japán emberrel, konzullal, vagy követtel? Elmesélte neki a Kastanienallee titkát. Elnevette magát a japán.

– Tudja, mi volt ott? A berlini japán követség!

Innen eredt a keleti ember titkainak mély ismerete.

Utánunk és előttünk volt még az özönvíz. Pontosan tíz évvel voltunk utána '56 októberének. És néhány nappal előtte a nagy firenzei árvíznek. Vacsoráztunk a szálloda éttermében, négyesben. Lengyel, gránátosi termetű és modorú felesége, Lidi; Lengyel György rendező, és jómagam. Gyuri Lengyelnével – aki mellékesen színházi ügynökséggel foglalkozott – vég nélküli beszélgetésben merült el. Az öregemberrel locsogtam. Negyven éve élt idegenben. Volt a Garbo-Ninocskából[123] háza Kaliforniában, háza Rómában. Németül már nem tudott. Angolul Hollywoodban nem kellett megtanulnia, mert csak magyarokkal érintkezett. Rómában a felesége volt a nyelve és testőre. A pincér asztalunkhoz

[123] A *Ninocska* című Lengyel Menyhért-darabból készült 1939-es amerikai filmre utal: *Ninotchka*, rendezte Ernst Lubitsch. A főszerepet Greta Garbo játszotta.

lépett, Lengyel pohár vizet kívánt, hiába noszogatta feleségét, elő nem bukkant a beszélgetés mélyéről. Kisegítettem a római lakost, megrendeltem pohár tiszta vizét, s folytattuk a fecsegést.

A balmazújvárosi világpolgár – Hubay Miklós közlése szerint – Veres Péter féltestvére. Utóbbiról tudható, zabigyerek volt. Éppen Lengyel zsidó földbérlő papájának ágyékából fogant. Megpiszkáló elméletet kanyaríthatnék. Kimutatva Veres Péter okfejtéseiben, *Olvasónaplójában*,[124] paraszti okoskodásaiban a talmudista hochmecolást, vagy akár azt is, hogy ebben az eredetekre és gyökerekre olyannyira rátarti országban óvatosan kell bánni a vegytiszta magyarsággal. Milyen értékű a disszimiláció és asszimiláció... még számos következtetés levonható volna abból, hogy az izraelita drámaexportőr és a szalonnával író krampácsoló-belletrista közt mennyi a rokon vonás.

Tűzlétrán Bukarestben

Hivatali határozat született: a Hungarofilm[125] külföldi filmvásárlásainál a filmkereskedők mellé minden alkalommal egy kritikust is ki kell küldeni szakértőként.

[124] Veres Péter: *Olvasónapló*, Budapest, Szépirodalmi, 1962.

[125] A Hungarofilm 1956 elején alakult meg, illetve – a Moképből kiválva – lett önálló vállalat. 2001-ben ismét a Mokép részlege lett. A Hungarofilm Vállalat feladata volt az akkori külkereskedelmi rendszer szabályainak megfelelően bizományosként a külföldi mozi- és tévéfilmek és egyéb filmműsorok behozatala, továbbá mindenfajta magyar mozgókép külföldi eladása, külföldi cégekkel koprodukciók szervezése, szerződéskötése. Lásd https://filmkultura.hu/regi/2005/articles/essays/hungarofilm.hu.html, letöltve 2020. január 23.

Elsőnek engem utaztattak a *Népszabadság*tól Bukarestbe a Romfilm évi termését végignézni 1962-ben. Fojtogatóan rovarirtószagú vetítőben néztük sorra a filmek kilométereit.

Díszdarabja a kínálatnak Mircea Drăgan rendezésében és Gheorghe Gheorghiu-Dej filmszínészettel próbálkozó leánya, Lica Gheorghiu főszereplésével a *Lupeni 29* című, kétrészes, színes, szélesvásznú filmet mutatták meg az 1929-es lupényi bányászlázadásról. Több ezer statisztát és nyolcvan főszereplőt vezényelt Mircea Drăgan rendező. A bányászsztrájk még élő öregasszonya, Ana Golcea saját magát alakította a filmben. Fiatalkori mását Gheorghiu-Dej leánya. Jóllehet a politikus leányának forgatási napjain külön francia sminkesek igyekeztek legalább a külső hatás feljavítását elérni: a kétrészes filmalkotás gyötrelmes unalomnak mutatkozott. Az átvételi szerződés aláírásakor (komolyan véve küldetésemet) megtagadtam az aláírást, minden rábeszélés ellenére. Javasoltam, vágják meg a munkásmozgalmi filmemlékművet: hatékonyabb és hatásos lesz. Kellemetlenkedő vonakodásom sikerrel járt: a *Lupen* egyrészes moziműként került forgalmazásra Magyarországon. Utóbb a románok is így vetítették. Megcsonkított változatával az 1962-es moszkvai filmfesztiválon ezüstéremmel tüntették ki érte Mircea Drăgant.

A Romfilm tárgyalótermében konokságom annál kedélyborzolóbbnak hatott, hiszen a *Népszabadság* terjesztését éppen kitiltották Romániából, ha emlékezetem nem csal: Illyés Gyula cikkei miatt.[126]

[126] Illyésnek az 1962-es dátumhoz, amikor MGP Bukarestben járt, nem köthető a témában ismert cikke. Utalhat a későbbi időszakban, 1967/68 folyamán zajló, ún. Kicsi ország vita kapcsán közölt Illyés-cikksorozatra:

Bukarestben egy Caragiale-bohózat és egy rögtönzött olasz komédia szereplője is lettem. A Bulevardon lévő Ambasador Hotellel[127] szemközti trolibuszmegállóban egy fiú mélyen a szemembe nézett. Elengedte a beérkezett járművet. Én sem szálltam fel rá. Új érkezett, arra sem. A fiú azonban igen. És a hátsó peron ablakán kifordult felém, intett, leszáll a következő megállónál. Más dolgom nem lévén: nekiindultam. Az út felénél találkoztunk. És beültünk a Berlin bár ivópultjához egy feketekávéra. Zeneakadémiai növendék volt, zongora szakra járt. Francia és olasz keveréket beszéltünk. Valamicskét magyar anyja révén megértett anyanyelvén is. Édesanyja kórházban, és a műtét utáni éjszakára apja úgy döntött, virraszt felesége mellett. Másnap, vagyis szombat este, meghívna lakásukra, vacsorára. Bevásárolna a piacon, és főzne nekem. A vacsora sikerült is egy belvárosi modern épület legfelső emeletén. Beszélgetés után átkerültünk éppen az ágyra, amikor csöngettek, majd újra, egyre hosszabban, egyre indulatosabban. Erős kopogás az előszobaajtón, majd dörömbölés.

Hajszálgyökerek, *Népszabadság*, 1967. december 24., 16; 1967. december 30., 10; 1968. január 6., 8; 1968. január 7., 8. A vita s ezen belül Illyés szerepének legszínvonalasabb, s egyben legérdekesebb feldolgozását Szűcs Jenő végezte el. A jeles történész marxista keretben, mégis máig ható tanulságokkal elemezte e nagyon fontos, de természetesen irányított, korlátozott, moderált közéleti vitát a nemzeti kérdésről. Lásd Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge. (Hozzászólás egy vitához)*, Budapest, Akadémiai, 1970 (Értekezések a történettudományok köréből, 51.). Lényegében erre utalt Rényi Péter is, amikor 1986-ban így fogalmazott: „Illyés Gyulának nagyon jelentős, a nemzeti érzülettel foglalkozó tanulmányai sorban jelentek meg a Népszabadságban." *Sorshelyzetek. Emlékezések az ötvenes évekre*, szerk. Vámos György, Budapest, RTV-Minerva, 1986. Bölcs István beszélgetése Rényi Péterrel, 170. *(Papp Istvánnak köszönjük szíves segítségét.)*

[127] Bulevardul General Gheorghe Magheru 7.

Az atya felhevült. Felváltva csöngetett, ököllel döngette az ajtót, és mind hangosabban követelte, hogy Gabriel nyissa ki. A fiú hiábavalóan próbálta csitítani, higgadtan utalt a késői időpontra, és hogy apja felveri a ház lakóit. Dörömbölés. Csöngetés. Ordítozás. Az apa rugdosni kezdte a bejárati ajtót. Betuszkolt a szomszéd, üvegajtós szobába, kívülről kulcsra zárta. Tárgyalásba kezdett papájával. Mondva, hogy egy lány van nála, aki szégyelli a helyzetet: beengedi, ha apja megígéri, hogy menten bemegy a nagyszobába, és engedi a pirulós lányt kijutni a lakásból. A válasz még dühödtebb ostrom volt. Felváltva rúgta, ökllel verte az ajtót. Fokozatosan növekedő hangerővel szitkozódva fenyegetőzött. Fia időnként bejött menedékhelyemre, magamra rántott télikabátban tehetetlenül hallgattam a hangjátékot: rövid szinopszist suttogott a románul elhangzott tárgyalásokról. Nyugtatgatott bénultságomban: nemsokára megoldódik a kínos helyzet. Odakint továbbra sem csillapult a csatazaj. Az apa erővel megrohamozta a lakásajtót. Betörni szándékozott. A modern építésű ház ajtaja nem ígérkezett túl ellenállóképesnek. A lakás főbérlőjét kimerítette az ostrom. Újabb tárgyalások következtek. A birtokában megsértett apa úgy látszott: csillapíthatatlan. Kijelentette, lemegy a házmesterért, és feltöreti a lakást. Kint csönd lett. A bősz apa elindult a földszintre. Gabriel kieresztett gyengécske menhelyemről. Kivezetett a konyhába. A magas fűtőtest alá tolt egy hokedlit. Kinyitotta a magasan nyíló konyhaablakot, azt ajánlotta, arra hagyjam el az ostromlott lakást. Fölálltam a konyhaszékre. Négy emelet magasan voltunk. Jobbra végigvonult a ház oldalán egy vas tűzlétra. Az ablaktól több mint egy méterre. Képtelenségnek tartottam a légtornászmutatványt. A fiú biztosított róla, hogy

ez egyáltalán nem annyira veszélyes, mint amennyire látszik. Máskor is kimászott arra a lakásból. Megnyugtatásomra előrement. Megmutatta, milyen könnyen leér az utcára. Nem volt mit tennem: követnem kellett. Felhágtam a hokedlire. Onnan a fűtőtestre, és felkapaszkodtam a konyhai szellőzőablak peremére. Felhúztam kesztyűim, és megkapaszkodva az ablakpárkányban, megpróbáltam lábammal elérni a vaslétrát. Meglepetésemre sikerült. Átkúsztam a létrára, elkezdtem lefelé araszolni a tűzveszély esetére szolgáló fokokon. Elhaladtam egy kivilágított lakás előtt, eszembe jutott, ha kinéznének onnan a lakók, barátságosan köszönnék nekik, és folytatnám utamat. Gabriel az utcáról biztatott. Le is értem a létra aljára, de még két méterre volt a járda. Leugrottam. Sem a bokám nem ficamodott ki, sem rendőr nem várt igazoltatással. Eszembe jutott, mekkora zaj támadna amiatt, mert egy ellenséges irányultságú, külföldi, revizionista lap munkatársa tűzlétrán hagyta el a vendégséget.

Gabriel elégedetten fogadta artistamutatványomat. Visszakúszott az általam szabaddá tett úton. Hazaindultam a szállodába. Idős Hungarofilm-tisztviselő lakosztálytársam azzal fogadott, hogy későn egy telefonhívásom volt. Azt üzente a telefonáló: minden rendben van.

A helyzet roppant mulatságosnak rémlett: Pantallone doktor bőszen be akar jutni zárt ajtaján, miközben a csábító Lelio létrán mászik ki a légyottról az ablakon át. A bohózati kavarodás és nevetséges küzdelem roppant mulattató lett volna, ha nézője, nem pedig szereplője vagyok a bohóc-jelenetnek.

Másnap Gabriel portán hagyott francia levele tudatta a történteket: helyreállt a családi béke. A hotellel szomszédos kávéházban délután már nevettünk

a történteken. Többé sosem láttam. Nem maradt Bukarestben. New Yorkban a zongora szak professzora a Montclair State Universityn.

Karlsbadban

Karlsbadot Karlovy Varynak hívták, de Karlsbadnak látszott. Monarchiabéli hotelek, ivócsarnokok, fedett gyógysétányok, fehér bódék azok számára, akiket meghajtott a gyógyvíz, kúrpromenád, ahol délutánonként katonazenekar koncertezett.

Első külföldi kiküldetésem volt. A nemzetközi filmfesztiválról küldtem úgy kétnaponként telefontudósítást. A földszinti hallban hátul néhány telefonfülke volt, ott ácsorogtak a tudósítók, hogy egy izzasztó fülkéből beolvashassák a szerkesztőségi gépírónőknek előre megírt cikkeiket.

A díszmegnyitó-vetítés helyett aludtam, hogy az éjfélkor kezdődő ünnepi fogadáson éber lehessek. Megfürödtem, megborotválkoztam, felöltözködtem gondosan. Akkoriban Kádár Jánosnak öltözködtem. A háború utáni évek slágerénekesnője, Kapitány Anny (*A cigánykaraván kocsiján ült egy lány és jósolt..., Te vagy a fény az éjszakában...*) torontói publikumvadító estje után a Spadina egyik magyar éttermében elköltött vacsoránál azt mondta: Ha Pesten ilyenek a kommunista fiúk, azonnal hazamegyek. S noha a bók nem Kádárnak szólt, hanem szerény személyemnek, azt tanácsoltam, ne siesse el az utazást.

Naponta háromszor tetőtől talpig átöltöztem az alkalomhoz illően. Három bőröndöt vittem magammal.

Szabó Lőrinc debreceni aprócska, púpos iskolatársa, a divatos úri szabó Király úrnál mérték után készíttetett öltönyök délelőttre, délutánra, estére, mellények, nyakkendők, ingbe való selyemsálak, ingek, cipők. Idővel megtanultam, észszerűbb kevesebb holmival utazni.

Fél órával a fogadás kezdete előtt kihalt volt a Hotel Pupp előtti park. Roppant reklámtáblákon filmsztárok képeit nézegette egy karcsú ifjú. Összenéztünk. Elindultam az erdei sétányon, ahol Goethe Farkas János, Arany János és Molnár Ferenc, valamint sok renyhe emésztésű híresség évente gyógysétáit rótta. Hátrahátranéztem: a fiú követett. Korhadt fakorlátnak dőlve lecövekeltem, és elmerülten néztem a sötét erdőt. Megállt szemben, testközelben. Hozzám dőlt. Bemutatkozás helyett csókolózni kezdtünk. Visszafelé a szállodához elmondta, kisegítő pincér a Tatrából. A teaszalonban megtalálom minden délután. Keresni sem kellett: a vetítések végén a moziból kijövőket megcsodálók között ott állt mindennap. Vagy megláttam, vagy nem. Ha rámosolyogtam, besétáltunk az erdőbe, és ott egymásra találtunk. Azt kérte egy napon, hogy másnap – vasárnap – szabadnapos, meghívhatna-e a város valamelyik éttermébe, hogy együtt ünnepeljük huszonegyedik születésnapját. Az éttermi sörözés feszélyezetten folyt le, még nálam is rosszabbul beszélt németül, sok közös témánk nem akadt, vagy ha akadt is, kevéssé gazdagon tudtuk kifejezni.

Elérkezett a fesztivál utolsó napja. Másnap hazautaztam. Utolsó erdei sétánkon figyelmetlenül ráléptem egy faágra, megrántottam a bokám. Fájdalmamban szaftosan elkáromkodtam magam.

– Te magyar vagy? – kérdezte meglepetten. Csak ezt a kérdést felejtettük el föltenni egymásnak tíz nap alatt.

Más magyarral is találkoztam váratlanul. Ugyancsak a nyitó estén. Jóval éjfél után ünnepivé ittuk magunkat, ki sörrel, ki Becherovkával. S amikor a zenekar csárdásba kezdett, Krencsey Marianne, megmutatandó, mi a magyar virtus: középre rántott csárdásozni. A szép Krencsey igazi népi demokratikus filmsztár volt, hanem szemüveges partnere nem tőrülmetszett ingesgatyás, csárda falát kirúgó legény. Körülállták a táncot, és tapssal biztattak minket. Krencseyt lekérték. Kezembe nyomta estélyi kistáskáját, benne a legszükségesebbek: púder, rúzs, kistükör, útlevél. Őrizzem, amíg táncol. Kipirultan forgott-tombolt a körben állók gyönyörűségére. Mellettem megtermett, fénylőn zsíros arcú férfi tapsolta a ritmust. Anélkül, hogy rám nézett volna, csukott szájjal, szigorú keménységgel odaszólt:

– Napok óta vártuk. Jelentkeznie kellett volna.

– Nekem? – szellemesebb kérdés nem jutott eszembe.

– Igen! – szólt a tréfát nem ismerő honfitárs.

– Azt hiszem, összetévesztett valakivel – mondtam a szolgálati férfiúnak, és elhúzódtam mellőle. Azóta sem tudtam, ki volt az, milyen rangú, és milyen jogon várt rám, mit akart megtudni tőlem nemzetvédelmi okokból. Azt-e, hogy milyen visszhangja lesz a majd bemutatandó hazai versenyfilmnek, Bán Frigyes *Felmegyek a miniszterhez* című Páger-vígjátékának,[128] vagy hogy szedjem ki a favágó méretű, bennem első látásra a kollégát felismerő Heikki Etälepää kritikusból a finn atomtitkot.

A szolgálati ember jelentkezése korai volt. Lehet, hogy előre tudott valamit a mi Karlovy Vary-i emberünk, amit még akkor nem sejtettem.

[128] *Felmegyek a miniszterhez*, filmvígjáték, rendező: Bán Frigyes, bemutató: 1962. február 15.

A filmfesztivál egyetlen eredménye az volt, hogy az angol versenyfilm, az *Egy csepp méz*[129] érdekes arcú pályakezdő színésznője, Rita Tushingham megtanított twistelni.

Zsarolás a Tolnai Lajos utcában

(Kelet-)Berlinből, Brecht-színház-nézőből jöttem haza éppen, idézés helyett telefonon bekérettek a Tolnai Lajos utcába. Nevem a portán. Felidézhetetlen már, milyen néven mutatkozott be a rendőr, melyik napon, hány órakor. A folyosó beugróját ma is látom pontosan, oldalról rézsút beeső fényekkel. Leültem a padra. Olvasni kezdtem Dickens *Pickwick Klub*ját. Nehéz helyzetekben, kórházban, vagy beidézéskor Dickens a legmegnyugtatóbb, lebilincselő olvasmány. Időnként kinyílt a közeli szoba ajtaja, kilépett egy civil ruhás, elhaladt előttem. Nem emeltem fel fejem a lapokból, nyakszirtemen éreztem kemény figyelmét: alaposan felmért. Bekerülvén a szobába, ott ült hivatalos kihallgatóm íróasztala mellett. Tüzetesen szemrevételezett. Latolgatta, mennyire tűröm a másfél órás várakoztatást. Nyugodtnak látszhattam. Kívülről nézve. Az alacsony, jellegtelen grafitszürke konfekcióöltönyben, korrektül megkötött, ugyancsak jellegtelen nyakkendővel, felesleges gramm nélküli, erős testalkatú, harmincas éveinek vége felé járó civil volt lopva megfigyelőm. Tüzetes körültekintéssel terepszínűre öltöztetve. Öltönye ugyanúgy megtette az óbudai piacon, mint a Fővárosi Operettben

[129] *Egy csepp méz* (1961), filmdráma, rendező: Tony Richardson, magyarországi bemutató: 1963. január 3.

a *Hegedűs a háztetőn* belügyi izgalmakat kiváltó főpróbáján. (Komlós Jánossal cigarettáztunk az előcsarnokban, szakember lévén elhittem, amikor mondta: *Több itt ma a belügyes, mint a közönségszervező!*)[130]

Amikor már azt hitték, puhára várakoztattak: kinyílt az ajtó, beléphettem a múlt század eleje óta átbútorozatlan szobára. Célszerűen fakó. Semmi dísz, sem nagyjaink fényképe. Itt sosem kellett átcserélni Ferenc Józsefet IV. Károlyra, azt Károlyi Mihályra vagy Korvin Ottóra, Kun Bélát Horthyra vagy Hain Péterre, Sombor-Schweinitzert Péter Gáborra vagy Rákosi apánkra. Köpcös, kopasz rendőrtisztviselő hallgatott ki. A konfekcióöltönyös oldalt ült az íróasztal melletti széken. Mintha vendég volna. Oldalnézetből figyelt. Egy kérdése sem volt. Nem is szusszant. Úgy viselkedett, mintha ott sem volna. Elhangozhatott bármiféle kérdés: *a szájába vette?* Nem reagált. Nem hallott. Nem látott. Nem látszott rajta semmi reakció.

Adatok felvétele után rátért a rendőrtisztviselő nemi illetőségem taglalására. Nem tagadtam. Megkérdezte: ismerem-e K. M.-et? Tagadólag válaszoltam. Erősködött, hogy ismerem, nemi kapcsolatban voltam vele. – Nem – mondtam. Behozatott egy fiatal foglyot. Újra feltette a kérdést: ismerem-e? Szembesíteni fogjuk magukat egymással. Nem kell. Természetesen: ismerem. Csak a nevét nem tudtam. (Ma sem tudnám, ha nem nyomoztam volna utána. Miután nem kaptam kézhez a levéltárból a beszervezési iratokat, magam eredtem nyomaim után. Az újságírás és a színháztörténetírás alig különbözik a nyomozástól. Szívósan a nyomot kell követni. Figyelembe venni minden lehetőséget, és

[130] Sólem Aléchem–Arnold Perl–Jerry Bock: *Hegedűs a háztetőn*, Fővárosi Operettszínház, rendező: Vámos László, bemutató: 1973. február 9.

logikusan következtetni kell. Nem szabad regényes fordulatokat föltételezni. A valóság majd ponyvaregényszerű lesz, beavatkozás nélkül.)

A szoba gazdája fölvette a jegyzőkönyvet. A vendégszerű rendőr szívósan hallgatott. Az idősebb államtisztviselő megsaccolta a rám kilátásba helyezhető börtönbüntetés összegét. Tíz évre taksálta vétségemet. Ismertette a vonatkozó paragrafusokat:

Az 1961. évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről IV. fejezetében úgy rendelkezik a büntetés kiszabásáról:

65. § Ha a bíróság az elkövető terhére ugyanabban az ítéletben több bűntettet állapít meg (bűnhalmazat), valamennyi bűntettért egy büntetést (halmazati büntetést) kell kiszabni.

66. § (1) A halmazati büntetést a bűnhalmazatban levő bűntettek közül a legsúlyosabbra megállapított törvényi büntetési tétel alapulvételével kell kiszabni.

(2) Ha a törvény a bűnhalmazatban levő bűntettek közül legalább kettőre szabadságvesztést rendel, a legsúlyosabb szabadságvesztés felső határa a felével emelhető, de nem haladhat meg húsz évet, és nem érheti el az egyes bűntettekre megállapított büntetések együttes tartalmát.

A XV. FEJEZET 279. § Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő

a) az a huszadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét már betöltött, de huszadik életévét még túl nem haladott személlyel természet elleni fajtalanságot követ el,

b) aki természet elleni fajtalanságot, másokat megbotránkoztató módon követ el.

Jogi kar helyett színházrendezői szakon végeztem. A *Pickwick Klub*ot vittem magammal, nem a *Büntető Törvénykönyv*et. Ha jogász lettem volna is: szigorúan megfenyegetett helyzetben képes lettem volna mérlegelni: egybevág-e vétkem az új Btk.[131] által minősített elkövetéssel?

A házmester jelentette, belátott az ágyamra, amiben nem egyedül tartózkodtam, és nem is tartózkodtam. Hiába védekeztem, az ablak másfél méter magasan van a földtől: oda ugyan be nem látni. Az eddig néma nyomozó tudatta: személyesen ellenőrizte a helyszínt. Igenis belátni. Természetesen, ha valaki fölkapaszkodik a rácsra, bedugja a fejét, ha nehézségeket leküzdve akar közbotránkozni. Kiskorú megrontásán kívül a vád közerkölcsöket megbotránkoztató módon elkövetett természet elleni fajtalanság. Jegyzőkönyvbe foglaltatott, mikor, kinek a mijét mivel illettem, és hányszor. Részletezték nevén nevezve a dolgokat. Egy nem igazán józan éjszakai szeretkezést jogi nyelven visszahallani nyomasztóan szégyenkeltő.

Hozzáteendő, hogy a természet elleni fajtalanság esetében az „új Btk." volt az első olyan büntetőtörvény

[131] A háború után felmerült a büntetőjog újraszabályozásának szükségessége. Így született meg az 1950. évi Btá., amely átalakította a magyar büntetőjog általános részét. Az új átfogó szocialista jellegű büntető kódex a Magyar Népköztársaság Büntetőtörvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény szemben a Btá.-val, a büntetőjogi legalitás érvényesülésének biztosítására törekedett, és újra a törvénybe vette fel a nullum crimen sine lege elvét (nincs bűncselekmény törvény nélkül). Az új kódex nemcsak a kodifikációs technikát változtatta meg, hanem kiterjesztette a büntetőjogi felelősség körét is, és több új bűncselekmény-tényállást vezetett be. 1974 őszén indult meg az új büntető törvénykönyv előkészítése, amit végül 1978-ban fogadott el az Országgyűlés. Lásd https://ujbtk.hu/dr-gyorgyi-kalman-az-uj-buntteto-torvenykonyv-kodifikaciojanak-tortenete/, letöltve 2019. augusztus 6.

itthon, amely önmagában a homoszexuális kapcsolatot nem büntette. 1962. július 1. napja után volt hatályban az 1961. évi V. törvény. A „kiskorún" akkor is, most is a 18. életévét be nem töltött személy értendő.

Kiskorúval fajtalankodtam. Közszemérmet sértően. A kiskorú erősen önjáró nagykorúnak hatott. Ha megrontottam: sokadjára rontották meg. Inkább ő csábított el engem, mint én őt. Hol sértettem közszemérmet? A saját lakásomban. Védekeztem, az ablak 180 cm magas, ha valaki meg akar botránkozni, mint a viccbéli öregasszony, akkor a konyhaasztalt az ablakhoz kell tolni, és rátenni a hokedlit, csak úgy lát be fölháborodni. A hallgatag rendőr helyreutasított: személyesen ellenőrizte, belátni az ágyamra. Gondoltam, nagyon kellett nyújtózkodnia a siker érdekében. Készséggel elhittem alapos helyszíni szemléjét.

Bementem újságíróként a Tolnai Lajos utcai kapitányságra. Fejem tele volt a Deutsches Theaterben Benno Besson rendezte meseszatíra, Jevgenyij Svarc antihitlerista-antisztalinista játékának előadásával. Hirtelen ott ültem egy bicegő tonettszéken vádlottként. Némi feszültséget éreztem az asztal körül. Kihallgatóim között. Mintha az idősebb jobb indulatú lett volna. Kevésbé szigorú. Ügymenetszerűbb. Mintha ketten kétfelé dolgoztak volna. Nem tudtam, hogy az egyik az igazságot akarja nyakon csípni, a másik pedig engem. Az egyik a BRFK munkatársa volt, a Belügyminisztérium alkalmazottja a másik.

A hallgatag tiszt átvette a prímet. Megpendítette a kiutat. Választhatok a bírósági eljárás vagy a segítség között. Innentől kezdve kihallgatóm visszavonult. Csak megfigyelőként maradt saját szobája íróasztalánál. A belügynek kikölcsönzött helyiségben beszerveztek.

Negyven év múlva kiderült: nem egészen úgy történt, ahogy a kihallgatásomon sugallták. Nem sértettem a közszemérmet. A belügy szemfüleskedett. Küldött csalétket. Ráharaptam, a szó szoros értelmében. Mennyi összevágó adatnak kellett méhszorgalommal belügyi kaptárba gyűlnie, amíg nemcsak úgynevezett „életvitelem", hanem életritmusom, szokásaim, ízlésem is kiismerték: milyen tekintetre harapok, és milyen hajszín ellenállhatatlan alkalmi partnerként.

Hosszú kémlelések, aktába gyűjtött megfigyelések után finom hozzáértéssel megszervezték vizeimre a csali belógatását, hogy ráharapjak. Nem bíztak semmit a véletlenre. Azóta elholt lelki-testi jó barátom (használjuk becenevét: a Pudingot) – akinek testisége mindig a másik ágyon folyt, leginkább más kerületben volt az ágy – beállított egy este két vidor fiúval. Puding mindaddig legfeljebb két, utasellátóban vett töpörtyűs pogácsát hozott ajándékba. Most két fiút hozott prezentbe. Felvágott nyelvű, szemtelen szavú, szemrevaló jószágokat. Nálam kevésbé látszottak szemérmesnek. Mindenesetre nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkeztek. Látszott, nem atomfizikusként keresik kenyerüket. Távol álljon tőlem azzal gyanúsítani a két legényt, hogy anyagi ellenszolgáltatásért bocsátották piacra nemi temperamentumukat. Jó duma, humorérzék, a testi sportgyakorlatok előtti megkapó hangulat csakúgy része volt az ellenszolgáltatásnak, mint az ital, a rendes lakás, tiszta partner. Érdekes: bőrére ötven év múltán is emlékezem. Nevére nem. A másik fiú neve megmaradt bennem, B. Attilának hívták.

Utóbb kiderült: az ifjak közismertek voltak bizonyos körökben. Velük eltöltött éjszaka után vendéglátójukat menetrendszerűen beidézték az erkölcsrendészetre,

Németh őrnagy vagy Tavasz őrnagy hatáskörébe. Őket nem volt szerencsétlenségem ismerni. De sokakat megizzasztottak abban az időben, amikor komoly rendőrségi kérdés volt, ki kivel búvik ágyba. A fiúk honoráriumát az erkölcsrendészet állta. A BRFK együttműködött a Belügy III/III. osztályával. Médiumot cseréltek. B. A. időközben külföldre ment. Talán Amerikába. K. M.-et idehaza tartotta – nem a magyar haza, hanem – a magyar szeszek kedvelése.

Puding hozta vendégségbe a fiúkat. Ott is hagyta K. M.-et. Amikor azután a Tolnai Lajos utcában szembesítettek bennünket, gyanakodtam, hogy Puding sem úszta meg rendőri zaklatás nélkül. Föltételeztem, ő sem járt jobban nálam. Barátságunkat ez némileg megfertőzte. Ő nem mondott semmit. Én nem kérdeztem semmit. Némi sherlockholmeskodást követően mostanában gyanítható, a két fiút rendszeresen használta a rendőrség. És jó okom van feltételezni, hogy Puding nem éppen ártatlanul hozta ajándékba a rendőrügynököket.

Elképeszt egy titkos megbízott megszerzésébe belefektetett, hangyaszorgalmú munka. A roppant türelmet, körültekintést, fondor ravaszságot igénylő tevékenység csak önmaguk fontosságát növelte. Egy teljes évi utánjárás, nyomra kullancskodás, életkörülmények aprólékos felderítése szükségeltetett fülön fogni egyetlen új delikvenst.

Szemrevételezőmről idővel kiderült: Gál Ferenc rendőr százados (utóbb: őrnagy).[132] Arányos teste minia-

[132] Gál Ferenc 1961–1965 között rendőr százados, 1965–1970 között rendőr őrnagyi, majd 1970–1974-ig rendőr alezredesi rangban szolgált. Lásd ÁBTL Archontológia, https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:13518325412427::NO::P5_PRS_ID:699756, letöltve 2020. január 28.

türizált volt. Nullszériás rendőrmodellnek gyártották. Semmi fölösleges gesztus. Csakis célszerű mozdulatok. Önellenőrzötté automatizált magatartás. Alacsonyabb termetű, semhogy bizalommal legyek eminensen szabályszerű történése iránt. Feszes tartással, kihúzott derékkal járt. Feszülten igyekezett magasabbnak látszani ültében is. A világtörténelemben és életemben többnyire alacsony termetükkel kínlódóak szerezték a bajt. Óvakodnék megszavazni köztársasági elnöknek 160 cm alatti politikust. Hitler, Sztálin, Rákosi sok bajt termelően alacsonyak voltak. Charles de Gaulle megnyugtatóan hórihorgas. Gált szemmel láthatóan zavarta mérete. Szívós erőszakosságával fölém magasodott. Tekintete olvashatatlanul zárt. Foglalkozásszerűen vigyázott arcára. Nem tudhattam, érti-e, amit mondok, egyért vele, helyteleníti vagy elégedett. Ő tanított ki konspirációs feladatokra. Kikérdezte a leckémet első magántanárom a spicli-szakon. Mosolytalan szigorral kérdezett. Japán mandarinarccal figyelte fecsegésem. Tekergethettem a beszélgetés fonalát, konokul visszatalált kiindulási kérdéséhez. Kivárta kifáradásom a mellébeszélésben. Amikor már úgy hittem, sikerrel erdőbe vezettem: lecsapott eredeti kérdésével. Sosem felejtette el, mire kíváncsi.

Kiismert-e engem: nem tudom. Hamar rájöttem azonban: nem természetes, hanem tanult eszű. Paragrafusszagúan gondolkodott. Előírások srófjára járt az agya. A legutolsó párthatározat irányelvei működtették esze járását. És a Belügyminisztérium szabályzata logikáját. Ez megkönnyítette a dolgom. Párthalandzsában erős voltam. A nóta dallamát ismertem a szerkesztőségből, ha szövegét saját átiratú szólamomban énekeltem is. Ez, gondolom, növelte őszinteségem hitelét.

Ha meg nem is tudta, amire kíváncsi volt, kedvvel hallgathatta nyílt jobbítási szándékaimat. Ahol eretnekgyanúsan eltértem a „vonaltól", az még belefért a készülődő gazdasági reform szabadosságaiba.

Luzsnyánszky Róbert

Álnevek, fedőnevek, becenevek, gúnynevek lélektanához nem konyítok. Kétféle fedőnév lehetséges. Tökéletesen elrejtőzik az egyik. A magam fedőneve infantilisan megőrzött némi személyes jelleget. Unalmas gimnáziumi órákon, abban az életkorban, amikor keresi valaki a személyiségét: gyakoroltam különféle névaláírásokat. A grafológiai játék egyik változataként találtam ki ezt a mesterkélten ostoba nevet: Luzsnyánszky Róbert. A kezdőbetűk azonosak nevem – Gál Péter – utolsó betűivel. A kezdő monogram egybevág a záró betűkkel. Átkoztam később gyermeteg játékosságom, valahányszor ellenjegyezni kellett a rendőrtiszt legépelte jelentéseket, és ezt a hosszú, kimódolt, több szótagos kacifát kellett leírnom, olyan kurta név helyett, mint Pató Pál.

Irodalomban, újságírásnál gyakoriak az álnevek. Ha ki kell töltenem egy kérdőívet, fennakadok az első kérdésnél: Neve? Melyik? Molnár? Vagy Gál? Vagy Molnár Gál?

Valójában elvesztettem a nevemet nagyon fiatalon. Egyszer csak azt hallottam: emgépének hívnak, mint egy harisnyamárkát. Úgy is maradtam. Színikritikák, tárcák, vegyes újságízék alá három betűvel jegyeztem magam. Akadnak azonban a szerkesztőségben

elvégzendő, nemszeretem házi feladatok. Évadzáró összefoglalók. Elvi cikkek a Népszínházról vagy a bérletrendszerről. Ilyenkor némi távolságtartással Molnár G. Péter hivatalos újságírónév került a hosszú és unalmas cikkem alá. Végül akad minden szerkesztőségben olyan kínos munka, mint például a lódoktornak gúnyolt üzemorvos színésznő feleségéről[133] kedvező kritikát írni a Vidám Színpad soros kabaréműsorában. Benne a kivénhedt hajdani szépség – Szomory Dezső élete utolsó múzsája, és Goldmark terembéli bemutatóján (1941)[134] Takáts Alice, akit a monoklis költő maga apportírozott színre, betanítva hangsúlyokat, ritmusokat, gesztusokat – akkor már csak egy-egy végszót mondott Salamon Béla poénjához, de kötelezően leírandó volt tehetségének csillámlása. Ilyen esetekben tökéletes álcázásul L. R. szignóval jelezték a rendelt cikket. A szignót én mondtam, némi tudathasadással a belügyi fedőnevem kezdőbetűit használva álcázásul kritikusi szavahihetőségem védelmében. Ha bogarászó kedvű gyanakvót érdekel: utánanézhet a *Népszabadság* régi számaiban. Az L. R. szignálta cikkeket nem vállalom. A Luzsnyánszky Róbert aláírta referádákat azonban igen. (Sándor György humoralista vadonatúj műsorának premierjén[135] minden feszengés nélkül olvastam fel a nézőtérről. A komikus kezembe nyomta róla szóló jelentésemet; mégpedig az általa sárgával megjelölt, „leprázó" mondatokat.) Vállalom valamennyi

[133] Rosthy Magda.

[134] Szomory Dezső: *Takáts Alice*, Goldmark Terem, OMIKE Művészesték, rendező: Gellért Lajos, bemutató: 1941. november 4.

[135] Ez valószínűleg a *Több őrült naplója, avagy 15 évünk elszelelt* című előadás volt. Budapesti Kamaraszínház Shure Stúdió, bemutató: 2005. január 30.

M. G. P. jelzésű cikkemet is. Fenntartva természetesen a tévedés szabadságát.

Félreértés ne essék. Rosthy Magda rozsdamarta tehetségének méltatására nem a belügyi szervek utasítottak, a kulturális rovat munkatársai esdették. Ellenkező esetben „a lódoktor" nem írt volna fel soron kívül aszpirint vagy végbélkúpot. Egy színikritikus hitelét kikezdheti, ha érdekből kedvez tehetségtelennek. Nem önérdek volt, akkoriban nem szorultam gyógyszerekre. (Hozzátenném még, hogy a *Rakéta Regényújságban* és a *Népszabadság* színes mellékletében „Lujza néni" álnéven vitriolos pletykákat írtam. Kézzel aláírt szignóm nyitó két betűje azonos volt a Luzsnyánszky aláírás kezdetével. Tudattalanul játszottam a lelepleződéssel.)

Sokat tanultam a magyar irodalomból is. Szabatosabban mondva a magyar irodalom börtönviseltjeitől. Így Déry Tibortól, aki elraccsolta, hogy amikor kihallgatásra vitték a Fő utcába először, megkérdezték tőle, hogy kijelentette-e a következőket...? Déry tagadott. Hát azt mondta-e, hogy...? Déry nemmel felelt. És azt nem ő mondta-e, hogy...? Ismét tagadó választ adott. Természetesen: amire rákérdeztek, szóról szóra mindazt mondta. Egyelőre elengedték. Déry gondolkodott, hol tette a kijelentéseket. A Hungária Kávéházban. Felidézte magában, hol ült a kávéházban, kivel, ült-e valaki a szomszéd asztalnál, nem: a szomszéd asztal távol volt tőlük. Hogy nézett ki a jelenet? Ki volt hozzá legközelebb? A főpincér az eszpresszó rész bejáratánál csavarodó barokkos oszlopnak támaszkodott. Csak Laci hallhatta Déry szavait. Másnap bement a Hungáriába csúcsforgalom idején, és hangosan odaszólt Lacinak: – Főhadnagy úr, egy dupla feketét!

Laci főpincért a következő héten áthelyezték fizetőnek a Royal Szálló éttermébe.

Déryt már letartóztatása után másfél napig faggatták a Habsburg családhoz fűződő kapcsolatairól. Az író öregkorában is nagy játékos maradt – ő tanított meg Szigligeten pókerezni, nem is tudok máig sem, Dérytől egyetlen éjszaka Háy Gyula elnyerte Leányfalu határában álló nyaralóját, amit ugyan a „nagy íróper" ítéletében minden vagyonával együtt elkoboztak tőle, utóbb tanácsi tisztviselő felesége révén Szeberényi Lehel költözött bele –, értette a kérdést, de nem felelt rá egyenesen, hagyta kihallgatóit kínlódni. Arra voltak kíváncsiak, miféle kapcsolatok fűzték Déryt royalista körökhöz. Házkutatás alkalmával ugyanis az író könyvszekrényében megtalálták a királyi főherceg verseskötetét, a fiatal Abody Béla csípte föl egy Múzeum körúti antikváriumban, és dedikálta: Déry Tibornak, kollegiális nagyrabecsüléssel: József kir. főherceg.

A testületről tudtam tehát, hogy lehet játszani velük. A hírüknél kevésbé félelmetes az eszük.

Ha már Déry szóba került, ideilleszteném, hogy amikor a *Napok hordaléka* című naplóját folytatásokban közölte hol az *ÉS*, hol pedig a *Népszabadság*, soros folytatását nem engedte nyomdába küldeni Aczél György. Ő maga természetesen nem mondta ezt meg Dérynek, de utasította a lapot, hogy értesítsék róla az írót. Adott napon Déryt felfuvarozta felesége Pestre. A főszerkesztő-helyettes[136] a főszerkesztői, elegánsabb szobában fogadta. Ott volt a *Kritika* című lap főszerkesztője, Pándi Pál, a kulturális rovatvezető E. Fehér Pál, valamint helyettese, a *Magyar Nemzet*től átigazolt

[136] Rényi Péter.

kollégám, Tamás István, aki balatoni lakos, és Udvardi Erzsébet festőnő férje lévén valamiféle viszonyba keveredett Déryékkel.[137] Váratlanul engem is meghívtak erre a bizalmas és kínos beszélgetésre. Csak azért, mert Dérynét, a korábban Kunsági Mária néven telefonszínésznőként vergődő, szépséges és szellemes asszonyt még előző férjétől, Gáti József színésztől ismertem. Szerepem az volt az ülésen, hogy Böbe figyelmét lekössem, és megakadályozzam a szabadszájú asszonyt a közbebeszélésben. A folytatás közlésének akadálya az volt, hogy februárra pártkongresszust hirdettek meg, amelynek központi kérdése a munkásosztály életszínvonalának emelése lett; nem látták helyesnek, hogy Déry naplójegyzete megelőzze a kongresszusi témát, nehogy abba a látszatba keveredjen a párt, hogy az író kezdeményezésére vették napirendre a kérdést. Déry éles pengéjű szó-vívóként sokáig állta a sarat. Visszaverte a skolasztikusok rossz lelkiismerettel, de harcosan elmondott érveit. Az öreg hamarosan belátta, betonfallal vitatkozik, udvariasan kimentette magát azzal, hogy átgondolja a mondott szempontokat. A Blaha Lujza téri székházból a Corvin áruház előtt parkoló kocsijukhoz kísértemben megkérdeztem: – De remélem, Tibor bácsi, nem vonod vissza a cikket?

Déry megállt, megfogta a karomat, és így válaszolt: – Minden este lefekvés előtt kis csipkés hálóingemben

[137] Udvardi Erzsébet és Tamás István Badacsonytomajban élt; Déry „1965 nyarán házat vett Balatonfüreden (Tamás-hegyen), 1966-tól haláláig, 1977-ig ott él, jelentős műveit ott írja (például: *Ítélet nincs, Képzelt riport...*, *Kedves Bópeer*, *Napok hordaléka*). Mű persze íródhatott volna másutt is, de [...] még ezekbe a művekbe is beleérződik a választott balatoni táj ihletése, sőt a *Napok hordalékában* sok konkrét utalás van az új lakóhelyre." Ilia Mihály: Könyvek az asztalon, http://www.barkaonline.hu/ilia-mihaly-rovata/1757-koenyvek-az-asztalon-2, letöltve 2019. június 5.

letérdelek, úgy imádkozom a Mindenhatóhoz, hogy sokáig tartsa meg Kádár elvtársat nekünk. Másban nem reménykedhetünk. – Búcsúzkodás, visszamentek a bölcs Badacsonyba. Böbe sofírozta. Kádár hajdani (erősen klausztrofóbiás) foglya így látta Kádár későbbi szerepét.

Déryről visszakanyarodom az életünket átszövő besúgóhálókra. Kedvenc besúgóm volt Varázs utcai házmesterem, akit – Jókai *Gazdag szegények*ének rendőréről – Paraj János[138] konstáblernek hívtam. Civil ruhát viselt, de állományi bajszát még a nyilas időkből igazolhatta át a demokratikus besúgókarba. Dolgozni sosem láttam, például havat söpörni, vagy szemetet kihordani. Állítólag a Nemzeti Bankban dolgozott hivatalsegédként, mivel az első emeletet lakó László Andor igazgató óvatosságból bevitte maga alá, hogy beosztottjaként valamennyire függjön tőle, ne csak a bankigazgató a szimatoló házmestertől. Ha valami közös költség körívet kellett végigvinni a ház négy lakásán, a vezérigazgató csöngetett be az ívvel. Munka után megkímélte házmesterét a bizalmi feladattól. Mit dolgozhatott a Nemzeti Bankban, nem tudom. Teljes nap a ház körül somfordált, szagot kereső korcs kutyaként mozgott orr alatti csökevényes Hitler-bajusza. Közös, átkapcsolós telefonunk volt, vagyis az előző lakóra rákapcsolódott. Kora reggel csöngetéssel ébresztett: billentsem át a kallantyút, szeretnének telefonálni, vagy őt hívták ugyancsak hajnali órán, akkor kikászálódtam az ágyból, átmentem, becsöngettem hozzájuk, kértem: vegyék fel a telefont. Eluntam, leszereltettem a pótkészüléket. Eljárásom, érthetően, földúlta. Rövid szóváltás után rám vágta a kertkapu rácsát, a kor meghasadtságát tömörítő indulatos kifakadásával: – *Én azt hittem, a Molnár elvtárs úriember!*

[138] Jókainál Paczal János.

Paraj János konstábler nem volt úriember. Parajné behozta távollétemben egy megeredt kora nyári eső elől a kertben száradó ágyneműket. Így tudtam meg, hogy ajtóm egyszerű zárához másolatuk van. Feltéteszem: nem először és nem utoljára járt kis lakásomban, távollétemben. Amerikában acélkapcsos noteszbe jegyeztem föl neveket, címeket, telefonszámokat, valamint egy-egy vázlatszót, ami engem emlékeztetett eseménysorokra, estélyekre, filmekre, emberi jellemekre, tájra, múzeumra, vagy hogy Taxcóban, az ezüstvárosban mint hívták az éttermet, ahová ebédelni betértünk a fővárosba fölautóztunkban, miközben a szomszédos teremben az esedékes államelnök bankettezett kortéshadjáratán ideérve. A notesz eltűnt íróasztalomról. Ki nem vittem a lakásból, odahaza dolgoztam belőle. Sokra nem mentek vele. A macskakaparásos félszavakat csak én tudtam volna föloldani. Bohózati helyzet lett volna, ha az operatív tiszt elhozza jegyzeteimet, hogy nem bírnak vele, segítsek megfejteni. Néhány nevet kénytelen voltam leírni fejből. Tudtam, hol az eredeti.

Konspirációs lakás

A káderdűlőn laktam, a Varázs utcában.[139] Nem káderként, lakáscserével csöppentem Horthy Paulette egykori villájának szuterénjébe. Modern, nagy lakást

[139] XII., Varázs utca 9., lásd Ungváry Krisztián–Tabajdi Gábor: *Budapest a diktatúrák árnyékában*, Budapest, Jaffa, 2012, 126 skk.

cserélt el anyám protekcióval a pártközpont gazdasági osztályán dolgozó ismerőse segítségével. Egy belügyi házaspár elvált. Föladták az egyik szolgálati lakásukat a Délibáb utcában. Oda ment második férjével[140] anyám. Közben a házaspár kibékült. Újra összeálltak. Nagyobb lakásra lett szükségük. Megtette a célra a Tisza Kálmán téren a CIAM építészcsoport[141] megtervezte, minden célszerűségnek megfelelő világos, szemétledobós, mosó-, vasalókonyhás, szárítóhelyiséges, korszerű elvek megszervezte ház.[142] Fiatal értelmiségi lakás berendezése, hacsak nem hurcolt magával ajándékba súlyosabb apai-nagyanyai stildarabokat, könnyed iparművészeti tervezésű darabok voltak, fonott karszékek fémlábakkal, primitív préselt lemez ebédlőgarnitúra. Jelképes darabnak mondható a svéd műanyagból készült, fölfújható karosszék. Belehelyezkedni nehézkes volt, fölkelni belőle majdnem megoldhatatlan. Benne tartózkodásra gyanús bélhangokat nyikordult, mire pirulósan mentegetőztek a benne ülők, hogy bőr és műanyag súrlódása dudahangon dudul. A bútorzatot mozgékonysága, kicserélhetősége, otthagyhatósága tette vonzóvá. Empire bútorzatot, Louis XIV. modorban berendezett szalont Watteau- vagy Turner-képekkel a falon nehezebb szívvel hagy maga mögött a gyorsköltöző. A modern bútorok szolgálatkészen várakoztak menekülésre, hát mögött hagyásra. A falon újságból ollóval kikanyarított Che Guevara-fényképportré, Mao-plakát, legfeljebb tizenkét havi

[140] Molnár Sándor.

[141] Congrès Internationaux d'Architecture Moderne, a modern építészet nemzetközi szervezete 1928 és 1959 között.

[142] VIII., Köztársaság (ma II. János Pál pápa) tér 14., 15., 16. számú bérházcsoport, épült: 1932–1935.

részletre vett Kondor Béla-rajz nyersfa keretben. Ideiglenes. Átmeneti. Ugrásra kész. Továbbállásra elszánt. Csak egy új párthatározat, és illa berek, nádak, erek... Máma itt, holnap ott. Mutatkozott valami cigányosan vándorlásra várakozó az Iparművészeti Vállalatnál beszerzett lakberendezési cikkekben. A Varázs utcában évekig könyveim a sarokban, a földön legeltek, vagy a konyha melletti kis spájz polcain sorakoztak a beakasztott téli ruhák mögött. Bizonytalan volt minden. A gonosz pesti nyelv csattanósan megfogalmazta ezt: *Hol az a fix segg, amit nyalni lehet?*

Szathmári Sándor háború előtt is megjelent gulliveriádájában naponta kihirdetik: *Kazohiniá*ban aznap melyik szín jelenti a sárgát. Az utópisztikus társadalom fejlettebb állapotában nem teszik közé a napi színt: ki kell találni, melyik éppen a hivatalos sárga szín. Itt tartottunk bizonytalanságban. Ha leváltottak egy szőnyegevő szélsőbaloldalit, nem örülhettünk, mert egyensúlyban leváltottak két reformszakembert kulcsállásukból.

Csábító volt villanegyedben lakni. Még ha a pasaréti völgyben reggelre teleszívták is magukat cigarettáim, megpenészedtek az átnedvesedett cipők, és hullámosra vizesedett a gépiratpapírom a rosszul szigeteltségtől.

A kertben ablakom alatt úszómedence. Csábított reggelenként saját medencében úszni, a reggel azonban délben kezdődött nálam, mint Oblomovnál. Ébredéskor éles gyerekhangok zsivajogtak a medencében, időnként azt visították: *Biszku, menj a picsába!* Természetesen nem a PB tagját, hanem gyermekét irányították el kortársai. A házmester kiadta a környék kádergyerekeinek egy forintért a strandbelépőt. Akkora zajt csaptak a kertben, mintha a Palatinus strandon

ébrednék vasárnapi csúcsforgalomkor a hullám megkezdése előtt.

A felső lakók: családjával László Andor, a Nemzeti Bank minden bankjegyen aláírásával szereplő közgazdasági szakembere, valamint Erdei Lászlóné, a Nőtanács elnöke,[143] filozófus férjével. Az alagsorban, szemben velem a házmestercsalád. A folyosó végén, a mosókonyha felé, sosem látható spanyol házaspár. Talán a központi fűtés csőrendszerén át közlekedtek, nem merészkedvén elő az illegalitásból. A néphatalom adta villában én voltam a cserével bekerült proletár.

1963-as zsebkönyvem első azonosítható bejegyzése szerint november 26-án délelőtt tízkor a Flórián téren volt találkozóm Gál Ferenccel.

Két hét múltán, december 10-én azonos időpontban, a Zápor utcában. Másodjára nem kísértek. Odataláltam magamtól Óbudára, a kísérleti lakótelep szélére, az elsőnek megépített négyemeletes házak egyikébe, a legelső úgynevezett konspirációs lakásba.

A Budagyöngye piac fölötti Varázs utcai szuterénlakásomból buszoztam az Árpád hídhoz. Részletesen kioktatott Gál: nézzek mindig a hátam mögé. Figyeljem meg, követ-e valaki. Fölöslegesnek találtam az óvatossági rendszabályokat. Nevetséges, hogy egy napilap színi recenzensét kövesse valaki. Talán az Intelligence Service vagy az FBI ügynöke tartana szemmel, délelőtt háromnegyed tízkor Óbudán? Vagy a Moszad lopakodott a nyomomban? Ha felügyelte valaki utamat egyáltalán, csakis belügyér lehetett. Ellenőrizte: kellő óvatossággal közelítek-e az operatív tiszthez találkára.

[143] Erdei Lászlóné 1957–1981-ig volt a Magyar Nők Országos Tanácsának elnöke.

Nem vonzott a bűnügyi és kémfilmek romantikája. Fontoskodásnak éreztem az utasítást. Felnőttek rablópandúrjának. Belügyérek számháborúzó játékának. Gyakorlati célja: titokzatossággal körülvenni. Figyelmeztetni utam komolyságára, feladatom jelentőségére. Nevetséges volt.

Utáltam a kényszerrandevúkat. Nem a belügyi kapcsolat feszélyezett. Olyan kellemetlen feszültséget éreztem, mint amikor kelletlenül, idegen emberrel megyek találkozóra. Illúzióim nem voltak, tisztában lévén a fülek, szaglászások életünket átható pókhálójával.

Első délelőttöm a tartótiszttel

A régi lakótelep egyik hátsó bejáratú épületéhez vezetett az Árpád hídtól a tiszt (Gál Ferenc főhadnagy[144] – később százados, végül őrnagy – volt, gondolom). Kihalt bérház. Lakói munkahelyükön. Se gyerekek, se nagymamák. Egy lélek sem volt a nyitott kapujú lépcsőházban. Akkoriban még nem zárták be nappal a házak kapuját. Figyelmeztettek, nézzem meg a lakók névjegyzékét, nem találok-e ismerős nevet kiírva. Előzetes figyelmeztetés nélkül is elolvastam volna a lakók listáját. Mindig érdekelt, találok-e ismerőst, vagy a nevek megszemélyesítik-e a zárkózott lépcsőházat, és utalnak rá, kik lehetnek a lakók. A felső emeleti lakás – mint az ezt követő konspirációs lakás 1967-től: Németvölgyi út 67/a. – sterilnek hatott. Mintha máskor lakatlan volna.

[144] Gál Ferenc 1957 és 1961 között szolgált rendőr főhadnagyi rangban. Lásd https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:13518325412427::NO::P5_PRS_ID:699756, letöltve 2020. január 28.

Berendezése személytelen. Terítő az asztalon, ha volt is, csak jellegtelen leltári tárgy. Könyvespolc könyvekkel. Rögzött szokásom idegen lakásban a könyvespolcnál a gerinceken lévő címekből következtetni az ott lakók gondolkodására, kultúrájára, ízlésére. Itt és a további konspirációs lakásokban egyetlen szemmegakasztó könyvet sem láttam. Kellékkönyvtár volt. Az utolsó években megjelent politikai és szépirodalmi kiadványok. Mintha jó munkáért kapott jutalomkönyvek sorakoztak volna a díszletpolcokon. Vagy előttem ismeretlen diszciplínák műszaki könyvei.

Már nem tudom felidézni, hogy a lakáson tartott megbeszéléseket megelőzően találkoztunk-e a Városmajor sarkán lévő eszpresszóban. Néhány randevú nyilvános helyen történt. A kávét a belügy fizette. Minden lakáson találkozásnál kifőtt kávéval várt a tiszt. Csak a Normafa úti villában emlékszem rá, hogy diszkrét kopogásra ajtót nyitott, és bevette a kávét, cukortartót. A kávéfőző előttem láthatatlan maradt. Én is előtte. Valószínűbb azonban, hogy a színpadi illúzió kedvéért bonyolították előttem a kipróbált jelenetet. Érezzem a titoktartás biztonságát. Hasson rám a titokzatosság.

Néhány alkalommal itatni próbáltak. Tiltakoztam: sötétedés előtt nem szeretek égetett szeszt fogyasztani. – Ha már kitöltöttem: ne vesszen kárba! – mondta jovialisan a házigazda-tiszt. Belém tukmált egy-két stampedlivel. Alkohollal megnő a kontrollom. Így legközelebbi szabadkozásom után – láthatóan kedvetlenül – elállt itatásomtól.

Időről időre cserélgették a helyszínt. A periódusok belső rend szerint változtak. Néhány hónapig a Böszörményi úton, a Tanáccsal szemközti ház földszinti lakásának kicsiny szobája volt a helyszín, az ablakon

lévő klöplifüggöny mögött láthattam az utcai járókelőket. Itt egyszer magasabb rangú „tanfelügyelőt" is kaptunk. Igen választékosan öltözött, csiszolt modorú értelmiségi úrnak látszott. Kiugróan magas IQ-val. Kérdéseket nem tett föl. Oldott beszélgetéssel, érzékeny kapcsolattartással folyt le a találkozás. Fölteszem, ellenőrizte szellemi képességeimet, hogy használható vagyok-e egyáltalán. A Böszörményi úton, a Joliot Curie tér[145] sarki bérház második vagy harmadik emeletén lévő lakás cselédszobájában is élvezhettem a belügy vendégszeretetét. Itt emberek laktak, akikkel bizalmas viszonyban volt a soron lévő, csereszabatos operatív tisztek egyike.

Hosszú idő után megszabadultam a kitartó faggatásaival nyugtalanító Gál Ferenctől. Két konkrét kérdésére emlékszem. Az egyik: Herman Lipót, az akkor már idős festőművész körül találtak valami rendellenességet. Nem politikai bibéje volt a Mesternek. Képeivel a Képzőművészeti Alap megkerülésével piacra menő jó nevű művészről kellett volna információt szállítanom. Hermant személyesen nem ismertem. Gál azt javasolta, Honthy Hanna révén hívassam meg magam a festőhöz. Erről szélsebesen megfeledkeztem. Herman Lipótot továbbra is csak képeiről, grafikáiról és anekdotafüzéréről ismertem.

A másik kérés Halász Péterék szobaszínházára vonatkozott. Menjek el a Wesselényi utcai lakásra[146] a földalatti színházi előadásokra. Az operatív tiszttől értesültem a szobaszínház működéséről. Kifogásomra, hogy nem hívtak előadásaikra, mondták: Halászék

[145] Ma XII., Királyhágó tér.

[146] Halász Péter lakásszínháza a VII., Dohány utca 20. IV/25.-ben működött.

szeretnek engem, van közöttük beépített emberük, az majd gondoskodik meghívásomról. Miért, miért nem: a meghívás elmaradt. Talán használhatatlan volt a beépített tégla. Máig sajnálom, hogy ezeket az előadásokat sosem láttam. Nem az információk elvesztét siratam, hanem hogy hiányzik Halászék virulens színházi szakaszának ismerete.

Láttam fellépésüket a Szkénén *(Testvérballada)*, a Kassák Művelődési Házban *(A skanzen gyilkosai)* és Újpesten egy művelődési otthonban *(Mindenki csak ül meg áll és nem csinálunk semmit)*, valamint a kőbányai Csajkovszkij kertmozi színpadán játszott Bob Wilson-os-japános happeningjüket,[147] ahol széksorok közé furakodtak a színész-provók, madárkalickákból tollat szórtak a közönség fejére, sértegették és keletiesen lelassult fékezettséggel, összekuszált cselekménnyel, jelképrendszerek váltogatásával bosszantották a nézőket. Ezekről írtam is. Nem jelentést, hanem deskriptív kritikát a *Színház* folyóiratnak, illetve a *Kortárs*nak.[148] Később megjelentek kötetben *(Izgága színház)*.[149]

[147] *Testvérballada*, 1970. január, a Kassák Ház Stúdió előadása a Kassák Művelődési Házban, írta és rendezte Halász Péter; *A skanzen gyilkosai*, 1972. január, a Kassák Ház Stúdió előadása a Kassák Művelődési Házban, írta Lajtai Péter, Bálint István, Halász Péter, rendezte Halász Péter; *Mert mindenki csak ül meg áll*, 1970. június, a Kassák Ház Stúdió előadása a Kassák Művelődési Házban, rendezte Halász Péter a társulat improvizációi nyomán *(www.artpool.hu; Schuller Gabriellának köszönjük szíves segítségét)*. Az említett happening adatait nem sikerült fellelnünk.

[148] Molnár Gál Péter: Sebzett kiáltás, *Színház*, 1970/9, 28–31; Molnár Gál Péter: Izgatott színház, *Új Írás*, 1970/12, 110–116.

[149] Molnár Gál Péter: *Izgága színház*, Budapest, Szépirodalmi, 1974 (a könyvben több helyen ír Halász Péterék színházáról, a *Testvérballada* című előadás elemzése: 126–128).

Új tartótisztet kaptam. Felbukkanása meglepett. Ismertem az Egyetemi Színpadról. Ott az adminisztratív irányításhoz tartozott. Festett szőke feleségével rendszeres premierlátogatók voltak. Tegező viszonyban lévén, könnyebben folytak le beszélgetéseink. Egy idő után magánkapcsolat is kialakult köztünk, lévén Márkus László színész közvetlen szomszédai, összebarátkoztak. Megszerette őket, és együtt vacsoráztunk négyesben színházi előadás után. Márkus ártatlan nyíltszívűséggel fogadott minden rajongót. Mindenesetre figyelmeztettem rá, hogy kedves szomszédjának mi az alapfoglalkozása. De Márkust nem kellett félteni: többnyire csak magáról szeretett hallani és beszélni.

Farkas Jánossal nem voltak annyira kínzóak a találkák. A kemény szolgálati szigor helyett ő a barátság érzelmes húrjain játszott. Két régi ismerős beszélgetett el egymással. A társasági-társalgási hang nekem kedvezett. Farkas hátrányba szorult akkor is, ha elődjénél vagy elődeinél alaposabban ismerte a színházi „területet".

Egy újabb konspirációs lakás a Soroksári útról nyíló, délelőttönként kihaltnak látszó villanegyed utcájában; nagy kertben álló ház, benne hatalmas lakás. Itt sem éreztem lakóinak szellemét. Hiányzott bármilyen jellegzetes nyom. Következtetésre alkalmat adó dísztárgy, bútordarab. Mintha csupa leltári tárgy között ültünk volna. Itt már emberek is láthatók voltak. Amolyan személyzetféle nyájas, korosabb férfi és nő. Barátságosan fogadtak, mintha vendégségbe érkeztem volna délelőttönként. Váltogatták időnként a helyszíneket. Oka valószínűen az volt, hogy bármennyi körültekintéssel is délelőttönként kihalt házakba vezettek, a sokszoros fölbukkanás gyanút kelthetett volna a környező házak egyikében.

Gyarmati András rendőr százados, Csiha László rendőr főhadnagy, Sági József rendőr főhadnagy felidézhetetlenek számomra. Nincs arcuk. Cseresza-batosak. Köddé váltak emlékezetemben. Csupán Farkas János rendőr alhadnagyra (1969-től hadnagy, 1972 végétől főhadnagy) emlékszem.

A „tartótisztek" cserélgetése óvatosságra mutat. Váltogatni kellett az alkalmazott lélektani módszereket. Hátha kiismerve cseleit, egérutat nyerhetek. Annak a veszélye is fennállt, hogy hatok a tisztre. Közel csevegem magamhoz. Hatást gyakorol rá apolitikus, színházi szakbarbár szerepem.

A mindennapokban bevált a módszer. Hülyébbnek mutatkoztam a valóságosnál. Korántsem körmönfont hazugság volt, sem tudatos szerepjátszás. Csupán rájátszás alapszínemre: csakis a színház érdekel. A kényszerhelyzet is szereppé lesz: Švejk, a spion szó szerint értelmezi, ami a napi vezércikkben áll.

Szabadszájú értelmiségi nemigen rágja meg szavait. Blaszfém zablanélküliséggel fogalmazhattam a belpolitikai helyzetről.

Korrekt hivatalos kapcsolat volt. Időnként elégedetlenkedett Gál a szegényes beszámolókkal. A kesztyűs bánásmód a *Népszabadság* munkatársának szólt. Gyanítottam, ha bejelenteném a főszerkesztő-helyettesemnek vagy rovatvezetőmnek: megszabadítanának zsarolóimtól. Nem volt kurázsim a vallomáshoz. Féltem, nem úsznám meg bosszú nélkül.

Időközben megnősültem. Szerelemből, nem konspirációból. Észszerűtlen lett volna házasság mögé bújtatni vonzódásom a fiúkhoz. Sosem volt titok. Házasságom némileg megrázta a színházi népet. Korábban is, amikor három évig együtt éltem Demjén Gyöngyvérrel,

a tatáros arcú, jó eszű, művelt, és embernek, színésznek egyaránt érdekes szőke lánnyal, amíg csak faképnél nem hagyott, átszeretvén másba. A váratlanságot, a kiszámíthatatlanságot utálják az emberek. Ha elkönyveltek homoszexuálisnak, mit lábatlankodom nők körül?

Elkísértem a Madách Színházat moszkvai vendégszereplésére, mert a *Hamlet*ben[150] statisztáló színinövendékek között volt az akkor már férjnél lévő Ronyecz Mária.

Három év után (1969. július 5.) feleségül vettem az év januárjában elvált Ronyecz Máriát. (Nászútra egyedül mentem a moszkvai filmfesztiválra, ő meg Szabadkígyósra a Wenckheim-kastélyba apácának a *Szeressétek Odor Emíliát* című Sándor Pál-filmben.[151])

Együtt éltünk húsz évvel későbbi haláláig. Egyszer elvált tőlem, amikor elutaztam Hámori András meghívására a Dominikai Köztársaságba. Ronyecz úgy kommentálta ezt: „Hívott egy taxit, beült, és elment Amerikába." Az általa becsomagolt ingek között Santo Domingóban előkerült levele. Közölte: elválik. Rossz tanácsadóira hallgatott, nem tudták, hogy két ember kapcsolatában harmadik illetéktelen. Nem is értették, a válópernél miért nem vitatkozunk a „vagyon" megosztásán, a per befejeztével miért megyünk zavartalanul haza.

[150] William Shakespeare: *Hamlet*, Madách Színház, rendező: Vámos László, bemutató: 1964. április 23.

[151] *Szeressétek Odor Emiliát!*, rendező: Sándor Pál, forgatókönyv: Sándor Pál, Tóth Zsuzsa, Simó András, a filmet 1968–69-ben forgatták, bemutató: 1970.

A körúti buszmegállóban megszólították perselyezők: a rákkutatásra gyűjtünk! Ronyecz flegmatikus felelete: – Köszönöm, az enyémet megtalálták! – és felszállt a buszra. Két évig ápoltam. Hol kihoztam a kórházból, hol hazavittem, mondván: a morfiumot én is be tudom adni neki. Kétnaponként kötözésre mentünk taxival. Azután megnémultan, beszélni tanulni jártunk a klinikára. A legszebb hangú, magyarul legszebben beszélő színésznél sikerként elkönyvelni, ha egy „p" hangzót képes lett megszólaltatni. Éjszakánként többször fölriadtam. Átmentem ágyához hallgatózni: lélegzik-e még? Két gégerákműtét között azonban megkérte a kezem. A haldoklóval összeházasodtunk (1989. augusztus 21.), ugyanabban az V. kerületi anyakönyvvezetői hivatalban, ahol első házasságunkat megkötöttük. A lakodalmi vacsorát megenni nem bírta. Kimerült, elaludt. Balázsovits Lajos autóján visszavittük kórházi ágyába.

Egy nyersfordításból Neil Simon *Furcsa pár* (női változat) magyar szövegét elkészítettem neki.[152] A Vigadó színháztermében játszotta Pécsi Ildikóval. A tragika tragikus napjaiban vidám darabban eredményesen mulattatott. Kisebb öröm lett legutolsó szerepe, Elias Canetti színdarabjában[153] a Katona József Színház színpadán, mérsékelten erős rendezői tehetség vezényletével egy haldokló házmesternét játszott. Áthaldokolta magát színpadról a betegágyba. A Canetti-szerep nem volt perverzió nélküli, sem a szereposztók részéről, sem

[152] Neil Simon: *Furcsa pár*, Pesti Vigadó, rendező: Csizmadia Tibor, bemutató: 1988. február 10.

[153] Elias Canetti: *Esküvő*, Katona József Színház, rendező: Vladimír Strnisko, bemutató: 1988. február 19.

részéről, aki tudott a végső ítéletéről, mégis becsvágyóan előleget játszott nézőinek haldoklásból.

Két rosszallásra emlékszem csupán. Az egyik groteszk helyzet volt. Kecskeméten jártam előadást nézni. Utána együtt vacsoráztunk az Aranyhomok Szálló éttermében Radó Vilmos színigazgatóval és a *Népszabadság* gépkocsivezetőjével. Vacsora közben laza színházi locsogás. Radó politizált. Egy mondatára kibukott válaszul: az országban minden harmadik ember ügynök. Nem *agent provocateur*-mondat volt, csupán csattanós riposzt a fehér asztalnál. Pár nap múlva felelősségre vont a belügyi tiszt: miket beszélek szanaszét? Nem emlékeztem rá, hogy kifogásolhatót mondtam volna. Ekkor és ekkor azt mondtam Kecskeméten, hogy... és szó szerint idézte az elhangzott mondatot. Visszakérdeztem: rosszul számoltam volna? Hármunk közül valaki jelentett. Nem én. A szerkesztőség gépkocsivezetőjéről sem tételeztem fel.

Hivatali dohogással fogadta cinizmusomat.

A másik letolást a szerkesztőségben kaptam. Az úgynevezett „fellazító politika" keretében új kulturális tanácsost kapott az USA magyarországi követsége. Egy Décsi (Dachi) nevű New York-i fogorvos került erre a posztra, magyar anyanyelvű, rendszeres vacsoramegh ívásokat küldött a színházi élet tagjainak, valószínűleg más foglalkozási csoportokat is összetereltek estjeikre. Az estek gyötrelmesen unalmasak voltak. A kulturális attasé felesége maga főzte a vacsorát, ami cseppet sem tette vonzóvá számomra a nagyhatalom kuliná ris csábításait. Kétszer részt vettem magánlakáson tartott kulturális etetésen. Az első alkalommal egy pulóveres Greenwich Village-i fickó, a La Mama társulatból elhíresült

rokonszenves fiatal író, Paul Foster (a pirandellista *Tom Paine* szerzője)[154] volt a vendég. Kevésbé volt érdekes a következő este, amikor videóról Neil Simon egyórás interjúját hallgattuk képernyőn. Unalmunkban rosszalkodni kezdtünk. Mivel Feleki Kamill tudakozódott egy szőke kollegina után, megmondtuk, Szekrényesy Júlia kritikusnő régóta szerelmes az idős színészbe. Majd Szekrényesyvel tudattuk, hogy Kamillka minden vágya őt megismerni. Feleki kiszaladgált a diplomáciai terület konyhájába, újabb s újabb pohár whiskyket szállítva az udvarláshoz. Végül felajánlotta kocsiját. Elégedetten a csintalanságoktól: hazamentünk. Másnap szokatlan szigorú hangon behívatott rovatvezetőm.

– Voltál tegnap az amerikai követségen?

– Voltam.

– És miért nem jelentetted be? (A *Népszabadság* munkatársainak kötelező volt előre bejelenteni, ha meghívták őket valamelyik követségre.)

– Bejelentettem.

– Kinek?

– Neked.

– Mikor?

– Tegnapelőtt.

– Bocsáss meg, annyi dolgom volt. Nyilván elfelejtettem.

[154] Paul Roose-Evans Foster (1931) drámaíró, a La MaMa Experimental Theatre Club alapító tagja és első elnöke. Korai műveit e híres társulat mutatta be, Magyarországon két legtöbbet játszott darabja a *Tom Paine* és az *I. Erzsébet*. A hagyományos színházi élettől eltérő Off-Off Broadway-n a rendező, producer, divattervező Ellen Stewart 1961-ben alapította a La MaMa Experimental Theatre Clubot elsősorban azért, hogy fiatal drámaírók műveit mutassák be. Innen indult többek között Paul Foster, Sam Shepard, Lanford Wilson, Jean-Claude van Itallie. A színház ma is működik (lamama.org).

Ezzel lezárult ez a komoly ügy, hogy hatvanadmagammal belopóztam egy nyilvános követségi estélyre, ahol eltekintve a jelenlévőktől, a kapu előtt a belügyi autóból „titokban" ellenőrizték a forgalmat.

Itt be is fejeztem kapcsolatomat az USA-diplomáciával. Ha szidást kapok egy unalmas vacsoráért, akkor inkább lemondom a következő meghívásokat. Így szakítottam az Egyesült Államokkal.

Annyit azért hozzátennék az éberség és az állandó megfigyelés, az elhárítás remekül megszervezett munkájához, hogy egyszer megkérdeztem Décsi úrtól (valamiről mégis beszélgetnünk kellett: én nem értettem a fogorvosláshoz, ő a színházhoz): Igaz-e, hogy ön Kerekes Gábor unokatestvére? – Igaz – felelte –, de nem tartjuk egymással a kapcsolatot.

Kerekes Gábor ugyanazon időben a washingtoni magyar követség kulturális tanácsosa volt, főiskolai osztálytársaim Madách gimnáziumbeli diákpajtása, akit a Lukács uszodából ismertem. Gábor apja, a *Palotaszálló* operett[155] komponistája, Kerekes János zeneszerző nyaralója éppen a visegrádi faházam alatti kertben állt. Hajnalonként kelve a teraszon dolgoztam. Akkor még nem nőttek magasra a fák, oldalt fordítva fejem beláthattam Kerekesék udvarába. Jövés-menésnél kitárták az országúti rácsos kaput. Időnként beállt a kertbe az amerikai rendszámú követségi autó. És leparkolt a szabadságon lévő Kerekes Gábor kocsija mellett. Így nem tartott kapcsolatot egymással a két

[155] Méray Tibor–Békeffi István–Kellér Dezső: *Palotaszálló*, zeneszerző: Bródy Tamás és Kerekes János; 1951-ben több színházban is bemutatták: Fővárosi Operettszínház (február 23.), Szegedi Nemzeti Színház (március 28.), Katona József Színház, Kecskemét (május 9.), Miskolci Állami Nemzeti Színház (május 12.), Pécsi Nemzeti Színház (június 16.).

rokon, szemben-érdekelt diplomata. Az ügy nem rám tartozott. Arról nem volt szó, hogy az elhárításnak is kell jelentenem. Különösen nem olyan titkokról, amik a napnál világosabbak voltak ugyan, de nem vették észre.

A repülőtéri kalandom után levették a nevem a külügyminisztériumi protokoll-listáról. Ez természetes. A megváltozott körülményekben sem változott a protokoll-lista. Többé nem hívtak meg pofafürdőre. Ha mégis, boldogan lemondtam arról, hogy kilógó nyelvűek közt fölöslegesen időzzem.

Pletykás vagyok, bőbeszédű. A beszéd a gondolatok elrejtésére való. Mértéktelen pletykázás közben lehet legjobban titkot tartani.

Makacsul nyaggattak, írjam is le az elmondottakat. Igyekeztem nem teljesíteni. Mentegetőztem: kamaszkoromtól egyre romlik kézírásom. Iskolai házi feladataimat is előbb írógépen írtam meg, csak azután másoltam kézzel a füzetbe. Kézírásom mind primitívebbé korcsosodott. Mára szinte olvashatatlan: Kivénhedt táskaírógépet húztak elő, kopácsoljam összeragadó billentyűivel a jelentést. Vonakodtam: az írás testi kapcsolat. A beszélgetés csak locsogás. Amit saját kézzel leírok: magam előtt személyes vállalássá teszi az undorító leckét. Az írás életem java része volt. Azóta is az. Igyekeztem eltartani magamtól a jelentéseket. Védekezés helyett önvédelemből. Színházról fecsegni más, mint színházról referálni a titkosszolgálatnak.

Személyemtől lehető legtávolabb akartam tartani a spicli-leckéket, mintha kényesen oldalt tartva nem piszkítana be ugyanúgy.

Érzelmesen fuvolázva: ugyanazzal a kézzel nem akartam jelentést írni és színházi krónikákat. Ha mégis írni kényszerítettek: megviselt a feladat.

Elaggott, hézagosan fellelhető zsebnoteszeimet előkeresem. Amennyire kivehető belőlük: kéthetenként, kedd délelőttönként kellett találkoznom ügyeleteseimmel. Van bejegyzés, hogy a találkozót követő második napon megismétlődik a randevú. Felteszem, akkor szignáltam a két napig lekopogtatott információmat, s javítottam ki a következtetéseket és az elírásokat. A kéthetenkénti találkozók nem mindig jöttek össze. Részint külföldre mentem színházat nézni, ha ez nem sikerült, vidéki premierek miatt kellett elhalasztani összejövetelünket. Örültem, hogy tisztjeim szigorúan tartották nyári szabadságukat, békén hagytak. Izgalmi állapotba akkor kerültek, ha kettőnél több ember jött össze engedélyezett keretek között. Például a Pécsi Filmfesztiválon és ahhoz kapcsolódó szakmai vitákon. A Nádor Szálló vadásztermében ebédeltünk mindahányan, amikor keresztülment az éttermen Farkas János, meglökte a beüvegezett lengőajtót, lement az alagsorban levő mosdóba. Miután anyukám arra tanított, étkezés előtt mossak mindig kezet (arról nem szólt, hogy olyankor különös alapossággal tisztálkodjam, ha nem teljesen tisztakezűek sokaságával kell kezelnem), idő után magam is lementem. Farkas ott tanyázott. Megdicsért: – *Ügyes voltál, hogy megértetted, mi a teendőd!* (Nem voltam ügyes, nem voltam James Bond: csupán higiénikus.) Megbeszélt délutánra egy találkát a Gambrinus söröző be, ott rendkívül fontos megfigyelendőkkel látott el: mire ügyeljek különösen. Izgalmi állapotot és sűrűsödő találkákat szült az is, amikor a Színházművészeti Szövetség rendes közgyűlését tartották a Fészek

Klubban, ahol egyrészt magnetofonra vették az előadásokat és felszólalásokat, másrészt gyorsírásos jegyzőkönyvet vezettek az elhangzottakról. Tagadhatatlan, hogy az érdekesebb és érdesebb hozzászólások a terem ajtajában hangzottak el, ahol a bárpulttól, kezükben pohárral füleltek bele a tanácskozásba, és paprikás megjegyzésekkel fűszerezték a felszólalásokat. Az ITI (Nemzetközi Színházi Intézet) Budapesten tartott konferenciája napi ülésének befejeztével a volt pécsi színigazgató, és még korábban színházi főosztályvezető, azt megelőzően a Belügyi Művészegyüttes[156] vezetője, öreg barátom, Katona Ferenc azt javasolta, üljünk be fecserészni a Lukács cukrászdába. Hármasban ültünk Szigethy Gáborral. Katona elment a vécére. Sokáig időzött. Hajlandóságot éreztem példáját követni, és a mellékterem sarkában ott láttam őt a sarokban Farkas Jánossal beszélgetésbe merülten. Fehér lehettem helyemre visszaültemben. Szigethy gúnyosan kérdezte:

– *Mi történt? Megláttad a Farkas Jánost?*

Az aznapi diplomatapuding megfeküdte a gyomromat.

[156] A BM Duna Művészegyüttese 1957-ben alakult meg, magába olvasztva a BM égisze alatt működő elől-együtteseket, többek között a Belügyminisztérium rendőregyüttesét, a Határőrség együttesét, az Államvédelmi Hatóság együttesét, a Belügyminisztérium Ének- és Táncegyüttesét. Vezetői között nem található meg Katona Ferenc neve. Forrás: Maácz László: *Magyarországi hivatásos néptáncegyüttesek története megalakulásuktól 1962 decemberéig*, Budapest, Népművelési Intézet, 1962.

Átfogó képnél, hangulatjelentésnél fölényben voltam. Satuba akkor kerültem, ha neveket kérdeztek: kivel találkoztam külföldön, ki volt itt-vagy-ott? Legegyszerűbbnek látszott igazat mondani, valahányszor biztos lehettem benne, mástól úgyis ismerik a jelenlévők névsorát. Ha nem, akkor nehezen álltam kötélnek, de előbb-utóbb ki kellett nyögnöm egy nevet. S ha egy kipréselődött belőlem, akkor következett az „és még?" kérdés. Nagy szünetek álltak be. Esetleg igyekeztem szétcsevegni a kérdést. A mesterségüket megtanulták: türelmesen végighallgatták elkanyarodó meséléseim, azután visszarántottak a kérdéshez. Hányingerem támadt, ahányszor a legártatlanabb nevet is be kellett mondanom. Védtelen embereket hátuk mögött megnevezni zsaruknak. Ezt még jobban utáltam, mint a zsarukat. Velük sikerélményem is lehetett: kijátszani őket. Nem élveztem a játékot velük, egyenlőtlennek látszott a terep, de a nevek fejésénél mindig vesztésre álltam. Azt mérlegelhettem, hogy nyakon nem csíphetőt nevezzek meg. Persze nem tudhattam, mire használják a fölcsípett információt. Könnyebben ment, mindahányszor megmagyarázták előre, mit akarnak hallani a szóban forgó személy külföldi kapcsolatairól. Egérútnak ott volt a satírozás, jellemkép, értékelés, méltatás. Kitöltöttem a föladott leckére szánt időt, okosabbak nem lettek tőlem.

Elolvasva *A rivaldafény árnyékában*t, szíven ütött Simonyi Magda neve. A főiskolán Törőcsik, Holl János, Böröndy Kati, Vetró Margit, Fonyó József osztálytársaként még Szinner Hédy nevű, kivételesen szép lányból, kecskeméti színésznőként Zilahy Hédy lett. Folytonos

érzelmi hullámhegyek és hullámvölgyek közt él. A Max Frisch nyálas drámájának[157] bemutatóját követő vacsorán lelkendezve újságolta: szerelmes lett. Kibe? – kérdeztük. – Pillanat! – mondta, kivette kézitáskájából noteszét, belelapozott, majd csillogó szemekkel közölte: szíve választottjai a 2 Binder, cirkuszi artisták. Még jó, hogy nem a Hortobágyi ugrócsoport! Simonyi Magda ezt a széplányt exportálta Bécsbe a magyar libamáj helyett. A kereskedelmi expedíció sikerrel járhatott: Zilahy Hédy Ausztriában megvetette ágyát. Valószínűleg régóta tisztes polgárasszony, egy jól menő gyógyszertáros oldalán. Simonyi szerelmi szálakat gombolyított mázsányi cupidóként. Spanyol drámákban ilyennek látjuk a duennákat, akik hátsó, rostélyos kapun beengedik éjfelen az álarcos lovagot. Júlia dajkája ilyen vaskosan testi, szerelempártoló, és maga is megnyalná a mézet, vagy még élénken emlékszik hajdani ítésze. Köznapian szólva: Simonyi Magda társasági kuplerosnéként kereste vajas zsömléjét.

Az 1933/34-es évadban, Pécsett már komika. 1947-ben az afrikai Tangerből küld fényképet a *Képes Figyelő*nek.[158] Vajon ott töltötte-e a háború idejét? Az egzotikus nevű, kevéssé előkelő Lövölde téri Kairó kávéház kabaréműsorában ő a kövér kedély 1948-ban. Kárpótlásul, hogy évekig a nevét sem lehetett kiejteni, színházat neveznek el József Attiláról születésének 50. évfordulójára 1955. április 15-én. Noha a költő sosem írt színdarabot. Az igazgató Szendrő József Brazovics Athanáz, a kövér színész mellett még kövérebb Brazovicsné

[157] Max Frisch: *És a holtak újra énekelnek (Requiem)*, Katona József Színház, Kecskemét, rendező: Seregi László, bemutató: 1959. december 4.

[158] *Képes Figyelő*, 1947, 42. sz., október 18.

Simonyi Magda a MOM kultúrházban, Jókai dramatizált *Az aranyember*ében. Nyáron a margitszigeti Vörösmarty Színpadon játszik a helyét és hangját kereső József Attila. Csiky Gergely *Kaviár* című ligeti bohózatát adják Tardos Béla zenéjével. Simonyi Bomba Lillyként gömbölyödik a bohózatban. Játszik a Játékszín *Máli néni* előadásában: Novákék szolgálóját, akibe belefojtja szavát a Máli néni.[159] Valóságos szürreális látvány volt a kicsiny színpadon elhatalmasodott testtel. Nemcsak kilókban töltötte be a színt: fenyegető ártalmatlanság, szelíd túlerő jelentkezett benne. A terebélyes, életes asszony vált valósággá a hazugságokra és álmodozásokra épített világban. Azután kitűnt a képből.

Színésznő volt, de kevéssé tudni, hol játszott, miket játszott. Nem tudni, mikor született, és mikor halt meg. Feltűnően trónolt a Fészek Klubban az ajtóval szemközt. Mindenkinek szemébe ötlött az étterembe lépéskor, és minden érkezőt látott, Magda fölmérhette az érkezőt.

Hatalmas darab asszony, hatalmas hanggal, hatalmas étvággyal és élni vággyal. Mintha három Lorán Lenkéből gyúrták volna össze. Nagy volt rajta minden: a keze, az állán a szemölcse, a bő, sötét ruhái. Kedélye is roppant méretű volt. Embert nem ismerek, aki látta volna bánatosan. Kicsattant az életerőtől. Kölcsönözhetett belőle. Osztogatta bőven boldog-boldogtalannak kamatra.

[159] Jókai Mór: *Az aranyember*, József Attila Színház (a Magyar Néphadsereg Színháza Kamaraszínháza), rendező: Szendrő József, bemutató: 1955; Csiky Gergely: *Kaviár*, József Attila Színház (a Magyar Néphadsereg Színháza Kamaraszínháza), rendező: Szendrő József, bemutató: 1955. szeptember 9.; Füst Milán: *Máli néni*, Játékszín, rendező: Verebes István, bemutató: 1984. október 10.

Úgy regnált a Fészek bejárati vacsoraasztalánál, mint Zeusz leányai, a Moirák közül Lakheszisz, a Sorsjuttató, aki az élet fonalát eregeti. Ott ült talán a ház megépülte előtt is. Mindentudója múltnak, jelennek, jövőnek.

Valódi színházi kövér volt, nem ál-kövér. Az ál-kövér csak kilóra súlyos. Terjedelmes kívülről, de nem tágas kedélyű. Kövérsége nem a test ünnepe. Szorongva eszik, szorongva méri súlyát a mérlegen, és lelkifurdalás gyötri kilóiért. Simonyi zabolátlan kövérsége diadalmas testet és szellemet hordozott.

És erről a hájas tündérről, vöröskeresztes, önkéntes kuplerosnéről készítettem jelentést! Hozzá még meghívattam anyámmal délutáni teára Köztársaság téri lakásunkba. Ártalmatlanabb színházi pletykafészket, nyájasabb gonoszkodót, senkit meg nem vágó élesnyelvűséggel közszeretetnek örvendő közszeretőt keveset hordott hátán a pesti flaszter. Vándor *sadchen*, házasságszerző, szeretetre méltó szerelmi kapcsolatbonyolító.

Mit akart az állambiztonság a kedves idős nénitől? Mi megfigyelni való lehetett rajta? Ártatlan ágyplety-kái ugyan nagyobb példányban terjedtek, mint az *Esti Hírlap*, az MSZMP nagy-budapesti pártbizottságának délutáni lapja, de arra nem szükséges a rendőrségnek felügyelnie, hogy kipletykálta a vénségére is jóképű Berczy Géza kétszikű nemi előéletét és érdekházasságát a vidám parkbeli „dodgemesnővel". Pénze révén beköltözhetett a Ferenc Józseftől 1912-ben lombosi előnévvel nemességet kapott László Fülöp Abonyi utcai műteremvillájába.[160]

[160] XIV., Zichy Géza utca 10. (az Abonyi és Zichy utca sarkán), az épületet Gyalus László tervezte.

Várkonyi Zoltán meghívta egyszer, hogy a *Barátom, Harvey* című vígjátékban[161] játssza el az ápolónő kicsiny szerepét. Megállapodtak a próbák kezdetéről, a premier időpontjáról és a gázsi összegéről. Simonyi aláírta a szerződést. Végül kinyitotta roppant kézitáskáját és ártatlan képpel megkérdezte a színigazgatótól:
– Mennyivel tartozom?

Annyira régóta nem került színpadra, hogy mintha csak megvesztegetéssel juthatna nézők elé: idézőjelbe tette magát.

Korát megelőző paparazzó

Diana hercegnő halálakor arról cikkeztek lapjaink, miért nincsenek hazánkban paparazzók. Nincsenek, de voltak. Mi több: az indiszkréten betolakodó, fürkész műfajt egy vastag arcbőrű honfitársunk alapította meg. Bizonyos Paál Sándor. Szemfüles, gátlástalan fotóriportere a *Színházi Élet*nek. Amikor a walesi herceg[162] még Mrs. Simpson nélkül, de Hain Péter detektívfőnökre bízott felügyelet alatt meglátogatta az Arizona bárt, jóval az elegáns királyfi érkezése előtt fölmászott a szemközti Nagymező utcai színház márkíz-tetejére.[163] Megbújt. Kivárta az exponálásra alkalmas pillanatot. Lesiből telibe fényképezte detektívek bosszúságára a trónörököst, amint az Rozsnyainé mulatójába

[161] Mary Chase: *Barátom, Harvey*, Vígszínház, rendező: Várkonyi Zoltán, bemutató: 1963. március 21.

[162] Edward walesi herceg, a későbbi VIII. Edward 1935 februárjában néhány napot Budapesten töltött.

[163] Márkíz: francia szó, jelentése: üvegtető a bejárat fölött.

tartott *bárack*ot világhírűvé inni.[164] Máskor meg szobapincér álruhájában férkőzött a nagyérdemű kíváncsiságát kielégítő sajtóember a herceg közelébe. Paál az élelmes, nem túl szemérmes magyar talpraesettek közül való volt. Talán éppen róla híresült el a kaján internacionalista ráfogás, hogy onnan ismerszik meg külföldön, ki a magyar, hogy mögötted lép be a forgóajtóba, és előtted lép ki onnan.

Paál háború utáni legnevezetesebb sviháksága az volt, hogy lecsapta Tamási Áron kezéről annak világszép kedvesét, Szőke Éva színésznőcskét. Paál Sándor akkor már Alexander Paal néven filmproducernek híresztelte magát. Szőke Éva pedig a Nemzeti Színház Kamarájában eljátszott, Tamási írta *Hullámzó vőlegény* után a Tamási írta (azután be nem mutatott) *Mezei prófétát* forgatta a Hunniában. Paál producersége igen megtetszett a becsvágyó Szőke Évának. A lány igen megtetszett a szemfüles fotóriporternek.

Hogy egy magyar lánynak mennyi kecsegtetést jelent egy napnyugati filmcsinálónak pusztán a látványa is, ízes példa rá Paál már Alexander Paal korában tett haza-hazalátogatása. Orson Welles roppant szivarjainak és kifizetetlen belgrádi szállodaszámlájának árnyékában megjelent a Fészek Klubban.[165] Nem csak nyuszitekintetű honleányok tekergették szemüket egy Jayne Mansfield-szerű mozipályaív reményében. Erősen beindult Mr. Welles és Mr. Paal asztala felé

[164] Lásd Gyenesei József: A kecskeméti barackpálinka és Edward walesi herceg 1935-ös budapesti látogatása, *Múltbanéző. A Bács-Kiskun Megyei Levéltár elektronikus folyóirata*, http://bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/gyjo-03t-1.html, letöltve 2020. január 28.

[165] Az *Új Filmlexikon* (Budapest, Akadémia, 1973) szócikke szerint Orson Welles 1967-ben Budapesten is forgatott.

az írótársadalom is – mustrába hozott kéziratokkal és nagy étvággyal.

Budapest megmarad örökre éhes városnak. Sültgalamb-váró haszonlesők fő terepének. Szélhámosok és kalandornők gyakorlópályájának.

A háború után hazalátogató Paál bement Somló István vígszínházi öltözőjébe. Somló úgy érezte: az új világ nem az ő világa. Megkérdezte régi barátját. Nem hozná össze egy gazdag külföldi hölggyel, hogy itt hagyhassa az országot.

– Milyen szerencse! Itt van velem a színházban egy frissen megözvegyült milliomosnő. Régi tisztelőd. Behozom, bemutatlak, meghívod vacsorára, utána minden simán megy.

Jött a nő, elragadtatottan Somlótól. Indultak kifelé, a színész visszatartotta kissé barátját, és azt súgta oda:

– Nagyon csúnya! Marad a kommunizmus!

Haláláig ő is maradt.

Szőke Éva szép volt. Meglátni és megszöktetni Tamásitól egyetlen pillanat műve volt Paálnak. Itt hagyták a bontakozó szocializmust. Szőke Tamási Áron helyett a kapitalizmust választotta.

Paál juttatja először forgatáshoz a nőt: *Öt város meséje* (1951).[166] Valószínűleg Paál csavaros eszének köszönheti a Bartók művésznevet. Bizonyára Duna Steffire gondolhatott a producer, a nevet Noël Coward eszelte ki a harmincas évek revügörljének, hogy már nevében is viseljen páprikás-bárackos helyi színezetet, hangsúlyozva a pusztáról pattant specialitást.

[166] *A Tale of Five Cities (Öt város meséje)*, 1951, angol–francia–olasz–osztrák dráma, rendezők: Wolfgang Staudte, Montgomery Tully, Romolo Marcellini, Emil-Edwin Reinert, Irma von Cube, Cziffra Géza.

Az Öt város meséje forgatása után véget ért a mese. Eva Bartok befejezte házasságát Paállal. Férjhez ment William Wordswort újságíróhoz. Rövidesen szétváltak. 1955-ben nőül vette a szép magyar asszonyt a nála tizennégy évvel korosabb szőke óriás, a népszerű német színpadi és moziszínész, Curd Jürgens (az amerikai mozinézőknek Curt Jurgens), akinek nem Eva Bartok volt egyedüli magyar kapcsolata, mivel dr. Goebbels külön parancsára politikai okokból letartóztatták Magyarországon, koncentrációs táborba zárták.

Paál közreműködött 1967-ben Kuczka Péter Mikszáth regényéből *(Kísértet Lublón)* dramatizált forgatókönyvének amerikai–magyar közös produkcióban való megvalósításában.[167] A korábban „magyar Majakovszkijnak" tartott Kossuth-díjas költő 1956 óta feketefenekű mellőzöttje lett a központilag irányított irodalomnak. Verseit nem közölték lapok-folyóiratok. Kényszerhelyzetében meghonosította Magyarországon a sci-fi irodalmat. Szerkesztett, fordíttatott, népszerűsített ifjúsági olvasmányként fantasztikus irodalmat. Katona Ferenc, közös barátunk segítségével forgatókönyvírással kísérletezett. Katona a Pécsi Nemzeti Színház igazgatását követően a Filmgyár 2. számú alkotócsoportjának dramaturgjaként megrendelte tőle a Mikszáth-forgatókönyvet. Folytatom az 1967. május 3-án Gál Ferenc őrnagy által felvett információmmal:

[167] Orson Welles a jelek szerint Keleti Márton *Kísértet Lublón* című, tervezett, de végül meg nem valósult amerikai–magyar koprodukciós filmjében vállalt szerepet 1967-ben, amelynek MGP szerint Kuczka Péter lett volna a forgatókönyvírója. Végül a filmet Bán Róbert rendezte meg 1976-ban. Ekkor a forgatókönyvet ketten jegyzik, a rendező és Molnár Gál Péter. A dramaturg Katona Ferenc volt.

Paál levélbeli tárgyalások és a könyv lefordítása után nemzetközi sztárokat ígért (Sean Connery-t, a James Bond-filmek férfisztárját, Raquel Welchet és más, a nemzetközi filmpiacon keresett neveket). Amikor a tárgyalások komolyra fordultak, megérkezett Wolf Mankowitz angol forgatókönyvíróval (Espresso Bongo stb.) és porcelángyárossal, aki egy húszezer fontos szerződést mutatott fel, amely Pál [sic!] *tőkéje lett volna. Ez lett volna az a pénz, amennyivel Pál beszáll a koprodukcióba. Mankowitz (mint később kiderült) ezt a pénzt sosem kapta volna meg, ez csak egy hamis szerződés volt.*[168]

Mankowitz, aki a mai napig nem olvasta a Mikszáth-regényt, Kuczka jó forgatókönyvéből két rossz változatot készített. Ezeket a filmgyári csoport nem fogadta el.

A főszereplő „nagy nevek" helyett Pál mindenféle kis kaliberű és a nemzetközi filmpiacon nem értékesíthető neveket dobott be a tárgyalások során, majd kárpótlásul megígérte Orson Wellest egy epizódszerepre.

Orson Welles meg is érkezett, de nem a Kísértet Lublónban való közreműködés miatt, hanem mert új filmjét csak bizonyos feltételek között fogadja el producere, és ehhez (saját költségén) bizonyos utóforgatásokra, pótfelvételekre van szükség. Pál megmagyarázta neki, hogy ezeket itt, Budapesten készítheti el a legolcsóbban. Welles el is végezte a munka egy részét, naponta, előre lefizette az esedékes bérleti díjat, majd (pénze fogytán) távozott.[169]

[168] Fonyódi, *i. m.*, 89.
[169] Uo., 89–90.

Welles 1962-ben forgatta Belgrádban Franz Kafka *A per* című regényéből filmjét. A nemzetközi sajtó csámcsogva foglalkozott hátrahagyott, kifizetetlen szállodaszámláival. 1966-ban Shakespeare *II. Richárd, IV. Henrik* – I. és II. rész –, *V. Henrik, Windsori víg nők* darabjai alapján *Falstaff* című művét.[170]

Kiderítetlen: ennek utómunkálatait végeztette el Pesten, vagy a soha be nem fejezett *Don Quijotén* dolgozott. A hóhányó Paál Wellest ígérte a magyaroknak, a magyarokat Wellesnek, Mankowitznak a magyarok pénzét és Orson Welles bizalmát. Pénze neki sem volt, amivel fedezni tudta volna egy film forgatását. Mankowitz és Welles 1972-ben közösen írtak forgatókönyvet R. L. Stevenson *A kincses sziget* című regényéből John Hough rendezéséhez. Welles játszotta Long John Silver kalóz szerepét. Igaz: forgatókönyvíróként O. W. Jeeves álnév mögé bújt.

A *Kísértet Lublón* tíz évvel később kísértett életemben. Bán Róbert forgatókönyvet írt saját rendezéséhez Mikszáthból, majd leszerződtetett a Budapest Stúdió a párbeszédek megírásához. Ehhez természetesen át kellett írni az egész forgatókönyvet. Meglehetősen közepes filmmé sikeredett, de szerette a közönség.

Thurzó Gábor epés kritikát írt forgatókönyvírói közreműködésemről a *Filmvilág*ba.[171] Gyilkos gúnnyal kipécézte, hogy beleírtam olyan szamárságot is, hogy a titkosrendőr Spinozát idéz szövege szerint. Akkor nem tudtam, hogy az ötvenes években Thurzó a Nemzeti Színháznak dramatizálta Mikszáth regényét. Hogy egy író milyen éles szemű és jó hallású kritikus, bizonyítja a

[170] *Falstaff*, 1966, Orson Welles saját képére formált Shakespeare-adaptációja.

[171] Thurzó Gábor: Kísértet Lublón, *Filmvilág*, 1976/22, 4–6.

kifogásolt Spinozára hivatkozás. Ugyanis ez volt a forgatókönyvben az *egyetlen* Mikszáth írta mondat. Ha a többi párbeszédet mikszáthivá hamisítottam, nem lett volna szabad benn hagyni egyetlen eredeti mondatot sem, mert az értő számára kirikít a szövegből.

Előnyök, kedvezmények, juttatások

1963-ban jártam turistaútlevéllel (és az akkor szokásos hétdolláros ellátmánnyal) Párizsban. Létay Verának volt Malraux író-minisztertől[172] levele, hogy segítsék tanulmányútján. Miközben az Angyalföld széli lakatos Dior-modell eleganciájú, karcsú lányával a Comédie-be jártunk ingyenjeggyel, láttuk Samuel Beckett világbemutatóját Madelaine Renaud és Jean-Louis Barrault főszereplésével az Odéonban, ugyanitt Suzy Delaire-rel és Barrault kánkántáncával Offenbach *Vie parisienne*-jét, Antonionitól *A kaland*ot a Champs-Elysées drága premier-mozijában[173] – gyakorlatilag éheztünk. A következő évben – már ügynökségem idején – beadtam az útlevélkérelmet. Hamar válaszoltak: a Nemzeti Bank nem biztosítja számomra a valutaellátást. Ilyen esetben az útlevélosztályhoz már fölösleges volt fordulni. Nem pénzügyi, politikai kosarat kaptam. Hajdú János biztatott: tegyem el a hivatalos elutasító

[172] André Malraux 1959 és 1969 között volt kulturális miniszter Franciaországban.

[173] Samuel Beckett: *Ó, azok a szép napok*, Théâre de l'Odéon, rendező: Roger Blin, bemutató: 1963; Offenbach: *La vie parisienne*, Théâtre du Palais Royal, rendező: Jean-Louis Barrault, koreográfus: Roger Stefani, bemutató: 1958. november 13.; *A kaland* (L'Avventura), rendező: Michelangelo Antonioni, 1960.

papírt, jól jön az még. Elhánytam valahol. A rendetlenül tartott iratok, kéziratok halmában talán a tektonikus erő felszínre dobja egyszer.

A rendelkezések szerint újságíróknak nem kétévente, de évente járt a turistaútlevél, szakmai ismeretek szerzése, világkép tágítása okán. Föltételezhető: arra gondolhattak, lelépéssel véget vetek kiszolgáltatottságomnak. Ezért ítélték nemkívánatosnak kiutazásom. Eszembe sem jutott lelépni. Éppen beleszerettem egy kanadai reklámfilmesbe. Hetente legalább két levelet írtam neki. A távollét felsrófolta érzelmeimet. Dósai Istvánt, a Hungarofilm[174] vezérigazgatóját megkérdeztem, nincs-e valami filmfesztivál Torontóhoz közel. Legközelebb Acapulco van. November 14–24. között tart a VII. Reseña Mundial de los Festivales Cinematográficos. Meghívtak magyar versenyfilmet, a Kosztolányi-regényből forgatott *Pacsirtát*.[175] Mivel útlevelet nem kaptam: elkértem szolgálati útlevelem a *Népszabadság*tól. Ingyen kapnak cikksorozatot Mexikóról. Nem kell napidíj, útiköltség. Megyek, tudósítok. Beleegyeztek. Pintér István, talpraesett kollégám elintézte, hogy a KLM ingyen visz-hoz: ellenárát lehirdetik a lapban. (Utólag ebből pénzügyi botrány kavarodott. Bár a KLM amúgy nem hirdetett volna magyar újságban, lévén csökevényes a magyar utasforgalom, károsodás nem ért senkit. Mégis pénzügyminiszteri rendelkezés vetett véget az ingyen utamhoz hasonló, további szabadosságoknak.)

A *Népszabadság* szerkesztősége (előre nem látható kiadásokra, szigorú elszámolási kötelezettséggel)

[174] Dósai István 1962 és 1983 között volt a vállalat igazgatója.
[175] *Pacsirta*, készült Kosztolányi Dezső azonos című regénye alapján 1963-ban, rendező: Ranódy László.

kiutalt száz dollárt, de amilyen vadul éltem két hónapos kintlétem alatt: utolsó centig elvertem. Száz dollárral a zsebemben elindultam Föld körüli luxusutamra.

Nem ment bonyodalom nélkül. Nem volt amerikai tranzitvízumom a hustoni üzemanyagcseréhez, de ezt elnyertem a KLM segítségével Hágában, ahova hajnalban a követségi autó szállított Ranódy László filmrendezővel és Rajk András kritikus kollégámmal. Utolsó pillanat után érkeztünk vissza az amszterdami repülőtérre, kicsikét visszatartották nekünk a járatot. Másodjára Mexikóból kellett volna visszafordulnom, de megkönyörültek rajtam – egy magyar Mexikóban egzotikusabb élőlény, mint egy mexikói Pesten –, és kvótán felül beutaltak a többi naplopó potyás mellé a Hotel Presidentébe, ahol a félemeleti női-férfi vécé közti hatalmas falfelületet Salvador Dalí telefestette lángoló zsiráffal és a hotel gyorsliftjeiben vékony keretben egy-egy Picasso-rajz űzte el a liftezés unalmát.

Mint egy most előkeveredett levélből kiderül: mai napig adós maradtam Alberto Székelynek és Elisabeth Shelley-nek 500 pesóval (40$), mert a mexikóvárosi szállodámat nem tudtam kifizetni. (Kis szégyenérzet mellett büszke vagyok: egyszer az életben sikerült szélhámosnak lennem. Kierőszakoskodtam magam az óceánhoz, holott senki sem hívott. Luxusszállóban éltem, mintha volnék valaki. És sikerült még rendes embereket is becsapnom, fizessék ki háromnapi fővárosi szállodámat. Igazán nem gondoltam, hogy ennyire életrevaló tudok lenni. Megdöbbenteni csak az a tökéletes felejtés tudott, amivel elsüllyesztettem magamban szélhámolásomnak még az emlékét is.) Alberto Székely Albert Szegedről. Orvosi műszergyáros volt ott is, Mexikóban is. Szent-Györgyi Albert és Rusznyák István baráti

köréből eredt neki a világnak, még idejében. Rusznyák ajánló névjegyével fogadtak be, s mint kiderült: megvágtam őket.

Az esti vetítéseken kötelező volt a *black tie*, a *tenue soirée*, vagyis az estélyi viselet: a Bécsi utcai jelmezkölcsönző odaadta azt a szmokingot, amit Pintér István bécsi báli tudósítására varrtak, hogy előírásosan jelenhessen meg a Habsburg-estélyen. A szövetszmoking hordhatatlannak bizonyult a mexikói hőségben. A luxusnyaralóhely dandyjei kizárólag szmokingnadrágot, feltűrt ingujjú zsabós inget és fekete csokornyakkendőt viseltek éjszakai fellegvári vetítésekhez és a hajnalba nyúló vacsorákhoz. Pesti fekete öltönyöm hordtam a szmoking helyett. Csokornyakkendővel, persze. Első este bekopogott szobámba Ján Kadár, akinek Elmar Klosszal közösen leforgatott *Üzlet a korzón*ja az év külföldi Oscar-díjasa lévén, velük nyitották a fesztivált. Kadárnak nem volt nyakkendője. Az enyémben fényképezték a színpadon, abban adott intervjúkat, Amerikába emigrálván, sosem adta többé vissza. Nem sajnáltam, egyrészt azóta nem viselek nyakkendőt, másrészt Jancsi fiatalon meghalt.

Csórók voltunk fényűző díszletekben. Mexico Cityben lesiklott velünk az autó az éjszaka is világító szökőkúttal díszített garázsba, fehér kesztyűs lobby boyok felkapták bőröndjeinket. Szobáink bejárati ajtaját nyitva hagytuk, és sebesen zuhanyoztunk, hangosan énekeltünk a tus alatt, megtakarítandó a borravalót.

A csili mértéktelen fogyasztásától utolsó este vesérohamot kaptam. Kanadában másfél hónapig többnyire feküdtem. Odahaza elutazásom után azonnal fogadtak rám, hogy sosem jövök vissza, hiszen állást kaptam a *New York Times*nál. Ez annál valószerűtlenebb volt,

mert angoltudásom a reggelirendelés erejéig terjedt; ebéd vagy vacsora angol nyelvű kérése már akadályba ütközött. Magyarul lehet színikritikát írni a nyelv ismerete nélkül. A NYT-nál előny a nyelv fölényes kezelése.

Öt helyen is beléphettem volna az Államokba. Kaptam azonban egy táviratot Lózsy János (rovatvezető-helyettesem) és Hajdú János aláírással. A szövege azt tanácsolta, hogy azonnal menjek haza. Felhívtam telefonon rovatvezetőmet, Komlós Jánost, mondtam, hogy New Yorkba kellene utaznom, fogad Tennessee Williams, és más érdekes találkozók is kilátásban vannak.

Komlós: – Gyere haza!

Én: – Tehát nem engeded meg, hogy New Yorkba menjek?

Komlós: – Azt tanácsolom, gyere mielőbb haza!

Értettem a szóból. Telefon az utazási irodához, mikor megy az első gép Budapest felé. Másnap, december 23-án Montrealból Amszterdamba repültem, karácsony délben megérkeztem Pestre.

Hazaérve, a *Népszabadság* személyzeti főnöke megkérdezte: miből éltem kint másfél hónapig. Szemtelenül válaszoltam: itt sosem kérdezték meg, miből élek. Nem képzeli, hogy abból a 2000 forintból, amit a lapnál kapok havonta.

Ezzel véget is ért volna mexikói kalandom kifogásolása, ha a kanadai kommunista párt politikai bizottságának öt nyugdíjas magyar favágó tagja nem tárgyal pártközileg Pesten. Panaszt tettek, hogy a *Toronto Daily Star*nak adott nyilatkozatommal – amit az akkor közszájon forgó pesti viccel kezdtem: ha a kapitalizmus haldoklik, úgy ez szép halál – ellehetetlenítettem a kanadai pártmunkát. Ha azóta is gyenge Kanada kommunista mozgalma: erről is csak én tehetek. Ügyészségi

feljelentés készült. A szerkesztőség vezetői a hátam mögött elsimították. Ügyem csak a fegyelmi bizottság elé került. A fegyelmi tárgyalás úgy döntött: amit belenyilatkoztam a legnagyobb kanadai napilapba, az világnézeti kérdés. A szerkesztőbizottság hatáskörébe tartozik, hajlandó-e foglalkoztatni ilyen különvéleményű újságírót. Hajlandók maradtak. Ezzel lezárult világnézeti vétségem.

1964-ben már 2000 forintot kaptam mint összevont színházi kritikus, filmkritikus, balettkritikus, kulturális mindenes, színésztárcák írója és MGP. Az időn sem voltam túlfizetve. Hamarosan emeltek: a következő években 2200 forint ütötte markom. 1968-ban E. Fehér lett a rovatvezető, felemeltette 4000 forintra. Megélni úgy tudtam, hogy „maszekoltam" mindenfelé: írtam a *Filmvilág*nak, az *ÉS*-nek. Az 1964-ben megindult *Tükör*ben még rovatom is volt. A német *Stern* magazinból loptam az ötletet: kétmondatos tartalomismertetés, kétmondatos, csattanó vélemény kockákba szedve filmről, színházról, könyvekről. Valamint rádióztam, amennyiben hívtak.

Egy találkozón meggondolatlanul kifakadtam fukar ellátottságom miatt. Az operatív tiszt a következő alkalommal pénzt tett le elém (ha jól emlékszem: 3000 forintot). Tiltakoztam. Besúgóból bérbesúgó legyek? Zsoldban fecsegjek? Jóllehet: 1968 után fölment a világnézet ára is. Tiltakozásom célt ért, többet nem kísérleteztek azzal, hogy lefizessenek. Az egyetlen nyugtát aláírtam. Tizenhat évre elosztva csekély zsold. Mégis égetett a nadrágzsebbe gyűrt júdáspénz. Szégyelltem.

Pénzt kapni mindig szégyellek. Nemcsak a kényszerített dolgokért, a kedvvel és hittel elvégzett munkáért is.

Pénzt kaptam azonban civilektől. A *Táskarádió* vezetője hetenként „séróból" szóról szóra elmondta mikrofon előtt egy régi jegyzetemet. Kiutaltatta a honoráriumot az utcámban lakó zongoristafiú címére, így véve részt a „fehér segélyből".[176] Réz Pál, a Szépirodalmi csípős szavú szerkesztője[177] adott soha meg nem fizetendő kölcsönt, a József Attila-i „elvtárs, segítsd a lebukottakat" emberi érzésű fordítása szerint. Horváth Ádám televíziós rendező a házunk tövében lévő Ibolya presszó teraszán átadott egy akkor jelentős összeget, 6000 forintot. A kísérőszöveg szerint anyjától, Molnár Ferenc lányától, Sárközi György özvegyétől[178] tanulta, ha bajba kerül valaki, segítendő talpon maradása. Havonta elküldi postán a fenti összeget. Rendszeresen megérkezett támogatása, erről mindketten máig érzelmesen hallgatunk. A pénzes postás érkezését ciklikusan megkönnyeztem. Nem hálát éreztem a baráti gondoskodásért: megalázott az alamizsna. Tanulság: jót tenni veszélyes.

[176] Fehér segély: elsődleges jelentése az 1956-os forradalom után letartóztatottak és családjaik részére gyűjtött pénzadomány. A kifejezés az 1919-es vörös segély analógiájára született.

[177] Réz Pál 1951-től 1989-ig, a kiadó összeomlásáig volt a Szépirodalmi szerkesztője.

[178] Sárközi Márta.

IV.
SZÍNHÁZ + POLITIKA = SZÍNHÁZPOLITIKA?

Rényi Péter

1956 nyarán a *Szabad Nép*be megírta egyik legjobb cikkét: levelet a német iskola tanárnőjéhez.[179] Váratlanul személyes hang szólalt meg a lapban. Vállalta családi múltját, származását, neveltetését, műveltségének gyökereit. Vállalta a túloldalon élő nevelőjét.

Igen emlékezetes írás volt.

Amikor Csoóri Sándor megírta Kósa Ferenc rendező számára a *Dózsa*-filmet: nem akarták engedélyezni leforgatását.[180] Ebben az időben tartották meg Pécsen a Játékfilmszemlét, ahol R. P. mint a Filmművészeti Tanács (vagy: Dramaturgiai Tanács) tisztje,[181] előadást tartott a filmszakmának. Utána vita. Valósággal szétt-épték Rényit. A vita alaphangja szerint, ha elkészíthető a film – demokrácia van Magyarországon, ha nem lehet megcsinálni, akkor nincs.

[179] „Az alábbi levelet Erna X.-nek, volt tanárnőmnek írtam, Hamburgba, ahol valamikor gyerekkoromat töltöttem. Az említett személyeknek csak a keresztnevét közlöm; a levél szereplőinek adatain és a megtörtént eseményeken semmit sem változtattam." Lásd Rényi Péter: Levél Hamburgba, *Szabad Nép*, 1956. augusztus 31., 4.

[180] *Ítélet*, magyar–csehszlovák–román filmdráma, rendező: Kósa Ferenc, forgatókönyvíró: Kósa Ferenc, Csoóri Sándor, operatőr: Sára Sándor, 1970.

[181] Rényi Péter az 1963-ban megalakult Filmművészeti Tanács elnöke volt (1963–1988).

Délutánba nyúlt a vita. A végén agyonpofozva botorkált a szállodai ebéd felé. Megsajnáltam, mellé csapódtam. Mentünk.

– Győztünk! – szólt váratlanul.

– Hogy érti?

– Érvényesítettem a Párt politikáját.

Meghatóan donkihótei volt: elmondta, ami meggyőződése volt, s hitt a racionális érvekben. Másrészt riasztó volt, hogy gyakorlati érzék híján beérte a pártvonal regisztrálásával.

Bevitt hozzá cikket az ember. Félretolta munkáját, vagy tovább ette ebédjét, nekikezdett olvasni. Kiigazított egy elütést, helyesírási hibát, kezében maradt az írószerszám (toll vagy ceruza), mind többet javított. Majd elkezdett átírni. Mondatokat, sorokat, bekezdéseket. Belelendült. Sajátjává írta.

– Nem írni, olvasni – mondtam neki rendszerint.

– Igaz, hogy maga azt terjeszti a városban, hogy nem vállalhat felelősséget a neve fölött a *Népszabadság*ban megjelent cikkekért?

– Miért, vállalhatok?

Illyés *Bolhabál* című komédiájáról[182] a Kulich Gyula téri színházból[183] későn este kiértünk Heltai Jenőnével

[182] Illyés Gyula: *Bolhabál*, Állami Déryné Színház, rendező: Kertész László, bemutató: 1965. december 10.

[183] 1913-ban az akkori Kálvária tér 6. szám alatt nyílt meg a Józsefvárosi Színpad, melyben Micsei F. György társulata játszott; a színház még ugyanebben az évben mozivá alakult. 1933-tól az államosításig (1949) Józsefvárosi Színház néven működött Erdélyi Mihály igazgatása alatt. Híres vendégművészek is felléptek itt (Fedák Sári, Mészáros Ági, Gózon Gyula, Gombaszögi Ella, Jávor Pál). Az államosítás után egy évig Bányász Színház volt a neve, majd bezárt. 1954-ben nyitották meg újra;

és a vele egy lakásban lakó Rényinével.[184] Taxi nem jött, troli már nem járt. Gyalogoltunk a Baross utcán.

– Rendeletbe kellene adni, hogy vígjátékot csak izraelita felekezetű állampolgár írhat! – mondtam este úgy fél tizenkettő tájban. Reggel háromnegyed nyolckor Rényi telefonál:

– Molnár elvtárs, kétségbeesetten felhívott Heltai Lilla, hogy mentsem meg magától a Gyuszit. Tudja, milyen a Lilla! Jaj, Molnár elvtárs, miért mond ilyeneket?!

Heinrich von Kleist került közöttünk szóba. Pazar germanista volt. Kérdeztem: miért nem hagyja itt az újságot, miért nem ír egy könyvet Kleistről?

– Nem tehetem. A politika a szenvedélyem.

Megjött Moszkvából. Lehívatott.

– Maga mindig dicsérte nekem a moszkvai értelmiségieket. Beszélgettem egy fiatal építésszel, az új nemzedék tagjával. Csak hivatalos lózungokat mondott.

– Be kell mondani a jelszót, és megnyílnak.

1960-ig a Budapesti Varieté működött benne. 1962 és 1978 között az Állami Déryné Színház otthona, majd Józsefvárosi Színház néven működött (1982-ig a Népszínház kamaraszínházaként). 1991-től 1998-ig a Budapesti Kamaraszínház játékhelye lett, később Halász Péter és Jeles András megpályázta a színházi épületet, és 2001 és 2008 között Városi Színház lett a neve. 2009 és 2013 között a Ruttkai Éva Színház játszott itt, majd 2014-től a Turay Ida Színház otthona. – Nemcsak a színházak váltották egymást, hanem a tér neve is módosult: 1874-től Kálvária, 1957-től Kulich Gyula, 1991-től ismét Kálvária tér lett.

[184] Heltai Jenőné Gách Lilla (alább Heltai Lilla néven) és Rényi Ervinné Schönheim Ilona (becenevén Ibu, Rényi Péter édesanyja) gyerekkori jó barátnők voltak; a XIII., Pozsonyi út 40.-ben egy közös főbejárattal rendelkező, leválasztott lakás két felében éltek. Eredetileg a kettéosztott lakás nagyobbik részében lakott Heltainé, a kisebbikben pedig a húga, Radó Pálné; amikor az utóbbi 1965-ben meghalt, akkor költözött be Rényiné a Heltai család hívására az üresen maradt kisebb lakásba.

– Mi a jelszó?

– Minden embernél más. Mindenesetre: az nem segít, ha elmondja, hogy maga a *Népszabadság* főszerkesztője.

Azt mondtam valakire, nem tehetséges. „Tehetség: ilyen kategóriát nem ismer az esztétika. Maga sosem lesz komoly kritikus."

Ebben igaza volt.

Cekkerrel slattyogott a Nyugati pályaudvarral szemközti élelmiszer-áruházban. Megsajnáltam. Odamentem hozzá. Mondtam a nevem. Arcomig sem látott már. Harcosan panaszkodott rögtön. Valami apró sajtó-méltánytalanságon, nem pedig az élet méltánytalanságán.

Névtelen kollégám véleményét a *Népszabadság online*-ról halásztam le:

„[Név] MGP-ről. 2004. nov. 25. csütörtök, 23. 18. 59 CET 1. vélemény:

MGP egy cinikus, gonosz fráter volt mindig.

Szeretni nem lehetett, normális két mondatot beszélni vele nem lehetett (talán ezért is nem jelentett – gondolom – a szerkesztőségről, mert senkivel sem beszélgetett). Előadott. Óriási – manírokkal teli – előadásokat tartott arról, hogy ő mekkora. Figyelni kellett rá. Nem értem: hogyan lehet valaki úgy besúgó, hogy ő a dominánsegyed. Nem a másikat hallgatja, hanem ő dumál?

Megtörtént esetet továbbít a szemtanú vagy a népajkat továbbító névtelen kartársam. Rákosi Jenő egykori szerkesztőségének[185] átépítése után a *Szabad Nép*

[185] Rákosi Jenő a konzervatív *Budapesti Hírlap*ot 1881-ben alapította, 1925-ig a lap főszerkesztője volt. A napilap 1938-ig létezett. A VIII., Blaha

(majd a *Népszabadság*) folyosói századfordulós belmagasságúak maradtak. A folyosó falait rücskös festék védte. Gumitalpú cipővel az egyik oldalon, tenyeremmel a folyosó másik falánál hasizommal felhúzódzkodom a magasba. Keresztben lebegtem a folyosó magasában, mint egy Chagall-kép.

Akármilyen nyápicnak tűnik, remek izmai voltak. Nekifeszítette a kezét, lábát a folyosó falának, és felment a plafonig. Kijött a szobájából a Rényi. A mindenható. MGP a plafonon volt éppen.

– Jó estét – köszönt MGP a plafonról.

Rényi körülnézett, nem volt senki a folyosón.

Ment tovább.

– Nem hallja, köszöntek. Jó estét – így MGP a plafonról.

– Jó estét – mondta Rényi, és ment, magába mélyedve.

Ilyen plafonmászó lenne a besúgó?

„Szervusz, Karcsi!"

Thurzó Gáborral a Comédie Française *Képzelt beteg*-előadásán ismerkedtem meg az előcsarnokban. Neki a kakasülőre szólt a jegye. Nekem Létay Vera jóvoltából,

Lujza tér és a József krt. sarkán három szecessziós bérpalota épült, a József krt. 5. számú ház adott otthont Rákosi lapjának. A harmincas években más szerkesztőségek is helyet kaptak itt. 1949-ben államosították és egybevonták az épületeket; az építkezés 1950-ig tartott, Major Máté és Fischer József koncepciója alapján valósult meg a homlokzatok egységesítése. Így jött létre a „Sajtószékház", amelyben a *Szabad Nép* (majd *Népszabadság*) szerkesztősége is működött több más lappal együtt.

aki André Malraux saját kezűleg aláírt „laissez-passé"-jával mindenhova bevitt ingyen: a földszinti, előkelőbb helyre. Mi 60 dolláros turisták voltunk. Létay átengedte a 40. Rue de la Montaigne St. Geneviève VI. emeletén Mme Edelmanntól bérelt egyszobás manzárdját. Thurzó írószövetségi küldöttként Hubayékkal talán Reimsben volt, ahol a Pommery pezsgőgyárat tulajdonló Odescalchiék fogadást is adtak tiszteletükre.

Az Opera tér előtt megtorpantunk. Tüntetés? Tűzvész? Utcai botrány? Mint süllyedő szigeten, dermedten tömörültek estélyi ruhás polgárok az Opera lépcsőin. Tömeg, zaj, zavaros hangok. Az Olasz sugárút felől araszolva közeledik két autóbusz. Tarka ruhák. Szedett-vedett, karneváli jelmezek. Cilinderes fiúk-lányok. Paprikapiros trikónadrágban. Sávos, ujjatlan trikókban. Kereplők, dudák, sípok. Megnetofonokból dzsessz-üvöltés. Egyetemista korú fiatalok. Az autóbuszok körül biztosító kíséretként két-három személyautó. Előtte-mellette-utána, körös-körül a trikós nekivadultak bakugrálnak. Bacchanáliásan erotikus, groteszk mozdulatokkal, szemérmetlenül. Vadul kihívó jelenés. Idegesen zabolátlan. A Bolondok Ünnepe jut eszünkbe Victor Hugótól. Kicsit erőltetett fékevesztettség.

Járdaszélen, a kocsisor mellett halad néhány cilinderes ifjú, barátságosan, fegyelmezett józansággal figyelmeztetnek minket, jól lesz hátrébb húzódni.

– Mi ez? – kérdezzük.

– Egyetemi mulatság.

Mennek tovább.

Jönnek a buszok. Tetejükön vitustáncot járó fiatalok. Letolják trikónadrágjukat. Hol a járdaszéli megrökönyödött bámészkodóknak, hol egymásnak mutogatják rózsás feneküket. Paskolják meztelenségüket.

Hímszervükbe markolnak a fiúk. Felajánlják szolgálataikat az operalátogató hölgyeknek. Darabig kacérkodnak, majd levizelnek a buszok tetejéről. Végigpisilik a szélen parkoló személygépkocsikat meg a járdát. Az októberi karnevál utcai happening volt.

Utána Thurzó elvitt sörözni a Latin negyedben lévő Le Fiacre-ba.

Többemeletes vendéglő: földszintjén az ivó híres buzibár, ahol éjfél után férfiak egymással táncoltak. Az első emeleten – a piszoárt keresve – beláttam a nyitott ajtón, francia kispolgári családok tartották az esküvői vacsorát. A falhoz tolt székeken foglaltunk helyet. Sörünket kézben tartottuk vagy a földre raktuk. Pompásan összevesztünk már első este. Ezt a szokásunkat haláláig megtartottuk. Konokul magáztuk egymást. Károlynak szólítottam következetesen. Thurzónak a keresztneve sem volt igaz: eredetileg Rutterschmidt Károlynak hívták. Veszekedésünk tárgya a Néphadsereg Színházában bemutatott *Hátsó ajtó* című színműve[186] volt. Ebben egy jól szituált értelmiségi beleszeret egy ifjú bűnözőlányba, és társadalmi összeköttetései révén kimenti a bírósági vagy a rendőrségi következmények alól. Béres Ilona játszotta egycentisre lenyírt hajjal, első főszerepeként. Meglehetősen megdöbbentette hasonlósága mindazokat, akik ismerték az alak életbeli modelljét, a táncos Nyári Attilát. Veszekedésünkhöz jogalapot teremtett, hogy olvastam Thurzó háború előtt írt, szürrealistának bélyegzett regényét,[187] és

[186] Thurzó Gábor: *Hátsó ajtó*, Vígszínház, rendező: Horvai István, bemutató: 1963. szeptember 26.

[187] Thurzó a háború előtt és alatt a következő regényeket írta: *Előjáték* (1939), *A brazíliai kérő* (1942), *Az árnyak völgyében* (1942), *Nappalok és éjszakák* (1944). MGP talán az utóbbira gondolhatott.

tudtam, hogy az irodalom államosítása óta, katolikus íróként csupán filmforgatókönyveket írt halomba; szabatosabban szólva: olyan filmek forgatókönyvét, mint a Sztálinváros hősi építéséről szóló *Kiskrajcárt*,[188] ő tette emberi fogyasztásra alkalmassá. Elmondható párbeszédeket írt bele, és eljátszható szerepeket szerkesztett színészeknek. Dramaturgiai doktorként a szocialista realista filmgyártás legtöbb művét Thurzó operálta vászonra, többnyire Szász Péterrel vagy Bacsó Péterrel együtt. 1956 után hirtelen elfogytak az írók. A régi, megbízható kommunisták, mint Gergely Sándor: nem tudtak írni. A kommunisták más része, aki tudott volna írni: Déry, Háy, Zelk, Tardos Tibor: publikálási tilalom alatt volt. Az írók harmadik része, aki tudott volna írni, és írt is, nem akart publikálni. Tartott az írósztrájk.

Ebben a légüres térben tért vissza Thurzó a kiadhatósághoz és bemutathatósághoz. Vitánk tárgya az volt, hogy meddig játszhatja valaki azt a szerepet, hogy: Elvtársak! Én neokatolikus polgár vagyok, de közeledem felétek! Egyszer csak azt vágják majd a szemébe: ez a Thurzó évtizede óta közeledik, hát sose ér ide hozzánk?

Megéhezvén a Le Fiacre-ban, rendelt nekem töltött baguette-et. Egy héttel korábban ért Pestre, mint én. Aczél fölhívott telefonon, centime-ra kiszámolva tudta, mennyit költött Thurzó rám a Le Fiacre-ban.

Kevéssel korábban történt, hogy az Írószövetségben a színikritikus egyetemi tanár előadást tartott, amiben készült elverni a port a *Hátsó ajtón* retrográd burzsoá dramaturgiáján. Mielőtt megkezdődött volna az írók

[188] *Kiskrajcár*, filmvígjáték, rendező: Keleti Márton, forgatókönyvíró: Sándor András, Thurzó Gábor, Palotai Boris, főszerepben: Mészáros Ági, Szirtes Ádám, Soós Imre, 1953.

ideológiai élveboncolása: műsoron kívül bevonult a terembe Kádár János Aczél Györggyel. Kádár nyílegyenesen tartott Thurzóhoz. Megállt előtte, majd így szólt: – Szervusz, Karcsi! Nem ismersz meg? – A mindig szavakész Thurzónak torkán akadt a válasz. Persze hogy megismerte a helytartót.

– Én vagyok a Csermanek János. Fél évig egy osztályba jártunk, és én mindennap azt tízóraiztam, amit te a Rutterschmidt pékségből hoztál az édesanyádtól, a megégett zsemlyéket és kifliket. Hogy vagy? Mit csinálsz?

Mondani is szószaporítás, a *Hátsó ajtó* a szocialista dráma friss példája lett.

Vizitkártya a Köröndön

Sok szót pazarolnak a diktatúra cenzúrájára, telefondrótokon keresztül kiadott, sehol nem iktatott utasításaira-tiltásaira. Elsikkadnak a művészetek felett gyakorolt terror kifinomultabb, és ezért veszedelmességükben kártékonyabb formái. Nem esik szó a hivatal hízelkedéseiről, farkcsóváló közeledéséről, amikor nyájas arcot öltve meggyőzte áldozatait a farkas vagy a hiéna, hogy ő valójában klasszikusokat olvasgató, csak kényszerhelyzetben vért ontó áldozata az oroszlánnak, az őserdő királyának.

Bartók New Yorkba utaztával Kodály Zoltán lett a magyar műveltség első embere. 1945-ben Budán még folynak a harcok: a Józsefvárosban, a Kun utcai tűzoltósági épületben székelő szovjetparancsnokságon összehívott művészmegbeszélésen megjelenik Kodály is.

Ettől fogva hol hivatalosan, hol nem hivatalosan ő a művészeti élet kormányzója. 1957-ben erősen exponálja magát lefogott és ellenforradalmársággal megvádolt emberekért. Nyíltan szembefordul a trónbitorlókkal. Aczél töprenkedett, miként lehetne a külföldön is nagy tekintélyű zeneszerzőt a rendszer legitimálására rábírni. Nádasdy Kálmántól, az egykori Kodály-növendéktől azt a tanácsot kapta, menjen el Kodály lakására, ne a sofőrt küldje, személyesen csöngessen be, és az ajtót nyitónak adja át jobb alsó sarkán behajtott vizitkártyáját. Kodály jelentkezett telefonon. Viszszaadta a vizitet. Első alkalommal, amikor hivatalos fogadásra került sor, odalépett hozzá Kádár János: – Tanár úr biztos elfelejtett engem. A Wesselényi utcai polgári iskola énekkarában szopránt énekeltem. – A zeneapostol elolvadt. A kapcsolat legalizálódott. És a pártkongresszusokon ott ült Kodály az elnökségben a színpadon.

A vas és Aczél országa

Aczél Györgynek Sztálin-bajusza maradt Baranya megyei párttitkár korából. Ezt a maszkot hordta, ebben lépett fel Rákosi börtönéből kijőve is. A jovális Sztálint szerepelte. Az emberszabású forradalmárt. Aki megcsókolja a virágot hozó kicsiny úttörőket, és gyengéd a költőkhöz, amíg csak ki nem kell végeztetni. Aczél nem végeztetett ki senkit. A hosszabb halált választotta ítéletül: a megvesztegetést. Walpole angol miniszterelnök kormányozta korrupt világát azzal a jelszóval, hogy mindenkinek megvan a maga ára. Aczél

körültekintő fáradsággal egyenként vásárolta meg az értelmiséget. Nem akit lehetett, hanem akit érdemes volt. A szokásokkal ellentétben neve benne volt a telefonkönyvben, arra buzdította alattvalóit, hívják nyugodtan. Nem hívtam. Hívott ő. Koránkelőként reggel nyolc előtt. Egyik csípős telefonjára emlékszem. Olaszországba kísértem a főiskolás Ronyeczet, aki a Madáchban statisztált akkor. A firenzei szállodahallban magányosan ténfergett Ruttkai Ottó, a színház igazgatója. Megesett rajta a szívem. Magunkkal vittük. Alkudtam a Mercatón gyermekének ajándékra. Vittük ebédelni, vittük múzeumba, ahol Michelangelo Dávid-szobra meghökkentett, mekkora keze van a klasszikus remekműnek. Este leszálltunk Ferihegyen, kora reggel Aczél belerecsegett a telefonba: – Hallom, magának Michelangelo se elég jó szobrász! – Ruttkai korán kelő árulkodó volt.

Aczél évente egyszer kiszállt a *Népszabadság* kulturális rovatához fejszűkítőre: egyeztetni önmaga esedékes mániáit, kit miként kell értékelni, és ki az ügyeletes tetű (az ő kifejezése). A rovatmegbeszélés menetrendszerűen közös vacsorába torkollt a szemközti Nemzeti Szálló éttermében. Három nappal kijelölt látogatása előtt kiküldtek Berlinbe vagy Moszkvába színházat nézni, ne legyek ingerfelület a konzultáción.

Kapcsolatunk egyoldalú maradt. Időnként telefonált főszerkesztő-helyettesemnek, hogy rúgják már ki azt „a tetűt", ha valaki panaszkodott rám, nála. Békét akart a kulturális területen háborgás helyett.

Első alkalommal a rendező Szabó István kisfilmjeiért sorozott be a tetűk közé – akik között rendszeresen szerepelt Major Máté építészprofesszor. A Balázs Béla Stúdió első nyilvánosságra került kisfilmjeiről írt

tárcámat[189] azzal vádolta, hogy zászlót bontottam a *Népszabadság*ban a formalizmus mellett. Eck Imre és a Pécsi Balett első bemutatóiról vagy nem jelentek meg beszámolóim, vagy Aczél, akkor művelődési miniszterhelyettes, telefonban heveskedett, kirúgatásom szorgalmazva. Egyszer csak arra kaptam utasítást: menjek a Keleti pályaudvar kormányvárójába a szovjet vendégszereplésről hazaérkező Pécsi Balett fogadására. Ott volt Aczél. Magához rendelt. Rám parancsolt: most aztán ne eredetieskedjem, készítsek tisztességes interjút Eck Imrével. Hirtelen újra szembekerültünk egymással, fölcserélt szerepekkel, mintha én támadtam volna Ecket addig, ő pedig védte volna. Értettem, és tettem a dolgom. Kettőnk közül ő volt kevésbé következetes. Szabó is, Eck is akkorra udvari költő lett.

Tűzoltó-kitüntetés

A délután holtidő, a lapindító értekezlettől a nyomda megindulásáig. Bolondozással ütöttük el az időt. Az egyik íróasztalban leszolgált kitüntetéseket találtunk. Köztük tűzoltó érdemérmeket is. Aczél akkoriban engedélyezte vagy tiltotta Illyés Erdély-cikkeinek megjelenését.[190] A tiltást természetesen nem a költővel közölte, hanem velünk, holott ő vette át tőle a cikket, és

[189] M. G. P.: Az első szárnycsapások, *Népszabadság*, 1962. január 21., 8; Molnár G. Péter: A Balázs Béla Stúdió filmjei, *Népszabadság*, 1964. január 29., 8.

[190] Illyés és a hatalom viszonyáról lásd Standeisky Éva: Illyés Gyula és a hatalom az 1960-as években, *2000*, 2003. június, 59–71.

juttatta el a szerkesztőséghez. Egy okiratot állítottunk ki számára: Illyés Gyula-díjjal kitüntetése alkalmából. Aláírta az egész rovat. Kemény borítékba raktuk, és futárral elküldtük a miniszterelnök-helyetteshez saját kezű fölbontásra. Aczélnál éppen vendég volt, bevitték a borítékot, fölbontotta, a tűzoltóérem súlyánál fogva kicsúszott. Letagadhatatlan volt a jelenet. Odatartotta vendégének: – *Nézd, mit kapok miattad!*

Elemelt szedés

Emlékpróba volt a címe Gellért Endre színházrendezőről írt monográfiámnak (1977).[191] Benne megbújt a negyvenes-ötvenes évek művelődéspolitika-története is. A Szépirodalmi Könyvkiadó színházszerelmes igazgatója, Illés Endre szokatlan módon a kézirat elolvasása után gyöngéd hangú méltatást írt *a Film, Színház, Muzsikába*. Akkori körülményekhez képest gyorsan megjelent a könyv. Az utolsó korrektúrát is aggályosan kijavítottam. A Függelékben a nyomda „elemelt" egy hasábot. Összekeveredtek az adatok. És kimaradt egy tétel: a Magdolna utcai Vasmunkás Otthonban[192] 1938. október 20-án bemutatott Molière: *A fösvény* szereposztása, mivel a próbák során leváltották a szerelmes szerepet játszó Aczél Györgyöt, és beugrott

[191] Molnár Gál Péter: *Emlékpróba*, Budapest, Szépirodalmi, 1977.

[192] VIII., Magdolna utca 5–7., a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének székháza, 1927–1928-ban épült, 1957-ben bővítették. A második emeleten található az 500 négyzetméteres, 1500 férőhelyes, két szintet elfoglaló díszterem. Lásd http://egykor.hu/budapest-viii--kerulet/vasas-szekhaz/2613, letöltve 2019. november 16.

helyére Gellért Endre. A nyomda tapintata megmentette Aczél Györgyöt, akkor pályakezdő színészt, fiaskója kibeszélésétől.

Éjjeli menedékhely

Ádám Ottó *Éjjeli menedékhely*-rendezéséről én kritikát írtam, Aczél György magánlevelet.[193] Azt írta benne a Madách Színháznak, hogy látta az előadást, nagy művészi tettnek tartja, értékes alkotásnak, előrelépésnek a szocialista művészet fejlődésében. Ilyesmiket. A színház egyszerű nézőjének levelét kiakasztották a próbatáblára. Hamar híre kelt a magánvéleménynek. Ha találkoztam valakivel azon napokban, azt tudakolta: most hol dolgozom? Nyilvánvalóan kirepítettek a laptól. Két ilyen éles ellenvéleményt nem bírt elviselni a pártirányítás. Nem maradt el reggeli telefontiltakozása foglalkoztatásom ellen. Nem érte be ennyivel. Haragja nem csillapult. Szilveszter este anyámmal és londoni barátnőjével a Thália Kabaréba mentünk. Előadás előtt a páholysor előtti büfénél várakoztunk, amikor sietős férfiak jelentek meg, majd bevonult az erkélyre Kádár János feleségével,[194] Aczélék kíséretében. Aczél meglátott. Szó nélkül otthagyta a helytartót, nekem rontott, és elkezdett velem kiabálni, hogy felelőtlenségemben tönkreteszek és halálba kergetek egy értékes művészt, letöröm Ádám Ottó alkotó- és életkedvét. Felelni nem jutott időm. Kiordította magát, megfordult, ment Kádárék után. Mi is a helyünkre. Függöny föl, kezdődött a vidám szilveszteri kabaré. Az első húsz percből nem láttam semmit. A magas vérnyomás elsötétítette a színpadot. Szünetben megjegyeztem: igazán könnyen vehető nézeteltérésünk, ha mindez tíz évvel korábban esik meg: a biztosító emberek menten le is tartóztatnak, mivel különbözően értékeltük a Gorkij-felújítást.

Amikor a Ferihegyen diverzánssá lettem, Aczél úgy döntött: menjenek törvényes úton ügyeim. Állítsanak bíróság elé, és a független magyar igazságszolgáltatás szabja ki büntetésem. Megmagyarázták tanácsadói: nem lesz ez így igazán jó. Neki sem. Így protekcióból nem kerültem börtönbe, csak tíz évig tartó szilenciummal sújtottak. Nem biztos, hogy jó üzletet csináltam: később mártír lehettem volna (amire kevéssé hajlottam), és hamarabb szabadultam volna. Caracasi ügyem kirobbanása után néhány héttel Hajdú János barátom fontos indiai lapszerkesztőt kísért tolmácsként Aczél Györgyhöz, aki az interjú során nyílt tekintettel (megnevezésem nélkül) összefoglalta ügyemet, majd büszkén kijelentette: mindenhol a világon ezért lecsukták volna a vétkes újságírót, ezzel szemben a magyar liberalizmusban szabadon futkározhat.

Tíz év távolmaradás után, 1988. január elején a kulturális rovat szerkesztőségében ültem, éppen nem volt

[193] Makszim Gorkij: *Éjjeli menedékhely*, Madách Színház, rendező: Ádám Ottó, bemutató: 1968. december 13. A kritika: M. G. P.: Éjjeli menedékhely, *Népszabadság*, 1968. december 15., 8. Lengyel György visszaemlékezése szerint Aczél György jóval a bemutató után nézte meg az előadást, amiről elismerő, pozitív véleményét levélben fogalmazta meg és juttatta el a társulatnak. Ezt a próbatáblára ki is függesztették. (A levél az MTA KIK kézirattárában lévő Aczél-archívum levelezésgyűjteményében nem található – *Agárdi Péter szíves közlése.*)

[194] Tamáska Mária.

állásom, megszüntették alólam a *Mozgó Képek*et[195] a sajtó szocialistából anarchisztikusba átszerveztekor. E. Fehér megkérdezte, nem volna-e kedvem visszajönni a *Népszabadság*hoz. Mielőtt feleltem volna, felrohant a Borbély nevű esedékes főszerkesztőhöz.[196] Öt perc múlva visszaviharzott: – Föl vagy véve!

– Nem lett ez kicsit elhamarkodva? – kérdeztem.

– Régóta gondolkodunk róla – mondta a rovatvezető.

– Nem a ti részetekről elsietett. A részemről.

Elkéstem a szabadkozással. Újabb tizenöt év következett, a közben városvégre kihurcolkodott lapnál.[197]

Újra-beköltözködésem első cikkének címe: *Menedékhely.*[198] Természetesen a vígszínházi Gorkij-felújításról szólt. Csak azért idézném az elejét, mert futár vitte a kéziratot a még működő Aczélhoz, a színházi osztály vezetője pedig az utolsó feljelentés-értékű igazoló jelentést írta még meg nem jelent cikkemről.

Régen nem írtam ebbe a lapba az Éjjeli menedékhelyről – kezdtem. – *Húsz éve beszámoltam a Madách Színház bemutatójáról. Izgalmat keltett. Nem az előadás – a kritika. Megjelenésének estéjén a televízióban nyilatkozott egyik főszereplője. Válaszcikkek*

[195] *Mozgó Képek Magazin,* 1985 januárjától jelent meg. Utolsó száma 1988 novemberében jött ki, de ezt megelőzően az augusztus–szeptemberi és az októberi szám nem jelent meg.

[196] 1985 és 1989 között Borbély Gábor volt a lap főszerkesztője.

[197] A *Népszabadság* először 1991. december végén költözött a Bécsi út 122–124.-be (erről Sátorfa címmel közölt cikket MGP), majd 2013-ban február elejétől már a VIII., Futó utca 35–37.-ben működött. 2016 októberében visszaköltöztek volna a Bécsi útra, de mivel 2016. október 8-án reggel felfüggesztették az újság nyomtatott és internetes kiadását, ez elmaradt.

[198] *Népszabadság,* 1988. december 12., 7.

pörlekedtek. Egyik éppen a Népszabadságban jelent meg, helyreigazítva tévedéseim.

Mi gerjesztett vitát?

Kifogásaim az idő tájt szokatlan élességűeknek rémlettek. Hamisnak tartottam a rendező Gorkij-értelmezését, a napi napra adott válaszát és rossznak minősítettem az előadás kivitelezését. Újraolvasom az akkor írottakat: „Az előadás végén végleg rácsukódik a sötétség a reménytelenségben megmeredő szereplőkre, csak egy ablak derengő foltja látszik, amit kívülről szivárogva világít meg egy parányi, szürkés, távoli fény." *Megvénülvén türelmesebben értem ma a rendezőt, egyetérteni viszont ma sem tudok vele. Ádám reménytelennek találta a pincesötétben élők kibontakozását. Kilátástalannak a harc folytatását. 1968 decemberét írtuk. Hasonló lelki válságot éltünk át, mint apáink a Molotov–Ribbentrop-paktum idején. Fiatalos türelmetlenségemben nem tudtam: szívejoga mindenkinek elfáradni, csak azt tudtam: a fegyverletétel árulás.*

A megjelent cikk csak az ezt követőket tartalmazta. Addig járt a futár a Blaha Lujza meg a Jászai Mari tér közt oda-vissza, hogy Aczél, aki az utolsókat tiltotta be, Szabó István („Szamóca") referense segítségével, megette a cikk elejét. Ez volt az utolsó cenzúrázott cikk. Utána a szabad sajtó következett.[199]

Följelentő még akadt volna, már nem volt kinél följelenteni.

[199] MGP rosszul emlékszik, cikkének az eleje is megjelent. A szerinte „kicenzúrázott" részben még élesebben fogalmazott, mint az itt közölt verzióban.

Egy úr a szállodahallból

– Látod a recepciónál azt az urat? – kérdezte Nemeskürty István a Karlovy Vary-i Pupp Szálló előcsarnokában.

– Azt a soványat?

– Sötétkék blézerben.

– Ki az?

– Grigorij.[200]

Elképedtem: – Még él?

Csodálkozásom illetlenségére felmentés, hogy a háború utáni első nagy szovjet filmélmények közé tartozott a Trauberggel közösen leforgatott Maxim-trilógiája (aminek harmadik részét máig sem mutatták be).[201] A szovjet hangosfilm első nagy hullámának taraja ez, a század első évtizedeinek munkásmozgalmi mozikrónikája. Gúnyos pátosza, képkompozíciója, szemlélete és plebejus jókedve rendező-nemzedékek és művek-művecskék zsákmánya lett, hogy Mario Monicelli *Elvtársak*jában[202] ismét magas szinten kamatozzon.

Joggal álmélkodtam, hogy a filmtörténeti nevezetesség saját lábán jár, szemmel láthatóan nem naftalinból kicsomagolt és fesztiválra mutogatóba utaztatott „szent szörnyeteg", hanem életerős, elegáns és finom úr, akit inkább amerikai ügyvédnek, angol külpolitikai kommentátornak nézne az ember, mint leningrádi filmrendezőnek.

[200] Grigorij Mihajlovics Kozincev.

[201] *Maxim-trilógia*, 1935–1939, Lenfilm, rendezők: Grigorij Mihajlovics Kozincev és Leonyid Zaharovics Trauberg; első rész: *És felkel a nap (Maxim ifjúsága)*, 1935; második rész: *Maxim visszatérése*, 1937, harmadik rész: *Viborgi városrész*, 1939.

[202] *Elvtársak*, francia–olasz filmdráma, 1963, rendező: Mario Monicelli, főszerepben: Marcello Mastroianni.

Kozincev & Trauberg már a némafilmkorszakban világhíres. Kamaszként, innen a második X-en (a film néma korszakában) groteszk mozidarabjaikkal *(Új Babilon, A köpeny)*[203] kísérleti stílust teremtettek, összhangban a kor színházi forrongásaival.

Fiatal, lázadó pajtásaikkal együtt avantgárd színházat nyitnak, majd megalapítják a FEKSZ-et, az Excentrikus Színészek Gyárát.[204]

Kozincev avantgardista a némakorszakban. Realista művész a két háború között. Érett szakaszában – a XX. kongresszus[205] után – összefoglaló alkotó: a *Don Quijote*, a *Hamlet* és a *Lear király* rendezője.[206]

A szálloda cukrászdájának teraszán elmondtam, nem szerettem különösebben a *Don Quijotét*. Higgadt bölcsességgel tűrte a fiatalos szemtelenséget. Nem érdekelte már különösebben a befejezett munka. Shakespeare-re terelte hamarosan a szót. A *Hamlet*re. Fagylalt, meg híg törökös kávé fölött jelenetről jelenetre elemeztük a dán trónörökös meséjét. Büszkén eldicsekedtem felfedezésemmel: a királyfi naponta az

[203] Az *Új Babilont* 1929-ben, *A köpenyt* 1926-ban mutatták be.

[204] Kozincev, Trauberg, Grigorij Krizsickij és Szergej Jutkevics 1922-ben közzétették *Excentrikus* című kiáltványukat, amelyben elvetették a hagyományos színház alapelveit. Nem sokkal ezután megalakították a FEKSZ-t (Fabrika ekszcentricseszkovo aktyora), amely színházi stúdió volt. A kiáltvány teljes szövege a *Filmkultúra* 1987. januári számában olvasható.

[205] Az SZKP 1956. február 14. és 25. között tartotta XX. kongresszusát, amelyet Nyikolaj Szergejevics Hruscsovnak a zárt ülésen elhangzott beszéde tett nevezetessé. Sztálin 1953-ban meghalt, ezt követően hatalmi harc indult meg a pártvezetésben, amiből végül Hruscsov került ki győztesen és megszerezte a pártfőtitkári posztot. A titkos beszédben bírálta a sztálini személyi kultuszt, beszélt annak következményeiről, és enyhülést hirdetett meg.

[206] Kozincev már Trauberg nélkül forgatott három filmje: *Don Quijote* (1957), *Hamlet* (1964), *Lear király* (1970).

egyetemről annak a templomnak kapuja előtt haladt el, amelyre doktor Luther kiszögezte téziseit. Cserébe megajándékozott értékes „olvasatával": Hamlet, Laertes, Rosencrantz és Guildenstern egy osztályba járt Wittenbergben. Ugyanazokat az eszméket szívták magukba. Egyforma feltételekkel indultak az életbe. Mégis hős lett az egyikből, a másikból besúgó, kémkedő spion a harmadikból, rezignált szemlélődő a negyedikből. Engem ennek a négy embernek a sorsa érdekel – mondta –, miért lettek azzá, amivé váltak, és miként történt ez? Grigorij Kozincev Lear király korára is megmaradt Hamletnek.

Kozincev pályája – írtam a filmfesztivál után újságtárcámban[207] – Brechtet idézi fel: *Az igazság megírásának öt nehézsége* című bölcs esszét. „Aki ma a hazugság és tudatlanság ellen harcol és az igazságot kívánja megírni, annak legalább öt nehézséggel kell megküzdenie. Szüksége van kellő bátorságra, hogy az igazságot megírja, jóllehet ezt úton-útfélen elnyomják; kellő okosságra, hogy azt felismerje, jóllehet léptennyomon elleplezik; kellő művészi erőre, hogy azt fegyverként alkalmazhatóvá tegye; kellő ítélőképességre, hogy kiválaszthassa azokat, akiknek kezében az hatékony lenne; kellő furfangra, hogy azt ez utóbbiaknak eljuttassa."[208]

Kozincevben megvolt mind az öt feltétel: bátor volt, okos, tehetséges, világosan döntött, klasszikus kosztümökben is legégetőbb napi kérdésekről tudott beszélni.

Lapultunk rovatvezetőmmel együtt: keresztülmegy-e a szerkesztésen Brecht plebejusan okos és szemtelen

[207] M. G. P.: Egy úr a szállodahallból, *Népszabadság*, 1973. június 7., 7.
[208] Bertolt Brecht: *Irodalomról és művészetről*, Budapest, Kossuth, 1970, 153.

igazsága. Keresztülment. Belerejtve a cikk közepébe. A megjelenés napján (1973. június 7.) Aczél György magánkívül dühöngve telefonozott a szerkesztőségbe, tiltakozva, hogy „ez a tetű" mit írt megint. De nem az igazság megírásának öt nehézségét kifogásolta, nem a cenzorok eszén túljáró katekizmus citálását. Azért dühöngött, hogy egy szovjet művészről írván blaszfém címet merészeltem adni tárcámnak: *Egy úr a szállodahallból.*

A mindig éber cenzor túlbuzgalmában rosszul figyel. A fő kérdésről eltereli figyelmét a mellékszeplő. Lecsap a szálkára, elvéti a gerendát.

Cartier-Bresson a Semmelweis utcában

Acapulco napjától akkor még létező hajam kiszőkült. Hazaérkeztem 1964 szilveszterére. Meghívásom semmi. Volt francia hajósinas barátom, aki éppen átnyergelt lószakíróvá és cirkuszkritikussá, elvitt egy egész hétig tartó szilveszteri buliba, amely a Semmelweis utca elején kezdődött és az Epreskertben végződött. Csöngetésére fehér lepedőből összetűzött angyaljelmezben göndör szőke glóriájú kisfiú nyitott ajtót. Így, a huzatban ismerkedtem össze Kenedi Jánossal. Mögüle szomszédgerjesztő roppant zaj hallatszott. (Azóta is.)

A szalonban a házikisasszony a hangversenyzongora alatt fészkelt szalonspiccesen. A mulatság elején a Bösendorfer tetejéről aláengedett mokett terítő alatt vesztette el leányságát. Többé ki sem jött a zongora alól. Nem tudni: meditált a történteken, szégyenkezett, vagy ismétlésre várt. Belém nevelt társadalmi előírással:

négykézláb bemásztam hozzá, illendően bemutatkoztam, megköszöntem a szíves vendéglátást, biztosítottam estélye sikeréről. Szónoklatom sztoikusan fogadta, nem látott már elég tisztán. Noha a zongora alját elfoglalta a gyapjas hajáról Merinóinak elnevezett lány: zeneszolgáltatás mégis volt. Vujicsics Tihamér zeneszerző, tudós népdalkutató harmóniumon négykezest játszott dr. Végh László röntgenológus, konkrét zeneszerzővel[209] (ez utóbbi minőségében sikeres tanítványának dicsekedheti Eötvös Pétert). A két koncertező zeneművész nem viselt frakkot. Felül legalábbis, a terem hősége miatt: semmit. Alul piros vászonfecske fedte illetlen részeiket. Öltözékük illett zenekari és vokális produkciójukhoz. Többnyire mozgalmi dalokból állt a műsor: a *Poljuska: Vár ránk a síkság...*, az *Amuri partizánok dala*, a *Bunkócska*, valamint Sztálin elvtárs kedves grúz népdala, a népek vezére szemében mindig érzelmes könnyeket csillogtató, kaukázusi bánatos dallamú *Szulikó*. Éjfélkor Dobi István rádiószónoklata alatt Radnóti professzor kedvencét, a *Kecsketenyésztő, rád néz az ország / Hadd szaporodjon még az ország...* kezdetű, állattenyésztésre buzdító kolhozdalt zengtük.

[209] Dr. Végh László röntgenorvos és zeneszerző a hatvanas évek underground köreinek egyik meghatározó személyisége volt. Szülei lakásán és más helyeken is informális találkozókat szervezett és kísérleti zenedarabokat mutatott be. Ezeken a *soirée*-nak nevezett összejöveteleken zenehallgatást, felolvasást, vitát, jelmezbált és más programokat is tartottak. 1951-ben, húszéves korában Végh Lászlót zsarolással beszervezték. Lásd Kürti Emese: Experimentalizmus, avantgárd és közösségi hálózatok a hatvanas években. Dr. Végh László és köre, doktori disszertáció, Budapest, ELTE, 2015, http://doktori.btk.elte.hu/phil/kurtiemese/diss.pdf, letöltve 2020. február 5.

Vujicsics erős kézzel tartotta össze a hamisan intonálókat, az alkoholos befolyásoltságtól szólózásra bátorodott alkalmi kórust. A röntgenorvos Végh doktor saját megzenésítésű Weöres Sanyika-versekkel brillírozott, különösen a *Le journal*lal: *a hettita, a hettita / különös nép a hettita / azt hiszi minden hettita / mindenkiről, hogy hettita...* A mozgalmi dalok között elhangzott az *Erika* is. A hangulat csúcsfokán közkívánatra Vujicsics sokszor bevált virtuóz magánszáma tündökölt: *Az árgyélus kismadár, nem száll minden ágra...* először tisztán intonálta Tyihomir a népdalt erős, képzett hangján, majd variációkat játszott rá elapadhatatlan: mint Mozart-menüettet, majd menetindulóként, Chopin-noktürnként, ukrán gopák ritmusaival és dalmát népi melódiaként.

A vörös lobogóba bugyolált aktú Diotima szőke húsú lány volt. Komor mosolytalansággal körbesompolyogta a zilált vendégkoszorút, mindenkinek arcába hajolt, és bizalmasan megvallotta: *Én nem tér vagyok, hanem idő!* Kiadta magából teljes filozófiai rendszerét, néhány pillanatig komolyan arcodba bámult, ellenőrizve, mekkora hatást tett eredetisége. Több mondata nem lévén, folytatta magános útját a következő férfivendégig, vele is megosztva meghökkentő titkát: *Én nem tér vagyok, hanem idő!*

A házmester a szilveszter éjszakai kapupénzekből állítólag telket vásárolt Szentendrén. Keresztülment a házibulin a teljes város. Akadtak, akiket besodort a Belvárosból a muri híre. Elmentek, visszatértek, új csoportos összeállításban. Félóránként feltünedezett a Sükösd, meg a Karinthy az Örkénnyel. Nem a Miklós, hanem a Mihály. Nem a Marci, hanem a Cini, nem az Örkény Antal, hanem papája, az István. Mind feleségestül,

akárcsak 1956. október 24-én spacíroztak a Rákóczi úton, szót fogadva Révai József vagy Horváth Márton (igaz: korábbi) tanácsának, miszerint az írók menjenek ki az életbe. Ott volt a mindig választékos megjelenésű, ősz dandy, Joe bácsi, aki a Párisi udvar fölötti ház manzárdjában Sára Sándor filmes szomszédjaként angolórákat adott a belvárosi könnyű lányoknak és nehéz fiúknak.

Időnként IBUSZ szervezte olasz turistacsoportok vonultak át a lakáson. A Halászbástyát már látták, most megszemlélték Budapest másik nevezetességét, az aprócska Halász Mihály tévéoperatőrt és lángeszű meseírót, akiben holtáig hatalmas lánggal lobogott a szesz. Keresztül-ügybuzgott Ungvári Tamás, a PEN díszvendégét, holmi angol írót kalauzolva a Royal Szállóból. Sokak szerint William Shakespeare-nek hívták, de erre nem mernék már megesküdni. Villámlátogatást tett a helyszínen Petrigalla Pál, aki a Vécsey utcában[210] a belső elhárítási szervek megelégedésére nyílt napokat tartott avantgárd zenék mikrobarázdás koncertjeivel (a hét valamely napján a megszerezhetetlen teljes Wagner-*Ring*et lejátszotta fellazítóan ismeretterjesztő lemezhangversenyén, egyetlen hallgatója Szomory

[210] Petrigalla Pál az V., Vécsey utca 3. III/8. szoba-konyhás lakásában kezdett klasszikus zenei esteket szervezni 1958-tól kezdve. Szalonjában a hatvanas években szinte mindenki megfordult, aki a magyar szellemi életben számított. A látogatók köre és a szalon profilja fokozatosan átalakult, a klasszikus zenei estek mellett elektronikus és konkrét zenei performanszokat, képzőművészeti kiállításokat, irodalmi felolvasóesteket, tematikus napokat is rendeztek. Petrigalla főleg komolyzenei, kortárs jazz-hanglemezből álló gyűjteménye nem maradt fenn: létezését, nagyságát és fontosságát egyértelműen igazolják a források, ma azonban csak elvétve lehet a nyomára bukkanni, magángyűjteményekben szétszóródott. Lásd Bódi Lóránt: Művészeti és közösségi élet Petrigalla Pál szalonjában, 1959–1970, *Új Forrás*, 2011.

Dezső unokája[211] volt); vendégei voltak antiszocialista-antirealista ifjú írók önálló felolvasással, modernista kiállításokkal. Mint kizárólagos társadalmi vetélytárs: helytelenítően szemlélte a sikert. Más különítmények is ellenőrizték a városban megmagyarázhatatlan gyorsasággal elterjedt szenzációt. Állítólag Csepelről, a munkásosztály fellegvárából is jött nagyobb csoport értelmiségi, szemügyre venni a szabadság és a szabadosság állapotát.

Henri Cartier-Bresson nem élvezett megkülönböztetett tiszteletet. Sőt, amikor egy férfihátsót vettek észre, mélyen lehajolva valaki ennivalót kutatott a már kifosztott éléskamrában, levetkőztették, két kenyér közé kötözték, és bekenték mustárral. Cartier-Bresson kevéssé józan lévén: derűvel tűrte francia fotóújságíróból magyaros szendviccsé átképezését. Egykori gondolkodásmódját felidézve: megalapozott a gyanú, hogy maga Kenedi János eszelte ki az ismert fotós mustárral ízesítését.

Az egyik lány – azóta sikeres seprűkötöző üzemet birtokol Kaliforniában – akkora mennyiséget vett magához a rendelkezésre álló pocsék italokból (lengyel Żubrówka és sebbenzinízű orosz vodka lehetett a csúcs, de a kor elérhető divat-itala a kevert volt), hogy szőnyegbe csavarva pucér testét, levitték a többnyire olaszoknak szállást adó Astoria elé, hátha magához veszi valamelyik turista.

Másnap, újévi ebéd odahaza. Csöngetnek. Tyihomir az. Bocsánatot kér a szokatlan látogatásért, feldúltan kérdi:

[211] Szomory Györgyről van szó, aki Szomory Dezső unokaöccse, az *Operaélet* című lap szerkesztője volt. *(Kenedi János szíves közlése.)*

– Fényképezett valaki tegnap este?
– Fényképezett.
– Láttad?
– Láttam.
– Ki volt az?
– Henri Cartier-Bresson.
– Hol lakik?
– A Margitszigeten, a Nagyszállóban.
– Ismered?
– Nem biztos. Éjszaka még ismertem.
– Hívjuk fel azonnal!
– Minek?
– Ébredés után rájöttem, hogy lefényképezett minket Véghgel, amint zenélünk.
– Na és?
– A hátunk mögötti falon tacepao, rajta Sztálin, a Duce, Hitler újságból kinyirbált képe, jól láthatóan. Végem van! Ha megjelenik a *Paris Match*ban, Aczél internáltat Albániába.

Telefon a szigeti szállóba. A recepciós közli: Henri Cartier-Bresson úr hajnalban elutazott.

Vujicsics vigasztalhatatlan, ott maradt ebédre.

A házibuli elhúzódott. Egy hét múlva Lakner László és a szomszédos Fóth Ernő műterméből a pótszilveszterezőket rendőrségi rohamkocsikkal szállították el.

Sem Tyihomir, sem Végh doktor úszónadrágos fényképe nem jelent meg sehol. Cartier-Bresson a világot kozmetikázatlan valójában ismerő fényképész-újságíróként nemcsak azt tudta, mit kell közölni a világgal, de azt is tudta, mit nem szabad.

Marina Vlady művelődéspolitikai stiklije

Marina Vlady (eredeti nevén Marina Catherine de Poliakoff-Baidarov) 1968. március 10-én ünnepelte harmincadik születésnapját, holott már harmincegy éves volt. Mivel éppen Jancsó Miklós *Sirokkó*jában[212] forgatott, úgy döntött, a születésnapi ünnepséget a *Népszabadság* kulturális rovatában tölti el. Hízelgő, egyben érthetetlen döntéséről Vologya Vasziljev tudósította a rovatot, a szovjet nagykövetség kulturális tanácsosa, akinek szabad bejárása volt Lukács Györgyhöz, Tőkei Ferenchez, Törőcsik Marihoz, sok értelmiségivel tartott jó magánkapcsolatot, így velünk is, nemcsak a lap kulturális rovatánál jelent meg időről időre, hanem a lakásra is feljött vendégségbe. Mindenkivel jóban volt. Szolgálatkész volt: Marina Vlady – aki valószínűleg azért vállalt szerepet a magyar filmben, hogy közelebb lehessen szerelmeséhez, a moszkvai vagányhoz, a politikailag elfeketedett színész-énekes Viszockijhoz – többször konzuli útlevéllel, Vologya gardírozásában tette meg a Budapest–Moszkva–Budapest repülőutat. Viszockijjal való moszkvai találkái idején még Robert Hossein színész-rendező felesége volt.[213]

Nagytakarítás előzte meg a francia színésznő érkezését. Bájos volt, közvetlen, felváltva társalgott oroszul, franciául és olaszul. Sütemények, szendvicsek, ital, ital, ital. A folyosón kint tolongott a fél szerkesztőség, ajtónyitáskor legalább a rovat titkárságára bekukkanthatni.

[212] *Sirokkó*, francia–magyar filmdráma, 1969, rendező: Jancsó Miklós.
[213] Marina Vlady 1959-ben vált el Hosseintől. 1963-ban ment férjhez Jean-Claude Brouillet-hoz, akitől 1966-ban vált el. 1967-ben ismerkedett meg Viszockijjal.

Vasziljev tanácsossal összeszólalkoztunk egy filmtörténeti adaton. – Fogadjunk egy üveg whiskyben – mondta. Ráálltam. Vologya felhívta Jancsó Miklóst, a rendező neki adott igazat. A hórihorgas Zsuzsa, a rovat titkárnője lement a Közértbe az italért. Később bejött Rényi Péter főszerkesztő-helyettes. Hevesen udvarolt franciául Vladynak. A hangulat tetőfokán szólt a telefon: Jancsó telefonozott, kisebb társasággal a Vár lábánál lévő Aranybárányban vacsorálnak, menjünk mindnyájan oda. A kisebb társaság elég számottevő volt, hosszú asztalnál ült Jancsó szvitje: magyarok, franciák, munkatársak, tisztelők, volt feleség, operatőr, asszisztencia, Philippe Haudiquet kritikus, Jancsó francia életrajzírója.[214] Számos whiskysüveg az asztalon. Jancsó átült egy idő után a *Népszabadság*-különítményhez. És Rényi Péterrel vitába keveredett. Rényi a *Szegénylegények*[215] óta – amikor nem engedte megjelentetni róla filmkritikámat, hanem maga esett neki teljes ideológiai fegyverzetben –, nem művészi alkotásnak fogta föl Jancsó filmjeit, hanem politikai kiáltványoknak, elbitangolt eretnekségeknek. Többéves feszültség volt közöttük. Jancsó lefegyverző emberi bájjal és nyílt szívélyességgel kezel minden embert. Rényit is hamarosan levette a lábáról. Mivel a főszerkesztő-helyettes egyedül nem ivott, felajánlotta, hazavisz minket autóján. E. Fehér Pállal az Astoria előtt kiszálltunk, megköszöntük a fuvart, s megkapaszkodtunk egy közlekedési oszlopban, mint két ittas kerámiafigura a harmincas évek

[214] Philippe Haudiquet filmkritikus és filmrendező *Panorama du cinéma hongrois* címmel (Poitiers, Centre régional de documentation pédagogique, 1971) írt könyvet, valamint közölt egy cikket a *Le Cinéma hongrois*-ban (Paris, Centre national d'art et de culture Georges-Pompidou, 1979).
[215] *Szegénylegények*, 1966, rendező: Jancsó Miklós.

divatos szobaszobrain. Részegek voltunk mindketten, de egyszerre józanodtunk ki, és egyszerre mondtuk: Micsoda marhák vagyunk! Hiszen mi egy összeesküvéshez statisztáltunk. Mindent előre kieszeltek: filmvitánkat Vologyával, Jancsó igazságtételét, Jancsó későbbi invitálását. Arról szólt az egész születésnap, hogy összebékéltessék a filmrendezőt a filmesztétával.

A persona non grata Jancsóból így csinált Vlady születésnapja a marxista filmesztétikának persona gratát.

Elolvasom *A rivaldafény árnyékában* című könyvben erről az estéről beszámoló információmat:

Adta: „Luzsnyánszki" [sic!] fn. inf.
Vette: Farkas János r. hdgy.
1969. III. 13.
Tárgy: JANCSÓ MIKLÓS és „köre"
Jelentés: Budapest, 1969. április 8.

Jancsó Miklós környékén, mint minden erősen pregnáns társadalmi rajzolatú figura vidékén természetszerűleg verődnek össze halványabb egyéniségek, akiket vonz a karakterisztikus egyéniség, az összekovácsolódott műhely-kollektíva, a gondolat és a stílus profilja. De természetszerűleg csapódnak ide karrieristák is, akik a közösség vagy mozgalom hátán igyekeznek megcsinálni a maguk kis reklámját, sütkérezni akarnak a hírnév udvartartásában és kapcsolatokat, pártfogókat igyekeznek felcsípni.

A körhöz tartozik a magyar irodalomnak és tudományos életnek az a szelete, akik az Eszmélet[216] *cí-*

[216] *Eszmélet*, negyedévente megjelenő társadalomkritikai és kulturális folyóirat; 1956 nyarán alapította Bernáth Aurél, Déry Tibor, Illyés Gyula, Kodály Zoltán és Lukács György. Két lapszám készült el, ezeket Londonban publikálták. A lap 1989-ben jelent meg újra Magyarországon.

mű alakulgató folyóirat köré csapódtak le. Ezek jószerével olyan marxista képzettségű írók, filozófusok, szociológusok, esztéták, akik 56 után ezért vagy azért nem startoltak hirtelen – többségében a harmincéves nemzedékről van szó –, de akik egy egészséges ellenzéki állapotot képviselnek. Egy részük ellenzékisége csak addig tart, amíg bekerülnek a tojásba. Tagadhatatlan, hogy néhányuk a felívelőben lévő Jancsó mellé önző megfontolásból csatlakoztak [sic!]: felismerték a lehetőséget, hogy egy ilyen, később széles nemzetközi hatósugarú irányzat propagátoraivá, magyarázóivá szegődve: saját számukra is felfutási lehetőség nyílik (pl. Bíró Yvette, Huszár Tibor stb.). Ugyanennek a rétegnek másik színképe, a rokonvonzalmú filmes kör (Kósa, Sára stb.), akik fegyvertársat, támogatót, védjegyet és vitapartnert keresnek Jancsóban. A leghígabb a karrieristaklub Jancsó körül (pl. Rózsa János vagy az asszisztensi kar: Maár, Grunwalsky stb.).

Nem elhanyagolható tömege udvartartásának a külföldi apródokból tevődik össze. László Szabó, aki kissé kikopott Godard udvartartásából, és különben is megunta az emigrációt; tehetséges színész, aki ezt az itthon vagyok, de ha akarok, elmegyek állapotot tartja a legkellemesebbnek a maga számára. Haudiquet, az Images et Son kritikusa, a francia Ábel Péter, ez a szorgalmas filmográfus, aki – a piac feltöltődöttségénél fogva – arra kényszerült, hogy a magyar film nyugat-európai szakértőjévé küzdje fel magát. Semmi vagy nagyon kevés kritikai érzéke van, lelkendező lelkesedő, aki külföldön hasznos terjesztői

A szerkesztőbizottság elnöke haláláig Tőkei Ferenc volt, első főszerkesztője Kapitány Gábor.

és hírverői munkát képes végezni, habár meglehetősen kis körben. Hasonszőrűek azok a többnyire szélsőbaloldali francia filmesek, fiatalok, akik pályakezdő nehézségekkel, ismeretlenséggel és pénztelenséggel küzdenek: számukra Jancsó barátsága, fényköre, reklámja, nemzetközi tekintélye fontos érték; de valóban tisztelők is, akik kíváncsiak munkamódszereire, gondolataira, metódusára. Megjegyzendő, hogy minden jelentős filmműhely körül kialakult eddig is egy ilyen szellemi elit, sznobokból, érdekemberekből, műértő tisztelőkből, önkéntes apródokból: csak nálunk szokatlan ez még.

Végül szólni kell az udvartartás „átmenő forgalmáról" is. Jancsó forgatása olyan finom társasági esemény – nyugat-európaiak részére is –, amit illik meglátogatni, úgy, mintha Antonioni, Fellini vagy Buñuel forgatna. A Magyarországra érkező külföldi a Mátyás-templommal együtt megnézi Jancsó forgatását is, tisztelgő látogatást tesz a művésznél.

„Luzsnyánszki"

Értékelés: A jelentés informatív értékű.

Utasítás:

1. Szerezzen információt az *Eszmélet* c. „alakuló" folyóirat céljáról, szervezőiről, tagjairól, köréről, a tagok magatartásáról, politikai platformjáról.

2. Vegyen részt a Színházművészeti Szövetség 1969. III. 31-i közgyűlésén.

Intézkedés: A jelentés 1-1 példányát javasoljuk átadni Rékásiné és Czéh elvtársaknak.

Farkas János r. hdgy.

Nytsz: 4/6-548
K: 3 pld-ban

1 pld Czéh et.
1 pld Rékási etnő.
1 pld. Táj.ti.
ÁBTL 3.1.2.
M – 37960[217]

Az összeférhetetlen Vlagyimir Viszockij

Ljubimov meghívott Moszkvába Garas Dezsővel: néznénk meg új rendezését, Puskin *Borisz Godunov*-ját.[218] Úgy javasolta: érkezzünk meg 1983. január 12-én. Aznap hazarepül Londonból. Másnap láthatnánk a Puskin-tragédiát.

Garas elkallódott munkái között, Morcsányi Gézával repültem Moszkvába a Színházművészeti Szövetség beutaltjaként. Kora reggel telefon a Ljubimov-lakásra. Ljubimovné, Koncz Kati azt mondja: Ljubimov ugyan megérkezett késő este Londonból, a *Borisz* azonban elmarad. Viszont, ha azonnal taxiba ül, odaér még a Viszockij-emlékeste főpróbájára.

[217] Fonyódi Péter 2004. december 1-jén adta nyomdába *A rivaldafény árnyékában. A „vágatlan" Luzsnyánszky dosszié* című, idézett könyv kéziratát. Ebben MGP valamennyi jelentése szerepel az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható ÁBTL-3.1.2 – M-37960 jelzetű dossziéban lévő szövegeknek megfelelően. Két helyen van csupán dátumbeli eltérés, a szövegek azonban pontosak. Ezért a továbbiakban a könyv oldalszámait adjuk meg hivatkozásként. Fonyódi: *i. m.*, 115–116.

[218] Alekszandr Szergejevics Puskin: *Borisz Godunov*, Taganka Színház, rendező: Jurij Ljubimov; 1982. december 10-én bemutatták, majd az előadást betiltották; legközelebb 1988. május 19-én tartották meg a premiert.

Gyemicsev kulturális miniszter a Plucsek bácsi Szatíra Színházában[219] már egy hónapja játszott Erdman-darabbal *(Az öngyilkos)*[220] és még néhány előadással letiltotta Puskint. Ráadásul a Viszockij-estet. A vaskalapos irányítás egyik utolsó erőpróbájaként tisztára söpörték a moszkvai színházműsort.

1983. január: két éve, hogy január 25-én részegen megfulladt[221] a Taganka[222] vezető színésze. Temetéséből tömegtüntetés lett Moszkvában.

Viszockij apja politikai tisztként szolgált a Vörös Hadseregben. Behívták egyszer a Taganka téri színház főrendezői szobájába szülői értekezletre. Ljubimov rá akarta bírni: kezeltesse alkoholista fiát. A konok tiszt hallani sem akart megtévedt gyermekéről. Elhatárolta magát politikailag a fiútól, aki ellenzéki hangokat ordított rekedt hangján birodalomszerte. Az atya megvetéssel sújtotta közös akolból elbitangolt fiát. Ljubimov dühbe gurult. Felszólította erélyesen a tékozló apát: hagyja el a szobáját! Amikor azután meghalt

[219] A Moszkvai Szatíra Színház 1924-ben alakult. Kezdetben a moszkvai polgárok mindennapi életéből kerestek témákat parodisztikus, humoros előadásaikhoz; a harmincas években vígjátékokat mutattak be. A negyvenes években csökkent a színház népszerűsége, ez azonban 1953-ban Majakovszkij-darabok bemutatásával megváltozott. 1981-ben a neve Moszkvai Akadémiai Szatíra Színházra változott. Napjainkban az egyik legnépszerűbb moszkvai színházként tartják számon.

[220] Nyikolaj Robertovics Erdman: *Az öngyilkos*, 1982, moszkvai Szatíra Színház, rendező: Valentyin Plucsek; az előadást betiltották.

[221] Vlagyimir Szemjonovics Viszockij halálát alkoholizmusa és morfinizmusa következtében infarktus okozta.

[222] Jurij Ljubimov a hruscsovi enyhülés után 1963-ban alapította meg a Taganka Színházat Moszkvában, a Taganka téren. A nyitó előadás Brecht *Szecsuáni jóembere* volt (1964. április 23.). A hatvanas-hetvenes években a színház a művészi-szellemi ellenállás egyik központjának számított. A nyolcvanas évek elején több bemutatóját betiltották.

Viszockij, apja kijelentette: Úgy látszik, Vologya tényleg tehetséges volt. Nem tízezrek gyásza késztette megváltoztatni nézetét, hanem az a – számára felfogható – tény, hogy a táncdalénekes Kobzon méltatta fiát. Ez olyan volt, mintha Latinovitsot Korda György búcsúztatta volna.

Halálára színháza emlékműsort készített.[223] Eljátszották néhányszor, majd a hatóság eltakarította a színről.

Ama januári hideg hétköznapon megtarthatták még a főpróbát a fölújított emlékestből. Jelen lehettek a színház dolgozói. Csakis ők. (Nyilvános előadására csakis Ljubimov emigrációból való visszatérte után[224] kerülhetett sor.)

A betiltott estről beszámoltam az *Élet és Irodalom*ban (1983. február 4.).[225] Nem mintha annyira bátor lettem volna, hogy dacoljak az emlékest-embargóval. Az *ÉS* szerkesztőségét se véltem bátornak. Nem közöltem velük a tiltást. Fölösleges mindig jólértesültnek lenni. Mivel azonban az MTI moszkvai tudósítója leadta a hírt, hogy megtartották a Viszockij-est bemutatóját, nem volt akadálya a cikk megjelentetésének. Íme:

Különös bemutatót tartott Moszkvában a Taganka téri színház. Az előadás dalainak szerzője és főszereplője egy halott: Vlagyimir Viszockij. Két éve

[223] Viszockij 1981-ben halt meg. Ljubimov *Vlagyimir Viszockij* címmel rendezett emlékestet (kétszer adták elő: 1981. július 25.; 1988. május 12.).
[224] 1983-ban Ljubimov elhagyta Oroszországot, 1984-ben megfosztották állampolgárságától a *Times* brit napilapnak adott, a szovjet kultúrpolitikát bíráló interjúja miatt. 1989-ben kapta vissza orosz állampolgárságát, 1997-ben hazatelepült. 1999-től magyar állampolgár is volt. Emigrációja idején számos országban rendezett.
[225] Molnár Gál Péter: Viszockij, *Élet és Irodalom*, 1983. február 4., 12.

halt meg a Taganka vezető hőse, a nevezetes hőbörgő Hamlet, a dinamikus Galilei, a kötekedő vagány és költő, népénekes és korhely, egy feketepulóveres, dühös nemzedék színészi megtestesítője, szerelmi csapodár, botrányhős és fejjel falnak futó önpusztító, Marina Vlady férje és hazafi: Vlagyimir Viszockij. Emlékének nem díszalbummal, nem múzeummal adóznak pályatársai, hanem színházi művel.

Nem a színház új épületében játsszák az emlékestet, hanem abban a lekopott, régi teremben, hajdani külvárosi moziban és léha színdarabok játszási helyén, ahol a színház húsz esztendeje megvetette a lábát, és ahol Viszockij nevezetes színésszé lett. Nevezetes botrányzajos életével, ez Latinovitscsal tette összehasonlíthatóvá, és nevezetessé halálában, ez Huszárik Zoltánéval vágott egybe.

A díszlet a levegőben lóg. Fehér lepel takar valami fölfüggesztett szerkezetet. Lehet koporsó, szemfedéllel. Vélhetjük terített asztalnak, mellette borongós és vad italozás csapható. Színre jönnek élő pályatársai, a színház vezető színészei. Levonják a leplet: a levegőben ferdén felfüggesztve száz darab számozott nézőtéri szék. A tagankai mozi régi ülőhelyei. Ezek előtt aratta első sikereit a fiatal Viszockij.

Dalok, darabrészletek hangzanak el. Egy részük hangbejátszásként az elhunyt érdes hangján, erőszakos és erőfeszítéses előadói modorában. Hangszórókból hallhatjuk a Viszockij-írta dalokat Viszockij előadásában. És látjuk a színészek reagálásait a dalokra. Megrendültségüket nem tettetik. Nem könnyeznek rá szeretetükre. Két év telt el a megdöbbentő – mert hirtelen – haláleset óta. Már nem friss a gyász. A színészek tekintetén szeretet és megbecsülés látszik;

önmaguk féltése és a közös ügy iránti odaadás, művész-bajtársuk elvesztése fölötti megrendülés.

Nem keserves siratás az emlékműsor. Inkább: művészi mise. Nem a sebek öngerjesztett fölfakasztása: áldozatbemutatás. Tisztelgés a halott emlékének a még élők okulására. Puskin mintha a korhely-színész halálát követő megdicsőülésről beszélne a Ljubimovnál éppen bemutatásra váró Borisz Godunovban:

Élő hatalmunk gyűlöli a csürhe,
Szeretni nem tud csak halottakat.

Ismerős itthonról ez a szellemi kannibalizmus. Halottevők vagyunk valamennyien. Jobban szeretünk egy kényünknek engedő halottat egy kényelmetlen élőnél.

Megjelenik a színpadi misében Viszockij garázdasága is. Ljubimovék nem retusálják le az emlékképről a pálinkáspoharak és borosflaskák fölvételét. A kegyes emlékezés nem mossa aranyló szentképpé a valóságot. Esendő emberiségében is gyönyörűséget, ráismerést szerző Kean-szerű színész rekviemjét mutatják be pátosz és gúny között csapongva. Amikor a Hamlet jeleneteit idézik föl az egykori előadás szereplői, várom, hogy belépjen már a huligán-Hamlet, a pulóveres királyfi rekedt torokhangjaival és lehűthetetlen izgágaságával. Hangját halljuk csupán. És visszhangját a többi színésztől, akik megsokszorozzák mindazt, amit ő egyedül hangoztatott.

Van-e színészi halhatatlanság?

Tovább él-e a színész hatása halála után is?

Nem a rögzítő-eszközök őrzik hatását, hanem az emberi emlékezet. A színész beépül kortársai indulatába, szervezetébe, magatartásába, erkölcsi fölfogásába.

Látjuk tehát a hatást, amit Viszockij maga mögött hagyott.

Megjelenik maga Viszockij is. Nem csupán szellemalakban. Hanem bábformában. Mozgatható bábkarikatúraként ül csibészes, lapos sapkájában gitárjával színésztársai között. A kiürült széksorok egyikében ül Ljubimov karikatúrája is, amint bábfiguraként dühöng, álmélkodik, elérzékenyül, rendez. Apa és művészeti kényúr, tanár és tanuló egy személyben.

Gyengéd és frivol este ez. Az életnek gyászolnak, nem a halálnak. Nem kenetesek. Az igazságot keresik. A gyász nem mentesít a tisztánlátás alól. Nem licitálni kell a szeretetet. Nem bizonykodni kell tisztaságról, tisztességről. A gyász a mérlegelés és a megméretés ideje. A halálból csak az életre hárulhat tanulság.

Eddig a cikk.

Azóta műsoron van a gyászeste. Azóta mozik játszszák betiltott filmjeit. Azóta posztumusz kitüntetést kapott... nem lelkifurdalásból, politikai ügyeskedésből. Azóta szervezik már múzeumát. 1984-ben elkobozták az emlékmúzeumra összegyűlt 12 ezer rubelt, átadták az Állami Központi Irodalmi és Művészeti Archívumnak, végül a Minisztertanács döntött: kormányrendelet határozta meg a Viszockij-múzeum létrehozását.[226]

Azóta?

Csak addig...!

[226] A Moszkvában működő múzeum hosszú előkészületek után 1992-ben nyílt meg, neve Centr-Muzej Vlagyimira Viszockovo.

Hamlet-kaland

Amikor a Tagankát meghívták a belgrádi színházi fesztiválra, a BITEF-re, eljátszani a *Csendesek a hajnalok*, a *Tíz nap...* meg a *Hamlet* előadását,[227] a felsőbbség váratlanul úgy döntött: *Hamlet* nem utazhat Belgrádba! Miért? Mivel a szereplők között tizenhat (16) zsidó színész van. Sőt: a címszerepet játszó Viszockij apja is a gyanús felekezethez tartozik.

Fölrendelte magához Ljubimovot Popov, a kulturális ügyek miniszterhelyettese. Közölte a döntést: a *Hamlet* nem utazik. Otthon marad. A művelődésügyi férfiú méltóságteljesen kijelentette: úgy határoztak, ők is kimennek Belgrádba dicsőséget szerezni az országnak.

Ljubimovot sértette az önkényes döntés. Mégsem ez háborította föl. Attól félt: a *Hamlet* nélkül nem nyerik el a fesztivál első díját. Nem hiúságát sértette volna. Úgy gondolta: további munkájukat veszélyezteti, ha külföldön sem kell a feketefehérnekű színház. A főrendező hát ellenszegült a miniszterhelyettesnek. Közölte: a *Hamlet* nélkül nem utaznak. Ha a felsőbb határozat odahaza marasztalja a zsidó színészeket, ezennel átosztja a szerepeket.

Ön – mutatott Ljubimov a miniszterhelyettesre –, ön játssza majd Poloniust, és Gyemicsev elvtárs (a miniszter) alakítja az Első Sírásót. Sorra kiosztotta a többi, bevagonírozástól megóvott színész elárvult szerepét.

Haragosan visszament próbálni. Fél óra múltán telefonüzenet: kocsit küldenek érte a minisztériumból,

[227] Borisz Vasziljev: *Csendesek a hajnalok*, bemutató: 1971. január 6.; John Reed: *Tíz nap, amely megrengette a világot*, Taganka, bemutató: 1965. április 2.; Shakespeare: *Hamlet*, bemutató: 1971. november 29. Mindhárom előadást Ljubimov rendezte.

beszélni kívánnak vele. Ljubimov visszaüzent: most nem mehet; dolgozik. Végül mégis megjelent raportra. Popov értesíti az új határozatról: Utazhatnak a zsidók, és maga!

Megmakacsolta magát a rendező. Látta: nyerésben van. Odavágta: a miniszterhelyettes a korábbi megbeszéléseken többször megsértette. Követeli: foglalják írásba a teendőket: korábban nemzetközi szimpozionra meghívták Párizsba; tárgy: a művész helyzete a totalitárius rendszerben. Mivel személyre szóló a meghívás: elutazik, és fölszólal. Onnan utazik majd Belgrádba. Fogadja társulatát, amelynek nem kinevezett funkcionárius lesz a művészeti vezetője, sem a színház igazgatója – Dupak –, hanem ő, a főrendező. További föltételei: mivel a magyarok meghívták többször is vendégjátékra a Tagankát, de sosem fogadhatták el a meghívást: fonák helyzet lenne, ha Belgrádba menet s jövet átutazva Magyarországon nem tennének eleget az ismétlődő meghívásoknak. Tehát: Belgrád után föllépnek Budapesten. Így is lett.[228]

Fejjel a falnak

García Lorca szerint a színház megmutatja egy nemzet morálját. García Lorca azonban a drámaköltő megjelenítéséről beszél, miként Schiller is azonosítja a színházat a drámaíróval, belőle következteti ki a színház morális jelentőségét.

[228] Shakespeare: *Hamlet*, a Taganka Színház vendégjátéka, 1976. október 10–11., Fővárosi Operettszínház, a Budapesti Művészeti Hetek keretében.

Valamely nemzet morális közállapotainak összegzése azonban nem a színház, nem a színész dolga, hanem: *maga a színész* a gyűjtőedénye társadalmi magatartásoknak, kapcsolatrendszereknek.

Ljubimov *Hamlet*jében jó néhány újítás akadt. Viszockij Hamletje új volt. Ljubimov értékelt, Viszockij maga látszott értéknek. Ljubimov vitázott a *Hamlet*tel, a *Hamlet*-fölfogásokkal. Viszockij perelt a társadalommal. Kísérletet sem tett Lord Hamlet eljátszására. Pillanatig sem látszott dán királyfinak: személyében egy moszkvai vagány robbant a színre.

Hamlet tépelődik. Viszockijtól távol állt minden megfontolás. Túl volt már a fontolgatáson. Az eredményt dühöngte el. Hamlet egy szellem szavára indul betölteni végzetét. Viszockij fölött is kísértetek intő ujja mutatta az irányt. Hamletnek megölték apját. Viszockij is apátlan árvának látszott. Kérdéses: kit tekinthettünk megölt szellemi apjának? Lenint? Sztálint? Hruscsovot? Trockijt? Zinovjevet? Ki az, akinek sírját a szín elején álló földhányás jelezte?

Hamlet uralkodásra termett. Viszockij lázadásra. Hamlet körülményesen latolgatja az élet tényeit. Viszockij fejjel rontott a falnak, a szó legszorosabb értelmében. (Más kérdés, hogy ebben irónia rejlett: az elébe meredő fal puha anyagként libegett.)

Hamlet, a trónörökös nemes értelmiségi, Luther Wittenbergjéből kitanultan érkezett haza. Viszockij fekete pulóveresen hörgött a földre kuporodva. Rekedt harag fröcskölt belőle. Tehetetlen dühvel szaggatta maga körül a láthatatlan istrángokat. Magát reszelősre ordító, dühében csapkodó, földön fetrengő Hamletjétől elvettek minden döntési, cselekvési lehetőséget. Csapkodhatott csak. Kocsmabűzű, bagószagú, másnapos dán

volt. Nem apja legyilkolásáért állt bosszút a bitorlón. A sok megkötözött helyett állt bosszút mindenen. Ellenségesen fordult a magát rendjén valónak föltüntető világ felé. Bosszút állt társain, katonákon, civileken, udvaroncokon és családján. Bosszút állt a *Hamlet*en is. Elsősorban azonban önmaga ellen fordult tehetetlenségében.

Egy eldologiasodott világban kénytelenségből nem Hamlet a *Hamlet* főszereplője, hanem egy függöny. Függöny, dán királyfi.

Jeszenyin *Pugacsov*jában[229] sem a népvezér látszott főszereplőnek, hanem a nézőtérre tartó lejtő: azon gurult végig a nehézkedési erőnek engedve egy farönk és egy rabságot jelképező vasiánc. Előbbi dübörögve. Utóbbi fülsértően csörömpölve. Az előtérbe tóduló kellékekhez hasonlóan derékig pucérra vetkezetten, tárgyszerűen zuhant végig, csúszott cipőnk orráig Viszockij Pugacsov szerepében. A félmeztelen vezér alig különbözött félmeztelen társaitól. Rabmunkára fogott, elítélt tömeg. Haragos ordítással lázadtak a láthatatlan cárnő hatalma ellen.

Egy interjúban Ljubimov utóbb megtagadta előadását.[230] Leszámolt önkritikusan a csúszdává kiképzett színpadi lejtővel. Nem igazságos azonban a rendezővel és előadásával, ha elhallgatjuk, hogy a színházi irodák

[229] Jeszenyin: *Pugacsov*, Taganka, bemutató: 1967. november 17.

[230] Az előadás díszlettervezőjének, Jurij Vasziljevnek az elképzelése igen eltért Ljubimovétól. A rendező barátai a díszlettervező mellé álltak, mondván az ő látványvilága sokkal dinamikusabb, érdekesebb. A közönség is szerette az előadást, és Jeszenyin két lánya is elégedett volt vele. A kritikusok és a barátok egy része azonban sok vitatható momentumot találtak a produkcióban, amelyet egyre ritkábban tűztek műsorra. Jurij Ljubimov: *80 let v mirovom szcsenyiszeszkom iszkussztve*, Tri Kvadrata, 2014, 90–95. (A könyv Ljubimov 80. születésnapjára készült.)

hátterében ólálkodó Nyikolaj Erdman közjátékokat írt Jeszenyin fél évszázados költői játékához. A közjátékokat azonban megcenzúrázták. Sosem kerültek nézők elé. (Csak mellékesen: a sokszorosan betiltott, száműzött, bebörtönzött Erdman és a fiatal színész, Ljubimov, a háború alatt az NKVD belügyi színházában barátkoztak össze.[231])

A *Pugacsov*on átok ült továbbra is. Mejerhold Forradalmi Színháza[232] *1923–1924-es évadjának műsortervében* szerepelt a dráma. Bemutatását nem engedélyezték. Csak akkor rendezhette meg az új igazgató, amikor Mejerholdot már eltávolították a színháztól. A színháztörténeti zátonyra futtatáshoz csatlakozik egy régi moszkvai pletyka: Mejerhold felesége, a nagy színésznő, Zinaida Reich korábban Jeszenyin felesége volt, majd a rendező elszerette tőle. Amikor Mejerholdot letartóztatták, Zinaida Reichet nem csukták le: saját lakásán mészárolták le.

[231] Nyikolaj Robertovics Erdman 1924-ben adta oda *Mandátum* című darabját Mejerholdnak, majd 1928-ban írt művét, *Az öngyilkost*. A rendező ez utóbbit szerette volna bemutatni, de a cenzúra nem engedélyezte. Később a Vahtangov Színház is megpróbálta színre vinni a hányatott sorsú darabot, de a cenzúra ekkor is közbelépett. Sztanyiszlavszkij Sztálinnak írt levelében kért engedélyt, hogy *Az öngyilkost* megrendezhesse. A hozzájárulást ugyan megkapta, a premier előestéjén azonban a pártbizottság ezt visszavonta. Erdman színpadi karrierje ekkor zátonyra futott. Letartóztatták, Szibériába száműzték. A háború után visszavonultan élt mindaddig, amíg 1964-ben Ljubimov meghívta, hogy csatlakozzon a Taganka Színházhoz.

[232] Vszevolod Mejerhold 1923-ban hozta létre a Forradalmi Színházat, amely 1924-től már Mejerhold Színház néven működött. Mejerhold Sztanyiszlavszkijtól eltérő rendezői és színészvezetési koncepciót dolgozott ki: a pszichológiai realizmus helyett a színészi munka, az alkotás alapjának a biomechanikát tartja. Elméletének kidolgozásában jelentősen hatott rá a japán tánc, a commedia dell'arte és a svájci zeneszerző, Émile Jacques-Dalcroze módszere.

Hamletet összekötötte Pugacsovval Viszockij temperamentuma. Ez nem Hamlet temperamentuma, sem a lázadók vezéréé: a színész dinamizmusa, harapós kedvű, nyílt színi őrjöngése, dührohamai, rekedt torokhangjai és űzöttsége a fő közlendő, nem pedig a szerep alázatos előgombolása.

Találkozhattunk ezzel a temperamentummal a Tagankán, amikor Viszockij Brecht *Galilei*jét Nyikita Szergejevics Hruscsovként játszotta el. A zömök, kurtára nyírt hajú berlini színész Ekkehard Schallra emlékeztetett – nem a Galileit játszó Schallra, abban rettenetes volt Brecht veje –, amint a színészi artistaszerűségnek, a határtalanná tágított kifejezési eszközöknek, a kínai operadráma könnyed testi bravúrjainak sorozatát gyöngyözte színpadra. Viszockij macskaléptű olasz tudósa pravoszláv szerzetesnek látszott. Fejen állva kezdte el a darabot: a diákos tótágassal megérzékítve Galilei önmagával törődésének a tudományos föladat szolgálatába állítását. A svédtornázó reneszánsz tudós állóképességét javítja, sportol, nehogy az esendő test gyöngesége miatt ne végezhesse be munkáját.

Viszockij dührohamai a hűvös Brechtben tajtékot hánytak. A szenátusnak bemutatván látcsövét, előadói pulpitus mögött állva tartott tudományos beszámolót. Értetlenségbe ütközvén lerántotta lábáról cipőjét, annak talpával verte nyomatékosan a pult fedelét. Alig valamivel Hruscsov leváltása után történt ez a pimasz utalás a nyugdíjba takarított főtitkár nevezetes, New York-i tombolására.[233] Az illetlen incidens

[233] 1960-ban az ENSZ közgyűlésén Hruscsov beszéde közben dühében a cipőjével verte a szónoki emelvényt. A kiváltó ok az volt, hogy a Fülöp-szigetek küldöttje a gyarmati népek felszabadításáról beszélve bírálta a Szovjetuniót.

meghökkentette az ENSZ-küldötteket, de örömmel töltötte el a főtitkár robbanékonysága a tömegkommunikációsokat, és az amerikai publikum is imádta pantomimbetétjéért, még ha utóbb a fényképfölvételek és filmdokumentumok elemzésekor kiderült is, hogy látható a földön Hruscsov mindkét, cipőbe bújt lába. Tartalékban tartott tehát még fél pár cipőt, kiszámítva előre, mikor lesz képtelen uralkodni magán.

Az ENSZ-beli tréfa színre idézése pimasz színházi csíny volt. Viszockij és a Taganka megsértette a bevett politikai szokást: aki nincs már tisztében – az nincs is. Akit leváltottak – meghalt. Botrány idézni. Kihívó pimaszság emlékeztetni rá. Viszockij és a színháza más erkölcsi szabályok szerint élt, mint elvárható lett volna. Persze, nem felejtették el Hruscsovnak manézsbéli, értelmiségellenes dührohamát, amely annyi művész-tisztáldozattal járt.[234] Mégis tisztelegtek kezdeményező szerepe és mássága előtt. Tisztelegtek akkor, amikor már bűn volt tisztelegni.

Valamiben ugyanis a színésznek szükséges hinnie. Ha nem akad más kézre: legalább az *ellenkezőjében.*

Sorra haladva az időben visszafelé – halálától az első színházi ismeretségig – eljutottam Viszockij második tagankai szerepéhez (az elsőt *A szecsuáni jóember*

[234] Vlagyimir Boriszovics Jankilevszkij képzőművész 1962-ben több társával együtt részt vett a „Manyezs" képzőművészeti kiállításán. A tárlatot december 1-jén Hruscsov is meglátogatta. A képek láttán Mihail Szuszlov, a párt főideológusa és fanatikus cenzora becsmérlő megjegyzéseket tett, mire Hruscsov hisztériás dührohamot kapott, és üvöltve mázolmányoknak nevezte Jankilevszkijnek és társainak műveit. Ezután a művészek sokáig nem kaptak kiállítási lehetőséget. Lásd http://www.ujmuveszet.hu/2019/11/maszkok/, letöltve 2020. február 4.

vizsgaelőadásában[235] adta Vang vízárusként). Kerenszkijt játszotta a John Reed sokáig indexen lévő riportkönyvéből[236] készített színházi cirkuszban, politikai revüben. A nyurga fiúk között Viszockij volt a legalacsonyabb. Puha bőrcsizmásan, buggyos katonai bricseszben, gumiasztal-akrobata fürgeségével közlekedett. Csupán lábujjai érintették a földet. Röpült a színpadon. Időnként fölesett a díszletre. Nem ugrott: fölfelé zuhant. Megkapaszkodott, levegőben lógva rikácsolta szatirikus szövegeit. Ljubimov visszakanyarította a szocialista realizmusnak a polgári szalondrámából és tételdrámából (mint példaképekből eredő) prózaiságát a népi színjátszás énekes-táncos összművészetiségéhez. Viszockij ekkor kapott gitárt kezébe nyilvánosság előtt. Pattogó strófákat dalolt a közjátékokban. Vidám volt. Majd szétvetette a fiatalos jókedv. Még nem a gyötrött arcú, magából gyötrődve dalokat előkínzó népénekes csalódásoktól, megalázó sértésektől alkoholmart arcát hordta. Derűs, egészséges, sokoldalúan kiképzett fiatal színész, egyike az ifjú honfoglalóknak, akik új időknek új dalaival megvethették lábukat a régi börtön tőszomszédságában, a lepusztult, hajdani, külvárosi moziban.

Derülátó erő áradt a torzképszerűen ábrázolt plakátszínházi bábfigurájából. Idővel ereje bekormozódott. Indulatossá mérgeződött. Ereje gyilkos dühvé vált. Jó:

[235] Ljubimov, aki eleinte színészként volt a Vahtangov Színház tagja, 1959-ben debütált rendezőként; 1963-ban megrendezte a színházban működő stúdió növendékeivel *A szecsuáni jóembert*. Elképzelhető, hogy Viszockij, aki ugyan a Moszkvai Művész Színház (MHAT) növendéke volt, de helyét kereste a moszkvai színházi életben, benne volt ebben az előadásban.

[236] *Tíz nap, amely megrengette a világot*, John Silas Reed könyve (*Ten Days that Shook the World*, New York, Boni and Liveright, 1919).

öngyilkos dühvé. Az elegáns szatíra gyűlölködő gúnyba fordult. Lefoszlott róla a könnyed színész szerepe. Egyre görcsösebbnek mutatkozott. Mind mélyebbről horkant föl. És mind ellenségesebben méregette a világot, mivel az ellenségesnek mutatkozott minden fiatalos derűvel, erővel, tehetséggel szemben.

Viszockij torzképpé vált. Kínlódó, a kibírhatatlan világ ellenségességét földolgozni képtelen ember kiforgatott képmása lett belőle.

Mondták duhajnak. Szenvedtek összeférhetetlenségétől. Randalírozott, bántott, sértegetett, hogy ki ne essen a tréningből: képes legyen folyamatosan sértő maradni.

A kor adta kezébe a vodkásüveget.

Az erős, szabad fiatal színészből Moszkva Therszitésze[237] lett. Gúnyos. Bántó. Fölsebzett és fölsebző.

Ez lett Viszockij színészi közlendője a sértő világról.

Radzinszkij: Filmet forgatunk

Korán reggel telefonoz Honthy Hanna: – Gyere át, kapsz tízórait. Olvass el nekem egy színdarabot. – Az agg primadonna várában fogad. Odaadja Edvard Radzinszkij Moszkvában látott színdarabjának példányát. Az akkoriban még fiatal, nyugatiasan nyalkán öltözködő, szabad gondolkodású fiatal író színműve a Komszomol Színházban[238] zsúfolt házakkal ment. A falak

[237] Homérosz szerint Therszitész a legrútabb és a leghitványabb az akháj harcosok között a trójai háborúban. Nem elég, hogy termete torz volt, a gyűléseken mocskolódva szidta és gúnyolta a vezéreket.

[238] Edvard Radzinszkij több színművét bemutatta a Komszomol (Lenkom) Színház. A szövegben feltehetően a Vígszínházban Sulyok Mária

mentén is szorongtak lelkes nézők. Az egyszerű életképek alól kihallottak számukra fontos üzeneteket. Lázasan reagáltak többszörös áttételű köznapi igazságaira. Deheroizált mindennapjaik tükre volt a moszkvai színpad.

A darab Budapesten nem érződött izgalmasnak. Honthynak a bábuska szerepét kínálták föl. Befejezve a gyorsolvasást, tízóraihoz ültünk. Meséltem a moszkvai sikerről. Honthy sürgetett: eljátsszam, vagy viszszaadjam? Ebédre jön Horvai István és Lenkei Lajos. Választ várnak.

– Szerintem ne játssza el. A szerep jó. Hatásos, érzelmes. De csak azért hívták vendégszerepelni, hogy a nevével elsózzák a szovjet árut. Mondja, hogy olyan rég nem játszott prózát a Vígszínházban, hogy ez nem alkalmas szerep prózai come backhez. Keressenek magához illő feladatot.

Délután Honthy újra csönget: – Most mentek el. Csodálkoztak, milyen okos vagyok – kacérkodik iróniával.

A szerepet Sulyok Mária eljátszotta. Tagja lévén a színháznak, nem állt módjában válogatni a szerepek között.

Honthy visszalépését Latinovits súlyos vonzerejével kívánták ellensúlyozni. És hogy végképp nem a darab eredeti szándékát vették célba az előadással, csupán a felettes szervek szorgalmazta szovjet előadás teljesítésével kívántak adminisztratív jópontot szerezni: az előadásban egy emelvényre állított popzenekar bekocsizott, majd kisiklott a színpadról. Vagyis megtömték mazsolával a keletlen és kelletlen kalácsot. Latinovitsot taszította a fakón megírt szerep.

főszereplésével bemutatott, *Filmet forgatunk* című darabról van szó Horvai István rendezésében (bemutató: 1966. május 18.).

A TV2 *Naplója* és a *Reggel* birtokába került a Luzsnyánszky Róbert fedőnevű informátor 1966. május 20-i[239] jelentése:

A Latinovits-ügy úgy kezdődött, hogy a színész visszaütött, vagyis megsértődve visszaadta szerepét. Mégpedig nem a játékszabályok betartásával utasította el a szerepet, vagyis nem a darab elolvasása után, a próbák megkezdése előtt, négyszemközt az igazgatójával, hanem kétheti próba után nyílt színen, amikor már összeveszett a darab rendezőjével. Mindez magyarázható, ha nem is mentegethető Latinovits alkatával, és azzal a türelmetlenséggel, amivel viseltetik munka közben, mindennel és mindenkivel, ami és aki akadályozza munkájában. [...] Ezért a szerepvisszaadásért mindenhol a világban, minden időben fegyelmit kapott volna. Más kérdés, hogy ő a fegyelmi tárgyalást eleve úgy irányította, hogy ő maga kérje a szerződés felbontását, amit annál könnyebb szívvel fogadtak el, mert előre bebiztosították a színházat és a szerepkört, Darvas Iván szerződtetésével. (Semmi kétséget nem hagy, hogy Darvas Ivánt már eleve Latinovits sakkban tartása végett vették oda a Vígszínházhoz. Ennek a felmondásnak egyesek valamiféle politikai tüntetésízt igyekeztek adni, jóllehet csak színházi hisztériáról van szó. Miután Latinovits úgy adta vissza a szerepet, hogy földhöz vágta a darab példányát, ebben szovjetellenes demonstrációt véltek a színház vezetői. Latinovits a fegyelmi tárgyaláson – ismét csak állítólag – azt mondta, hogy éppen ellenkezőleg, egy szovjetellenes gesztustól akarta megóvni a színházat, mivel ennek a darabnak az eljátszása a benne lévő kitételek miatt rossz fényt vet a szovjet emberekre és az ottani életre. (Radzinszkij darabjáról van szó, nem tudom, mire célzott evvel.) Ezek után szerződés nélkül maradván, a Thália Színház akarta szerződtetni. Mivel azonban eddig is veszett hírét költötték, ez az új botrány közbelépésre indította a minisztériumot, és jelenleg úgy fest a helyzet, hogy Latinovits vidékre fog szerződni egy évre. Luzsnyánszky[240]

Ez az egyetlen jelentés, amit jelentéseknek, jelentgetésnek, Latinovits megfigyelésének neveztek. Hozzáteendő: a jelentés kelte 1966. május 20. Május 16-án, négy nappal korábban a színház igazgatósága értesítette a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főigazgatóságát arról, hogy Latinovits nem kívánja korábban felajánlott színházi szerződését megkötni. Írtam a frissen elbocsátott színészről.[241]

Az MSZMP Központi Bizottsága napilapjánál több lehetőség volt igazat írni, mint más lapoknál.

Annyit hozzátennék: halála előtt életrevalóbb értékén mérni a színész művészetét, mint halála után felnagyítani. Élő ember érdekeiért érdemesebb harcolni, mint emlékének szolgálásáért. Mellé állni akkor kell, ha szüksége van rá. Nem, amikor utókori fényéből ránk is hullhat egy sugaracska.

[239] A jelentés dátuma helyesen: 1966. május 25.

[240] Fonyódi: *i. m.*, 67–68.

[241] M. G. P.: A Tóték őrnagya, *Tükör*, 1967. március 21., 18–19.

A Kapu Könyvek kalózkiadásában megjelentek belügyi anyagaim. Ezzel szívességet téve. Kölcsönkönyvtári alapon kivette a Corvina együttes dobosából[242] lett tudományos kutató az iratokat, amikhez azóta sem jutok hozzá. Bizonyos kétségeket ébreszt bennem az ügykezelés. Mikor, kinek milyen anyaga bukkan elő, és miért akkor, és miért az. Ha nem csalódom: megjelenése előtt többen hozzáfértek az anyaghoz. 2001 júniusában a *Kritiká*ban megjelent Markó György közreadásában a Madách Színház moszkvai és olaszországi vendégszerepléséről írt jelentésem.[243] Markónak tudnia kellett, ki a fedőnév mögötti szerző. Tudtommal Gyurkó László kezén is átment úgynevezett munkadoszsziém. Visszaadta mint hasznosíthatatlant. Meseszerűnek rémlik, hogy Frenreisz Károly a saját anyagait kevesellve borravalóként megkapta az én anyagomat. A fivérek nagy színészi átéléssel azt mondták a televízióban, hogy én *jelentgettem* a féltestvérükről. Ez gyakorító ige a magyarban. Legalább két jelentést föltételez. Frenreiszék nem tapadtak makacsul a valósághoz, hiszen nem volt kezükben több egynél, amiről tudhatták, hogy nem denunciálás, hanem védelem. Olvasható Fonyódi Péter szerkesztésének 67–68. oldalán.

[242] Fonyódi Péter 1969-ben csatlakozott az (eleinte Rangers néven ismert) együtteshez, amely 1966 és 1978 között állt fenn.

[243] Markó György: Moszkva, Firenze, Bologna, Torino. Ügynökjelentések a Madách Színház 1966. évi külföldi vendégszerepléseiről, *Kritika*, 2001/6, 12–14; vö. Fonyódi: *i. m.*, a Madách Színház szovjetunióbeli útjáról (1966. június 15.), 69–72; a Madách Színház olaszországi útjáról (1966. november 26.), 80–82.

Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operája három felvonásból áll. Szegeden ezzel nyitják rendszerint a szabadtéri játékokat. Nekem öt év alatt sikerült végignéznem. Első évadban az első felvonás után megelégeltük Ronyeczcel. Elmentünk a sétatér melletti moziba. Valami szovjet filmet játszottak. *Elfelejtett ősök árnyai* című hucul szerelmi legendát.[244] Ketten csupán a nézőtéren. És megismerkedtünk a filmtörténet egyedülálló lángelméjével: ukrán filmstúdióban forgató, Grúziában született örmény rendezővel. Szárkisz Paradzsnian, szovjetesített nevén Szergej Paradzsanov. Apja (így regélte) nyalka ulánustiszt volt. A mai Rusztaveli Színház helyén működött Örmény Udvari Színházban szépségversenyt nyert. Sevcsenko és Dovzsenko növendéke a GIK-en, a moszkvai filmfőiskolán.[245] Dovzsenko Ukrajnába küldi a tbiliszi örmény fiút. Letelepedik. Etnográfiai filmeket készít. Megnősül. Hamarosan letartóztatják „ukrán nacionalizmus" vádjával. Csak 1951-ben fejezheti be diplomafilmjét, ami kétórás színes filmmé bővül Moldvában: *Andries* (1954). Néprajzi filmjei: a mindmáig láthatatlan *Dumka, Aranykezek, Natalja Uzsvij* (mindhárom 1957-ben készült), a kolhozvígjáték *Az első legény* (1958), a háborús *Ukrán rapszódia* (1961), egy donyeci bányászváros szocialista építéséről az *Egy virágszál a kövön* (1962), a Kárpátok hegyeiben élő hucul paraszttörzs néprajzi

[244] *Elfelejtett ősök árnyai*, szovjet filmdráma, 1964, rendező: Szergej Paradzsanov.

[245] VGIK: Össz-szövetségi Állami Filmfőiskola (Vszerosszijszkij goszudarsztvennüj unyiversztityet kinyematografii imenyi Sz. A. Geraszimova).

hitelességű, költői balladája, az *Elfelejtett ősök árnyai* (1964). Kultúraelhárítók félbeszakították a háború hazug-misztikus ábrázolásáért a *Kijevi freskók* (1966) forgatását. Átköltözik a Kaukázusba, első változatban elkészíti két képzőművészeti filmjét: *Akop Ovnatanjan* és *Niko Piroszmanisvili* (1967). A 18. századi örmény énekmondó, Szajat-Nova életéről készült filmpantomimjének felvételeit félbeszakítják, betiltják, a film csak Szergej Jutkevics 20 perccel megrövidített átvágásában ismeretes: ez *A gránátalma színe* (1969). Majd *A szurámi vár legendája* (1984), *Arabeszkek Piroszmani témára* (1986), a Lermontov *Démon*jából forgatott *Asik Kerib* (1988), be nem fejezett önéletrajzi filmje, a *Vallomás* (1989).

Paradjanov: A Requiem (1994) címmel Ron Holloway rendező 57 perces amerikai–német emlék-dokumentumfilmet forgatott róla.

1998-ban Moszkvában kiállítás nyílt *Börtöntárgyakból filmkockák* címmel kollázsaiból, babáiból, árnyképeiből, installációiból, assemblage-aiból, environmentjeiből, videóiból, hatszáznál több, börtönévei alatt alkotott életvidámságból, rongyokból, a népművészet és a modern képzőművészet vérévé vált ismeretéből, zseniális műtárgyból. Paradzsnian-Paradzsanov össze nem illő hulladékokból teremtett gyönyörködtető harmóniákat. Művei és tárgyai összekötötték az évszázadokat, az őrzött etnikumot a berobbanó modernséggel. Mély nacionalista öntudattal nemzetek fölötti szépséget hozott létre.

1973. december 17-én letartóztatják a Moszkvából Kijevbe tartó vonaton. A vád ellene homoszexualitás, szodómia, nemi betegségek terjesztése, devizabűntettek, feketekereskedelem ikonokkal, valamint

műtárgyak külföldre csempészése. Ha akadna valaha okos belügyminiszter: kötelezővé tenné a rendőriskolákban a művészetek történetének alapos oktatását. Az utókor mindig a szájukat tartani képtelen, forrófejű művészeknek szolgáltat igazságot a minden körülményt patikamérlegen latolgató, okos rendőrminiszterekkel szemben, utóbbiak neve csak művészettörténeti adalékként marad fenn, miszerint e vak és süket mindentudók megkeserítették nagy művészek életét.

Paradzsniant öt évre ítélték. 1974. április 25-én bezárták az ukrajnai Dnyepropetrovszk szigorított lágerébe.

1975. május 9-én, a győzelem 30. évfordulóján általános amnesztiát hirdetnek a Szovjetunióban. Paradzsanov továbbra is börtönben maradt. 1976–77-ben kiszabadításáért új kampányba kezd a nemzetközi sajtó. Louis Aragonnal az élen a francia művészértelmiség tiltakozik koholt bebörtönzése és kegyetlen fogva tartása ellen. Ezek a hírek nem jelentek meg a magyar sajtóban. Tudta azonban az értelmiség. Az újságok hetente megkapták a stencilezett, piros csíkos MTI-bizalmast. Külpolitikai gyűjtemény a nemzetközi sajtóból. Volt egy szűkebb körben terjesztett, bizalmas MTI-kiadvány, ebben néha belpolitikai bizalmas hírek is közöltettek. És végül volt a hártyapapírra nyomott, magas rangú káderek et informáló bizalmas cikkgyűjtemény, amiről Komlós János azt mondta: annyira bizalmas, hogy felbontás előtt elégetendő. Paradzsanov szabadságáért harcoló franciák névsorával, a rendező ellen emelt vádakról és a kiszabott büntetés mértékéről innen értesülhettünk. Ekkor tárcát írtam az *Elfelejtett ősök árnyai*ról,[246] mintha mi sem történt volna, és

[246] M. G. P.: TV-jegyzet, *Kritika*, 1976/1, 32.

alkotója nem büntetőtáborban várta volna, hogy visszatérhessen a jelenkori filmművészet élére.

1977. december 30-án kiszabadul. Néhány utcányira a város központja, a Rusztaveli út fölött, a Mtazmindán, Tbiliszi szent hegyén visszavásárolja szülőházát, a grúz színházi rendezőről elnevezett utcában (Ulica Kote Mechi 10.) az egyemeletes mesebeli faházat.

A Pesten élő grúz Manana[247] (Telegdi Polgár István volt felesége, utóbb Bécsbe ingázott grúz nyelvet tanítani, jelenleg Angliában él új férje oldalán) közbenjárására két tbiliszi barátnéja szervezte meg a találkát. Május végén, amikor az utcára kihajló fákról az úttestre hullott az érett szeder: ők kalauzoltak kacskaringós hegyoldali utcákon a mesebeli házikóhoz, és tolmácsoltak franciára. A latin-amerikai *patió*khoz hasonlító nyílt udvarból tyúklétraszerű falépcső vezet fel az emeleti körfolyosóra. Felmászunk éjféli randevúra. A szobát roppant asztal uralta. Szélfútta németalföldi csendélet, félig teli tálakkal, gyümölcskosárkákkal, különböző méretű, rendeltetésű üvegpoharak, evőeszközök. Megkezdett és félbehagyott vacsora nyomai. Tbilisziben éppen filmfesztivál volt, a találka azért került oly késői időpontra, mert Paradzsanovot nemzetiségi hírességként látogatták sorra. Unta is a vendégeket. Zegzugos szobák. Agglegénylakás. Nyitott fekete ingben van, alatta sárga trikó. Zömök, fehér szakállú, boltozatos koponyájú. A széle-hossza egyforma, pöttöm, ősz öregember (hatvanöt éves volt akkor), csupa dinamizmus, kedély és tiszta, nyílt arc, csavaros agymenet. Egy cukorbeteg Pantagruel. Sznobságomat elbájolja, hogy Leonardo fogad lakásán késő éjszaka. Mintha Wilde Oszkár adna

[247] Manana Szaladze.

intervjút, vagy Szergej Mihajlovics Eisenstein belekíváncsiskodni engedne rajzaiba, emlékgyűjteményeibe. Köztük egy börtönben elfogyasztott sprotnisdoboz színes szalagja is szervesen beépül Paradzsnian-Paradzsanov képzőművészeti alkotásába.

Két rézágynyi fogadószobája dugig varázsos tárgyakkal. Akár mexikói oltáron: Tarkovszkij fényképét őrzi. Kevélyen mutogatja családja századfordulós fényképeit. Csupa nyíltság, csupa titok. Élete valamennyi epizódjából gyönyörűséges mese lesz a száján. Csínján kell bánni adalékaival: nehezen szétválasztható száguldó képzelete a lomha valóságtól. Meglehet, családi fotói nem is hitelesek, csupán magának költött fényképgyűjteményekből egy családra valót.

Meséli: megismerkedett a börtönben egy gyönyörű fiúval, aki megette az anyját.

Mondják, a gyilkos szíve fölött
Fertőzve van a tér...
Hazudnak! Isten földje jó,
S embernél többet ér:
Pirosabb vón' itt a piros virág,
Fehérebb a fehér.[248]

Van, akinek a börtön is szabadság. Másnak elrongyolódik a mindennapokban. Belefárad élni. Bűnösen önáruló lesz. „A jellem – csupán idő kérdése – írta Brecht. – Ennyi és ennyi ideig hordhatjuk, mint valami kesztyűt. Ha jobbfajta kesztyű, valamivel tovább tart."[249]

[248] Oscar Wilde: *A readingi fegyház balladája*, ford. Radó Antal, részlet.

[249] *Rettegés és ínség a Harmadik Birodalomban*, ford. Viktor János, in *Bertolt Brecht színművei*, Budapest, Magyar Helikon, 1964, I, 966.

Beszélgetés közben a roppant ebédlőasztalon kicsiny lavórban elmosogatja a poharakat; vázlatai halmában tiszta törölközőt és vasalt konyharuhákat talál. Napjait egy élet tárgyai keretezik. Albumban Lili és Oszip Brik, valamint Majakovszkij fényképei. Közülük az egyiket Balla Demeter fényképezte. Lilja Brikk, Majakovszkij szerelmese, Elsa Triolet nővére, Paradzsanov barátja fekszik ravatalán. Másik albumban a hűséges barát, Maja Pliszeckaja balerina fényképei gyülekeznek. Ágyak alatt, szekrények tetején bőröndben huszonhárom (23!) forgatókönyve várakozik filmes formába önthetésre. Akkor éppen három új film forgatására készült: Lermontov *Démon*ára elkészültek az *Asik Kerib* (A bárd) próbafelvételei.[250] Szent Susanikról, az 5. században élt dalnokról szólt. Pohárszékén kitámasztva jelmeztervek, fölkasírozottan, bizánci aranyakkal díszítve, francia kollázsmód bevágott fotókkal összemontírozott, perzsa hatású jelenetvázlatok. Önéletrajzi a harmadik film, ha értelme van a meghatározásnak olyan művész esetében, aki évszázadokkal korábbi népi legendákban, hősi énekekben is megtalálta személyes kifejezési formáit, és önvallomásai történelmi múltban ragozott képi misék. *Gyónás* a munkacíme a soha el nem készült műnek.

Szőke moszkvai tolmácsom gyűlölte a grúzokat. Nem is tudott grúzul. Paradzsanov pedig, ha tudott is, mert persze tudott, nem használta az orosz nyelvet. Itat minket, nagyúri, erőszakos elháríthatatlansággal.

– Enni akarsz valamit?

– Köszönöm, nem!

– Hála Istennek! Nyolcvanan voltak itt vendégek.

[250] A filmet 1988-ban mutatták be.

A szobában álló jégszekrény kifosztatott. Ötcentis gyanús húsdarabot szed elő mégis. Nyiszálja. „Fél évig kellett érlelni, hogy ilyen legyen!" Rettenetes a dögdarabka, mégis nyelek. Egy újabb pohárka konyakhoz az asztalon fekvő tojásos dobozból kiemel egyet. Kecses ügyességgel szétnyesi, és a félkoronában felém nyújtja a nyúlós, nyers folyadékot.

– Kiinni!

Teszem. Nyelek. Folytatjuk a beszélgetést.

Gúnyosan piszkálódó modorral megkérdi: – Mit akarsz tőlem? Mért jöttél? –Mondom: – Nem akarok semmit, szeretlek. – Paradzsanov faarccal feleli: – Múlt héten ugyanabban a székben ült Allen Ginsberg, ugyanezt válaszolta a kérdésemre; mire én azt mondtam: Nekem viszont a tolmácsod tetszik. A tiéd is.

A hivatalból nyakamba akasztott jóképű fiú elpirult. Ki sem mászott többé zavarából. Búcsúzáskor Paradzsanov telibe szájon csókolta. A világhírű mester rohamát tűrnie kellett. Engem nem csókolt szájon, kihozott a másik szobából egy gyönyörűséges 19. századi Gogol-mellszobrot. Kezembe nyomta: olyan szépeket mondtál Gogolról, jobban megillet téged. Boldog voltam a kinccsel. Máig elönt a szeretet, ha ránézek odahaza. Igaz: jobban szerettem volna, ha saját kollázsával ajándékoz meg. Szűk szobája rendetlenségét fokozta, hogy mindenfelé képzőművészeti zsenijének termékei hevertek. Az ágya alól előhúzott kopottas vulkánfiber bőröndből múzeumi remekek kerültek elő. Börtönben készített rajzai, fantasztikus bábuk, cicomás asszonyok fodros ruhákban, széles karimájú kalappal fejükön, szürrealista képek, levelezőlapok, olcsó hulladékanyagokból remekművé tett, szeszélyes képzeletű rögtönzések. Képzeletének képekké lett zuhataga.

Fullasztó bőséget tárolt lakása minden zugában, mint ahogy filmjei is fuldokolnak perzsa szőnyegmotívumoktól, régi grúz naiv festők iromba figuráitól, mesevilági rajzaitól, ősi népművészetet és a modern francia avantgárd festőket természetes eredetiséggel egységbe összefoglaló lendületével.

Életemben nem találkoztam hasonlóan nyugodt, szabad emberrel. A börtönben is szabad lehetett. Nem a büntető falakat látta, hanem fogolytársai vidámítására naponta ügyes kézzel ontott, színpompás, tarka világát. Nem búslakodott a szigorú büntetőőrizetben. Nem siratta elveszített filmcsinálási lehetőségeit. Megszépítette maga körül a világot. Őreit is lefegyverezte nyíltságával, és azzal a varázslatos képességével, hogy a legszennyesebb tárgy is keze érintésére költészetté szépült. Maga volt a teremtő Atyaúristen a kopasz fejét ezüst-ősz glóriával konokul viselő, zömök zseni magas nyakú fekete garbóban.

Megfékezhetetlennek látszott. Képzelete szabadon száguldott a maga törvényei szerint. Nyelvére sem tett lakatot. Nem volt előtte semmi sem szent, tiltott vagy illetlen. Könnyed természetességgel közölt megbotránkoztató dolgokat, legyenek akár politikailag eretnekhangzásúak, akár a nemi élet polgári értelemben vett rendellenességeire vonatkoztak.

Csempészés

Felkelt délután szőke tolmácsom a tbiliszi szállodában. Jöjjek le az étterembe. Várnak rám. Kérdem: Kicsoda? Titokzatoskodik. Az üres étterem végében dúsan terített asztal. Gyümölcsöstálak, kaviár, lazac, füstölt hal, italok palackjai. Jóarcú negyvenes mérnök a vendéglátó. Kínál, szabadkozom. Kérése volna: tegnap érkezett meg Budapestről, barátnője ott maradt további hétre. És csak hazaértekor vette észre, hogy magával hozta a nő útlevelét. Vigyem vissza. Kijön érte Ferihegyre.

– Megtalálta az egyetlen embert, aki ezt nem teheti meg – mondom. Nem tetszik az ötlet. Félek a tolmács tanúskodásától is. Elmegyek bábszínházba. Kora hajnalban a mérnök személyautóján kivágtat velünk a repülőtérre. A tolmácsfiú Seremetyevón a várakozásnál kérdi, vannak-e itt magyarok. Egy csoport zajong – rámutatok egy idősebb férfira, próbálkozzon azzal. Odamegy, beszélnek, a férfi elteszi a hazacsempészendő szovjet útlevelet. Ferihegyen nézem, hozzá lép egy fiatalasszony: a gáláns kiruccanás boldog véget ért.

A színház igazgatói irodájában vár rám a kulturális minisztérium színházi főosztályvezetője. Keménypapír tok előtte: benne a Kecskeméten fölállítandó Rusztaveli-szobor mérnöki tervei. Vigyem magammal. Így biztosabban és gyorsabban megérkezik Magyarországra. Moszkvában a vámos hosszan tanulmányozza a terveket. Körülöttünk hetek óta elutazásra várakozó, Izraelbe kitelepülő családok táboroznak. Se háza, se új hazájukba nem mehetnek. Otthon eladtak már mindent. Pesten rekedtek hosszú időre. A repülőtéri váróteremben laknak gyerekekkel, nagypapákkal.

Ebben az időben mindenki velem akart átcsempészteni a vámon valamit, holott bebizonyítottam, mennyire alkalmatlan vagyok az ilyenre. Beyerné – Bajor Gizi sógornője, aki a múzeum[251] toronyszobájában lakik –

[251] A Bajor Gizi Színészmúzeum toronyszobájában Bajor Gizi bátyjának felesége lakott.

elküld egy kicsiny dobozkát, vigyem el Berlinbe unokájának a családi emléket. Meg se nézem a dobozt, bedobom az ingeim közé. A berlini filmfesztivál egyik délutánján átadom Jantsek Rudinak a nagyi küldeményét. Kinyitja: pár arany fülönfüggő kicsiny rubinttal. Rudi felháborodik: ezzel nem oldják meg az örökségét. Én csöndben elgyengülök, hogy drágaköves ékszert csempésztettek át velem. Fölöslegesen aggódtam, amióta Caracasba menet lebuktam a cigarettásdóznival: rajtam vámos többé nem keresett tiltott holmit.

Színházi Intézet – Kaposvár

A tiszta, nyílt tekintetű minisztériumi előadó, Szilágyi János – a hasonnevű rádióriporter nevének márkavédelme miatt felvette a Sziládi írói nevet –, miután szót értően összenevettük magunkat a debreceni színházi fesztiválon, havonta meghívott ebédre: faggatva beszéltetett színházi kérdésekről. Ragaszkodott alkalmanként a ceh törlesztéséhez. Hálás hallgató lévén, megoldódott a nyelvem. Én jól szórakoztam: ő dolgozott. Hasonló alkalmakra szóló fohászom volt: *Adjon az isten nekem olyan besúgót, aki azt jelenti, amit én mondtam!* A pártközpontban ő kapta azután a megbízatást: keritsen állást nekem. Negyed évig képtelenségnek látszott elsóznia. Meredeken lezuhant hozzáértésem színvonala. Szilágyi sem igen buzgólkodott (vélhetően: utasításra). Szilágyi-Sziládi János irodalmi működése elhanyagolható. Jelentéktelen szépirodalmi könyvein kívül legnevezetesebb irodalmi tetteként bezúzták a *Színház* folyóirat egyik számát a népi

demokratikus drámák bemutatóiról irott dolgozata miatt. Rövidre méretezett pályafutása csúcspontjaként a kivégzéssel zárult Csornoky Viktor-ügy[252] koronatanújaként működése óta politikailag mindig megbízható dr. Nagy Péter nem tudván szót érteni beosztottjaival, Székely és Zsámbéki Gáborral (1978/1979), lecserélték a professzort a szerény képességű előadó Sziládival. 1979-ben miniszteri biztos, 1979–1982-ig ő lett a Nemzeti Színház igazgatója.

Szilágyi sztrájkja alatt a *Népszabadság*tól havonta E. Fehér Pál egy cukrosstaneclibán elhozta havi járandóságomat. Felmondólevelem aláírtakor nem vettem észre, hiányzott alóla a dátum. Nem akarták, hogy a belügynek az akciót kiforraló és lebonyolító ága munkakerülőként elvigyen az utcáról.

A Játékszín melletti sarkon – a mai német DM drogéria helyén – volt a Nyugat étterem: jobbra talponálló söntés, balra fehér asztaloknál ellenzéki értelmiségiek vonatot lekésett, kurvázó anyagbeszerzőkkel. Éjfeleken menetrendszerű pontossággal megjött az R-csoport[253] razziázni. Asztaltól asztalig igazoltattak mindenkit. Ültem bár ellenzéki értelmiségiekkel, vagy angyalföldi szobafestőből zsebessé átképzett strigóval, asztalomat faarccal kikerülték. Becsültem szakismeretüket, amint

[252] Csornoky Viktor, Tildy Zoltán köztársasági elnök veje, 1947-ben kairói követ; Kairóban az MKP által a követségre delegált Nagy Péter feladata volt, hogy Csornokyt szemmel tartsa, mivel az állítólag kapcsolatban állt az amerikai titkosszolgálattal. Csornokyt hazarendelték, majd őrizetbe vették és hűtlenség és kémkedés vádjával halálra ítélték és kivégezték. Lásd Katona Ferenc írását: http://ketezer.hu/2015/05/tevoleges-reszese-voltam/, letöltve 2019. november 16.

[253] Az úgynevezett „R" csoport (razziacsoport) a rendőrségen belül eredetileg 1946-ban alakult az utcai banditizmus felszámolására; rendszeresen tartott ellenőrzéseket az éjszakai élet helyszinein később is, más és más feladattal.

tévedhetetlenül szétválasztják a közbűnténytől a politikaitól.

Negyedév után állástalanságom kezdett terhes lenni. Megzörgették Szilágyit. Egyszeriben talált állást: Almási Miklós, a Színházi Intézet igazgatója[254] odavett tudományos főmunkatársnak. Kétezerrel többért, mint voltam vezető színikritikusa a főlapnak. Almási megkérdezte, mivel akarok foglalkozni. Mondtam: Molnár Ferenccel. Ez volt utolsó kérdése. Nem nyaggatott, kérdőre sem vont, hol tartok a Molnár-monográfiával (máig nincs befejezve).[255] Almási nem tudott kétféleképp viselkedni emberekkel. Ugyanolyan baráti volt, mint annak előtte, és azután máig. Emberből gyúrták, nem hivatalnokból. Rekordidő alatt úszta Lukácsot, nem az uszodát, hanem a filozófust. És amikor összehozta a Párt és az Öreg közeledését: hálából eltemették az elfekvőnek nevezett Színházi Intézetbe.

Osztályvezetőm volt a harmadvonalú író, Maróti Lajos. Szegeden bemutatott „mai magyar darabjáról" *(Egy válás viszontagságai)*[256] epésen írtam korábban. Berendelt magához. Kiadta feladatként, kivonatoljam a lapok színikritikáit. A lényeget néhány mondatos jelentésben fogalmazzam meg, ezt hetente átküldi majd a minisztérium Színházi Főosztályára. Ideológiai Kutuzovként elmagyarázta szegény fejemnek, milyen jelentős leendő munkám, hiszen a preparálással hatást

[254] Almási Miklós 1962–1976 között az akkori nevén Magyar Színházi Intézet csoportvezetője, 1976–1978 között az intézmény igazgatója volt.
[255] Molnár Gál Péter hagyatékának színházra vonatkozó része a PIM – OSZMI-ba került. A kéziratos anyagban a Molnár Ferencről szóló könyvnek több vázlata is található. A kritikus számítógépéről lementett monográfia is a hagyaték része.
[256] Maróti Lajos: *Egy válás viszontagságai*, Szegedi Nemzeti Színház, rendező: Léner Péter, bemutató: 1977. március 25.

gyakorlunk minisztériumi döntésekre. Megaláztatásnak jól kifundálta. Menten mondtam: nem készítem el. Van nekem munkám, amit elfogadott az Intézet igazgatója. Kapcsolatunk ezzel befejeződött.

Komoly munkarendet tartottak a volt Áldásy-palotában: reggelenként érkezését be kellett írnia mindenkinek, távozáskor az időt és szignóját kellett bejegyeznie a füzetbe. Pécsi Juli írta naponta érkezésem-távozásom idejét, köztudottan aláírta nevemben a jelenléti ívet. Az Intézetbe csupán a könyvtárba jártam be, ha szükségem volt valamire.

Sötétkék hivatali munkaköpenyben a könyvtár altisztje angolosan nyírt, finom arcú, ősz úr volt. Leplezetlen, de kifogástalan modor mögé rejtett undorral, rideg távolságtartással szolgált ki. Később tudtam meg, hogy Festetics gróf, aki teljes megelégedésére hoztavitte a könyveket az olvasóknak a raktárból. Külön kérelmezte, hogy szombatonként is benn lehessen, odahaza unatkozna. Amikor első munkanapomon beléptem a könyvtárba, Festetics György hangos, megkülönböztetetten szívélyes szervusszal fogadott. Továbbiakban egyenrangúvá emelt. Évekkel később a 6-os villamoson találkoztunk. Megint nem volt vezetője az Intézetnek. Kérdezte: – Nem akarsz odajönni igazgatónak? Te legalább tudod, mi hol van.

Lógni nem lógtam, csak nem jártam be munkahelyemre. Darvas Lili hagyatéka gondoskodott róla, hogy Molnár Ferenc iratai és kéziratai hazaérkezzenek a Petőfi Irodalmi Múzeumba.[257] A feldolgozatlan papírládák minden egyes cetlijét elolvastam, kijegyzeteltem. Filmforgatókönyvet írtam Sándor Pálnak *Csak egy mozi*

[257] A Molnár Ferenc-hagyaték jelentős része a PIM Kézirattárába került; jelzete: V4326.

címmel.[258] Sajnos, le is forgatta Major Tamással (utolsó szerepeként), Gisela Mayjal, a Brecht-színház nagy színész-sanszonettjével, Jean-Pierre Léaud-val, Truffaut fölfedezettjével, aki szerepe helyett többnyire a kábítószerben merült el, a magyarul nem tudó Denisa Kučerová nevű szlovák főiskolás lánnyal, belőle itt lett Dér Denissa magyar színész.

Korábban megírt Jókai-átdolgozásomat a televízió sajnálta eldobni, Zsurzs Éva rendezésében közérdeklődéssel nézték *A névtelen vár* hatrészes folytatását.[259] Én magam egyetlen folytatást sem láttam belőle, ismétléseit is elmulasztottam, és amikor megvágták moziforgalmazásra, akkor sem érdekelt annyira, hogy időt szántam volna rá. Eredetileg Sándor Pálnak készült a forgatókönyv. Már nem emlékszem, miért ment át Zsurzs kezébe, aki társszerzőként szerepel a forgatókönyvben, holott sosem találkoztam vele. Társszerzősége kimerült abban, hogy ahol sikerült kétmondatos jelenetté sűríteni egy fejezetet, ott bediktálta betűről betűre a regény eredeti párbeszédeit. Ez megkönnyítette rendezői munkáját. Csak annyit mondott a színészeknek: forduljatok egymás felé, és nyomjátok a rizsát.

Dolgoztam önkéntesként egy évet fizetés nélkül Kaposvárott. Évad elején az első bemutató előtt egy héttel megérkeztem az úgynevezett megnézésre, ennek során a színház agytrösztje megnézte a még nyers produkciót, utána hosszú elemzésekkel javasolni, kijavítani a javíthatót. Hajnalig tartott a vesézős elemzés. Másnap megjelent az igazgatónál a belügyi összekötő, Babarczy

[258] *Csak egy mozi*, 1985, rendező: Sándor Pál, forgatókönyv: Molnár Gál Péter és Sándor Pál.

[259] *A névtelen vár*, magyar tévéfilmsorozat, 1981, rendező: Zsurzs Éva, Jókai Mór regényéből a forgatókönyvet írta: Molnár Gál Péter.

nevetve mesélte, hogy másfél óra hosszat a kérdéseivel kínozta. Csak az érdekelte a hivatalt, hogy miket mondtam Hervé *Nebáncsvirág* című operettje[260] alkalmából. Milyen felforgató eszméket lehetett volna terjeszteni egy 19. század végi elnyűhetetlen kisoperett alkalmából? A rendkívül kedves előadás színháztörténeti nevezetessége az, hogy Gothár Péter filmrendezőnek ez volt első színházi próbálkozása. Rettenetesen élveztem a gyakorlati színházat, hogy felkelhettem a nézőtérről, és hátulról próbáltam hasznosítani mindazt, amiről azt hittem, tudom elméletileg.

Gombrowicz amorfját *(Az esküvő)* meghúztam Ács Jánosnak,[261] cseh színművet hamisítottam Hrubín *Augusztusi vasárnap*jából Gazdag Gyulának,[262] és éjszakákon át Bernstein *Candide* című Voltaire-musicaljét átírtuk Lillian Hellman nem túl sikeres librettójából (még magyar vonatkozású jelenetet is átloptunk a voltaire-i eredetiből, amikor a rodostói börtönben raboskodik az ötvenforintosról[263] ismert II. Rákóczi Ferenc; a színház dramaturgja, Eörsi István később beleírta valamelyik darabjába, úgy emlékezvén rá, ő ötölte ki). Gazdaggal négykezesben hamisítottunk angol musicalt: a Fielding *Tom Jones* című regényéből készült laza

[260] Henri Meilhac–Albert Millaud–Hervé: *Nebáncsvirág*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Gothár Péter, bemutató: 1978. október 13.

[261] Witold Gombrowicz: *Esküvő*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Ács János f. h., bemutató: 1979. február 23.

[262] František Hrubín: *Augusztusi vasárnap*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Gazdag Gyula, bemutató: 1979. március 30.; Voltaire–Hugh Wheeler–Leonard Bernstein: *Candide*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Gazdag Gyula, bemutató: 1992. május 29.

[263] Az ötvenforintos bankjegy előoldalán volt látható Mányoki Ádám II. Rákóczi Ferenc-portréja, hátoldalán ismeretlen festő képe (kuruclabanc viadal), kibocsátás: 1951. szeptember 1., forgalomba kerülés: 1953. június 13., bevonás: 1996. június 30.

dramatizálást alaposan átgyúrtuk, megtűzdeltük operett-potpourrival.[264] Ebből lett a színház levehetetlenül bájos sikere. Három évig maradt műsoron, ami vidéken „Broadway hit"-nek megfelelő érdeklődés. Többször játszották Pesten is telt házakkal a lágymányosi Parkszínpadon. Ártatlan voltam a sikerben. Én nem tehettem róla. Átdolgoztam néhány operettet: Bezerédi Zoltán rendezte Kaposvárott Ábrahám Pál *3:1 a szerelem javára,* Vas-Zoltán Iván Eisemann Mihály *Miss Amerika* című darabját; Darvas József *Vízkereszttől Szilveszterig* című regényéből Békéscsabára írtam parasztdrámát (ez nem operett volt).[265] Veszprémben átdolgoztam Caragiale *Farsang* és Móricz Zsigmond *Énekes madár* népszínművét.[266] Neil Simon: *Furcsa pár* – női változata máig tartó siker.[267] Mindenhol felújítják, csak elfelejtenek érte jogdíjat fizetni.

Három napra Ascher beköltözött hozzánk. Vitázva meghúztuk Weöres Sándor *Octopus*át,[268] rendet vágtunk a költői szavak dzsungelében, színháznak járható,

[264] Henry Fielding–David Rogers: *Tom Jones,* Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Gazdag Gyula, bemutató: 1985. május 3.
[265] Szilágyi László–Kellér Dezső–Ábrahám Pál: *3:1 a szerelem javára,* Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Bezerédi Zoltán, bemutató: 1988. november 11.; Szilágyi László–Eisemann Mihály: *Miss Amerika,* Móricz Zsigmond Színház, Nyíregyháza, rendező: Vas-Zoltán Iván m. v., bemutató: 1990. szeptember 29.; Darvas József–Molnár Gál Péter: *Vízkereszttől Szilveszterig,* Békés Megyei Jókai Színház, rendező: Giricz Mátyás m. v., bemutató: 1982. február 19.
[266] Ion Luca Caragiale: *Farsang,* Veszprémi Petőfi Színház, rendező: Dan Micu m. v., bemutató: 1990. október 5.; Móricz Zsigmond: *Énekes madár,* Veszprémi Petőfi Színház, rendező: Bohák György, bemutató: 1979. április 27.
[267] Neil Simon: *Furcsa pár,* Pesti Vigadó, rendező: Csizmadia Tibor, bemutató: 1988. február 10.
[268] Weöres Sándor: *Szent György és a sárkány,* Nemzeti Színház, rendező: Ascher Tamás, bemutató: 1979. április 13.

logikus ösvényeket nyírtunk. A fölös részek lehántása után figyelmeztettem, hogy mivel Weöres remeke megjelent nyomtatásban: a színészek könyörögni fognak négy-tizenhat szép sor visszahúzásáért, hadd mondják el a kimaradt szépségeket is. Ha enged kérésüknek: nincs megállás, elborítja majd a színpadot a szó, szó, szó. Litvai Nelli, a színház dramaturgja rám telefonált, jöjjek be a színházba, mert Ascher ráhagyta a színészekre esdeklésüket. Csináljak rendet. Önkéntesen, álszakállban elvégzett feketemunkaként húztam a darabot. Mi keresnivalóm lett volna a színházban? Ascher megrendezte a túlbővített szövegű előadást,[269] annyi gyönyörű sorral fölhabzóan, hogy a nézők feje megdagadt az áradó verbalitástól. Szót sem értettem az előadáson, miről beszélnek odafenn.

2004-ben azután Zsámbéki *Szent György és a sárkány* címmel újrarendezte a Katonában Weöres művét. A bemutató előtt levettem a polcról újraolvasni a drámát. Ronyecz – aki kis szerepet játszott Ascher előadásában – eléggé el nem ítélhető színészbarbarizmussal a húzásokat a nyomtatott szövegbe átvezette. Ekkor rájöttem: Zsámbéki rendezése az én húzásaimon alapult. Ő nem kegyelmezett, ragaszkodott a célszerű rövidítésekhez.

[269] Zsámbéki Gábor, aki a Weöres-mű elkötelezett híve, többször is színpadra vitte a *Szent György és a sárkányt*. 1972. május 2-án a Csiky Gergely Színházban, Kaposváron, 1994. május 12-én az Ódry Színpadon, 2001. november 23-án a Katona József Színházban mutatták be az ő rendezésében. Ezenkívül rádiójátékot is rendezett a műből. Ascher Tamás a Nemzeti Színházban állította színpadra a *Szent György és a sárkányt* (1979. április 13.), a szövegben erre az előadásra utal MGP. Litvai Nelli, az előadás dramaturgja 2019-ben úgy nyilatkozott, hogy emlékei szerint MGP nem dolgozott a szövegen, ő pedig nem hívta fel a kritikust, hogy menjen be a színházba.

Péterffy Attila, akkor a dunaújvárosi művelődési ház igazgatója[270] valamiféle drámapályázat kiírására megbízott „új magyar dráma" megírására. Békés Pál *Darvak* című első regényéből[271] készítettem színdarabot *Orosz rulett* (meggondolatlan) címmel. Az MSZMP kulturális osztályának vezetője[272] tiltás nélkül elnyelte a darabot. Sosem került bemutatásra a céljuk vesztetten lődörgő, unalmukban pisztollyal orosz rulettet játszó fiatalokat megjelenítő cselekmény. A filmgyár felszabadulási filmforgatókönyv-pályázatára Sándor Pál rábeszélt egy munkára. A résztvevők akár díjazottak, akár nem: kapnak egy bizonyos summát. Megírtam *Boldog ifjúkorom* címmel 1944 önfeledt nyarát egy csillagos házban. Csupa kedvesség, derű, agresszív gyermekjátékok. Semmi nem szűrődik be a kinti világból, a legutolsó képen becsapódik a kapu. Fölötte hatágú csillag.[273]

A forgatókönyv nem nyert. A részvételi díjat sem fizették ki. Indoklást sosem kaptam. Találékonyságomra bízták, miért nem fizettek.

[270] Péterffy Attila koreográfus 1973 és 1983 között volt a dunaújvárosi Bartók Béla Művelődési Ház igazgatója; az ő kezdeményezésére bontakozott ki itt az önálló színházi tevékenység.
[271] Békés Pál: *Darvak*, Budapest, Szépirodalmi, 1979.
[272] Az MSZMP KB TKKO vezetője 1973–1983-ig Kornidesz Mihály volt, őt követte Tétényi Pál 1983 és 1985 között. Békés Pál regényének adaptációja erre az időszakra eshetett.
[273] Molnár Gál Péter hagyatéka 2017-ben került a PIM – OSZMI-ba, feldolgozása folyamatban van. A már rendezett filmforgatókönyvek között nem található az említett kézirat.

Kétszer ütköztem meg a hivatallal *Hamlet* miatt. Egyszer a kecskeméti, másodszor a madáchbeli *Hamlet* kavart zavart. Ruszt rendezte 1972 februárjában a vidékibbet, Ádám Ottó a fővárosi kiadást 1977 októberében. Székhelyi József adta[274] Kecskeméten: *Hamlet négykézláb* címmel jelent meg a kritika.[275] Megjelenése után futár hozta a pártközpontból Aczél borítékját. Benne (visszavárólag) a Bács-Kiskun megyei párttitkár – talán Dégen Imre[276] – levele a Politikai Bizottsághoz, kifogást támaszt az előadást elmarasztaló írás miatt. Aczél utasítása: írjak igazoló jelentést az előadásról és beszámolómról. A hivatalos levél szépen volt fogalmazva. A megyei párttitkár nem volt igazi Shakespeare-szakértő, helyette a megyei ideológiai titkár íródeákoskodott, Pozsgay Imre. Megválaszoltam. Így lettem az MSZMP Politikai Bizottságának levelező tagja. *Hamlet* helyett szokott passióját rendezte Ruszt. Aczél válasza: miért nem ezt írtam meg. Ha bolond lettem volna. Szakmai, kivitelezési kifogásokat támasztottam a dán

[274] Ti. a szerepet. Régebbi korok kritikáiban gyakran szerepel ez a fordulat: az illető színész adta a szerepet.
[275] Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*, Katona József Színház, Kecskemét, rendező: Ruszt József, bemutató: 1972. február 17.; Shakespeare: *Hamlet*, Madách Színház, rendező: Ádám Ottó, bemutató: 1977. szeptember 30.; Molnár Gál Péter: Hamlet négykézláb, kritika, *Népszabadság*, 1972. február 23., 7.
[276] Dégen Imre neves vízügyi szakember volt; fiának, Dégen Istvánnak 1987-től a pártközpontban volt szerepe (korábban az állambiztonság tisztjeként működött, lásd http://szigoruantitkos.hu/szt-tisztek/degen-istvan-dr-106.html, letöltve 2020. február 2.), Bács-Kiskun megyében nem. A megyei párt-elsőtitkár ebben az időszakban Romány Pál volt (1970–1973), talán ő lehetett a levélíró. *(Agárdi Péternek köszönjük szíves segítségét.)*

királyfival szemben, nem ideológiaiakat. A szél persze Ruszt sértettségétől fújt. Ismerését felfüggesztettem. Úgy mentünk el egymás mellett, mint két ismeretlen. Nem tartottam illedelmes dolognak, hogy mégoly bántó színikritikából politikai kérdést faragjon rendezője. Árulkodósak voltak az idő tájt a művészek. Ruszt a megyei pártbizottságnál – nem mondom, hogy följelentett, csupán panaszkodott. Milyen nehéz művészi munkát végezni, ha olyan értetlenséggel (esetleg: rosszindulattal) találja szemközt magát, mint a pártlap kritikájában. Persze, a megyei színház főrendezőjét meg kell ilyenkor nyugtatni. Érthető. Nem is kifogásolható. Csupán azért mesélem el, miként élt egymás mellett békésen színház és kritika abban az időben.

Ádám Ottónak nem kellett panaszt tennie méltatlannak érzett kritikám[277] ellen. Felesége egy kórházi osztályon dolgozott Aczélnéval, elég volt csak odavetve megjegyezni, mennyire deprimálón hatott férjére a kritika. Már ment minden a maga útján. Lavinává dagadtan ez alkalommal. A magyar országgyűlés épületében ötórás értekezletet tartott Aczél György miniszterelnök-helyettes, a Politikai Bizottság tagja, Nemes Dezső, a *Népszabadság* főszerkesztője,[278] ugyancsak a PB tagja, Pozsgay Imre kulturális miniszterhelyettes, a PB póttagja, Tóth Dezső, az MSZMP kulturális főosztályvezetője, Molnár Ferenc, a kulturális osztály helyettes vezetője,[279] E. Fehér Pál, a *Népszabadság*

[277] Molnár G. Péter: Hamlet. Shakespeare-felújítás a Madách Színházban, *Népszabadság*, 1977. október 16., 13.

[278] Nemes Dezső 1977 és 1980 között volt a *Népszabadság* főszerkesztője.

[279] Pozsgay Imre ekkor már kulturális miniszter (1976–1980), viszont ugyanekkor nem volt tagja sem a Politikai, sem a Központi Bizottságnak. Tóth Dezső miniszterhelyettes volt Pozsgay alatt, ebben az évben ment

szerkesztőbizottságának tagja, és arról vitatkoztak: helyesen értelmeztem-e Shakespeare angol író *Hamlet, dán királyfi* című tragédiáját, és annak Madách színházbeli színrevitelét. Készséggel elhiszi magáról bárki országos jelentőségét. Eltúlzottnak véltem mégis túlbecsülésem.

Mi okozott országra szóló politikai riadalmat, hogy a parlamentben több óra hosszat vezető politikusok töprengtek egy *Hamlet*-kritikán? Mellékelem.

Elöljáróban: színháztörténeti átrendeződési folyamat tanúi lehetünk. Ennek során a Nemzeti Színház fokozatosan leadja állandó műsordarabjait, lemond másfélszáz éves kiváltságairól, s átengedi műsorát a magánszínházak állami utódainak, ezeknek a fiók-Nemzeti Színházaknak. Miféle föladatköre, kulturális őrszerepe marad mindeközben a Nemzetinek, azt máskor, máshol próbáljuk majd kielemezni. Most szorítkozzunk arra, hogy megállapítsuk: a magánszínház-utódok – jóllehet a szocialista kultúráért munkálkodóan – még mindig megőriztek múltjukból annyit, hogy szalonibb színpadi életekre szakosítván magukat, némi nehézséget jelent számukra egy-egy verses dráma megjelenítése, *még inkább* megszólaltatása.

A színlapon a szokásostól eltérő rendbe szedve találjuk a dráma személyeit. Följebb rukkoltak a női szerepek. Claudius helyet cserélt a lista élére kerülő Hamlettel. Jelentéktelen volna a változtatás, de amint hozzávesszük a hiányzó szereplőket – főként

át a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályáról (TKKO); Molnár Ferenc a minisztériumban, szintén Pozsgay alatt, ekkor államtitkár volt (de politikailag „súlytalan"). Korábban ő is volt a TKKO osztályvezető-helyettese. *(Agárdi Péter szíves közlése.)*

Fortinbrast –, olyan érzésünk támad, mintha a főszerep megvastagítására fordítottak volna gondot.

Amikor Fortinbras norvég királyfi nem jön be a darab végén, és szavait szerencsésnek aligha nevezhető dramaturgiai változtatás átszármaztatja Horatiórа, akinek szájából képtelenül hangzik a trónörökös emberi és politikai nagyságának megméretése: világosan látszik, miről is van szó. Régi nóta: aki Hamlet mellől elveszi Fortinbrast – politikátlanítja a tragédiát. Igaz, a norvég királyfi a IV. felvonásbeli Lengyelország felé masírozásán kívül csupán a véres finálében toppan színre. Szerepe azonban jelentősebb szövegénél.

Hamlet jellemzéséből vesz el az a rendező, aki a cselekvő hadvezért kihúzza az előadásból. A finale ultimo *– elvileg – reménytelenre komorul: nem lévén a III. Richárd Richmondjához hasonló kibontakozással kecsegtető, a történetet a jövő felé meghosszabbító, reményt, derűlátást, de legalább: bizakodást adó darabzáró személy a színen. Fortinbras hiánya azért is jelentős, mert így mintha Hamlettel együtt sírba szállna minden szép és emberi eszmény, mindaz, amiért élni érdemes. Tehát megrendült, de fölülemelkedő érzés helyett egy én-kultuszosan túlfokozott szomorújáték élményével térhetünk otthonunkba. A magánember tragédiáját nem nagy összefüggésekbe és az időbe ágyazottan élhetjük meg, csupán kiszakítottan és elszigetelten másoktól, elszigetelten a társadalomtól.*

Fortinbras hatással van a darab minden szereplőjére is. Érdekes, hogy az általam látott Hamlet-előadások közül éppen most hangzik el világosan és élesen az expozícióban Tímár Béla *Horatiója szájából a politikai körülményekre vonatkozó, megkurtított szöveg,*

amikor a továbbiakban Fortinbras szőrén-szálán eltűnik, és vele együtt a politikai helyzet is. Így azután Claudius trónféltése leegyszerűsödik. Nem szorult helyzetben levő államférfit látunk, csupán fölkapaszkodott trónbitorlót, amint nem fenyegeti létét és helyzetét a háborús állapot. (Ezt a parvenü-királyt Haumann Péter *erővel, hitelességgel és önmérséklettel ábrázolja.) Kimutatható: mennyire meghatározza valamennyi szereplőt az, hogy Dánia harcban áll Norvégiával. Ha elmarad ennek meghatározása: a szerepek zöme – de főként Hamlet – légüres térben mozog.*

Kerítsük be a kérdést másfelől! Igaz: a Hamlet a nagy monológok és tirádák oszlopaira épül. Amikor azonban kizárólag ezek köré csoportosítják a szöveget – vagyis lecsupálnak minden, nem közvetlenül Hamletre vonatkozót –, a jelenetek fesztávolságának megváltoztatásával elbillen a tragédia statikája, és azzal fenyeget, hogy Hamletre dől az egész építmény.

Cornelius és Voltimand csak a színlapon találhatók. Szerepüket, követségüket kihúzták. A nevükben megjelenő Kis Endre *és* Zsolnay András *„urak, tisztek, hajósok, híradók és kíséret" összevont föladatkörét töltik be a színpadon.*

A „Térség Dániában" jelzésű (IV/4.) szín időmúlató föladatú is Shakespeare-nél. Hogy elmarad – bár szünetet tartanak Hamlet Angliába küldése után –, mintha egy Priestley-féle időjátékkal ugyanott folytatódna a játék. Nem érett be a helyzet, Ophelia megőrülése kevésbé hihető, mint egyébkor. (Piros Ildikó *udvarbeli kisasszonykája, ez a mindentől érintetlen, locska divathölgy sajátos szerepértelmezésű.) Kimarad a hajóút elbeszélése, a fürkésszé vált wittenbergai osztálytársaknak állított tőrvetés.*

Mindez – kivéve néhány figyelmetlenséget – céllal megejtett változtatás. Hasonló elvek szerinti, mint az Othello megnyirbálása. S ami ott csak kis időzavarokat teremtett, a színpadi cselekmény apróbb megcsuszamlásaival járt együtt, itt megakadályozza a történet természetes kibomlását. Torzulásokkal jár együtt. Az Othellóban is kamarajátékra szűkítettek le egy nagy személyzetű tragédiát. Itt a kamarajáték-elképzelés összezsugorította és meghamisította a drámát. Csak a történetet adja, de nem a belső történéseket.

Hamletre ügyel csak az előadás, de Hamlet akármilyen magányos, nincs egyedül a drámában.

Hamlet szakadatlanul önvizsgálatot tart, de nem köldöknéző.

Hamlettel összefüggésben érdekes a dráma többi szereplője. Esetleg Hamlet szemén át láthatjuk őket. Ha ez a látószög erkölcsileg alacsony, Rosenkrantz és Guildenstern vagy Osrick csupán vígjátéki alakok egy társalgási drámából vagy karikaturisztikus bohózati figurák (Horesnyi László, Cs. Németh Lajos és Paudits Béla sínylik meg a rendezői elhangolást), akkor ez az értékelés Hamletre visszamenőleg is lefokozó.

Mi indokolja a Madách Színházban 1977-ben ismét műsorra tűzni a darabot, túlmenően azon, hogy Huszti Péternek vizsgalehetőséget teremtsenek?

Miként fest az 1977-es Hamlet?

Csizmás Hamlet ez. Fekete, kurta csizmát visel. Beletűri sportos nadrágszárát. Fekete, gombtalan, nyitott gallérú selyeminget hord; felette kardigánra emlékeztető, hímzett szegélyű mellényt. A temetőjelenetben hétnyolcados fekete felöltőt. A szellem megvizsgálásakor pedig fázósan fölhajtott gallérú

zakót. Övén ezüstcsat, nadrágszíj. Nyakában láncon amulett. Borotvahajvágásosan, szőröstül-bőröstül mai fiatalember ő. Kortársunkká azonban nem az öltözködés teheti Hamletet. A kérdés: miként viselkedik? Miként gondolkodik? Magatartása, cselekvése, észjárása hozzánk hangzóvá teszi-e a tragédiát? A Madách előadásában nincsen szó mélabúról, sem a gyász hercegéről. Nincs szó kétkedésről és tétovázásról. A halogató Hamlet-elméletek sarkpontja, a „Hogy vádol engem minden alkalom" kezdetű monológ el sem hangzik.

Tevékeny, sürgő-forgó Hamletet látunk.

Már amikor a legelején megjelenik, nem a trónterem oszlopához támaszkodó merengőt látjuk. A bal oldali páholy helyén megnyitott keretből lép be az üres térbe. Puha lépteivel birtokba veszi a terepet. Gyanakvó résenléttel becserkészi. Az első és második szín közötti némajátékbetétje testi monológként azt szolgálja, hogy ne tétlen borongóval ismerkedjünk, hanem dinamikus cselekvésben lássuk a kezdetkor is. A „Lenni, vagy nem lenni" kezdetű magánbeszéd rendezői beállítása is efelé tereli képzeletünket: hátulról átlósan beszalad a királyfi. Lefékezi magát, és máris belekap a szövegébe (hogy azt ne mondjam: rágyújt), majd a rá következő Ophelia-jelenet után ugyanolyan hevesen és ugyanolyan céltalanul arra szalad el, amerről korábban érkezett.

Huszti beszédkultúrájáról senkinek nem Hamlet jut elsőre eszébe. Jóllehet csak a párjelenetekben hadar, a monológokban kínosan vigyáz a szövegejtés tisztaságára. Itt azonban hiányzik a gondolatok átérzése, és csupán szövegfölmondást kapunk. Így hát nagyon szerény az 1977-es madáchbeli Hamlet kínálata.

Szinte Gábor *játéktere tágasságával és átlós erőterével e színházban ritkán láthatóan lendületes. Sikerrel valósítja meg a „jőnek" és az „exeunt" váltogatását, a színre be- és kivonulásokat. Ezt a diagonális színpadi síkot a rendező a japán színház „virágos út" értelmében használja föl: föllépteti rajta a színészt – többnyire Hamletet –, és mielőtt továbbfolyna a dráma, engedi a közönséget megvizsgálni a színre lépőt, mielőtt az akcióba fogna.*

Szinte Gábor színpada egyszersmind szakít a Shakespeare-szcenírozás hazai hagyományaival. Díszletváltoztatás nélküli, állandó kulisszarendszer kerül a színpadra. Még a szükséges bútorokat is száműzik (kivévén a Gonzago-játékhoz becepelt, két bőrbevonatú tornazsámolyszerű királyi ülést). A hagyományokkal szakítás természetesen megváltoztatja a jelenetezések dramaturgiáját. A Shakespeare-kutatók eredményeire épülő stilizált színpadok követték az Erzsébet-kor jelenettechnikáját, amit most elmos az új színpadszerkezet. Ily módon is elősegíti egy többrétegződésű világ ábrázolása helyett a Hamletre – vagyis az Énre – való összpontosítást.

A díszlet hangsúlyozottan – álfal.

Föstött vásznak sorakoznak a színpadon. Elöl, mintha csak nekitámasztották volna az állandó színpadkeretnek. Van ennek előnye is: semlegessége. Hátránya: csúnyasága és hevenyészett jellege. Jelentése: egy széthullott királyság rendetlenségét képzettársíthatjuk, különösen, ha egybevetjük a Nemzeti Színház-i történelmi beépítettséggel, vagy az ugyanebben a korszakban létrejött madáchbeli, hatórás Rómeó-előadás kőfalaival.

Ha a rossznak látszó díszlet rebeg valamit a máról, a Hamlet-centrikus fölfogásnak is megtalálhatjuk értelmét. 1952-ben a Nemzeti Színházban Hamlet népi hős volt, tömegek kollektív kínlódásait fejezte ki. (Kollektivitása abban a járulékos színházi megoldásban is kifejezést nyert, hogy hármas szereposztásban vitték színre.) Ez persze szélsőség volt. A másik szélsőséget most kapjuk, amikor egy időből és korból kizökkent Hamlet próbálja meg helyretolni önmagát, tagadva a környezet hatását, eliszkolva a magánélet irányába.

Ádám Ottó Hamletjének vannak játékos, diákos, ironikus színei, de nincsenek gondolatai. Nem is lehetnek. Ez a Hamlet kihullott a konkrét időből. Félreállt. Amit a színpad tevékenységnek tüntet föl, nem más, mint a kitöltetlenségtől való irtózat. Hamlet a Madáchban nem cselekszik, hanem sürög. Látszatéletet él. De ennek az életnek nincs semmi értelme. Sem bölcseleti, sem színházi szempontból.

Végül említsük meg, hogy Psota Irén *Gertrudja a színésznőt rég nem látott magas színvonalán mutatja. Bűntudattól szenvedő asszony, aki képtelen ellenállni szeretője érzéki vonzásának. Hamlettel való jelenetében hirtelen megöregszik, elkínlódott vonásai kerülnek elő. Tudhatjuk: ez a Gertrud elszánta magát a cselekvésre.*

Az elfogulatlan méltányossághoz hozzátartozik, hogy leírjuk: ezt a henyén elkészített, tévesen elgondolt és csak részlegesen megvalósított előadást a közönség nagy része élénk érdeklődéssel fogadja. A Hamlet mindig fontos erőpróbája színjátszásunk állapotának, meglehetősen tisztán mutatja, mit tudunk, és mit nem. A közönségsiker oka mégis abban

keresendő, hogy a nézők nagy részét megszeppentté teszi a híres mű hírének nagysága. Önmagát okolja, ha nem érti. Ez teszi aggasztóvá a Madách Színház fölújítását.

Hozzátartozik a lapban december 23-án megjelent, *A Hamlet Berlinben* tudósítás.[280] Szabályos színházi krónika volt. Korrekt válasz a vésztörvényszéknek. Színházi szempontból, persze, övön aluli felelet Ádám Ottónak.

Lehet, az olvasó türelmét túlzottan igénybe veszi a két hosszadalmas idézet. De van a hetvenes évekre vonatkozó tanulsága.

Brecht és a Hamlet találkája várható volt. Most, amikor Berlinben végre bekövetkezett, zavarba ejti azokat, akik egy brechtizált Hamletet még vidáman elviselnének, de egy Brecht szellemében fogant Hamlettől idegenkednek. Brecht – és ezt mindig hozzá kell tenni, úgy látszik – elsősorban nem epikus fölszabdalású drámaszerkezetet, nem bizonyos rendezési fogásokat jelent, de mindenekelőtt gondolkodásmódot. Az előadás szembesítését a színdarabbal. A színház szembesítését a társadalommal.

Brecht 1940-ben írt néhány „etűdöt színészek számára". Megírta például „közbevetett jelenetként" a Hamlet IV. felvonásának III. képe (tehát az Angliába száműzetés) után és a IV. kép (tehát az átvonuló Fortinbras megpillantása) előtt gyakorlatul eljátszandó Kompjelenetet. *Benne a királyfi és egy révész beszélgetéséből fény derül Dánia és Norvégia közötti*

[280] MGP: Hamlet Berlinben, *Népszabadság*, 1977. december 23., 7.

halkereskedelmi viszonyokra mint a béke és a háború kérdésének gazdasági okára. Itt található meg a német gondolkodó véleménye az utolsó felvonás „mészárlásáról", vagyis a tétovázás és a cselekvés hamleti dilemmájáról. „Nem a legyilkoltakkal szemben vannak aggályaink – mondja Brecht Hamletje –, hanem a gyilkosokkal szemben, s ezek az aggályok lassan a javára szólnak, a gyávasága lesz a legfőbb erénye, gazember lenne, ha nem volna gazember, és így tovább, és legokosabb, ha lefekszünk, és alszunk, hogy ne zavarjuk a halászatot."

Ezek a szavak mottóul kívánkoznak a berlini Volksbühnében *játszott,* Benno Besson *rendezte Hamlet-előadáshoz.*

Dánia hercegének, Hamletnek tragikus története William Shakespeare-től. *Ilyen, Saxo Grammaticusra, a XIII. század elejének dán históriairójára utaló címe van Benno Besson Hamletjének. A megnyújtott cím előlegezi: nem hagyományos Hamlettel lesz dolgunk. Valóban, ez a fekete télikabátszerűségben, polgári kürtőkalapban, kopott fűzős cipőben járó, nadrágtartós dán királyfi Horatio barátjával együtt tüntetően viseli a wittenbergai egyetemről származó polgári magatartását, szembefordulva egy idejét múlta nemesi világgal. A kérdés most már az: miért fordul szembe Hamlet a világgal? Rosszul érzi magát benne, vagy rossznak tartja berendezkedését? Érzelmei megholt apjához, a volt királyhoz kötik, s ezért lázong? Vagy mások számára is változtatni akar „e világi üzleten"?*

És itt vissza kell kanyarodni Brechthez, aki a tragikum fölfogását jelentősen megváltoztatta. Inkább figyeltünk eddig arra, hogy a színdarabok szerkezetén

milyen reparálást hajtott végre, mint arra, milyen új hangsúlyt adott a tragikum értelmezésének.

A Brecht előtti tragédiák, és közöttük legjellemzőbb módon éppen a Hamlet azt sugározza nézőinek: a hős, ha *kikel a világ ellen, szükségszerűen elbukik. Brecht tragikumértelmezésében a hős,* ha *beletörődik a világ menetébe, akkor bukik el, s ha föllázad – az arisztotelészi értelmezés szerint –, büntetésül elbukik. Ha megnyugszik a világ megváltoztathatatlanságában – Brecht szerint –, elbukik.*

Besson már a legelején is tiszteletlenül nyúl Shakespeare-hez. Egy magányos baka áll a színpad közepén. Francisco. Őrségben van. Megkezdődik az előadás, de még hosszú ideig nem hallani Shakespeare szövegét, amire olyan gyorsan rá szoktak gyújtani a színészek, hogy sürgetősen keresztülvergődhessenek az expozíción: jöhessen a szellemjelenés, és színre léphessen végre az este sztárja: a Hamletet játszó színész. Most csak egy katona áll éjszakai őrségben. Nem nyalka, romantikus vitéz. Megroggyant, kifáradt zsoldos. Olcsó rohamsisak van rajta, nem kasírozott, forgóval ellátott, gótikus sisak. Viharvert, elkoszlott, bokáig érő, szakadozott katonaköpönyege Franciscót is, riadt és riasztó kiáltásokkal érkező váltótársát, Bernardót is olyanná teszi, mintha a Kurázsi mama legelején az őrmestert és katonáját látnánk. (A katonák lerongyolódtak és kimerültek.) Hosszú, kivérzett háború után vagyunk. Horatio elbeszélése a politikai helyzetről már előkészített, valóságos talajon hangzik el.

Hamlet atyjának szelleme sisakosan érkezik. Semmi kísértetfény, semmi szellemzene, misztikamutatvány. A Volksbühnében a színészek komoly pantomimkiképzésben részesültek. Dieter Montag*nak sem*

esik nehezére „szellemként" járnia; kissé csúsztatott talpon, alig észrevehető finomsággal lebegtetni testét, mintha a többiekétől elütő gravitációs térben közlekedne. Ez nem tekintélyes szellem. Sisakrostélya plattyanva csapódik orrára. Régiesen deklamál. Van benne valami, ami miatt Hamlet joggal gúnyolhatja „fickónak". Nem vonzó és nem rokonszenves a halott király. Annál inkább a „vérnősző" ábrázolásokhoz képest a trónbitorló Claudius. Akit ugyancsak Dieter Montag játszik. A régi királyt és az újat ugyanaz a színész játssza. Besson így fejezi ki: csak az uralkodó személye változott, de nem az uralkodás lényege. Egy rossz király helyébe másik rossz került. Az öreg szakállas uralkodót fiatal csupasz arcú váltotta föl. A világ azonban ugyanolyan maradt, mint annak előtte. És bár Hamlet elfogult apja javára – ez nem változtat Dánia és a világ helyzetén. S ha jól meggondoljuk: a trónbitorlás sem teszi megkülönböztethetővé Hamlet-papát Claudiustól, hiszen az öreg király sem volt tiszta kezű és vétlen uralkodása alatt.

Ki változtathat a kifordult világ sorsán? Fortinbras talán, az ifjú norvég? Amikor a lengyel hadba menő serege élén meglátjuk, meghökkenten észrevételezhetjük: az ifjú Fortinbras tízéves-forma kölyök, fölékített sisakforgóval és aranyosan csillogó vérttel. (Pierre Besson, a rendező kisfia személyesíti meg.) Protokolláris hangon sorolja szentenciáit, miközben egész testével hintázik, mint bebiflázott leckét fölmondó diák. Ez a kölyökc-király érkezik be a halottakkal teli fináléhoz, biztosítani minket arról, Hamlet – „ha *megéri" – jó király lehetett volna. A zöldfülű kisfiú szavai oly nyomatéknélküliek és hiteltelenek, korántsem bízhatunk kijelentésének igazában.*

E kisfiú-Fortinbras, akár a Koldusopera *királyi lovashírnöke, leleplezi a kényelemszeretően gondolkodni restek nyárspolgári boldog-végvárók ábrándosságát. Az ifjú finálé-hős megparancsolja, „Négy százados / Emelje Hamletet, mint katonát, / A ravatalra". Négyen nyúlnak hóna alá a négy színpadi holttestnek. Szembefordítják a tetemeket a nézőtérrel. Lecsüngő karral áll ott Hamlet, Gertrud, Claudius, Laertes. Négy megmérgezett, történelmi balek. Négy pecsés áldozat. Értelmetlenül hullottak el. Anélkül, hogy életükkel-halálukkal bármit változtattak volna a világban, és értelmesebbé lett volna az élet. Brecht mindezt így foglalta össze:* „Így hát, gondosan felhasználva / más trombiták véletlen szavát / mohón folytatva ismeretlen mészárlók csatakiáltását, / mészárol tovább, s hála az ilyen véletleneknek, végre / megszabadul oly emberi s értelmes gátlásaitól, / s egyetlen, iszonyatos ámokfutásban / lemészárolja a királyt, anyját és önmagát. / Ezzel igazolva utóda szavait: / Ha megérte volna az időt, bizonyára / nagy király lett volna."

Hamlet tehát Besson rendezésében szembesül a mai világgal. A világszemlélettel való átvilágítás izgalmas színházi eredményt kamatoz. Nem a magánbú hercegének szemszögéből pillantunk a darab szereplőire a Volksbühnében, de a herceg is visszaszorul túlnagyítottságából, hogy egy legyen csak a társadalom alakjai közül.

Végül is el kell dönteni, mi a színház dolga! Műsorra tűzni egyet a klasszikusok közül? Vagy felelni a kortársak föl sem tett kérdéseire? Egy szép és poétikus Hamletet kell színre naftalinozni az emberi kultúra kincsesházából? Vagy építenie kell a színháznak az ember jövőjét?

Benno Besson Hamletje félreérthetetlenül lemond a múzeumi teremőrzés tisztjéről, és szenvedélyesen avatkozik bele a mai világ dolgaiba. 1977-es módra, berlini Hamletet mutat, nem pedig a polgári színházak Hamlet-örökségét pátyolgatja. Shakespeareibben shakespeare-i sok hívségesen hív Shakespeare-előadásnál, ami a pontos szövegolvasás, körültekintő elemzés és a szöveget mindig drámai helyzetben megjelenítő eljárás, a dialektika (tehát a humor) alkalmazásának következménye. A szellem megrendítő megjelenésének misztikus pátoszát már Shakespeare is elvágja, amikor hercege előrántja noteszét, emlékezetébe írandó a jelenés szavait. Besson Hamletje azonban stréber buzgalommal írja még az Ágyő, ágyő, ágyő *búcsúzkodást is. A polgári műveltségű Horatio, aki „tud latinul", a plebejus őrségnek lefordítja németre a közhiedelem szerint latinul beszélő szellem* Hic et ubique*-jét.* Manfred Karge, *mint húsosan pufók Hamlet, arcát vörös és fehér festékkel bohócira mázolja, bal lábán nem cipőt hord, hanem hangsúlyozottan nem reá illő harisnyát.*

Nem őrült: környezetének bohóckodik. Még a szentül tisztelt Lenni vagy nem lenni *kezdetű monológ is komikus hangsúlyokat kap. Miután jobboldalt Polonius és leánya nyíltan kémkednek a királyfi után, a meztelen felsőtestű Hamlet kardját hegyével fölfelé a padlóba erősíti, mellel beledől a kardba, pojácai kijátszással mímeli a halálról elmélkedést, hogy majd a monológ közepe táján, amikor a közönség már meghökkenten nevet, ismét más látószöget kapjon, mert Karge hirtelen komolyba csap át, megfogja a lét és nemlét kérdésének súlya, elmélkedése igazra vált át. Megjőve a tengeri útról, a szöveg szerint meztelenül*

szabadultan, szennyes vitorlavászon tengerészköpeny borítja csak a temetőjelenetben meztelen testét. Beugorva Ophelia sírjába („Ennél krokodilt?"), ledobja magáról a köpenyt. Csupán mocskos kis ágyékkötő van rajta. Az udvar megbotránkozására vademberien, négykézláb hagyja el a színpadot. Besson itt egyetért Brecht fölfogásával, miszerint Hamlet már elvesztette a kritikai kétkedés képességét, a józan megítélés tudását. Átment vademberien szenvedélyes tévcselekvőbe. A következő jelenetben csupa-zsabó, csupa-fodor udvaronci ingben jön vissza Hamlet, hiszen az establishmenthez tartozik. Ficsúrisága mellett Osrick igazán diszkrét megjelenésű.

Tagadhatatlan van ebben a megvalósításban valami parodisztikus, mintha Bessonra hatott volna a bochumi, majd hamburgi zabolátlan rendező, Peter Zadek *Shakespeare-rázó botránykeltő rendezéseinek eszköztára, Besson mégis a* gondolatot, *nem pedig az újító* ötletet *tekinti elsődlegesnek. Gondolkodjék a néző a Hamlet közben (és után) saját magáról, a világról, és föladatáról a világban. Gondolkodjék a művészetről. Ne fogadja el gépies magától értetődöttséggel értéknek azt, amit a tankönyvek kínálnak neki. Egyszersmind ez azt is jelenti: ne fogadjon el semmi készen kínáltat. Vizsgálja meg saját maga használhatóságát. Kételkedje elő ki-ki a világot.*

Mintha láthatatlan zenei előírásként viselné magán az előadás Brechtnek a Dobszó az éjszakában*hoz készült kiáltványszerű fölszólítását:* Ne guvasszátok olyan romantikusan a szemeteket!

Berlin, 1977. december.

„A legvidámabb barakk a lágerben" fél-cinikus jelszóval működtünk viszonylagos szabadságunkkal. Szemben állt ijesztő példaként az NDK mereven bürokratikus szabad szellem-taposása. Az NDK-Berlin Volksbühnéjében azonban a kor *Hamlet*jét állították színpadra. Mi több: Walter Ulbricht-szakállat viselt a túlvilágról kísérteni visszajáró szellem-király. A hatalomról szólt. És a benne elhelyezkedésről. A Madách előadása föladta a társadalmi harcot, visszabújt magánélete csigaházába, békésen ellakni. Az NDK merev parancsuralmi művelődéspolitikája elvekhez tapadtan működött. A játékszabályok betartásával be lehetett tartani neki. A magyar művelődéspolitika zsebből irányítottan személyre szabott volt. Aki előbb ment panaszkodni, annak lett igaza. Szeszélyesen szubjektív volt. Fütyült elméletre, elvre. Szavakat, kiragadott mondatokat olvastak és értelmeztek (ma is), nem pedig összefüggéseket és gondolatmeneteket. Magyarországon nem volt hivatalos cenzúra. A Német Demokratikus Köztársaság szigorúbb volt. A cenzúra kijátszható. A csapongó művelődéspolitikus kiszámíthatatlan.

Pécs

Zavartalanul dolgoztam a Pécsi Nemzeti Színháznál.[281] Másfél évtizednyi okoskodás után vizsgára tehettem magam előtt: ujjamból kiszopott, szakadatlanul színházidegen szamárságokat írtam, vagy hasznosíthatóakat az elevenen működő intézményben. Vizsgálóbírói szemeket éreztem az első próbán. A színpad

[281] MGP 1980–1981-ben volt a Pécsi Nemzeti Színház dramaturgja.

szélére betolt emelvényeken ült a műszak, semmi dolguk nem akadt, nézték az új pofát, orra bukik-e a lábában. Nem volt ítéletük, de amikor egyik este a színpadmester megkérdezte a klubban: mit iszol? Nyertesnek éreztem magam.

Reggelente fél nyolckor bementem a színházba. Éjfélkor a klub bezártakor hazamentem albérletembe. Mivel töltöttem napjaimat a színházépületben? Elcsábítottam Fekete Bandi színész portásnő feleségétől az igazgatóig, akit csak tudtam. A színház erotikus intézmény. A szónak nem kizárólag bordélyházi értelmében, de színész és néző között az erotikus kerengés tudja közvetíteni Shakespeare-t csakúgy, mint Leo Fall bécsi operettszerzőt. Ahhoz, hogy egészségesen működjék az intézmény, minden benne dolgozót – primadonnát, kazánfűtőt – folyamatosan biztosítani kell róla, hogy szükség van rá, sőt: csakis rá van szükség. Ehhez szeretetre van szükség. Nem feltétlenül csak hízelkedésre, néha nyers őszinteségre is. Röviden: törődésre. A gépiesen működő odaadás és csábítás eredményeként a libidóm is megszűnt a színházban. Elköltöttem a napi érintkezésben. Sikerem lemérhettem őszinteségükön. Az érzékeny színházi nép biztonsággal tudta: nem mondok vissza senkinek semmit. Az igazgató sem tudja meg tőlem, mi róla a véleményük.

Reggelente napilapokkal felszerelkezve leültem a balett gyakorlótermének mindig nyitott ajtaja előtt a hosszú tornatermi padon. Szemközt a takarítónők szobájában főzték a ház legjobb feketéjét, kiszolgált mustárospohárban szervírozva. Jöttek a másnapos vagy aznaposan összetört testű táncosok. Leültek, lassanként megbeszélték velem dolgaikat. Eck Imre nevetve mondta: – Figyellek, mit csinálsz! Csöndesen

belógatod a csalit, aki akar, ráharap. – A balett minden színházon belül zárt intézmény (állam az államban). Nehezen fogadnak be idegent. Tudtam, hogy dolgozni akarok velük: a táncos romlatlanabb színészanyag. Önállóbb, munkabíróbb. Ha prózát kell mondania: tudja egy-egy mondat vagy csend zenei értékét. És lelkesebb szerepformálásukban. Hozzászoktak, hogy nem várnak rendezői utasításra, hanem kivívják a színpadon előadói helyüket.

Az egyik próbán Tóth Sándor koreográfus megkérdezte a felesége egy sikerült jelenete közben, honnan tudtam, hogy Gyöngyiben[282] benne van ez a színészi erő? Figyeltem rá gyakorlatok közben – feleltem. Ahogy a színpadi szerepből leolvasható egy-egy színész jelleme, élete, múltja és jelenlegi baja: a táncos teste is elárulja a gyakorlóteremben személyiségét.

Kicsit zavart próbakezdésnél, hogy amikor meghallottam a *Chicago*[283] első taktusait, azt gondoltam: ezt már tegnap láttam! Az ember nem nézi meg naponta délelőttönként a már látott előadást. A próbák nagy része csuklógyakorlatokkal telik. Ismételni és újra ismételni a már megtalált megoldást.

A musical egyik előadása után egy vén színésznő elragadtatottan dicsérte egy táncos-színész játékának árnyalatát. Védekeztem: nem tehetek róla, a nyilvános főpróbán láttam először. A színésznő válasza sok kényszeres rendező munkájának ismeretében jellemző volt: – De hagytad! Vannak rendezők, akik a színpadi tréfát addig gyakoroltatják és rendezik, amíg a humornak a párája is elillan.

[282] Tamás Gyöngyi.

[283] Fred Ebb–Bob Fosse: *Chicago*, Pécsi Nemzeti Színház, rendező: Tóth Sándor és Molnár Gál Péter, bemutató: 1981. február 15.

A kelléktárat Ancika vezette, öreg, minden hájjal megkent színházi boszorkány. Goromba, szókimondó pokróc. De semmiről nem feledkezett meg soha. Hibát nem ejtett. Amit egyszer utasításba kapott, tökéletesen teljesítette. A kelléktárban volt egy herendi gyártmányú Sztálin-mellszobor. Akkor még nem szökött föl piaci ára mint politikai *camp*nek. Kértem tőle. Nem adta: neki is kell. Ellopattam. Visszalopatta. Kunyoráltam. Egyszer aztán azt mondta, ha elmegyek nyugdíjba – megkapja.

Régen nem voltam a színháznál. Szól a telefon: Ancika közli, nyugdíjba ment, ma Pesten játszik a Pécsi Balett, elvállalta ezt az egy előadást. Jöjjek be az Operettbe. Újságpapírba csomagolva odaadta Sztálin mellszobrát. Ancikától kaptam mindeddig a legértékesebb színházi kitüntetést. Azóta az első emeleten ültetőnő. Ha Pécsre megyek, mindig fölkúszom hozzá megcsókolni.

Békéscsaba

Fődramaturg lettem Békéscsabán.[284] A fődramaturg nyilván dramaturgabb dramaturg a dramaturgnál.

Érzelmességből kerültem oda. Nyaranta a Gyulai Várszínház dramaturgja voltam. Sík Ferenc magával hívott a csabai színház évadnyitó társulati ülésére. Az egész társulat jó iskolásgyerekként benn ül a beszéksorozott színészklubban, a hajdani városi kaszinó dísztermében. Amint beléptünk az ajtón, olyan sóvár

[284] MGP 1981–1982-ben volt a Békés Megyei Jókai Színház dramaturgja.

tekintetek néztek ránk, mintha a Megváltó érkezett volna látogatóba. Ha ilyen erővel óhajtanak változtatni magukon, belekalandorkodom.

Sok nem jutott eszembe ottlétem alatt. A Viharsarok hajdan nyakas öntudattal rendelkezett. És szolid polgársággal. A forradalmi ifjakat káderkiemeléssel föltakarították a fővárosba. A polgárok egy részét ugyancsak, másik részét elsuvasztották. Maradt egy betontömbökkel elrondított kisváros. Néztem az utcán az embereket, ha közönséget akarunk belőlük, mi érdekelhetné őket.

Írtam egy Darvas József-színdarabot: a szerző még írókorában megjelentetett *Vízkereszttől Szilveszterig* című szociográfiájából.[285] Egy béreslegény egy éve. Egyetlen színpadi ötletem volt. Miként lehet megjeleníteni a munkát, a robotot? A főszereplő maga mozgatta a forgószínpadot. Így megjelent az erőfeszítés, a nekiveselkedés és a fizikai erő. Igen méltányos kritikák jelentek meg róla. Igaz: a szerző egyedül Darvas József volt.

Rendeztem Sík Ferenccel közösen egy Jókai-darabot. *Barangok, avagy a peoniai vojvoda.*[286] Ezzel nyitott 1896-ban a Vígszínház. Még egyszer eljátszották, mert másnapra még nem volt kész *Az államtitkár* című francia vígjáték. Jókai színházavató drámája Ferenc József és a trónörökös jelenlétében már az első felvonás után megbukott.[287] Azóta egy kezemen

[285] Darvas József: *Vízkereszttől Szilveszterig*, Budapest, Kéve, 1934; Darvas József–Molnár Gál Péter: *Vízkereszttől Szilveszterig*, Békés Megyei Jókai Színház, rendező: Giricz Mátyás m. v., bemutató: 1982. február 19.

[286] Jókai Mór: *Barangok*, Békés Megyei Jókai Színház, rendező: Sík Ferenc m. v. és Molnár Gál Péter, bemutató: 1981. december 18.

[287] A Vígszínház Jókai Mórtól kért darabot, aki *Baranghok, vagy a peoniai vojvoda* címmel azt le is szállította, hogy 1896. május 1-jén ezzel

megszámlálhatom, ki olvasta el. A vígjáték bukása nem azért következett be, mert a nagy mesemondó, a nemzet élő klasszikusa aggkori érelmeszesedésben szenvedett, hanem azért, mert fiatalosan szemtelen paródiáját írta meg a millenniumi ünnepségeknek, amiknek egyik kieszelője és eltervezője ő maga volt.

Próbálni kezdtük. Felkai Eszter, a színház vezető színésznője – akivel gyerekkorunkban együtt tanultunk mozgásművészetet[288] – egy próba előtt közölte velem, hogy azt hitte: én hamisítottam egy ál-Jókait, bement a megyei könyvtárba, elolvasta a színművet, meglepte, hogy Jókai tényleg ezt írta.

Békéscsabán megtanultam: a színházban a rossz munkához ugyanannyi befektetés szükséges, mint a jóhoz. A tehetségtelenséget nem adják ingyen. Sok gyötrődésre, álmatlan éjszakákra, dédelgetett sérelmek frissen sajgatására és nagy erővel dagasztott önérzetre van szükség.

nyisson a színház. Ezenkívül azonban több mű is próbára várt. Jókai darabja megbukott, „három részvétlen előadás után sírjába hullt". A színház rövid kommünikéje jelzi ezt és közli, „hogy [...] a negyedik napon Brisson *Az államtitkár úr* című darabja következik". (Magyar Bálint: *A Vígszínház története*, Budapest, Szépirodalmi, 1979, 47, 69.) A millenniumi ünnepségek keretében az 1896. május 6-i előadást (Alexandre Bisson–Fabrice Carré: *Az államtitkár úr*, Vígszínház, rendező: Mátray Betegh Béla, bemutató: 1896. május 4.) I. Ferenc József is megtekintette.

[288] Molnár Gál Péter a húszas években indult mozdulatművészeti mozgalomhoz tartozó Rózsa Magda tánciskolájába járt. A PIM – OSZMI Táncarchívumában található dokumentumok alapján 1948-ban Rózsa Magda gyermektánccsoportjának bemutatkozó előadásán a *Két gyerek az álomerdőben* című, Edvard Grieg zenéjére előadott műsorban MGP a gonosz törpét táncolta. Az iskolát a többi mozdulatművészeti iskolával együtt államosították, Rózsa Magda a VI. kerületi Balettiskola Munkaközösség tagjaként oktatott tovább. MGP-ről ezzel kapcsolatban az utolsó adat 1955-ből származik, de ekkor már csak műsorközlőként szerepel.

A színházban jellemzően jelentékenyt jelentettek rólam, ketten is. „Jókai Éva-Anna" fedőnevű ügynök (1977-től: „Jókai Anna" fedőnéven) a színházi titkárságról egybehangzóan azt tudatta egy „Aradszky" fedőnevű titkos megbízottal, hogy időnként odaléptem a társulat egyik tagjához, titokzatosan félrehajtottam zakóm reverjét, felfedtem piros Lenin-jelvényemet. Nem merőben légből kapott a jelentés, csupán henye megfigyelés. A kabátom hajtókája mögött feltűzött piros jelvény hasonlított a Lenin-kitűzőhöz vagy a Mao elnököt ábrázolókhoz. Az én piros jelvényemen két profil aranylott: Sztanyiszlavszkij és Nyemirovics-Dancsenko. Moszkvában kaptam ajándékba Zujevától, az öreg jellemkomikától a Művész Színház[289] jubileumára kiadott jelvényt. Hogy az „ellenzéki pofa" sutyomban Lenint rejteget hajtókája mögött, az is meghökkentő. A tréfa azonban ennél színházibb volt: a tanyasi modernség hajszolása közben a régi színházat idéztem a tagoknak, ha egyáltalán még emlékeztek Sztanyiszlavszkij szellemében végzett színpadi munkájukra.

Mrożek egy karcolatában iskolások megkoszorúzzák a hős szobrát. Jönnek a rendőrök megtudakolni, hogy az iskola küldte őket, ünnep van-e, évforduló? Nem, csak úgy maguktól koszorúznak. Azt nem lehet. A rémuralom éveiben csak azt volt szabad, amit kötelezően előírtak. Még a szóhasználat és a stiláris fordulatok

[289] Konsztantyin Szergejevics Sztanyiszlavszkij és Vlagyimir Nyemirovics-Dancsenko alapította 1898-ban a Moszkvai Művész Színházat. A régi játékstílus, a hazug pátosz és teatralitás ellen lázadó, új repertoárt létrehozó színház sikert hozó bemutatója Csehov *Sirály*a volt (1898. december 17.). Sztanyiszlavszkij halála után Nyemirovics-Dancsenko vezette a színházat; 1970-ben Oleg Jefremov színész, rendező lett az igazgató.

is kataszterizáltattak. A többpártrendszeri demokrácia ettől gyökeresen különbözik. Többféle szólam használata lehetséges. De a szólamok azután kötelezőek is. Személyes szóhasználat gyanút keltően tilos. Önálló gondolkodás esetén szíveskedjék átfáradni a másik táborba, annak a szókészletét alkalmazni. Vederben élni sem kényelmesebb a cseberben töltött időknél.

Bihari József

Színházi emlékezetem legtüzesebb Tiborca, Kossuth szolgája a *Fáklyaláng*ban, a nagy magyar jellemszínészek egyik legnagyobbja volt Bihari József. Az *Úri muri* boglyájának tövében komótosan szalonnázó csugari parasztember.[290] Felsorolhatatlanok jellemremekei. Pantomimikus áriája Németh László *A két Bolyai*ban[291] színészeti tankönyvbe beillő példája annak, a színészi akció milyen drámai feszültséget adhat hozzá a szöveghez, átértelmezheti a leírt mondatokat, és a legelvontabb bölcseleti betétet hogyan képes alkotói módon realista összefüggések közé helyezni.

Mellékszereplő a két vitázó tudós színdarabjában Bihari. Szertekanyarodó matematikai bölcselkedés,

[290] Illyés Gyula: *Fáklyaláng*, Katona József Színház, a Nemzeti Színház Kamaraszínháza, rendező: Gellért Endre, bemutató: 1952. december 12.; *Úri muri*, magyar film, 1949, rendezte Bán Frigyes.

[291] Németh László: *A két Bolyai*, Katona József Színház, a Nemzeti Színház Kamaraszínháza, rendező: Várkonyi Zoltán, bemutató: 1961. április 20.

színpadilag alig eltűrhető szóömlenyében csupán figyelnie kellett volna Bolyait. Bihari nem emelte rá tekintetét. Ellenkezőleg: úgy tett, mintha oda sem figyelne. Kissé lehajtott fejjel egy zsebből kivett almát hámozott ráérős nyugalommal. Bicskájával arra összpontosított, hogy az almahaj egyetlen kunkori karikában, megszakítás nélkül fejtődjék le a gyümölcsről. Ez a megfeszített figyelem, látszólag a hámozásra összpontosítottan, komoly figyelmet sugárzott a matematikai fejtegetésre. Tapsos magánszámmá tette az egyszerű fizikai cselekvést. Érzéki kapcsolatot teremtett az elmélet és a gyakorlat között.

Biharit kamaszkorom óta rettegve ismertem. Jött komor magányával a Nemzeti sötét belső folyosóin, köszöntem, zordan fogadta tiszteletadásom, de messze járhatott, már más emberként, szerepként közlekedett a folyosókon délelőtti próbák idején. Méltósággal tudomásul vett gimnazistaként. Alig érzékelhető biccentéssel elfogadott főiskolásként. Azután újságíró lettem. Jött szemben az utcán. Mondtam: Csókolom, Jóska bácsi! Elment mellettem. Legközelebb sem vett észre. Nem látott többé. Köszöntem. Elhaladt rezzenetlen tekintettel. Nem értettem, belenyugodtam. 1934-ben, a Vígszínház fiatal színészeként, fényes nappal a körúton, beleharapott egy taxisofőr fülébe. Az újságok tele voltak a feljövőben lévő érdekes epizodista különös és magyarázat nélküli merényletével. Orvosi igazolást kapott kiszámíthatatlanságáról. Borzas-morcos, szabadon szájaló magatartására orvosi védlevele volt.

Kidobtak azután a *Népszabadság*tól. Jóska bácsi komótosan haladt délelőtt a körút túloldalán. Átkiabált. Integetett. Átkelt az autóforgalmon. Szokatlan barátságossággal tudakolódott hogylétem felől. Kikérdezett

részletesen. A rádió Pagodájában[292] összeakadt feleségemmel. Megkérdezte, nem segíthetne-e valamit? Ronyecz köszönettel elfogadta: ősz volt, beköltöztünk volna Visegrádról, de nem akadt autó, amelyik vinnehozna cókmókunkkal együtt. – Jövök én! – vállalkozott menten. És reggel hétkor zuhogó esőben állt a ház előtt fuvarként. Visegrádon is szakadt. Mialatt Ronyecz összecsomagolta a nyári holmit, bent kávéztunk a házban. Mesélt fiatal színészéveiről, amikor Siménfalvy Sándorral egy dali társulatnál táncos komikusok voltak. Nyílt volt, szívélyes, áradón megnyilatkozó. Csupa gyengéd szeretet. Ő a színikritikussal nem akarta tartani a kapcsolatot. Vagy a *Népszabadság* ellen volt ízléskifogása?

Székely, Zsámbéki, Babarczy

Zsámbéki telefonon szólt: följönnének hozzám Székely Gáborral. Megbeszélnivalójuk van. Megjelent együgyű katekizmusom: *Színház: csak 28 éven aluliaknak – 28 pontban* címmel.[293] Bevezetőül felsorakoztatja a párizsi gázgyári tisztviselő, André Antoine kísérleteitől[294] kezdve a megcsontosodott színházi stílus

[292] Az 1949-ben elkészült Pagoda épülete a Magyar Rádió egykori, VIII. Bródy Sándor utca 5–7. alatti székhelyének udvarán Szabó István építész munkája. Vendégek fogadására alkalmas térként a rádiós épületkomplexum meghatározó színfoltja volt.

[293] *Színház*, 1969/11–12, 45–48.

[294] André Antoine színész, rendező, színházigazgató 1887-ben alapította meg a Théâtre Libre-t. Az indulástól 1896-ig 124 darabot mutattak be 114 szerzőtől. Szakított az akkor divatos bulvárszínházzal és a deklamálással, a naturalista stílust honosította meg előadásaiban, a korabeli

elleni nemzetközi lázadásokat. Mindegyikben közös, hogy elsősorban az uralkodó, és már reakcióssá lett, megmerevedett stílusoktól különbözőt akartak. Másodsorban jellemzőjük, hogy amatőröket vagy frissiben a színipályára került színésztehetségeket gyűjtött ösz-sze. Mindazokat, akik még nem fertőztettek meg az eluralkodó játékmodorral. Tapasztalatlanságuknál fogva kikísérletezhető velük a konvenciók nélküli, őszinte természetesség (a szó színházi-szinpadi, stilizált értelmében), másrészt segítségükkel új konvenciórendszer alakítható ki. Kikísérletezhető velük új stílus, a kort teljesebben kifejező színészi játékmód.

A magyar színháztörténetet célozta meg a nemzetközi felsorolás. A jelenkori magyar színházat, ahol az ellazult és elzsírosodott izmok mellett gyakran mutatkoztak hatalmas és hősies erőfeszítések annak érdekében, hogy saját hajuknál fogva kiránthassák magukat a megrekedtségből. A meg-megújuló kísérletek, erőfeszítések lehetnek igen hasznosak. Csiszolhatják az együttesek játékmodorát. Lefoszthatnak seregnyi rátapadt sablont a színészi játékról. Új, nehezebb, kitaposatlanabb megoldásokra ösztönözhetik a színészeket. Eredményezhetnek ezek a kísérletek nagyszerű előadásokat, mégsem valószínű, hogy gyökeres eredményekre vezetnének a jelenlegi szervezettség mellett. Államilag szubvencionált, rendszeresen játszó színháznak nem is

szokásoktól eltérően szélesítette a repertoárt, és sok külföldi szerző, többek között Hauptmann, Ibsen, Strindberg, Turgenyev, Tolsztoj, Lope de Vega műveit játszotta. A franciák közül Zola, Daudet, Balzac darabjait, illetve regényadaptációit mutatta be. 1897-ben a Menus-Plaisir termébe költözött a társulat, és Théâtre Antoine néven folytatták a működésüket. 1906-ban Antoine a Théâtre de l'Odéon igazgatója lett, ahol klasszikus szerzők, többek között Corneille, Racine, Molière, Shakespeare színdarabjait tűzte műsorra. 1914-ig volt a színház vezetője.

lehet feladata viszontagságos kísérletekbe bonyolódnia, experimentálisan új játékmodorra törekednie. Kötött repertoárral játszanak az állandó társulatok. Számos közönségpolitikai, művelődéspolitikai feladatuk mellett vezető művészeiknek – tehetségük vagy ambíciójuk arányában – időlegesen nagy feladatokat kell biztosítaniuk, és a társulat tagjait egyenletesen kell ellátni művészi feladatokkal.

Új színházépületet sem kell keresni vagy építtetni. Rendelkezésre áll az Ódry Színpad. Tíz év után sem képesek rendszeresen működtetni. Kellemes kis színházhelyiség a város könnyen megközelíthető középpontjában.

Majd 28 pontban vázoltam az Ódry lehetőségeit.

1. A Balázs Béla Stúdió mintájára létrehozandó önkormányzati vezetéssel a Főiskolai Színház.

2. A Főiskolai Színház tagja lehet kivétel nélkül minden öt éven belül diplomázott színházi rendező.

3. A Főiskolai Színházhoz tartozás semmi dotációval nem járna. A rendezők fizetésüket attól a színháztól kapnák, ahová szerződtek.

4. A tagság önkéntes. A Főiskolai Színház munkájában *nem köteles* dolgozni egyetlen végzett rendező sem.

5. A rendezők anyaszínházukban kötelesek ellátni feladataikat.

6. Fennmaradó idejét a Főiskolai Színháznak szentelheti.

7. Évenként-kétévenként újraválasztandó a vezetőség.

8. A vezetőségbe ne kerüljön be külső személy (pl. a főiskola hivatalos képviselője, tanára, „felnőtt rendező", tekintélyes színész, színházi pedagógus, minisztériumi

tisztviselő, kritikus stb.), mert ez megbontaná a társulat vezetésének demokratikus önkormányzatát, önszabályozó erejét.

9. Havonta-kéthavonta (vagy szükséges időközönként) az előzőleg sokszorosítottan szétküldött rendezői expozíciókat vagy új drámákat megvitatnák.

10. A filmforgatókönyvek mintájára a fiatal rendezők együtt dolgozhatnak, megírathatnak egy vagy több drámát akár ismeretlen, maguk fölfedezte íróval, az elkészült művet a hozzá tartozó részletes rendezői elképzeléssel kötelesek a tagság elé vitára bocsátani. A vita demokratikus nyilvánossága a biztosítéka, hogy nem tévednek politikai-eszmei tévutakra.

11. Eredeti drámákon kívül a rendezés megpályázható klasszikus vagy félklasszikus drámák színrevitelével. Az elképzelés érdekessége, újdonsága, a rendezői koncepció határoznák meg, elfogadja-e a tagság bemutatásra.

12. A Főiskolai Színház évi költségvetéssel működne. Következményeként csak adott számú bemutató tartható.

13. Egy évadban minden rendezőre nem kerülhetne sor. Elgondolásuk vagy a dráma érdekessége indokolhatná: kik rendezik az évad produkcióját.

14. Fontos, hogy a tagságon kívül külső személy ne vehessen részt a munkában. Így a testület kiszűrhetné a karrierizmust, a protekcionizmust, az erőszakosságot és a tehetségtelenséget. Nyílt vita szabályozná a tehetségtelen törtetők ügyeskedéseit.

15. Erkölcsi értelemben az egész stúdió felelős a bemutatott produkciókért, tehát csak az egyesülés által közösen, a kompromittálódás veszélye nélkül elvállalható gondolatot, elképzelést, művet engedik színpadra.

16. A Főiskolai Színház tagságának kötelessége az elkészült, de bemutatásra még nem került produkciót megnézni: sikerületlenség esetén szótöbbséggel megszavazni, hogy ne kerülhessen nyilvánosság elé, mert veszélyeztetné a szervezet jó művészi hírnevét.

17. A választott vezetőség – egyéni művészi tevékenységük mellett – csakis adminisztratív munkát végez: vétójoguk nincs, szavazatuk bármely tag szavazatával egyenértékű.

18. A studiótársulat színészei a főiskola végzett növendékeiből verbuválandók. Lehetőleg egyetlen évfolyam hallgatóiból.

19. A színészek szerződtetett tagok.

20. A Főiskolai Színház irányító munkájában nem vesznek részt.

21. Alkalmanként szerződtethető külső, más színházból idősebb művész.

22. A Főiskolai Színház színészei számára a szokásosnál lényegesen magasabb fizetés biztosítandó.

23. Ennek ellenében szerződésileg kikötendő, hogy öt évig sem filmszerződést nem írhat alá, nem rádiózhat, nem szinkronizálhat. El kell állnia minden külső szerepléstől. Minden erejét a Főiskolai Színháznak kell áldoznia.

24. A színészek kötelezendőek lennének a stúdió rendszeres napi ének-, tánc-, mozgástréningjein részvételre, a stúdió tanfolyamainak rendszeres hallgatására.

25. Mindazok a színészek, akik nem kaptak szerepet valamely produkcióban, különböző feladatokat töltenek be a színháznál: ügyelő, kellékes, színpadi munkás, jegyszedő minőségben. Ez különösen fontos, mivel megszűnt a fiatal művészek színházra nevelése.

A színház minden tagjának értenie kell a színház-üzem valamennyi munkafolyamatához. Értsen hozzá, és becsülje azt, különben a napjainkban, színházainkban tapasztalható elidegenedéshez vezet a szakosodás.

26. A szerződésileg szorosan a színházhoz kötött színészeket nem éri károsodás az öt (?) évi lekötöttséggel, mivel a stúdiómunka következtében magas technikai színvonalú színészekké válnak, és a Főiskolai Színházhoz tartozás később kamatozó erkölcsi-művészi többlethez juttatja őket, ha elhagyják az együttest.

27. A demokratikus önszabályozás eredményeként a tehetségtelenek elhullanak, vagy kiválnak a társulatból, visszatérnek anyaszínházukhoz, vagy elhagyják a színházi területet.

28. A Főiskolai Színház *egyetlen* szerződtetett adminisztrátorral működjék.

Füle botját nem mozgatta senki. Válaszcikk, vita, korholás, nemzedéki sértődés nem követte a dolgozatot. Füle mellett eleresztette a színházi szakma.

Kivévén a két Gábort. Elmondták: azonos (vagy hasonló) az elképzelésük. Álljunk össze megvalósítani.

Megtisztelő felkérés volt, de kénytelen voltam elhárítani. Kritikus vagyok. A dolgom a színházról írni, és megőrizni pártatlanságomat.

A felkérés kimondatlan célját, hogy a fiatal trónkövetelők mögé álljon a *Népszabadság*, amúgy sem biztosíthattam volna. A cikk partizán-kezdeményezésemként íródott. A süket hallgatás oka, hogy az előző nemzedék hatalmi helyzetbe került színházvezetői az új rendezők (amúgy főiskolai növendékeik) jelentkezését orvtámadásnak tekintették.

A társadalmi szövegkörnyezet érzékeltetéséhez a Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusán[295] Székely Gábor, akkor a Szolnoki Szigligeti Színház igazgatója,[296] a következő felszólalást tette:

Tisztelt Kongresszus! Kedves elvtársnők, elvtársak!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ezen a fontos tanácskozáson, pártunk legmagasabb fórumán lehetőséget kaphattam egy vidéki színház képviseletében beszélni eredményeinkről, gondjainkról, szándékainkról, problémáinkról. Az a tény, hogy Szolnok megye kommunistái érdemesnek és szükségesnek tartották, hogy küldöttként képviseljem őket pártunk XI. Kongresszusán: megyénk megbecsülését jelenti számomra, és jelzi azt is, hogy a vidéki színházak előadásaikkal, eredményeikkel a magyar színházművészet szerves részeivé váltak. Színházunk és a legtöbb vidéki színház igyekszik olyan új, a mához szóló, a jelenünket tükröző, a jelen kérdéseire választ kereső, világnézetileg elkötelezett színházat létrehozni, amelyben szórakoztatnak, és egyben formálják az új szocialista embert. Arra törekszünk, hogy ne eklektikusan, hanem gondolatiságában, ízlésében, színvonalában egységesen, megalkuvás nélkül fejezzük ki művészi elképzeléseinket. Keressük azokat a formákat, amelyekkel az eddiginél közvetlenebb kapcsolatot létesíthetünk közönségünkkel.

Az 1974–75-ös évadban mutatott be színházunk először gyermekprodukciót azzal a nem titkolt szándékkal, hogy már a legkisebbek színházba járásával is a leendő felnőtt közönség igényessé és színházszeretővé

[295] Az MSZMP XI. Kongresszusát 1975. március 17–22. között tartották.
[296] Székely Gábor 1972 és 1978 között volt a szolnoki színház igazgatója.

válását készítsük elő. Az országban talán először teremtettük meg a szakmunkástanulók rendszeres színházba járásának lehetőségét, a szakmunkástanulók színházát.

Hazánkban az elmúlt 30 év alatt a lakosságnak közel 20 százaléka lett színházbajáró. De nincsenek pontos adatok arról, hogy milyen rendszeresen járnak az emberek színházba. Úgy gondolom, hogy van még bőven lehetőségünk a közönségbázis szélesítésére.

Felszabadulásunk óta hazánkban eleve színház céljával új színházépület még nem készült. Nem azért, mintha nem lett volna rá szükség, vagy mert színházművészetünk még nem bizonyította kellőképpen, hogy feltétlenül szükség lenne új társulatokra, új színházi formák kikísérletezésére, és természetesen új színházi épületekre is. Mindez mégsem jelenti azt, hogy a mai magyar színház nem kapott megfelelő anyagi vagy politikai támogatást, de tény, hogy e lehetőségek birtokában tudatformáló, közművelő, szórakoztató jelentősége jóval nagyobb is lehetne.

Az új színházi szerveződések nem a meglevők helyett, hanem azok mellett, a közönség és a színház új kapcsolatának kialakítása érdekében is szükségessé váltak. Hiszen új közönségrétegek és korosztályok megnyerése is jelentős feladatuk lenne színházainknak.

Új szervezettségű színházakra van szükség. Új műhelyekre, amelyek segítségével nemcsak a magyar színházművészet léphet jelentősen előre, hanem általuk megvalósulhat pártunk művelődéspolitikája, a tudati és esztétikai nevelés, a munkásművelődés, az ifjúság művelődése éppen úgy, mint a szocialista gondolkodás alakítása, az emberek erkölcsi-ideológiai

nevelése, a szocialista, kommunista ember megformálása.

A színház két és fél ezer éve társadalmi, ideológiai tudat- és erkölcsformáló erő. Többszörösen fontos a színház szerepe korunkban, amikor valóban a tömegek tudati és esztétikai nevelése, ezen belül a munkásműveltség fokozása vált elsődleges feladatunkká. Mi, színházi dolgozók azon leszünk, hogy ennek a feladatnak szocialista elkötelezettséggel eleget tegyünk.

Steinmann,[297] a pártkongresszusi küldött pártszerű szentfazékként kong. Egyszerű tartuffe-ködés attól a fiatal rendezőtől, aki előtte színpadra állította a *Dandin György* előjátékaként Molière *A versailles-i rögtönzés*ét a hatalom és a művészet gúnyos megfogalmazásaként?[298] Egyszerű történő a huszonnyolc éves korára igazgató-főrendezővé kinevezett Székely Gábor?

A helyzet a máról visszapillantva, kizárólag az elrecitált kongresszusi szöveg ismeretében megítélhetetlen. A Székely és Zsámbéki Gábor közötti megállapodás szerint Székely vállalta a pártmunkás szerepét, Zsámbéki ugyanakkor aláírta a Charta-tiltakozást. Székely volt a tandem párthű, Zsámbéki az ellenzéki taposója.

Babarczy Lászlóról is kértek információt. Nem voltam teljesen ártatlan: tudtam, miért. Babarczy a főiskola elvégzése után az Egyetemi Színpadhoz került művészeti vezetőnek, vagy főrendezőnek, isten tudja már,

[297] Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem*jének egyik szereplője, a jó tanuló.
[298] Molière: *Versailles-i rögtönzés*, Szigligeti Színház, Szolnok, rendező: Székely Gábor, bemutató: 1973. január 19.

milyen rangjelzéssel.[299] Tény, pályakezdő rendező kezébe adták az egyetemi színjátszókat.

Pettyes életrajzú káder. Apja B. Antal (1907–1975) vegyésztudós, a paksi konzervgyár főmérnöke, 1956-ban Dél-Afrikába ment. Ott megszervezi a műtrágyagyártást, de ezután aranyat akar kitermelni a tengervízből. Pretoriában hal meg. Birtokosok, Érd környékén, a 6-os út egy része is földjeikhez tartozott. A család egyik ősе Babarczy Imre István báró (1774–1810/15 k.), Csongrád megyei alispán, országgyűlési követ. Drámaíró, fordító. *Die seltene Männerkur* című magyarul is megírt drámáját németül játszották szegedi német színészek (1804), Pesten *Férjek ritka orvoslása* címmel a budai színtársulat (1807). *Virgina* című drámája Szegeden kerül színre (1833).

Babarczy anyja Pintér Mária, tiszanánai parasztcsaládból. Az Erzsébet Nőiskolában[300] érettségizik. A népi

[299] Az Egyetemi Színpadnak az egyetem által kinevezett vezetője Rózsa Zoltán oktató lett. 1969-ben már ő kísérte az Universitas Együttest a nancyi fesztiválra. Az Egyetemi Színpad akkori munkatársainak, művészeinek visszaemlékezései szerint Rózsa egyre hatalmaskodóbb lett, ami nehézséget jelentett a mindennapi munkában. Az egyetem Kulturális Bizottsága az 1969/70-es évadban azzal a feladattal bízta meg, hogy szervezze át az Universitas Együttes és az Egyetemi Színpad működését. Ezzel az önálló kulturális központ, művészi műhely fejlődése lelassult, megrekedt. MGP ügynöki jelentésében ír Babarczy megbízásáról, azonban Nánay István szerint ez „a parti össze sem jött". Babarczy komolyan vette a szóbeli felkérést, hogy ő az együttes felelős művészeti vezetője, és ennek értelmében munkához is látott, kidolgozta az elméleti és művészeti stúdiók programját, és alakult a műsorterv is. Minderről tájékoztatta az együttes tagjait, Rózsának viszont csak utólag számolt be minderről, amit Rózsa megengedhetetlennek tartott. A Kulturális Bizottság október 2-án tartott ülésén még próbálták Babarczyt győzködni, hogy az ő intenciójuk szerint végezze a munkát, ő azonban ezt nem fogadta el, és távozott. Nánay István: *Profán szentély*, Pécs, Alexandra, 2007, 114–118.
[300] Ma Teleki Blanka Gimnázium.

tehetségek fölkarolásának idején a jól rajzoló lányt káderkiemelik. A Goldberger-gyár textiltervezője lesz. Több pap van a családban. Köztük Kozma György atya – a főcserkész gyermeke, a vatikáni rádiótól.[301] Aki a pap-perben[302] vádlott volt.

A család vegyésznek kívánja. Nem veszik fel a Műszaki Egyetemre. Segédmunkásként elhelyezkedik a kőbányai gyógyszergyárban, meszet lapátol. Protekcióval bekerül Korach Mór mellé a műegyetemre segédlaboránsnak. KK-n (külső kísérleten) ő lesz a munkaszervező. Harmadjára is felvételizik a műegyetemre. Túljut az írásbelin, a szóbeli vizsgán azonban bejelenti, a színművészetire megy, rendező szakra (1961–1966). Marton Endre osztályában végez.

Megszervezik az Ódry Színpadon a rendszeres nyilvános vizsgaelőadásokat. Megrendezi az eredeti kínai *Krétakört*, Török Iván díszleteivel, Kocsár Miklós zenéjével, a *Leonce és Lénát* Török díszletével, Eötvös Péter muzsikájával.[303]

Anyja Barta Éva keramikus műhelyében exportra termel kerámiabizsukat. Itt dolgozik Vajda Ágnes édesanyja[304] is; Babarczy feleségül veszi Ágnest (1963). Sógora, Vajda Mihály révén bekerül a Lukács-iskola peremvidékére.

[301] Kozma György pap, cserkészvezető 1984 és 1988 között dolgozott a Vatikáni Rádió magyar adásában.
[302] Feltehetően arra utal, hogy Kozmát, mivel nem volt hajlandó részt venni a papi „békemozgalomban", 1958-ban nyolcvanadmagával elbocsátották a Központi Szemináriumból; ezután sofőrként dolgozott, és csak 1960-ban folytathatta teológiai tanulmányait.
[303] Li Hszing Tao: *A krétakör*, Ódry Színpad, rendező: Babarczy László, bemutató: 1966. február 26.; Georg Büchner: *Leonce és Léna*, Ódry Színpad, rendező: Babarczy László, bemutató: 1964. október 24.
[304] Nasser Magda.

Tudni valók az előzmények ahhoz, hogy amikor a *Népszabadság* színházi kerekasztalt szervez, rovatvezetőm, Pándi Pál egyetemi tanár mellékesen odaszól: hívd meg Babarczyt is az Egyetemi Színpadról. Kérdésemre, hogy mint kerülne egy jegyzetlen pályakezdő Gábor Miklós és neves színházvezetők mellé a kerekasztalhoz, Pándi közli, hogy a belügy érdeklődik a fiatal rendező iránt. Tartsam a szám, de jelezze a *Népszabadság*, hogy bizalommal van a fiatal rendező iránt. Babarczy részt vesz az általam moderált vitán. Fényképe is megjelenik az újságban, és megszerkesztett okos hozzászólása. (Babarczy sem tud a mentési akcióról. Amikor kirúgtak a laptól, a Dunakorzó kávéházban találkoztunk. Akkor már ő igazgatta a Csiky Gergely Színházat. Onnantól kezdve lejárok Kaposvárra mint belső, titkos dramaturg. Még Zsámbéki honosította meg a premier előtti hétfői úgynevezett megnézéseket. A főpróbahét elején a színházi agytröszt megnézi az új produkciót, majd vitában elemzik, mit kell és hogyan lehet segíteni a készülő előadáson. A darabon dolgozó rendező a tanácsokból annyit közöl a színészekkel, amennyit elfogad vagy jónak lát. Első alkalommal Gothár Péter legelső színházi rendezésének[305] vitája hajnalba nyúlt. Másnap elmesélte Babarczy, hogy megjelent délelőtt a belügyi összekötő, hosszasan tudakozódott, mit mondtam a Dimitrov utcai[306] rendezőházban megtartott paláveren. Ugyan miféle államfelforgató eszméket terjeszthettem volna Hervé *Nebáncsvirág* című operettje alkalmából? Ráadásul figyelmeztetett

[305] Henri Meilhac–Albert Millaud-Hervé: *Nebáncsvirág*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Gothár Péter, bemutató: 1978. október 13.
[306] A kaposvári Tallián Gyula utca 1949 és 1991 között a Dimitrov utca nevet viselte.

Babarczy, hogy ki a színházba hivatalosan beépített tégla.)

A Farkas János r. hadnagynak adott információból (1970. január 14.):

Babarczi [sic!] a magyar rendezői kar egyik legműveltebb, legsokoldalúbban felkészült tagja, aki ma az „eszményi" tudású színházi szakember [...] társadalmi értelemben is cselekvő színházra akart kísérletet tenni, ennek első lépései az Egyetemi Színpadon akadályba ütköztek.

Ugyanezzel a kísérlettel párhuzamosan fiatal rendező kollégáival egy Stúdiószínház megalapításán fáradozik, amely a Színművészeti Főiskola égisze alatt nyílna meg, és célul tűzné ki egy dinamikusabb, társadalmi kérdésekben határozottabban állást foglaló színház működtetését.[307]

Ophelia őrülési jelenete a Filmklubban

Szilágyi Dezső bábszínházi igazgató, a Szövetség igazgatói tagozatának elnöke rávett, tartsak referatív panasznapot, előelemezve a színházi élet rejtett – de köztudott – hibáit a fasori Filmklub[308] félemeleti ter-

[307] Fonyódi: *i. m.*, 130.

[308] A Városligeti (korábban Gorkij) fasor 38.-ban álló kétemeletes villában működött többek között a Művészeti Dolgozók Szakszervezete, a Nemzeti Filmiroda, a Rátkai Márton Klub és a Magyar Színházművészeti Szövetség is. Az épületben több nagy, összejövetelekre alkalmas terem volt.

mében. Ráálltam, noha bizonytalanul elveszettnek érzem magam nyilvánosság előtt. Szép szakmai ház gyűlt össze a vérszagra. Nem kellett csalódniuk. Valóságos őrülési jelenetként elmondtam nyilvánosság előtt a közös panaszokat. Az irányítás szeszélyes rögtönzéseiről. A betiltott darabokról, előadásokról. A szakma hallgatag tűréséről. A kisiklott művészpályákról. Összefolytak szemem előtt az arcok. Csak Zsámbékit láttam meg az ajtókeretnek dűlten, amint leplezetlenül kinevette elszakadt kontrollomat.

Volt mit fölhánytorgatni. Senki nem szólt közbe. Semmi újdonságot nem hallottak tőlem. Mindenki által ismert titkok lettek nyilvánosan fölsorolva. Illetőleg egyetlen közbeszóló akadt. Az évek óta betiltott, legjelentősebb honi drámát, Örkény *Pisti a vérzivatarban*-ját[309] hoztam szóba, hogy a szakma szó nélkül eltűri a drámai groteszk elnémítását, egyetlen közbeszólás elhangzott: – De Péter, tudod, hogy ez nem így van...! – védte meg a helyzetet a szerző felesége, Radnóti Zsuzsa.

[309] „Ezt a darabot 1969-ben írtam, de – rajtam kívül álló okokból – csak tíz év múlva jutott el a színpadi bemutatóig. Időközben azonban Kardos György jóvoltából a Magvető Kiadó gondozásában nyomtatásban kétszer is megjelent. [...] az a gyanúm, hogy akik elmaraszták, épp azt kérték számon a darabon, aminél több akar lenni: az elmúlt ötven-hatvan év magyar történelmének parafrázisát, két emberöltő groteszk, nevettető (sokszor hátborzongatóan nevettető) ábrázolását [...] azok, akik e darabtól nem voltak elragadtatva, nemcsak tartalmában, hanem még a címében is találtak kivetnivalót. A »Pistit« még csak lenyelték volna, de a »vérzivatar« már a torkukon akadt. »Hát csupa vérzivatarból állt az életünk?« – kérdezték fejcsóválva. »Hát nem?« – kérdeztem én." Lásd http://orkenyistvan.hu/pisti_a_verzivatarban, letöltve 2020. január 28. A darabot először 1979. január 20-án mutatták be a Pesti Színházban, a Vígszínház Kamaraszínházában, Várkonyi Zoltán rendezésében. Nem tudni, hogy az MGP által megidézett „referatív panasznap" mikor volt pontosan.

Véget ért önkéntes keresztrefeszítésem. Elég hülyén éreztem magam. Ott álltam egyedül a tömegben. Először lettem „láthatatlan ember". Eszement panasznapom egyik tételeként rámutattam az ott ülő Kerényi Imrére, s azt mondtam: Kerényi úgy érkezett a magyar színházművészetbe, mint Megváltó, azután megvette Szomory Dezső Szép utcai lakását,[310] berendezte Desiré szecessziós modorában, és mára a Megváltóból csak a Krisztus-szakáll maradt.

– Gyere, elviszlek!

Betett autójába. A Lukács cukrászdáig meg se szólalt. Ott sem kedveset mondott:

– Elment az eszed teljesen!

És elmondta: mit lehet elmondani, és miről kell hallgatni. Újra összebarátkoztunk. Hol én segítettem rajta: *Én, Bertold Brecht*-estjére[311] készülvén a *Népszabadság* archívumából szedettem össze neki az anyagokat, amiket azután színházi kompozícióvá szerkesztett és megrendezett. Amikor először rúgtak ki a laptól, feleségével,[312] a nyugdíjas manökennel elsőnek jöttek ki Visegrádra. Elvállalta a szolnoki színház igazgatását, megkérdezte: odamennék-e dramaturgnak. (Két nap múlva tudatta: idén nem megy, nem engedik, jövőre újra nekifut.)

Időközben közös színházat alapítottunk – papíron. Magyar Színház néven. Kizárólag magyar színműveket játszottunk volna a kezdetektől napjainkig. Olyan

[310] Szomory Dezső a belvárosi Fehér Hajó (korábban Hajó) és Sütő utca sarkán álló házban lakott, amely Fellner Sándor tervei alapján épült 1910–1911-ben. Az író lakását vette meg Kerényi Imre.

[311] Brecht–Weill–Aufricht–Dessau: *Én, Bertold Brecht*, Madách Színház, rendező: Kerényi Imre, bemutató: 1975. november 23.

[312] Felkai Anikó.

drámákat, amik sosem kaptak még színpadot. A csíksomlyói passióktól Jókainak a Nemzeti Színház megnyitására írt két (elfogadatlan „keserű" és „édes") színdarabjáig (az egyiket a főiskolán rendezte meg Zsámbéki – *Földön járó csillagok* –, a másikkal – *Thália szekerén* – nyitott az új vezetésű Katona József).[313] Ötévnyi játszanivalót kötöttünk csokorba. Köztük Vörösmarty *Ypszilon-háború*jától Juhász Ferenc *Aranyszeplős leveli béká*ján[314] és Pilinszky addig színpadot nem látott darabjain át a magyar drámairodalom múltjától jövőjéig széles skálájú programot. Éppen elkészült az építészileg újjáhamisított, Kempelen Farkas tervezte templomból lett Várszínház. Elkérjük. Nekikezdünk.

Aczél Györgyöt miniszterelnök-helyettesből éppen átirányították a párt Központi Bizottságába. Pándi Pál azt tanácsolta: kérjek kihallgatást Aczéltól – aki most defenzívában van –, örülni fog, hogy jelentős dologgal veheti kezébe a gyeplőt.[315] Bejelentkeztem. Aczél fogadott. Előadtam tervünket. Megjelöltem a Várszínházat.

[313] Jókai több darabot is írt fölkérésre, ünnepi alkalmakra. A már említett *Barangok, avagy a peoniai vojvoda* című háromfelvonásos színművével nyitott a Vígszínház 1896. május 1-jén. A magyar színészet hőskoráról, Kelemen Lászlóról és társulatáról két művet is írt, a *Földön járó csillagok*at és a *Thespis kordéjá*t. Az utóbbit rendezte Zsámbéki Gábor a Színház- és Filmművészeti Főiskolán (bemutató: 1976. október 6.). *Thália szekerén* címmel 1981. december 12-én szintén megrendezte a Nemzeti Színház kamaraszínházában, az újjáépített Katona József Színház nyitó előadásaként.

[314] Ötletek egy majdani, de soha meg nem valósult színház műsortervéhez.

[315] Aczél György 1971 és 1974 között volt a KB újonnan alakult kultúrpolitikai munkaközösségének elnöke. Amikor a munkaközösség éléről (a gazdasági-társadalmi reformokat ellenző pártfrakció nyomására) távozni kényszerült, megválasztották a Minisztertanács elnökhelyettesévé; e pozíciójáról 1982-ben mondott le, amikor visszakerült az MSZMP KB kulturális titkári posztjára.

– Milyen kár, hogy nem egy nappal előbb jött – mondta a vezető. – Éppen tegnap adtam oda a Várszínházat Gyurkóéknak. Keressenek másik helyet – azt megkapják!

Kerényivel körbejártuk a város valamennyi elholt színházi helyét. Kikönyörögtük a nyugdíjintézettől a lezárt Hungária gőzfürdő[316] és a szálloda kulcsát. Felmásztunk a kísértetház tetejére, ahol a gangon gyerekkerékpár jelezte, hogy a denevérek fészkében laknak. Az épület sarkán volt az egykori medencéből átalakított Corso mozi, Bányász Színház, utóbb a Fővárosi Operett kamarájaként Blaha Lujza Színház, végül Tarka Színpadként lelakatolták. Húsz forintért beengedett minket az építésvezető a Majakovszkij (Király) utcában harminc éve homlokzatát palánkok mögé rejtő romépületbe, a megboldogult Király Színházba. A nézőtér helyén autógarázst találtunk. Még láttuk a leszaggatott szecessziós portálkeretet. Éppen a Korvin Ottó belügyi kórház nővérszállásává alakították át színháztörténetünk dicső emlékhelyét.[317] Jártunk a bezárt Bethlen téri moziban, ami annakelőtte Bethlen téri Színpadként üzemelt.[318] A bensőséges hangulatú vörösbársony né-

[316] VII., Dohány utca 44.; az 1820-as években létesített fürdő helyén álló épületben ma Continental Hotel működik.

[317] A Király Színházról lásd a 115. jegyzetet.

[318] 1929-ben, a VII., Bethlen tér 3.-ban nyílt meg a Bethlen Téri Színház: kabaréként indult Kellér Dezső főrendező darabjaival. Felléptek itt a kor legnevesebb művészei (Csortos Gyula, Sulyok Mária, Fedák Sári, Kiss Manyi, Gózon Gyula és mások). Utolsó főrendezője Hont Ferenc volt. 1937 elején a színház bezárt, majd különböző nevek alatt moziként működött 1986-ig. 1988-ban itt alapította meg Várkonyi Mátyás és Miklós Tibor a Rock Színházat. 1993-ban egy színházi bemutatót tartottak Xantus János rendezésében. Ezt követően a Bethlen téri helyiséget próbateremnek és raktárnak használták a Rock Színháznak az Operett Színházba való beolvadásáig (1996. június). A KET

zőtér előtt szűk és alacsony, zsinórpadlás nélküli színpadra bezsúfolhatatlannak látszott bármiféle színházi újdonság. Kikötöttünk végül a Pollack Mihály téri elhagyatott Károlyi-palotánál.[319]

Cohn-Bendit színháza Pannóniában

1968-ban élte Európa *a tizenkilencedik század utolsó forradalmi napjait* – ahogyan Alain Touraine szociológus fogalmazott. Tüntetések. Diáklázadások. Egyetemi épületek elfoglalása. Követelések a kormányokhoz. Prágában Novotný helyére Alexander Dubčeket választják a CSKP központi bizottságába. Varsóban betiltják a Nemzeti Színházban Miczkiewicz *Ősök*jét (1823), szovjetellenességgel megvádolva. Kazimierz Dejmek igazgató-rendező nyílt színpadról csitítani igyekszik az utolsó előadás diáktüntetőit, de csak olajat önt a tűzre. Tüstént leváltják. Országos zavargások kezdődnek. Párizsban elfoglalják a diákok a Jean-Louis Barrault igazgatta Odéont. Ott lesz a forradalmi ifjúság főhadiszállása. Nanterre lázadó diákjai közül vezéri szerepet kapnak a Cohn-Bendit fivérek – Daniel és Gabriel. „A vörös Dany" a nemzetközi összefogás jelképe lesz. A francia rendőrség rendet teremt Párizsban, az olasz Rómában, a német Frankfurtban, az amerikai

(Közép-Európa Táncszínház) 1996 szeptemberében költözött az épületbe. 2012 óta újra Bethlen Téri Színházként működik. Lásd http://www.bethlenszinhaz.hu/rolunk/regen/, letöltve 2020. január 28.

[319] Az említett Károlyi-palota a VIII., Pollack Mihály tér 3.-ban található, Károlyi Alajos tulajdona volt. Az épület külső helyreállítása 1972-ben készült el.

a Berkeley egyetemen; a mexikói meggyilkol tizenöt fiatalt. A varsói szerződés csapatai rendet teremtenek Csehszlovákiában.

Helyreáll a közrend. Marad a nyugtalanság.

Magyarország, *a legvidámabb barakk a lágerben*, nyugton marad.

Az elfoglalt Odéon épülete jelkép. Államilag szubvencionált színház-várak helyett mozgékony, új, a valóság ellentmondásaira ütemesebben reagáló, vadabb jelrendszerű – *alternatív!* – színházat követelnek '68 májusának résztvevői. Még inkább a cselekvésből kiszorultak. Legfőként azonban a forradalmi pótcselekvésre kárhoztatottak.

André Malraux, a spanyol polgárháború repülőparancsnoka, a francia ellenállás ezredese, De Gaulle kulturális minisztere, a lecsendesített napokban kirúgja igazgatói állásából Barrault-t, mivel állami tisztviselő létére szállást adott a májusi napok diáklázadóinak.

A befejezetlen forradalom folytatódik a művészetben. Szemlézés helyett a színházra szorítkozom. Működését, képét, jelrendszerét, eszközeit, közönségét meghatározóan befolyásolta a diákmájus elfojtása.

Nálunk a hatvanas években is elmaradt a fejlődés. Túlóvatosság szabályozta a műsorokat. Tennessee Williams borúlátónak minősíttetett, Beckett reakciósnak, Jean Genet buzeránsnak, Ugo Betti erotománnak, Ionesco nemkívánatosnak egy népi demokráciákat bíráló nyilatkozata miatt. Még Brecht is gyanús a színházi iparengedélyek kiállítóinak szemében.

A hatvanas évek végére azonban a normalizálódottnak érződött magyar társadalom megkockáztathatott némi elbitangolást a szocialista naturalizmus járomból. A politikus hangolású Kazimir Károlynak engedélyezik

erre a célra megnyitott stúdiószínházában a *Godot-ra várvát*, mint egy Hacsek–Sajó tréfát, pécsi öregdiákok modorában előadni.[320]

Színházaink erős várként őrzik a semmitmondás katonás határzárát.

Időközben felnőtt egy új színházi nemzedék. Résnyire nyílt kapukon át kikandikáltak kíváncsian a világra, ahol párhuzamos hegyomlás-sorozatok zavarták föl az addigi színházi rendet.

Seregesen kinőttek irodalmi színpadok, amatőr együttesek az addigra elmeszesedett színjátszócsoportok közegében. Figyelmük a színházi nyelvrendszer megfrissítésére terelődött. Haragos elégedetlenségük kifejezésével egyidejűleg. Új színházi módon szólaltak meg, mivel volt *mit* mondaniuk.

Nevezetes volt közöttük az Orfeo Együttes.[321]

Kezdetein a képzőművészet, fotó, báb, zene, irodalom, színjáték, mozgás szintézisére alapított irodalmi színpadot Malgot István, Fábry Péter és Lóránt Zsuzsa. A Hazafias Népfront Thököly úti klubjában Györe Imre *Orfeó szerelmei*t mutatták be (1971).[322]

[320] Samuel Beckett: *Godot-ra várva*, Thália Színház stúdiója, rendező: Kazimir Károly és Léner Péter, bemutató: 1965. november 2.

[321] Az Orfeo Együttest Malgot István szobrász, Fábry Péter fotós, Bálványos Huba grafikus és Lóránt Zsuzsa szobrász alapította 1969-ben avantgárd bábszínházként. Később alakult meg az Orfeo Zenekar és az Orfeo Stúdió. Fodor Tamás 1971-ben csatlakozott hozzájuk színész-szövegmondóként, majd az Orfeo égisze alatt létrehozta a Színjátszó Stúdiót, amelynek utóda többszöri újrakezdés után a máig működő Stúdió K lett. A társaság erősen kötődött az 1968-as újbaloldali eszmékhez, többen közülük kapcsolatban voltak Pór György és Dalos György körével, akiket 1968-ban maoista összeesküvés vádjával fogtak perbe. Az Orfeót – akárcsak Halász Péter független színházát, az 1969-ben alapított Kassák Ház Stúdiót – 1972-ben betiltották.

[322] Györe Imre: *Orfeo szerelme*, Kőbányai Ifjúsági Klub, rendező Malgot István, bemutató: 1970. április 27. (Az Orfeo és a Stúdió K előadásainak

A Keleti István–Mezei Éva vezette Török Pál utcai Pinceszínházból[323] megnézte az Orfeo-produkciót Fodor Tamás, Gaál Erzsi és Lukáts Andor. (Utóbbi az idő tájt a Pinceszínház gondnoka. Fűtés, takarítás, rendfenntartás áraként ott is alhatott a kísérleti színházban.)

A „pincések" beolvadnak az Orfeóba.

Augusztusban elkezdik próbálni Jorge Semprún *A háborúnak vége* forgatókönyvéből montírozott darabjukat, az *Etoile*-t.[324] Velük dolgozik egy hétig Lukáts Andor is, majd elszerződik segédszínésznek Kaposvárra. A vérbe fojtott spanyol polgárháború továbbélőinek drámájával a rendezés nem teremt párhuzamokat. Fogásai azonban állásfoglalásra késztetik közönségüket: a kihallgatás jelenetében a nézők szemébe világítanak vakító fényű asztali lámpával, mintha ők volnának a sarokba szorított vallatottak.

adatait itt és a továbbiakban lásd http://www.studiokszinhaz.hu/historia/, letöltve 2020. február 6.)

[323] Az épület Török Pál utcai oldala 1890-ben épült, és az első világháborúig táncos szórakozóhely működött a földszintjén. A felszabadulás után az épület renoválásakor alakították ki a pincében a kuglizót. A hely több funkcióváltáson ment keresztül, 1966-ban Kosztolányi Művelődési Otthonként működött, ahol helyet kapott az Astra Marionett Stúdió, majd ennek helyét a Budapesti Ifjúsági Színpad vette át, ami hamarosan Pinceszínház néven vált ismertté. A hatvanas években Keleti István és Mezei Éva munkája legendás hírűvé tette a színházat. Keleti István hivatalosan 1969. január 1-jétől lett a Pinceszínház vezetője, egészen 1985-ig, amikor átvette a Budapesti gyerekszínház igazgatását. Mezei Éva 1985-ben vette át a Pinceszínház vezetését Keleti Istvántól. A Pinceszínházban középiskolásokkal kedveltették meg a színjátszást, színházat, versmondást. Sokan a szabadság laboratóriumának tartották a „Pincét", ahonnan számos, ma már befutott színész is elindult.

[324] *Etoile* (színházi játék Jorge Semprún *A háborúnak vége* című forgatókönyvéből), Hazafias Népfront Kinizsi utcai székháza, Orfeo Stúdió, rendező: Fodor Tamás, bemutató: 1971. november 13.

Játszanak Kőbányán egy művelődési házban. Játszanak a Népfront Kinizsi utcai helyiségében. A Dagály utcában. A Ganz hajógyár klubjában.[325] Az újpesti cipőgyárban.

Felügyeleti szervük, a Népművelési Intézet[326] a Petőfi-évfordulóra színjátszóversenyt ír ki. Beneveznek. Produkciójuk címe: *Szüret*.[327]

Szövegét Halmos Ferenccel a rendező, Fodor Tamás készítette el.

Ekkor már Orfeo Stúdió néven *színházi alkotóközösségként* dolgoznak. Építeni kezdik Pilisborosjenőn két nagy házukat, hogy kommunában élve minden erejüket önkéntes munkájukra fordíthassák.

Dagadni kezdett a botrány.[328] Partizánok színházat csinálnak! Kivonulnak a szakszervezeti mozgalom színjátszócsoportokat gereblyéző szervezettségéből, kivonják magukat a Népművelési Intézet ellenőrzése alól. Csak úgy, a maguk kedvére próbálnak, és azt, amit ők gondolnak a világról. Ráadásul kommunában élnek, ami nagyon pikánsan hangzik marxista családfőknek, akik íróasztaluk fiókjában hivatalos iratok

[325] Valójában a Ganz-Mávag Művelődési Ház a VIII., Golgota utcában: 1945 után a Vasas Szakszervezet Vörösmarty Művelődési Háza. 1988-tól megszűnt a szakszervezeti támogatás; az üres, lepusztult pincehelyiségből a rendszerváltás időszakának legfontosabb underground szórakozóhelye lett Fekete Lyuk néven.

[326] Az 1951-ben szovjet mintára létrehozott Népművészeti Intézet utóda 1956-ban jött létre; szakmai-módszertani központ, illetékessége az amatőr művészeti mozgalom mellett a népművelés minden ágára kiterjedt. 1992-ben Magyar Művelődési Intézet néven alakult át.

[327] Halmos Ferenc: *Szüret* (történelmi témájú akciójáték), Ganz-Mávag Művelődési Ház, Budapest, Orfeo Stúdió, rendező: Fodor Tamás, bemutató: 1972. november 11.

[328] Összefoglalását lásd Nánay István: Az Orfeo-ügy, *Beszélő*, http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-orfeo-ugy, letöltve 2020. január 28.

alatt pornográf képeket rejtegetnek. A botrány túllép a rendszeres pesti pletykákon. A belügy felfokozott érdeklődést mutat a rendbontó fiatalok iránt. A *Népszabadság*ban mérgesen morálvédelmi cikk jelenik meg az elbitangolt fiatalokról a pártrovat (???) vezetőjének szignójával, de a belügy intenciói szerint.[329]

Itt kerültem be a képbe. Nem mint színházi ügynök. Véletlenül csöppentem bele. A Petőfi-évfordulóra kiírt színjátszóverseny zsűrijébe meghívtak – két ujjamon meg tudom számolni, mikor tartottak alkalmasnak zsűriben, kuratóriumban, szakértő csapatban helyet foglalni –, Kerényi Imrével zsűriztük az amatőrszínpadosokat. A *Szüret* tetszett.

Építkezési emelvény a szín hátterében. Jobbra kátrányoshordó. Balra saroglyák. Belőlük utóbb Golgota keresztje lesz. Majd fenyegető népi fegyverként fölkapott cséphadaró. A szereplők téglákat dobálnak szakszerű begyakorlottsággal a közönség között vezető középső járásból. Vakolókanalak, malteroscsésze, tam-tam dob, egy-két hegedű, fuvola. 1848 szüretén farmeres, atlétatrikós gyerekek izzó szenvedélyű előadásban beszélnek egy Károlyi-birtok zselléreiről. Elöljáróik szerint véget ért a forradalom. Hasonlóan Ariane Mnouchkine *1789* című produkciójához:[330] nem anekdotában fogalmaznak – mint Illyés Gyula *Az ozorai példá*ban[331] –, jóllehet zártan körvonalazott eseménysor a színpadi történés.

[329] A *Népszabadság*ban ebből az időszakból nem találtunk ilyen kulturális morálvédelmi írást.

[330] Ariane Mnouchkine: *1789*, Théâtre du Soleil, rendező: Ariane Mnouchkine, bemutató: 1970. november 11.

[331] Illyés verse az ozorai ütközet (1848. október 7.) anekdotikus elbeszélése: a felmentő seregre várakozó magyar csapat a megtévesztés és a látszattúlerő taktikáját választva, hamis csapatmozgással, dobpergéssel, trombitaszóval, kiéheztetéssel aratott végül sikert.

Kavicsokat osztogatnak a nézőknek. Zavartan forgatom a kezembe nyomott kődarabot. Egyszerre belesimul a tenyerembe. Fölismerem rendeltetését. Potenciális fegyver. Dobni kell vele. Ablakot bezúzni. Tökfejet célba venni. Zavarba ejtő kavics. Eldöntendő: akarok-e kirakatot velük együtt betörni. Vagy ellenük fordítom fölfegyverzettségem.

Botránykővé vált az Orfeo.

Nemcsak a kézbe csúsztatott kavics. Létezésüket kifogásolták. Nem vitatkoztak a szélsőbalos csoporttal. Életformájukba akaszkodtak bele. Hírlapi vita kavarodott: létezhetnek-e egyáltalán. Nem nézeteiket kifogásolták, hanem életformájukat. Épülő házukat. Az építkezéshez szükséges pénzeket, zömük szülőktől kikönyörgött-kizsarolt pénz volt – holott dolgoztak mindannyian. Vádként szerepelt ellenük Kamondy (Tóth) László író öngyilkosságának esete: a vádak összekapcsolták leánya kommunába vonulásával. A *Vurstli*ban[332] (1972) hét fiú, két lány konkrét zajok zenekíséretével némajátékot játszik. Robotolnak. Szegecselővel kopácsolnak, reszelnek. Harmadikuk képzeletbeli képet fest. Légoltalmi csővel kolompolnak. Fájront. Ezüstcsengők csilingelnek. Kartondobozt vontatnak cukorspárgán körbe-körbe. Az egyhangúan ismételt munkaritmusok véget érvén nézik a bérszalagok keskeny papírcsíkját: nem hisznek szemüknek. Tátott, éhes szájjal szájukba tömik a fizetési szalagot. Csámcsogva elköltik. Telezabáltan támolyognak. Görcsösen fájlalják

[332] Sipos Áron: *Vurstli* (mozgásfantázia Sipos Áron szövegével), Orfeo Stúdió, rendező: Fodor Tamás, első változat: Hazafias Népfront Kinizsi utcai székháza, bemutató: 1972. április 29.; második változat: Dagály Ifjúsági Klub, bemutató: 1972. augusztus 16.; 3. változat: Duna Művelődési Ház, bemutató: 1974. január 16.

gyomrukat. Ökrendeznek. Egymásba kapaszkodva kiokádják a befalt látszatbért.

Kikapcsolódnak a vurstli vidám forgatagában. Fekete ruhás hegedűs dallamfoszlányokat idéz a ládavár tetején. Néhány taktus elnyűtt giccs. Groteszk haláltánc. Keserves pótszer. Eleven testek hullámvasutat képeznek. Mélybe buknak. Az első három szereplő leguggol, előrehajtott törzzsel. Hátrafeszített derékkal fölébük emelkedik a következő sor, majd a harmadik sor utazik mosolytalan arccal. A hullámvasút képe visszatér az előadás végén: tátott szájjal, kifeszített arcizmokkal merülnek alá. Az örömnek látszata sem érződik mulatságukon. Elbutult kimerültség. Szemükben iszonyat.

Félmeztelen lánctörőbajnok jön: Kevélyen bekonferálja mutatványát. Tettetett erőfeszítéssel, papírlánccal küzd meg. Mögötte valódi fémlánccal lekötözött dolgozók. Rabságukat észre sem veszik, annyira lefoglalja őket a papiroslánc tépésének mutatványa. A dolgozók könnyedén viselik az igazi vasat. A Művész verítékezve, műerőfeszítéssel szaggatja a hamisat.

Fölsorakoznak. Kezükben műanyag tejfölöspohár. A kopogós zörejű műanyagokkal, mint macskakövekkel, megdobálják a papírcsákós katonaságot. Cenzorborzoló pimaszságok. Blaszfém kibeszélés a közmegyegyzéses hazafias békeszerződésből. A kizsákmányoltnak ábrázolt munkásosztály ábrázolása elrémisztett hivatalnokokat. Pontatlan vagyok. Miután ellenérzéseiket nem mondták ki a színpadon, csak megérzékítették: a cenzúrának nem volt mit kifogásolnia, csak érezték, valami nincs rendben az Orfeo körül. A produkciók helyett életmódjukat célozták meg.

Folytatódtak az együttes elleni sajtótámadások a *Magyar Ifjúság*ban is.[333] Időközben Pilisborosjenőn fölépült a két ház. Kettéoszlott a társaság. A felső házba a stúdiósok költöztek. Fodor Tamás vezetésével szorgos műhelymunkákban mélyedtek el. A lenti házban Malgot Istvánnal az élen külön útra indultak a bábosok.

Az eddigi kollázsok helyett zárt drámát kísérelnek megjeleníteni. Brecht Lenz-átiratát *(A nevelő úr)* bemutatják a Duna cipőgyárban.[334] Néhány játszás után az Orfeo-tanács visszavonja: nem tartva elég progresszívnak.

Sipos Áron, a *Vurstli* szerzője elveszti velük tartott kapcsolata miatt állását a Rádiónál. Új szerzőjük fiatal szinkrondramaturg, Rózner Géza. Utóbb Bereményi néven közismertté válik. Megírja a *Bankett*et. Bemutatják a Fővárosi Művelődési Házban.[335] A kevéssé sikeres produkció ugyancsak a munkások helyzetét vizsgálja. Legélőbb szereplője az előadás végén elindulni semmiképp nem hajlandó motorkerékpár. Berreg, prüszköl, mégsem megy, mivel csak biciklikerekei vannak. Szemtelen szimbólum.

Szigethy Gáborral magunkkal csaljuk Rényi Pétert az újpesti Munkásotthonba, hogy megnézze az ifjúsági sajtóban rendőri intézkedéseket sürgető csoportot. Mivel az orfeósok elleni rendőri fontoskodás nem szűnik, 1973. január 6-án három óra hosszat tartó tárgyalás folyik céljaikról, jövőjükről a *Népszabadság*

[333] Szántó Gábor: Orfeó az álvilágban, *Magyar Ifjúság*, 1972. október 13., 5–7.

[334] *Golgota* (parafrázis Bertolt Brecht *A nevelő úr* című darabja nyomán), Orfeo Stúdió, előadás a Duna Művelődési Házban, rendező: Fodor Tamás, bemutató: 1973. október 31.

[335] *Bankett* (improvizáció Bereményi Géza *Műdal* című novellája alapján), Orfeo Stúdió, Duna Művelődési Ház, bemutató: 1974. december 7.

főszerkesztő-helyettesének szobájában. Malgot István, Fodor Tamás és Fábry Péter (akit az operatív tiszt Fábián Péternek hallott, ami vagy beszédkészségem, vagy az ő tájékozottságának hiányosságaira mutat), Rényi főszerkesztő-helyettes, Kalmár György, a lap ifjúsági kérdésekkel foglalkozó újságírója, Szigethy Gábor, akkor a *Kritika* olvasószerkesztője, és Vitányi Iván, a Népművelési Intézet igazgatója.[336] Rényi taktikai okból úgy tett, mintha nem értette volna, mit látott. Én naivan belekezdtem az előadás elemzésébe, szerencsére összesítve letorkoltak. Nem észszerű mindig mindent megmagyarázni. Így a megbeszélés azzal zárult, hogy Vitányi találjon helyet az orfeósoknak a felügyelete alá tartozó, próbahelyszínt és fellépést biztosító művelődési házba.[337] A HVDSZ Lőrinc pap téri pincéje[338] befogadta őket. Nevet változtattak. Orfeo helyett Stúdió K azontúl a nevük.[339]

A *Népszabadság*ban tartott megbeszélésről az Ibolya eszpresszóban tájékoztattam kedvenc rendőrömet. Az aktából kivehető: azt az utasítást kaptam, kísérjem

[336] Vitányi Iván 1972–1980-ig volt a Népművelési Intézet igazgatója.

[337] „Péter valóban összehívatott valami kis beszélgetést a szerkesztőségben, ez eléggé informális volt. Talán ott lehetett Rényi is, de MGP próbálta Almásit is mozgósítani az ügyben. Miután Vitányi angazsálta magát, valahogy Pozsgay is be volt avatva mint a mérsékelt reformerek reménysége. Talán ennek hatására volt az a bizonyos értekezlet. Az biztos, hogy a valódi rehabilitáció csak 1977 decembere táján következett, amikor Péter megírhatta a *Woyzeck* kritikáját, amivel elindította a békülést." *(Fodor Tamás szíves közlése.)* Az említett kritika: M. G. P.: Rivalda nélkül, *Népszabadság*, 1977. december 12., 7.

[338] A HVDSZ Jókai Mór Művelődési Háza a VII. Akácfa utca 32.-ben működött, ehhez tartozott az IKV pinceklubja a VIII., Lőrinc pap tér 3.-ban. *(Fodor Tamás szíves közlése.)*

[339] „1974-ben változtattunk nevet, ez nem a politikának volt köszönhető, hanem az Orfeo bábtól való elválásának. Így lett az Orfeo Stúdióból Stúdió K." *(Fodor Tamás szíves közlése.)*

figyelemmel az együttes működését és vezető egyéniségeit.[340] Fölösleges volt az utasítás. Figyelemmel kísértem őket. Nem az utasítás szerint. Érdekeltek. Tehetségesek voltak. Lázasak. Akartak valamit az elpetyhüdtek között. Sarkos véleményük volt a világról, nem teljesen értettem velük egyet, de még mindig inkább velük gondolkoztam.

Orfeo (Orfeusz) görög dalnok Trákiában titkos társaságok közösségének védnöke. A művészetek segítségével vallási közösségük behálózta a görög földet a természet misztikus titkait kutatva és az erkölcsök tisztaságán őrködve. A francia forradalom eszméinek hatására Kazinczy Ferenc (Széphalmy Vince álnéven) *Orpheus* című folyóirata 1790-től egyszerre volt művészeti és felvilágosodási közlöny. A monda szerint Orfeusz egy trák fuvolás és Kalliopé múzsa fia. Énekes, zenész, költő és lantművész. Dalai megszelídítik a vadakat. A fákat, növényeket felélénkítette. Szabályozza a szeleket. Kígyómarta felesége után leszáll az alvilágba, kimentené Eurüdikét, de hátranéz az alvilág határán, elveszti feleségét. Bánatában lemond a szerelemről. Az őrjöngő trák asszonyok szétszaggatták testét. A színházi csoportosulás elnevezése kétértelmű politikai-művészi programot jelölt. Mindezt a rendőrség gyanútlanul nézte volna, ha nem a szocialista társadalomból kivonuló esztétikai és erkölcsi partizánszervezetnek nézték volna. Joggal.

Meghívtak pilisborosjenői házukba közös foglalkozásra (1974. szeptember 29.). Délelőtt Körner Éva tartott előadást, Magos György John Cage zenéiből mutatott be. Délután a BITEF, a belgrádi színházi fesztivál

[340] A jelentés dátuma: 1972. december 19. Fonyódi: *i. m.*, 150.

előadásairól meséltem. Akkor ragadott meg Bob Wilson fogalmazásának újdonsága.

A napi program különlegességeként jelen voltak a miskolci Manézs[341] és a szegedi Egyetemi Színpad[342] tagjai. A közös foglalkozás célja: tervezett egyesülésük megvalósítása. Franz Kafka novelláiból a három együttes egy-egy etűdöt mutatott be ismerkedésül. Ha jól emlékszem: Gaál Erzsi vezényelte az orfeósok gyakorlatát. Egy nagy láda állt a tágas tér közepén. Hárman akartak elhelyezkedni benne, de csak kettőnek volt kényelmes férőhely. Egy mindig kiszorult. Csellel, csábbal, erőszakkal igyekezett bekerülni a ládába, de akkor kiszorított egyet. S kezdődött minden elölről. Fanyar egyesülési gyakorlat volt. Mennyire tudatos, mennyire rejtett szándékaik pantomimikus elszólása: nem tudom. Azt sugallta azonban a gyakorlat: megvannak jól egymás nélkül. A három együttes fúziója elmaradt.

Ahogy elnézem leckeosztályozó tartótisztjeim megjegyzéseit, az együttes bomlasztására kaptam utasítást. Ha megnéztem előadásukat: elemeztem. Vagy nekik, vagy újságcikkben. Kihallgatásaimon művészetkedvelő

[341] A hatvanas évek végén körülbelül négyezer amatőr színházi együttes működött országszerte egyetemeken, iskolákban, üzemekben, téeszekben. Közülük néhány kiemelkedett, például a budapesti Universitas Együttes, a Szegedi Egyetemi Színpad, az Orfeo Együttes, később Halász Péter színháza. Miskolcon 1964-ben Lengyel Pál alapította meg a Manézs Színpadot, amelynek 1975-ig volt rendezője.

[342] A Szegedi Egyetemi Színpad működése és nagy korszaka Paál István nevéhez fűződik, aki 1965-ben végzett a szegedi egyetemen, és a megalakuló Egyetemi Színpad művészeti vezetője és rendezője volt 1965-től 1974-ig. Déry Tibor darabja, az *Óriáscsecsemő* előadása (1970. március 22., Szegedi Egyetemi Színpad) országos hírnevet szerzett az együttesnek. Az 1973. október 10-én bemutatott, Grotowski nyomán járó előadás, Sarkadi Imre *Kőműves Kelemen* című darabjának címszerepét Ács János alakította, akkor még a szegedi egyetem hallgatójaként.

gyerekekként adtam elő őket, nem pedig elszánt politikai fölforgatókként.

Szombat esti színház című tárcám megjelent az 1976-ban Juhász Ferenc *A tékozló ország* című hosszúverséből készített bábdarab előadásáról.[343] Ezután felelősségre vontak, miért írtam az orfeósokról. Jelentettem, hogy a szerkesztőségtől utasításként kaptam, hogy megnézzem új produkciójukat. Ne frissítsem fel a körülöttük bozóttűzként ható vitát, hanem szelíd kritikát írva számoljak be eredményeikről, javaslatot téve, hogy a Fővárosi Művelődési Házban legyen állandó bemutatkozóhelyük.

1975 szeptemberében arról győzködtek, mivel az együttes elleni rendőrségi piszkálódások nem maradtak abba, hogy „értük haragszanak, nem ellenük".

Sági József rendőr főhadnagy – akinek sem a neve nem mond nekem semmit, sem arcára nem emlékezem (plusz egy fő volt a velem kapcsolatban lévő rendőrök közül):

A találkozón Luzsnyánszkyt szükséges mértékben tájékoztattuk Fodor Tamás és társai korábbi tevékenységéről, az ellenük hozott intézkedések szükségességéről. Erre azért került sor, mert (mint azt tisztáztuk felszínes információk alapján) a tmb-ben kedvezőtlen benyomás alakult ki az együttessel szemben alkalmazott adminisztratív rendszabályok célszerűségét, hatékonyságát illetően. Meggyőztük arról, hogy a BM szerveket mindenekelőtt a megelőzés szándéka vezeti, a csoport közösségi életének alakításába,

[343] Az előadás: *A halhatatlanságra vágyó királyfi*, közönség (és báb-) játék Juhász Ferenc nyomán, Óbudai Amphiteatrum, bemutató: 1977. július 3. A tárca: Szombat esti színház, *Népszabadság*, 1976. március 7., 9.

életmódjuk szervezésébe, művészeti munkájukba nem avatkozunk.[344]

Természetesen. Meggyőződésem, hogy Sági József rendőr főhadnagy lehengerlő érveket tudott felhozni *felszínes információim* cáfolatául. Biztosan meghatott gondoskodásuk nevelő célzata.

Megbízatásomnak eleget akartam tenni, hogy az együttes munkáját mélyebben is megismerjem. Még akkor is, amikor már nem voltam titkos megbízott. Kirúgattam hálózatból, sajtóból, publikálási lehetőségből. Az Akácfa utcában[345] kopott szobák során át játsszák Jean Genet *Balkon*ját (1980).[346] A lépcsőház dugig izgatott fiatalokkal és izgatott értelmiségiekkel. Háromszoros túljelentkezés jött előadásukra. A jegyosztó asztalhoz közel sem lehet férni. Ácsorgok a lépcsőházban sokakkal, mint a római neorealista filmben az egyetlen gépírói állásra jelentkező munkanélküli lányok. Jön Fodor Tamás. Megszólítom, hogy juthatok be. Rám ripakodik: – *Várj a sorodra! Sokan vannak előtted!* – Nádas Péter és Morcsányi Géza elképedt arcáról leolvasom: szokásommal ellentétben valami nagyon csúnyát válaszoltam Fodornak. Mit tehetek? Már nem vagyok újságíró. Nem érdekes a véleményem, hiszen nem fogok róla írni. Várok soromra. Bejutok. Megnézem.

Jön Jovan Ćirilov, a BITEF társigazgatója, kritikus, kölcsönös segélynyújtási információs kapcsolatban

[344] Fonyódi: *i. m.*, 174.

[345] A HVDSZ Jókai Művelődési Ház a VII., Akácfa utca 32.-ben működött.

[346] Jean Genet: *A balkon*, Stúdió K Színház, HVDSZ Jókai Művelődési Ház, rendező: Fodor Tamás, bemutató: 1980. április 26.

állunk egymással. Megkérdi: mit hívjon meg idén a fesztiválra? Mondom: a Genet-előadást. Éjszaka kivisszük Pilisborosjenőre, ahol Fodor Tamás oly előkelően viselkedik, mint Viktória királynő, amikor még csúcson volt a brit impérium. Ćirilov meghívja őket. Visszhangtalan játszanak. Ćirilov meghív engem is. Nincs útlevelem, hiszen még a repülőtéren elvették. E. Fehér Pál közbenjár. Azt üzenik, szabályosan adjam be a kérvényt, postán kikézbesítik. Alig hiszek a szememnek. Madarat lehetne velem csókoltatni örömömben. Hámori András két nappal korábban hazajön Spanyolországból, hogy tolltartónyi Fiatján ő szállítson át a határon. Lelkemre köti, hogy egyetlen kopekkel többet ne vigyek magammal, nehogy nehézségem legyen a vámnál. Rám se néznek. Mehetünk tovább. Lejátszott kártya vagyok már, nem diverzáns.

Ćirilov is örül. Elintézi, hogy a belgrádi televízió beszélgessen velem. Mire köszönés nélkül elmenekülünk Hámorival. Az hiányzik nekem, proskribáltnak, hogy nyilatkozzam mérsékelt szabadságjogaimról a belgrádi tévéseknek!

Az újságíróklubban elköltött búcsúebédünk vége felé keresztülvonul királyian a termen kíséretével Georgij Tovsztogonov. Köszönök. Szempillája nem rezzen, úgy néz keresztül rajtam, megsértetten, akár egy hazai rendező, mivel Vampilov-előadását[347] Leningrádban félbehagytam. Haláláig nem vesz tudomást rólam többé. Igaza van, de máig tisztelem művészi és emberi nagyságát. És boldogan gondolok vissza azokra az időkre, amikor kegyeivel elhalmozott.

[347] Vampilov *Múlt nyáron Csulimszkban* (más címmel: *Múlt nyáron történt*) című, 1972-ben írt darabját rendezte meg Georgij Tovsztogonov a leningrádi Gorkij Színházban 1974-ben.

Hazaérkezés után üzen az útlevélosztály: utazzam el akár Csehszlovákiába, hogy ne úgy fessen a dolog, csak egyetlen alkalomra kaptam útlevelet. Ez már az irodai Talleyrand-ok gondolkodása szerinti. Nem utazom Csehszlovákiába.

A düsseldorfi gyermekgyilkos

Peter Kürten, a Peter Lorre játszotta düsseldorfi rém Fritz Lang *M (Egy város keresi a gyilkost)* című filmjében[348] alvilági bíróság elé kerül. A törvényen kívüli kirekesztettek ítélkeznek fölötte.

Így éreztem magam, amikor Kenedi János lakásán szigorú bizottság rendelt maga elé. Ügyészként Ascher Tamás képviselte a vádat: elárulom a tehetségemet, hülyeségeket írok, ahelyett hogy igazat írnék. A törvényszék Réz Pálból, a Szépirodalmi Kiadó egyik szerkesztőjéből, Fodor Géza zenefilozófusból, a Filozófiai Intézet tudományos munkatársából állt. Utóbbi – ha emlékezetem nem csal – még a legtürelmesebben ítélte meg bepöttyöződött kritikusi ténykedésem, és próbálta moderálni szigorú elvtársait. Kenedi is jelen volt a tárgyalásnál, de csak mint ellenállókat szobáztató főbérlő: Villányi úti manzárdjának mosókonyhája alkalmas volt lebonyolítani a magyar árnyékszervezet-ellenzék értekezleteit, megbeszéléseit, szamizdatalapítási vitáit. Kenedi nem foglalt állást az alvilági törvényszék elé citálásomban. Pártatlan szobaúrként csupán jelen volt az egyoldalú vitánál.

[348] *M – Egy város keresi a gyilkost*, 1931, rendező: Fritz Lang.

Nem szerepeltem túl fényesen. Nemcsak a számbeli és felkészültség tekintetében túlerőt képviselő Ascher, de különösen az igen nagyeszű Réz Pál atyai dörgedelmeivel szemben. Egyrészt nem igazán értettem: mi ellenem a morális kifogás. Másrészt telefonhívást vártam: a környéken készenlétben kószáló rendezőnövendék megígérte, nyolckor odaszól telefonon és elhív. A randevú élénkebben érdekelt megítéltetésemnél. Aggódtam, hogy a várakozás izgalmában a srác leissza magát. Aggodalmam helytálló volt, a telefonáló szavait összeakadó nyelve következtében nem lehetett megérteni. Csak harmadnap került elő kijózanodva.

Elég hülyén éreztem magam. Amiként egy viccet nem lehet megmagyarázni, egy kritikai írás vagy önmagáért szól, vagy minden utólagos mentegetőzés értelmetlen. A helyzet nem nélkülözte az iróniát: a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága lapjának munkatársát – pártonkívüli pártalkalmazottat – vonta felelősségre és igyekezett jó útra téríteni egy ellenállócsoport, amelynek hangadói voltak az MSZMP kulturális osztálya alá tartozó Szépirodalmi Kiadó lektora, Réz Pál, és az MSZMP Tudományos Osztálya alá rendelt MTA Filozófiai Intézetében dolgozó Fodor Géza. Vegyük hozzá, ami sem nekik, akik nem tudtak róla, sem nekem, aki természetesen tudtam róla, eszünkbe sem jutott, hogy emellett belügyi informátor is vagyok. Bután és ügyetlenül védekeztem. Kissé untam is a kilátástalan vitát. Ascher két rendezése kerülhetett szóba. A Dosztojevszkij regényéből Andrzej Wajda dramatizálta *Ördögök* (egyik legegységesebb és legerőteljesebb kaposvári rendezése),[349] ami

[349] Andrzej Wajda: *Ördögök* (Dosztojevszkij regénye alapján), Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Ascher Tamás, bemutató: 1975. január 17.

a pártot úgy állította be, mint törvényen kívül álló, zavarosfejű gonosztevők gyülekezetét. Az előadással szorítóba kerültem: ha megírom, mit láttam a színházban, az nyilvános följelentés, sajtó útján elkövetett denunciálás. Ha viszont nem veszem észre, mi volt a színpadon: egyszerűen hülyének látszom. Az utóbbit választottam.

A másik Ascher-produkciót kevésbé véltem jónak, viszont pesti vendégjátékára a Vígszínházhoz rendőrségi erősítés vonult ki az egyetemi ifjúság érdeklődésének szabályozására. A tolongásban betörték a bejárati üvegajtót. Tüntetésszámba menő ovációt fogadta a kaposváriak vendégszereplését. Az *Állami áruház* című szocreál operett[350] színrevitelét a Csiky Gergely Színházban azért sem tartottam kifogástalannak, mert nem a szöveghű librettóban találták meg a parodizálandó lehetőséget, hanem házilag átalakították politikai célszerűséggel. (A Fővárosi Operettben bemutatott Kerekes János-operett, eredetileg 1952. május 30-án bemutatva, éppen az ellenkezőjét jelentette eredeti szövegösszefüggésében: a kisember józan önrendelkezési jogát hirdette a központosított utasításokkal szemben.)

A kaposvári finálében egész világ a színpadon énekelte a Budapestről ujjongó indulót: az *Egy Duna-parti csónakházban...* kezdősorú, slágerrá vált dalt Darvas Szilárd verseivel. A szín jobb és bal oldalán megjelent két esőkabátos titkosrendőr, ellenőrizve a boldog nép örömét. A kórus elhalkult, és szinte suttogva ismételték

[350] Barabás Tibor–Gádor Béla–Darvas Szilárd–Kerekes János: *Állami áruház*, Csiky Gergely Színház, Kaposvár, rendező: Ascher Tamás, bemutató: 1976. május 21.

a refrént. Kritikámban igyekeztem elmaszatolni a dacosan ellenálló kicsengést.[351]

Az előadás befejezése [...] vallomásként is értelmezhető. Ostoba ujjongással éneklik az örömtől fuldokló finálét. Amikor a szabadság *szóhoz érnek, parodisztikusan keményen éneklik a befejezést. Függöny. Taps. Amikor azonban a közönség már majdnem kiért a ruhatárba, ismét fölhúzódik a függöny. Ott áll a társulat az iménti pózokba merevedve, félsötét színpadon, újból eléneklik a dalt, halkabban, szívmélyről indítottan. Mintha azt mondaná el ez a befejezés, hogy a kötelező ujjongásordítás ellenére él a tömegekben őszintén és tisztán mindaz, aminek imént a paródiáját mutatták be.*

Ascher elolvasva a kritikát, indulatosan kifakadt: – *Lófaszt* van szó a szabadságról – mondta, és átrendezte a finálét a pesti vendégjátékra. A tömeg hangtalanul ismételte a finálét, mintha ellopták volna a hangjukat. Vagy beléjük fojtották volna a szabadságot. (Több évtizedes kritikusi működésem alatt talán ez volt az egyetlen eset, amikor hatottam egy előadás további életére.)

A vésztörvényszék legerőteljesebb kifogása *Riport a borsodi polfesztiválról* című beszámolómat illette.[352] 1976. május 9-én, a győzelem napja tiszteletére a KISZ Borsod megyei bizottsága Miskolcon, a diósgyőri sportstadionban *Politikai dalfesztivál* című

[351] M. G. P.: Állami Áruház. Felújítás a kaposvári Csiky Gergely Színházban, *Népszabadság*, 1976. június 4., 7.
[352] Molnár G. Péter: Képes riport egy borsodi polfesztiválról, *Népszabadság*, 1976. május 11., 7.

tömegünnepélyt rendezett. A 25 ezer részvevőt mozgósító szabadtéri happeninget Jancsó Miklós rendezte, Gyurkó László szerkesztette, Hernádi Gyula írta a szövegeit. Régi meg új mozgalmi dalok hangzottak el. Györgyfalvay Katalin koreografálta a tömegünnepélyt. Szigeti Károly és Iglódi István voltak a társrendezők. Bizarr kettősség uralkodott a stadionban. A korábban még anatéma alatti Jancsó proletkultos népünnepélyt szervez a hivatalos művelődéspolitika pénzügyi bőkezűségével és szabad kezet adó nagyvonalúságával. Miközben Jancsó megidézte a stadionban a *Fényes szelek* politikai musical comedyjét,[353] figyelmeztetve a kötelező, kincstári forradalmisággal szemben a tömegekben élő valóságos forradalmi erőre: egyszerre volt ellenzéki, és szolgált aulikus feladatokat. Megprüszkölteteti, és kegyesen ünnepelt. A futópálya peremére állított teherautókról pol-beat énekesek és jelszavakat skandáló színészek léptek fel. Néptáncosok a stadion gyepén – fehér ruhás lányok, fekete nadrágos, fehér inges fiúk – piros pöttyös labdákat ütögettek. A közös játék legvégén kidobták a nézők közé. Mértanian zárt alakzatban század katonaság jelent meg a vászon helyett a stadionban előadni a Jancsó-show-t. Fehéringesek, fehérblúzosok körültáncolták a katonaságot. A fegyveresek nem fenyegetően közeledtek, erőt és fegyelmet sugárzott ünnepélyességük. Nem a fegyveres erők tagjai zárták körül a táncosokat. Ellenkezőleg: azok békés fehérje fonta körül az elnyomó szervezet tagjait. Mintha a nép saját védelmére rendelt fegyveres testületet zárna karjai közé. Időközben katonai dzsip robogott körbe a pálya salakján. Égnek nyúló rúdján hatalmas

[353] *Fényes szelek*, 1968, rendező: Jancsó Miklós.

vörös selyemzászlót lobogtatott. Bő blúzának karjait szárnyként magasba tartó lány úszott el a tribünök előtt – Jobba Gabi színésznő –, a Szabadság Istennőjének képében a néphadsereg kocsiján érkezett parancsolni a tömegek fölött. Hamarosan beolvadt a fehérruhások sokaságába, mert ő is csak egy közülük, nem különleges erényekkel-előnyökkel fölruházott személyiség.

A sportpálya fölött tiszteletköröket írt le egy helikopter – nem piros helikopter –, amikor leszállt a fűre, kilépett belőle a piros inges Major Tamás. A két háború közti munkásmozgalmi ünnepségekről beszélt, valamint elénekelte a rendőri cenzúra eszén túljáró dalukat: Petőfi *Szeptember végén*jének szövegét a *Warszawianka*[354] dallamára.

Megfogott a politikai happening hangulata. Csak kicsit játszottam rá stréberként, de elragadott a száguldó piros zászló (még Petőfitől kanyarodott a stadionba), magával sodort a tömeg lelkesedése. És ezt írtam róla az újságban:

Naiv játék, de itt és most a diósgyőri stadionban, helyén van és lelkesít és mozgósít és agitál. Amit a régi agit.-prop. művészetből felelevenít, az nem annak doktrinér szűkkeblűsége, más művészeteket gőgösen elutasító monopolista követelése. A mi kulturális életünk viszonyai között ilyen veszély nem fenyeget: nem a sokszínűség rovására megy, hanem a színskála gyarapítását szolgálja, olyan színekkel, amelyek a munkásmozgalom hagyományaiból valók, és amelyeknek a palettában helyük van. [...] Nem az elején és nem is a végén, hanem a hangulat tetőfokán, amikor a sta-

[354] 1879-ben keletkezett lengyel forradalmi munkásdal, címét 1905-ben kapta.

dion lelátóin és pástján játszók és nézők összeforrottak, egyszer csak arra szólítottak föl valamennyiünket, énekeljük el az Internacionálét. És mintha először énekelné, úgy énekelte az egész tömeg. Az első május elsejék lázát éreztem, a nálam idősebbek a titokban és halkan énekelt dallamok büszke dacát érezték, és a mai fiatalokban az én nemzedékem május elsejéinek ízeként raktározódik majd el ez a borsodi május 9-e.

Ma újraolvasva az akkor írottakat, megértem felbőszültségüket. Kontrolltalanul magával ragadott a stadion hangulata.

Jancsó ezt követően stábjával Hanoiban is megszervezte a forradalmi show-t vendégszereplésként.

A számonkérőszéki tortúra után Réz Pál mégis önként vállalta kiadójánál *Emlékpróba* című Gellért Endre-monográfiám szerkesztését.

[– – –]

Prága – Caracas

Halálfélelemmel utazom. Nem csak tengerentúlra, Visegrádra is. Légi katasztrófa, autóbaleset, vonatkisiklás nem érdekel. Rettegek, hogy otthon hagyom az útlevelem, rossz vonatra (repülőre) szállok. Nem a célállomásra érkezem. Ha mégis: nem találom meg a szállodát. Félek az ismeretlen emberektől. Hogy beszélgetni kell útitársaimmal.

Félek, hogy bőröndömet Prága helyett Manilára viszik, mint előfordult a *Macskajáték* bemutatóján,[355] ahova a vendégrendező Székely Gábor megrendelt engem a minisztériumtól, hogy húzzam el a *Népszabadság*ban rendezése sikerét; ebből az egyetlen alkalomból a Művelődési Minisztérium utaztatott szigorú napiparanccsal. Átöltözni nem tudtam. Egy fodrászüzletben megborotváltak, az lett estélyim a premieren. Láttam azonban Orbánné szerepében a nagyszerű, azóta elholt Danát,[356] ezt a jelentéktelennek látszó, igen jelentős, nagy színésznőt.

Kénytelen kitérő: Medřickát színpadon először a Magyar Színház épületében láttam. Alfred Radok elég unalmas *Bernarda Alba házá*ban[357] Pontiát játszotta, a basáskodó hispán asszony mosórongyszerű szolgálójaként. Lézengtek a nézőtéren. Távolmaradásával tüntetett a közönség, pedig még csak 1968. március eleje volt. Jobboldalt ültem az ötödik sor szélén. Köröttem kihalt székek. A függöny felmenetelétől le nem birtam venni a szemem a szolgálóról. Lassan már senki mást nem láttam a színpadon, csak ezt a sugárzó tehetséget. Az előadás végi tapsnál a többiekkel együtt Medřická is meghajolt a közönség előtt. Majd balra fordult, és külön mélyen meghajolt a nézőtér jobb oldalán magányosan tapsoló, egyetlen ismeretlen pofa felé. Nem ismertük egymást. Utána sem találkoztunk soha. A színésznő az odaadó nézőnek köszönte meg az esti segítséget. A színpadról ugyanúgy érezni a szeretetet, mint a nézőtéren a játszóktól.

[355] Örkény István: *Macskajáték*, Narodni Divadlo (Csehszlovákia), rendező: Székely Gábor, bemutató: 1974. február 7. Az előadást kb. négyszázszor játszották. *(Székely Gábor szíves közlése.)*

[356] Dana Medřická 1983-ban hunyt el.

[357] Federico García Lorca: *Bernarda Alba háza*, rendező: Alfred Radok, a prágai Nemzeti Színház vendégjátéka a Nemzeti Színházban, 1968. március 20.

A prágai premier már a bevonulás utánra esett. Örkény tüntetően nem utazott el a bemutatóra, de lelkemre kötötte telefonon, hogy hűséggel számoljak be minden mozzanatáról.

Ismét elkanyarodom. A prágai bemutatóját bojkottáló Örkényről eszembe jutott a *Tóték* brüsszeli bemutatóján megjelenő Örkény. Kazimir rendezte a Théâtre de la Monnaie-ban 1977 márciusában.[358] Az Atlas szállodában laktunk mindnyájan magyarok. Egy délután a hotel elhagyott cukrászdájában kávéztunk Kazimirral, amikor a Rue du Vieux Marché aux Grains-en, a főtér két oldalára egyforma főkaput összekötő folyosón megjelent felöltőben tétován az író. A bensőséges kis cukrászda tükreiből a vendégek szemmel tarthatták a bonyolult folyosórendszert: láthatták, ki jön, ki megy, ki közelít. Örkény elesetten bolyongott a sziesztaidőben kihaltnak látszó folyosókon. Előretolatott, majd hátra, vissza-visszanézett, megtorpant és hátrament, ahonnan jött, körülpillantott. A tükörrendszerben támolygó Örkény elnémított minket. Mindketten azt figyeltük, mi kerekedik a jelenetből. Örkény végre meglátott minket valamelyik tükörben. Odajött.

– Nem láttátok Claude Roy-t? – kérdezte.

Az író az Értelmiségiek a Szabadságért Bizottság[359] elnöke vagy mi a csuda volt akkoriban. A kommunizmus

[358] Örkény István: *Tóték*, Théâtre National de Belgique, Brüsszel (Belgium), rendező: Kazimir Károly, előadás: 1977. március 2.

[359] 1978. január 14-én a Comité des Intellectuels pour l'Europe des Libertés (CIEL) első összejövetelén fogalmazták meg az alapítók kiáltványukat, melyet százötven európai értelmiségi írt alá, többek között Raymond Aron filozófus és számos színházi alkotó, mint például Jean-Louis Barrault. Manifesztumukat a *Le Monde* 1978. január 27-i számában tették közzé „A szabadság nem alku tárgya – Kultúrával a totalitarizmus ellen" címmel.

„fellazításának" fáradhatatlanja. Egyben a *Tóték* fordítója.

– Vele van randevúm – közölte Örkény. Majd folytatta: – Én hozom a szilenciumra ítélt csehszlovák írók címjegyzékét, akiknek írását kiadták Nyugaton. Claude Roy titkárnője pedig repülőre ül, és a ridiküljében Prágába csempészi a honoráriumot, ahol szétosztja azt címek szerint. De már jön is – mondta, és otthagyott minket. Kazimirral meghökkenten hallgattunk kis ideig. Régi színdarabok szerzői utasítása szerint *(Hosszú csönd)*.

– Ezt most miért mondta el? – lehelte szinte.

Valóban, nem volt szokás kérkedni hasonló megbízatásokkal. A hősiesnek nem mondható Örkény nyíltságának egyetlen oka lehetett: így üzente velem az utókornak bátor aknamunkája hírét.

Ennyi kitérő után vissza az utazásokat megelőző szorongásokhoz és pánikrohamokhoz. Három nappal utazás előtt álmatlanok az éjszakáim. Egyetlenegyszer aludtam csak nyugodtan utazás előtt: amikor Kenedi János kézirata volt nálam elrejtve. Tudtam: semmi baj nem lehet.

Engem a világon mindenütt a legszigorúbb vámtiszt is legyintve továbbengedett. Messziről leírtt, zsebemben csakis centre kiszámolt, engedélyezett valuta van, behozatal esetén pedig legfeljebb papírfedelű színházi szakkönyv. Sárga lámpánál sosem megyek át az úttesten, mindig megvárom a zöld jelzést. Betartok minden szabályt és előírást. Kutyám után kis nylonzacskókban fölszedem a potyadékot. Bárha sötét van is, s lélek sem jár a környéken.

Caracasba indultam, színházi fesztiválra. A határőrség tisztje a beléptetőkapunál felszólított a fémtárgyak

zsebemből kivételére. Csukaszürke holland ejtőernyőszubbonyom felső zsebéből vettem ki a bádog cigarettásdóznit a felszólításra. Letettem a futószalag peremére, szakasztott oda, ahová egy hónappal azelőtt Berlinbe indultamkor.

– Mi van benne? – kérdezte a tiszt.

– Cigaretták.

– És mi az a sötét alul?

– Dohánypor. Hagyja! Nem fontos.

Nem hagyta. Fontossá vált: előkerült a Kossuthok alól a filmecskék zacskója. Bevittek egy szobába. A raktérből felhozatták bőröndjeimet. Kérdezték, van-e még elrejtett holmi nálam. Most még megmondhatom, úgyis megtalálják. Kérdéssel válaszoltam: mit gondolnak, hányféle dolgot akarok csempészni? Amúgy volt még egy, gumicsizmába elrejtett magnetofonkazetta. Hámori barátom lusta volt levelet írni John Hirsch kanadai színházrendezőnek, helyette hangszalagra mondta üzenetét. Miközben alaposan átvizsgálták bőröndjeim tartalmát, lassan elszívtam a bűnjel dózniból teljes Kossuth-készletemet. A gumicsizma talpát meghajlították. *Most lebukom* – gondoltam. De más nem érdekelte őket. Megtalálták, amit kerestek. A szakszerű motozás színházi gyakorlatsor volt csupán.

Megérkeztek a belügyi tisztek. Hivatali ünnepséget szakítottak kelletlenül félbe, nem mentesen az alkoholfogyasztástól. Bejött egy vámtiszt, odasúgta, átnézték a kézirat fényképnegatívjait, és jelentéktelen dolognak tartják. Vagyis sem hadititkok, sem Kádár János elleni merénylet részletes munkaterve nem volt dugárumon. Kenedi saját szociológiai tanulmányát küldte velem, egy magánerőből való házépítés bürokratikus kalandjairól. A tanulmány néhány nap múltán megjelent Párizsban.[360] Nem, amit én vittem. Másik példánya.

Határás kihallgatás után autóba ültettek. Elindultunk, de nem befelé a városba. Letértünk egy külterületi kerület földszintes, kertes házak szegélyezte mellékutcájába. Ekkor kezdtem félni. Tizenhat éve először éreztem magam kémfilmbe keveredett Švejknek. Biztos elvisznek egy konspirációs lakásba. Vallatnak. Talán megvernek. Nem fogok vallani a kínzások ellenére sem. Mint Oleg Kosevoj, a krasznodári komszomolista partizánok vezére.[361] Meglehetősen kényelmetlenül éreztem magam. Mindaddig, ha verést kaptam, a Tisza Kálmán téri fiúk vertek, nem pedig szakemberek. Kibírom-e a kínzásokat? Kiabálok-e? S ugyan ki hallja majd meg a villanegyedben? És mit akarnak kiszedni belőlem vallatással? Hogy ki adta a lefényképezett kéziratot nekem? Megmondtam a repülőtéren az

[360] Molnár Gál Péter nem az említett szociológiai tanulmányt, hanem Kenedi János *Mi az ördögöt fogunk csinálni* című írását vitte volna magával; a cikk a párizsi *Magyar Füzetek* 1978/2. számában nem sokkal utóbb valóban megjelent. *(Kenedi János szíves közlése.)*

[361] „Oleg Vasziljevics Kosevoj (1926–1943) a Szovjetunióban Krasznodon városában a második világháború idején működött, fiatalokból álló partizánszervezet, az »Ifjú Gárda« egyik vezetője. Krasznodon 1942-ben német megszállás alá került, a fiatalok ekkor szervezték meg az ellenállást. 1943 elején a Gestapo a csoport nyomára bukkant, több tagjukat elfogták, megkínozták, és kivégezték. A felszabadító szovjet csapatok hónapokkal később bukkantak holttesteikre egy bányában. 1943 márciusában temették el őket. 1943 szeptemberében a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége a »Szovjetunió Hőse« címet adományozta Oleg Kosevojnak. Közvetlenül a háború után Alekszandr Alekszandrovics Fagyejev *Az ifjú gárda* című regényben emlékezett meg a fasiszta megszállók ellen harcoló szovjet fiatalságról. Oleg Kosevoj, a hús-vér fiatalember története feledésbe merült, helyét a Fagyejev által megalkotott szimbolikus figura vette át." S. Kosztricz Anna Mária: Az Oleg Kosevoj Szovjetösztöndíjas Iskola története levéltári dokumentumok tükrében, *Múltunk*, 2010/2, 85–104: 92.

első kérdésnél: nem én írtam, hanem Kenedi János. Titkot ezzel nem árultam el. A cikk barátom nevével szignált volt. Az urak pedig feltehetően tudták, mit kerestek nálam.

Az autó fékezett. Megállt egy ház előtt. A mitfahrer ülésről kiszállt a szigorú civil ruhás. Kerülőt azért tettünk, hogy előbb őt hazafuvarozzuk a hivatalos autóval. Végre a város közepe felé indultunk. A Bem térnél újra kínos érzés fogott el: a Fő utcába visznek előzetes letartóztatásba. Megálltunk azonban a tér sarkán. Hátrafordult Gál őrnagy.[362] Közölte: holnap reggel jelentkeznek. Addig senkivel ne beszéljek, ne is telefonáljak. Kiszálltam, fölforgatott bőröndjeimet elvonszoltam a Frankel Leó utcai kapuig. Az üres lakásban először telefonáltam. Hámori András perceken belül ott volt. Meghallgatott. Összecsapta a kezét: – És ez olyan emberrel történik meg, aki sárgánál nem mer átmenni az úton!

Döntöttünk: azonnal értesítendő Kenedi: nem sikerült kijuttatnom kéziratát. Telefonálni nem lett volna tanácsos. A Verpeléti úton[363] Kenediék házával szemben ott strázsált egy autó. Benne két férfi. Hámori felkanyarodott a Szőlő utcán, leparkolt a sarkon túli villasornál. A kocsiban kuporogtam. Összefüggően cigarettáztam, mialatt barátom felment Kenediék lakására, mikor jön haza János esedékes összeesküvéséből. Idővel megérkezett villamossal. Hámori felkalauzolta a Steyr-Puchhoz. Összefoglaltam a történteket. Hozzátettem: engem egy kiló kenyérért sem lehet leküldeni, nem egy titkos kéziratot rám bízni. Reggel telefon a belügyből: értesítsem főnökeimet.

[362] 1978-ban Gál már rendőr ezredesi rangfokozattal bírt (1974–1986).
[363] XI., Karinthy Frigyes út; 1909–1957 között Verpeléti út.

Főnökeim

Elsőnek főszerkesztő-helyettesemet[364] hívtam. Közlésem után megszakadt beszélgetésünk. Három percig fuldokolva köhögött. Erős dohányos volt. Másodiknak rovatvezetőmmel[365] tudattam az este történteket. Tíz órára találkát beszélt meg velem a közeli budai Vásárcsarnok túloldalán lévő kis eszpresszó teraszára. Amint tanakodtunk, E. Fehér figyelmeztetett rá: tőlünk három méterre parkol egy fekete Volga, letekert ablakán kikönyököl egy barátságos férfi.

– Látod? – kérdezte E. Fehér. Megnevezte, és rangját is megmondta. – Nekem küldték figyelmeztetésül, hogy el a kezekkel tőled. – Elképzelni nem tudtam, honnan értesült a Hivatal háromnegyed órával telefonunk után arról, hogy ebben az eszpresszóban ülünk a teraszon.

A diszkrét választékossággal öltözött tiszt hűséges maradt hozzánk. Valahányszor találkozót beszéltünk meg Palival, hozta a fizetésemet egy cukorkászacskóban, vagy figyelmeztetett erre-arra, vagy csak tartotta bennem a lelket, ellátva bennfentes politikai információkkal és pletykákkal, jelezve, hogy a laphoz tartozom, nem vagyok kiközösítve: a tiszt néhány székkel odébb már várt bejövetelünkre. E. Fehért barátságosan köszöntötte. Nem fülelt. Nem szólt bele. Nem szólt hozzánk semmit. Csak ült ott az állambiztonság szobraként. Emlékeztetett rá, mennyire ellenőrizetlen szabadságban beszélgethetünk egymással.

E. Fehérrel egy vendéglői asztal alatt ismerkedtünk össze a győri szálloda éttermében. Első alkalommal

[364] Rényi Péter.
[365] E. Fehér Pál 1971-től volt a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője.

bumliztam vidéki színháznézésre, Felkai *A princesszszin* bemutatójára.[366] Nyeretlenként azt hittem: munkaköri kötelességem premier után meghívásra részt venni a banketten. A színészek nem teljesen érdek nélkül itattak, mint a szivacsot. Amikor beestem az asztal alá, ott már ült egy ittas fiatalember. Bemutatkoztunk egymásnak. E. Fehérnek hívták. A megyei lapnak ivott. Nemsokára a *Kortárs* olvasószerkesztőjeként roppant irattáskával járta Budapest kocsmáit – a Münnich Ferenc utcai[367] Tulipán presszótól kezdve, ami akkor még irodalmi ivóda volt, nem taxismelegedő –, és érzékeny ízléssel vesztett el kéziratokat a tehetségtelenebbjéből. Összebarátkoztunk közös származásunk folytán is: ez úgy értendő, hogy én munkásmozgalmi unoka voltam (nagypapa[368] letartóztatásáig a *Népszava* szerkesztője), Pali apja pedig a kiadóhivatal igazgatója.[369] Mindenről mindent szabatosan tárolt elképesztő memóriatartályában. Az *Élet és Irodalom* kiküldte egy fél évre Moszkvába. Hetente az utolsó oldalon írt az új szovjet irodalomról, Jevtusenkóról meg barátairól, mélyinterjút készített Ehrenburggal és az életben maradt öregekkel. Ki-ki az utolsó oldalon kezdte olvasni hetente az *ÉS*-t, mint más újságoknál a sportrovatot. Naprakészek voltak értesüléseink, melyik ellenzéki lakáson milyen irodalmi műveket olvastak föl. Jobban tájékozott

[366] Felkai Ferenc: *A princesszin*, Győri Kisfaludy Színház kamaraszínháza, rendező: Gyökössy Zsolt, bemutató: 1959. november 6.
[367] Ma V., Nádor utca.
[368] Gál Benő.
[369] E. Fehér Pál apja a *Népszava* kiadóhivatalának munkatársa, majd cégvezetője volt (lásd E. Fehér Pál: *A Népszava és a magyar szociáldemokrácia. Töredékek az újság históriájából*, https://mek.oszk.hu/04000/04015/04015.htm, letöltve 2020. január 2.).

volt a honi értelmiség Moszkva fiatal irodalmáról, mint az ott honosak.

Hazajőve a *Magyar Hírlap*hoz került. Majd hamarosan a *Népszabadság* kulturális rovatával sújtották, mégsem jött be a szerkesztőségbe. Egyenruhát húztak rá. Kiment a megszálló testvéri magyar hadat kísérni Szlovákiába, mivel ő bírta a nyelvet. A kék-szabóval[370] közösen jegyzett haditudósításokat küldözött, ezekből Szabó László a nevét írta. A háborúk történetében E. Fehér haditudósításai kivételt képeztek békés hangjukkal, és noha a megszállókat képviselte, a testvéri „ellenséggel" érzett együtt.

Hazajövetelét követően ő volt a puffer Aczél és az ellenzékinek nyilvánított szellemi élet között. Megpróbált ütközőként fölfogni nagyobb összecsapásokat. Ennek ellenáraként időnként Aczél írótolla volt. Kétfrontosan megbízhatatlannak tartották. Kádár és Dubček négyszemközti tárgyalásánál ő volt a tolmács. Valahányszor Aczél hajnalban berendelte raportra, védőitalként égetett szeszeket vett magához. Esetleg ezért vezették be a 9 óra előtti szesztilalom rendelkezését. Pozsonyban él. Rá kellene beszélni emlékiratai elkészítésére. Ehelyett kutyát tart.

Woyzeck mint stafétabot

– Olvastad a *Woyzeck*et? – kérdezte hirtelen magyarázat közben Nádasdy Kálmán, észrevéve kihívóan értelmes tekintetemen a tökéletes értetlenséget.

[370] Szabó László, a *Kék fény* című bűnügyi tévéműsor vezetője.

– Igen! – feleltem dacosan. Visszakérdezett valamely részletre, menten kiderült füllentésem.

– Most átmégy a Vas utcába![371] A könyvtárban Trautmann Ilikétől elkéred Büchnert. Elolvasod! Két nap múlva beszámolsz!

Ekkor végképp leszoktam róla, hogy azt hazudjam valamiről, olvastam, ha nem olvastam valójában. A következő óra előtt a folyosón megköszöntem Nádasdynak a kapott élményt. Büchner fölkavart. Megnyílt előttem egy mindaddig ismeretlen világ.

– Szóról szóra ezt történt velem a Zeneakadémián. Így kaptam Kodálytól a *Woyzeck*et, ahogy te most tőlem. És neked kötelességed, hogy húsz év múlva továbbadd, ahogy tőlem kaptad.

Történt mindez 1957-ben.

Húsz évre rá, 1977-ben sétáltunk a még növendék Ács Jánossal.

Mondom neki: ...Büchner *Woyzeck*je is... Hallgat.

– Olvastad?

– Nem.

Másnap kölcsönadom a kötetet. (Máig nála maradt.) A Lőrinc pap téri pincében a Stúdió K csapatával belekezdett a darabtöredék megrendezésébe. Visszariadt munka közben. Átengedte a kidolgozást Fodor Tamásnak. Lett belőle a színházi csoport egyik legforróbb sikere.[372] Székely B. Laca címszereplésével és Gaál Erzsi Marie-alakításával szenvedélyes, fölizgató, összezavaróan rendbe tévő nagy színházi csuda.

[371] A Színház- és Filmművészeti Főiskola (ma Egyetem) könyvtára a VIII., Vas utca 2/c. alatt működik.

[372] Georg Büchner: *Woyzeck*, HVDSZ IKV pinceklub, VIII., Lőrinc pap tér 3., rendező: Fodor Tamás, bemutató: 1977. december 10.

Korántsem szerepem fitogtatva tolongok. Sem Nádasdy pedagógiai érzékét csodáltatom. Még csak Kodálytól sem kívánom eredeztetni a tegnapi avantgárd pedigréjét. Csupán ama kis gesztusokra, serkentő megérintésekre utalok, amik következtében nemzedékek üzennek egymásnak eredményeikben, továbbítják a továbbítandókat, betöltik történelmi szerepük a közvetítéssel: egy könyvcím, egy mondat, csak egyetlen szó, egy gondolat, helyreigazító lökés. Így végzik egymáson munkájukat nemzedékek, alig kihámozható, de erős ráhatással. Ennyire méretezettek a kapcsolatok. Mielőtt egy nemzedék elbúcsúzik a színháztól, megfertőzi még a jóval az újonnan föllépőket.

Múlt az idő. Újabb nemzedék jelent meg a pálya szélén. Egyszer megkérdeztem Zsótértól – már mégis, rózsadombi úri fiú, miként keveredett színházközelbe?

– Rendszeresen jártam a mamámmal színházba. És mivel hozzánk a *Népszabadság* járt, elolvastam a kritikákat. Egyszer egy *Woyzeck*-előadásról találtam benne kritikát, érdekelt, elmentem megnézni az előadást, ez eldöntötte a kérdést.

Ez volt az egyik utolsó megjelent kritikám a *Népszabadság*ban.[373] Kodály küldeménye kikötött azután Nyíregyházán.[374] Kicsírázott.

Ő kitől kapta? Talán Thomántól? S az Liszt Ferenctől? S az Beethoventől, ő pedig Goethétől? Milyen rejtekutakon közlekednek a szükségszerű hatások?

[373] M. G. P.: Rivalda nélkül, *Népszabadság*, 1977. december 12., 7.

[374] Büchner nyomán Gaál Erzsébet és Zsótér Sándor: *Danton*, Móricz Zsigmond Színház, Nyíregyháza, rendező: Gaál Erzsébet, dramaturg: Zsótér Sándor, bemutató: 1990. április 27.

Zsótér amúgy beletanult Büchnerbe: nekivadult amatőrök közt eljátszotta a Molnár utcai ifjúsági házban[375] egyszer *Léna Leonce*-ját.[376] Önként vállalt tananyagként. Tudja tehát, mit beszélnek a színészek, ha Büchnert mondanak a szájukkal, ami persze nem ugyanaz, mintha tudná Büchnert mondani. Büchnert írni azonban képes. Gyakorlatiasra szabta a szövegeket, de nem Büchner-idegen szöveteket, hanem a szerző sajátjait. Maradt benne annyi filológiai becsület, hogy föltüntette a színlapon (bár nem elég pedánsan) a változtatásokat.

Az eredmény a *Danton halálá*ban paradoxmód büchneribb: meghatározott előadás céljaira kényszerítette működni a drámát.

Amikor derék drámai bölények nekiveselkednek két roppant történelmi individuum személyes tragédiájává émelyíteni a lázas német fiatalember kínálta drámai anyagot: akkor olyasféle színházi közlés fogalmazódik színre, mint ama olajnyomaton fél könyökére dűlve, Petőfi a segesvári porban elfolyó vérével írja az utókornak üzenetét. Közhasznú, szentimentális és megríkató Büchnert pityeregnek színpadra, a helyett a vad, nekiszilajodott ifjú forradalmár helyett, akit egyszerre lelkesített és elriasztott a forradalom, a temetők rendjétől irtózó, zűrzavart áhító szándék, valamint az új rendet megelőző kényszerű fölfordulás.

[375] Belvárosi Ifjúsági Ház (Belvárosi Ifjúsági és Művelődési Ház) 1975-ben épült az V., Molnár utca 17.-ben. Megszűnése (2001) után az Aranytíz Művelődési Központtal vonta össze az V. kerületi Önkormányzat.

[376] Georg Büchner: *Leonce és Léna*, Belvárosi Ifjúsági Ház, rendező: Vörös Róbert, Leonce szerepében Zsótér Sándor, 1983. *(Vörös Róbert szíves közlése.)*

V.
MINISZTERELNÖK LEHET, SZÍNHÁZI KRITIKUS NEM

Párton kívüli pártalkalmazott

Legvégére maradt a megkerülhetetlen kérdés. Miért nem jelentkeztem tizenöt évvel ezelőtt?[377] Miért nem hoztam nyilvánosságra életemnek néma fejezetét, amiről senkinek, még meghalt feleségemnek, vagy legközelebbi barátaimnak sem beszéltem soha?

Bíztam az örök hivatali slamposságban? Elsikkadok a papírtömegben, az adminisztrációs papírkígyóban? Nem kerül rám a sor, lévén teljes életemben beosztott újságíró (az utolsó tíz évben a főmunkatársi cím szépségflastromával)? Lapultam a megúszás reményében? Tagadhatatlan: így is volt.

Rossz érzésekkel, félelemmel teli, görcsös napok és hetek következtek. A folyamatos munka megnyugtatott. Magamban elvégeztem a számadást. Tudtam: a közfelfogás szerint szégyenletes, megvetendő dologhoz adtam magam. Körültekintően átnézett számlám tartozik-követel oldalát kiegyenlítettnek éreztem. Elégedett nem voltam informátor-múltammal, szégyelltem is. Előállni bevallásával meddő hősiesség lett volna. És ragaszkodtam munkámhoz (nem munkahelyemhez), habár hasznosságáról korántsem voltam meggyőződve, mégis egyedüli szenvedélyem.

[377] Vagyis a rendszerváltáskor, 1989-ben.

Különös, de amikor fülön csíptek a zsaruk, s rendszeres találkozókra és információk adására kényszerítettek: szabad voltam akkor is. Láthatatlanul is éreztem az ellenőrző tekinteteket. Gyanús volt körülöttem egyre több ember. Miközben szimatolásra oktattak: kiélesedett éberségem. Nem az osztályellenséget találtam meg, de a besúgókat. Érzékem hozzáélesedett, ki akar beugratni jelenthető véleménymondásba. Ilyenkor vezércikkszerűen fogalmaztam, nem megcsócsált jelszavakkal, hanem azok egyéni hangszerelésében. Igyekeztem visszavonulni társaságoktól, társadalmi élettől, minél kevesebb érintkezési felületem legyen a Hivatalt érdeklő eseményekkel. Szabadságomat azonban nem ezek a nevetséges menekülési kísérletek szerezték meg. Ez csak egérutat adott. Kitérő halogatást. Belül voltam szabad. Csak azt mondtam, amit gondoltam. Csak azt mondtam el, amit leírtam újságban is, vagy leírhattam volna, ha átmegy a szerkesztőségi szűrőn. Azt írtam, amit gondoltam és csak azt gondoltam, amit írtam. A szabadságát belül hordja az ember. Önmagának akar megfelelni: nem kihallgatóinak, nem főnökeinek, nem a szolgálati felsőbbségnek, még olvasóinak, a nyilvánosságnak sem. Nem akar előremenetelt. Nem kíván kitüntetést. Előnyöket. Azt mondja, ami meggyőződése (ebbe beleértve a tévedés szabadságát is). A szabadság, a belső béke nem ajándék, nem kormánykitüntetés, nem kiváltság, csakis kivívott önállóság.

1956 után újraszervezték a pártot és ifjúsági utódszervezetét. A DISZ helyett KISZ lett. A főiskolán adott határidőig kellett bejelenteni a felvételi szándékot. Egy hétig nem aludtam. Vívódtam, töprengtem, végül úgy döntöttem: nem lépek be. A velünk párhuzamos filmes osztály egy emberként kérte felvételét a KISZ-be.

A *Népszabadság*hoz kerülvén többször megkísértettek vele: fölvennének tagjelöltnek. Első alkalommal meghívtak egy párttaggyűlésre. A legélesebb napi kérdést egy hivatalsegédnő vetette fel. Volt egy roppant felkészült külpolitikai újságíró, egykori párizsi tudósítója a lapnak. A hivatalsegéd elvtársnő a taggyűlés elején felszólalt, élesen kifogásolta, hogy Rudnyánszky elvtárs az étteremből négy serclit is elvisz. Megvitatták. Némileg kedvemet szegte a közjáték, hogy bolsevik legyek. Megkérdezte a párttitkár, miért nem vagyok tagja a pártnak.

– Mert anarchista vagyok.

– Mi is.

– De én másként.

Nyugton hagytak. Megvagyok nekik, ha olcsóbb áron is. Újra rám zörgettek: miért nem vagy párttag?

– Tudod, hogy volt Kurt Tucholskyval? Azt mondták neki: „Tucholsky elvtárs, maga minden leírt sorával a mi ügyünket szolgálja. Miért nem tagja a pártnak?" Mire Tucholsky: „Maga mondta: minden leírt sorommal a maguk ügyét szolgálom; akkor miért legyek?" „Olyan jól lehetne kizárni!"

A személyzeti főnök megmérgelődvén rám, azzal fenyegetett: midzsipi! Kizárjuk a Hazafias Népfrontból!

Párton kívüli pártalkalmazottként nagyon megfelelő voltam ügynöknek. Mai politológiai pletykákkal ellentétben párthatározatot hoztak róla, hogy párttagot nem szervezhetnek be belügyi ügynöknek. (Kivéve, ha nagyon fontos.)

Tudtam: hol élek. Ismertem a körülményeket. Fél szemmel beleláttam a politika színfalai mögé is. Hajnalban kolléganőm, Lelkes Éva telefonon odaszólt, megtámadtunk Csehszlovákiát. Ha maradt illúzióm: végleg megszűnt 1968. augusztus 20-án az esti tűzijátékkor.

Ronyeczcel az Oktogonon elakadtunk a nyakukat fölfelé tartó tömegben, tudtuk: befellegzett. Nem érjük ugyan meg a végét, de a Birodalom elvesztette történelemalakító szerepét. Mint egy giccses politikai limonádéfilm: álltunk a szikrázó égbolt alatt elsötétedett tekintettel, az állami görögtűz fénylett a hegyek fölött, bennem lezárult végleg életem egy szakasza. Nyilvánvalóvá vált: nagyhatalmi banditák foglyai vagyunk. Karlovy Varyból jöttem, a nyári filmfesztiválról, ahol régi ismerőseim megújítani kívánták a cseh demokráciát. Őszre kiderült e régi marxistákról, hogy a CIA régi beszervezett ügynökei voltak. Kíváncsi voltam: miért nem közölték e filozófus egyetemi tanárokról, vagy a filmkritikus Antonín Liehmről, a külügyminisztérium egykori sajtófőnökéről, De Gaulle emlékiratainak fordítójáról, a *Kétezer szó*[378] megfogalmazójáról már korábban, hogy imperialista ügynök?

Igazi lelkiismereti problémám (minden undorodásom mellett) nem az informátorsággal volt, erősebben azzal, hogy a *Népszabadság* munkatársa vagyok. Nem áltattam magam, hogy pártonkívüliként, az alap-szürkétől elütő rikításommal, mindenféle másságommal együtt nem azért tartanak, mert kivételes képességű újságírónak ítélnek. Biztosak lehettek benne: bármennyire múlt idejű író volt is, Schiller nevét nem írom le két tével. 1961-ben egyidejűleg két másik fiatallal – Hajdú Jánossal és Avar Jánossal – odavettek a laphoz. Tudatosan

[378] A Ludvík Vaculík által fogalmazott kiáltvány, amely 1968. június 27-én jelent meg a *Literární listy*ben, a csehszlovák társadalom egészét megszólítva követelte a szocializmus átalakítását, rámutatott a párt és vezetői felelősségére, a szocialista demokrácia lényegi antidemokratizmusára. Forrás: http://helsinkifigyelo.blog.hu/2017/06/27/junius_27_megjelenik_a_ketezer_szo_a_pragai_tavasz_programado_kialtvanya, letöltve 2018. február 11.

frissítve-fiatalították a hasábok gondolkodását. Ijedtünkben összekapaszkodtunk mindhárman. Élesen figyeltük az ott tanyázó öregebbeket: óvatosan faggattuk múltjukat, rettegve figyeltük önmagunkat: mikor üt ki rajtunk a kriptokommunizmus bőrbetegsége. Mikor kapja el gondolkodásunk a leprát.

Lelkes Éva a csehszlovák intervenció után elhagyta az országot. Erről is kora hajnali telefon értesített. Roboz Ágnes koreográfus földúltan tudatta, hogy Lelkes, közös barátnőnk, kiérkezett Stockholmba, az első napokat családjával Roboz öccsénél töltötte, aki 1956. november 4-ig főiskolai osztálytársam volt. Akkor elhagyta az országot. A szabadságba érkezés első örömével megköszönte barátnőjének a segítséget.

Roboz hisztériás lett: most mit tegyek? A levél följelentéssel egyenértékű.

– Azonnal jelentkezz a Belügyminisztériumnál, eligazítanak majd, kit kell keresned. Vidd be és mutasd meg a levelet, hogy ezt kaptad.

Föltételezve, hogy a levél keresztülment a cenzúrán, hasznosabb ötletem nem volt. Roboz megfogadta a tanácsot. Bemutatta a levelet jó szándéka és ártatlansága igazolására. Majd a lehető legelső alkalommal elhagyta az országot. Azóta Amszterdamban él. Lelkes Éva levele nem volt ártó szándékú. Annak a furcsa pszichológiának terméke volt, hogy amint áthaladt valaki Hegyeshalomnál a határon: egyszeriben elfelejtette, milyen körülményeket hagyott a háta mögött. Szabadon lélegzett, figyelmen kívül hagyva, hogy hátrahagyott barátai nélkülözik ezt a kiváltságot.

A történetecskét azért érdemes feleleveníteni, mert 1988 után tömegeken mutatható ki a részleges amnézia kóresete. Úgy ítélnek, mintha csak a *másik* élet volna

az adott szocialista körülmények között. Az emberek önműködően átköltik életüket. Nem hazudnak. Csak a tények eltűntével felszívódik belőlük a tényekre emlékezés képessége. Hasznos feledékenységük segít tovább élni. Szükségből radíroznak.

Még főiskolásként írtam *Svájci csokoládé* című vizsgadarabomat az Irodalmi Alap szigligeti kastélyházában. A bohózat alapötlete: disszidens magyar családot hősként befogad egy svájci csokoládégyáros a villájába, ahol kiderül róluk, mennyire marxista befolyás alatt áll a gondolkodásuk.

A szomszéd szobában az általam őszintén tisztelt és szeretett Mátrai Betegh Béla, a *Magyar Nemzet* színikritikusa lakott. Vacsora utáni éjszakába nyúló beszélgetésekben elmagyarázta élete fordulatait, ahogyan idősödő ember egy huszonévessel üzen a jövőnek. A legkülönfélébb politikai szembeszeleket több-kevesebb sikerrel túlélve azt bizonygatta, mindig mennyire tisztességes volt, mennyire hős volt. Akkor, ott, Szigligeten megfogadtam magamban, ha olyan korú leszek, mint Béla, és leül velem a következő nemzedékből bárki is: nem fogom magam hőssé piperézni, nem kozmetikázom győzelemmé kudarcaimat.

Hozzáteszem: ha ma ugyanazok között a körülmények között élnénk, és egy szobában két szürke állami közeg megzsarolna homoszexualitásommal, börtönnel kecsegtetve, nem azt felelném, hogy az ügyvédemmel akarok beszélni, hanem azt: hol kell aláírni? Akkor is így tennék, ha egyedül maradnék gyáva féreg, és az egyenes útra mindig rátaláló becsületes emberek kiköpnének előttem a Nádor utcában.

Tetszik vagy sem: a rendőrállam zsarolására ugyanúgy felelnék. Készséggel elhiszem mindenkinek: bizony

bennük több gerinc, bátorság volt, és nem írtak alá ilyen beszennyező nyilatkozatot. Én nem voltam hős. Erkölcsi szigorukon – engedelmükkel – derülök, miért nem álltam ki idővel, és vallottam be ügynökmúltamat. A publicisztikai hevületű moralizálás életszerűtlen. Tettem volna föl a kezem, vagy egy hétvégi tárcában nyilatkoztam volna meg, hogy azt szeretném még elmondani, hogy a biztonsági szolgálat ügynöke voltam, bocsássatok meg? És akkor mindenki megbocsátott volna, elismerve, milyen szép és nemes cselekedet bevallani az eltemetett bűnöket.

Lapultam. Reméltem, megúszom. Okatootáia[379] szürreális rendetlenségében: csak az én bűneim volnának rendben iktatva? Most a fejemre dőlt az egész szikkadt trágyadomb.

Kísérteties volt rábukkanni a csontvázakra. Az interneten kerestem a Madách Színház adatait, és mivel nem olvasom a *Kritikát*, késve ütött szemen Luzsnyánszky Róbert két jelentése a Madách moszkvai és olaszországi vendégszerepléséről.[380] Kísértet került elém a számítógép monitorán. Idegen szövegek, amik tagadhatatlanul tőlem származtak, sőt kivételesen magam írtam le írógépen mindkettőt.

Nem a belügy küldött egyik vendégjátékra sem. A *Táskarádió* adásaihoz felolvasandó heti jegyzetemet átolvasni és utoljára kijavítani a rádiófelvétel előtt, a Rákóczi úti Erzsike eszpresszóba ültem be, ahol hitelbe

[379] Utalás Petőfi versére.

[380] Lásd Markó György: Moszkva, Firenze, Bologna, Torino. Ügynökjelentések a Madách Színház 1966. évi külföldi vendégszerepléseiről, *Kritika*, 2001/6, 12–14. Vö. Jelentés a Madách Színház szovjetunióbeli útjáról, Fonyódi: *i. m.*, 69–72.; jelentés a Madách Színház olaszországi útjáról, Fonyódi: *i. m.*, 80–82.

ittuk főiskolás éveink alatt a szimpla feketéket. Azon években pincérek és pincérnők szponzorálták a pályakezdő művészeti iskolásokat. És még az adójukból sem írták le.

Kéziratomba belehajolva javítgattam. Igyekeztem csökkenteni az r-hangzókat, hogy elmondhassam. Felnéztem a papírból: szemüveges, pulóveres, tintás ujjú lány jött be. Anouk Aimée és egy Latin negyedbeli diáklány keveréke. De a színészpalánták közé ült le, az Erzsike megtelt meleg, zengő hangjával. Ki ez? Hogyan? Vronyecz... Hronyecz... valami szlovák nevet viselt a szabad, értelmiségi lány. Férje is volt, apró termetű, kedves, okos üvegfúvó. A tiszaeszlári perből ismert Bary családjából.[381] Gyerekszerelem, gyerekházasság diákszínjátszó korukból. Sűrűsödtem az Erzsike eszpresszóban. Játszott már gyakorlószínpadon, a *Fekete operá*ban, Kerényi Imre szép rendezésében néger asszonyt énekelt. Statisztált növendékként a Madáchban. Egyik nap tündér a *Szentivánéj*iben, másnap kurva Kocsma Jenny spelunkájában. Légi tündér és vaskos kéjnő. Egyszóval: színész. Átbeszéltünk asztalokon, átültünk aztán, végül egyenesen odaültünk egymáshoz már. Mennek Moszkvába vendégszereplésre. Mikor? A jövő héten. Amikor leszállt a Madách gépe, ott könyököltem a seremetyevói erkély korlátján. Egy géppel korábban érkeztem. Virágot nem vittem fogadására, így is túl romantikus tréfa volt moszkvai felbukkanásom. Örült, megölelt. Kérdezte: van-e pénzem, mert villanyvasalót akar venni. A kérdéstől meghökkentem, utóbb kiderült, illik vagy sem: mindig azt mondja, amit gondol. Felírtam neki a telefonszámom. Nemes János

[381] Bary József, a tiszaeszlári vérvádper vizsgálóbírója.

akkor költözött be a *Népszabadság* szolgálati lakásába, még a családja sem érkezett meg: én voltam az első lakó. Amint hazaértem a Kutuzovszkij proszpektre, Ronyecz telefonált. Mutogattam a várost szabad idejében. Vajjal töltött kijevi csirkét ettünk, amiből a villaszúrás nyomán forró vaj gejzírje lövellt ki. Szabad estéin jártuk a színházakat. Egyikből a másikba. Volt este, hogy három színházban néztünk meg egy-egy felvonást. Lakásadóm meghívta a színészeket: Kiss Manyit és a vele kézen fogva járó Márkus Lászlót, Ronyeczet is osztálytársnőjével, Szilvássy Annamáriával, aki vigasztalhatatlanul zokogott odahaza maradt szerelme, az akkor még rengeteg kilóval könnyebb Kránitz Lajos után. Nemesnek roppantul tetszett a szép szőke naiva, elkápráztatandó: kivette íróasztalfiókjából a laptól közlés nélkül visszaadott cikkét Hruscsov kukoricaprogramjáról. Kíméletlenül felolvasta éjfél után, hódítási céllal. Szilvássyt nem hatotta meg a szamizdat. Kevéssé kötötte le a szovjet kukoricatermesztés átalakítása. A cikk csúcspontján fölsírt: – Kránitz Lajos! – mondta, rázuhant zokogva Nemes reverjére.

Kifogytak tiszta ingeim. Ronyecz ajánlkozott mosásra. Kimentünk a fürdőszobába. Az ingek mosatlanul maradtak.

Budapesten elköltözött férjétől. Nem hozzám. A diákszállóba. Bujkáltunk sokáig. Siófokon randevúztunk, beköltöztünk a Fogasba, ismerős portás révén kaptunk közös szobát. Nagyszüleinél nyaralt két vonatmegállónyira. Ültünk a strand előtti padon. Főtt kukoricát árult kosárból egy asszony. Sorra rágtam a csöveket. Nem lévén a közelben szemétkosár, a lerágott csutkákat a pad alá dobtam. Amikor nagy halomban állt alattunk, átültünk egy másik padra. Ronyecz vásárolta a további

forró csemegéket, én szégyelltem falánkságomat. Ez volt a nászutunk.

Hazaérkezve a moszkvai vendégjátékról első nyilvános megjelenésünk a Váci utcai Csók galériában Gábor Marianne kiállítása volt. A festőnő férje, Rónai Mihály András publicista, költő, műfordító ránézett Ronyeczre, és elmesélte a következő zsidó viccet:

Kohn és Grün találkoznak. Kohn közli, megnősül.

– Kit veszel el?

– Egy sikszét.

– Sikszét? Miért nem egy zsidó lányt?

– Egy zsidó lánynak folyton fáj a torka, mindig aggodalmat okoz, ha megbetegszik.

– És egy siksze nem lesz beteg?

– Lesz. De kit érdekel?!

A kunágotai születésű Ronyecz derűsen fogadta a durva viccet. Hosszú haldoklása közben újrameséltem a huszonnégy évvel korábbi komisz tréfát:

– Látod: ez sem vált be!

Ősszel a Madách olaszországi vendégjátékra utazott. A firenzei második Rassegna Internazionale dei Teatri Stabilin lépett fel Weill–Brecht *Koldusoperá*jával és Ránki–Hubay–Vas: *Egy szerelem három éjszakája* című musical tragedyval.[382] Gianfranco De Bosio, a firenzei rendező és színigazgató felesége a neves táncosnő, a magyar Susanna Egri volt. A színházi szemle költségvetéséhez a támogatókon túl úgy találtak pénzt, hogy a meghívott színházakat körülutaztatták. A pratobeli Metastasio színház után eljátszották műsorukat

[382] Bertolt Brecht: *Koldusopera*, Madách Színház, rendező: Ádám Ottó, bemutató: 1965. október 22.; Hubay–Ránki–Vas: *Egy szerelem három éjszakája*, Madách Színház, rendező: Lengyel György, bemutató: 1966. október 7.

Bolognában és Torinóban is. A szerkesztőségben nem találták fontosnak a magyar színház első nyugati turnéját. Mivel azonban különrepülőn ment a színház, beleegyeztek: megkapom szolgálati útlevelem, kifizetik a szállodámat, de egyetlen fityinget sem adnak hozzá. Ronyecz kitartottja voltam. Főiskolásnak járó napidíjával támogatta a *Népszabadság* kiküldött munkatársának útját.

Nevetséges filléres utazások történtek akkoriban. Egy ország járta – bőröndjében téliszalámival és májkonzervvel – a világot, megtakarítandó kiküldetési garasaiból a bazári golyóstollra valót, ajándékba a titkárnőknek. Sóváran bámultuk a kirakatokat és az éttermeket. Tárgyakra vágytunk, ahogy egy akkoriban ismert lengyel regény rögzítette az utazási nyomort. Voltak kirakatok, ahova naponta elzarándokoltam kedvenc tárgyaimhoz. Párizsban a Place de l'Opéránál citromsárga férfiesernyő lett személyes ismerősöm, noha életemben nem használtam esernyőt, és sárga esernyővel amúgy sem mertem volna kilépni az utcára. De a tárgy elragadott kimunkálásával, ravasz eleganciájával. Kecses volt, akár egy Béjart-balett.

Ronyecz életében először járt külföldön. Parasztőseitől örökölt józanságával Torinóban bevonszolt egy cukrászdába, sovány napidíjából vett nekem sült fagylaltot. Tudta, nem szabad kielégítetlen hagyni a gyermeteg vágyakat.

Vendégjátékok alkalmával, akár Keleten, akár Nyugaton: mindenki tisztában volt megalázó utazási körülményeinkkel. Nagy vacsorákat vagy ebédeket adtak, hogy a kuporgatók legalább egyszer jóllakhassanak főtt étellel. Firenzében a városházán édeni bőségű vacsorát adtak, de a leves után korgó gyomorral autóbuszhoz

rohantunk, mert a szentendrényi távolságban lévő Prato színházában a lengyelek Witkacy-darabokat játszottak. Ronyecz karjában dédelgette a fogadáson kapott óriási csokor tulipánt. Egész este azt ölelte. Hazafelé éjszaka még mindig a hosszú szárú virágokat karolva sétáltunk az Arno mentén. Szorította lábát a cipő. Forró volt a késő őszi járda. Levette, kézben vittem a fölvirágozott lány után cipőit. A szirmok lehulltak. A szállodához érve eldobtuk az egész este őrzött csokrot.

„Nézeteltérítés"

Sándor György estjén a Fészek Klub nagytermében többen jöttek össze, mint ha közgyűlést tartott volna a Színház- és Filmművészeti Szövetség. Érdekesebb is volt a *Nézeteltérítés*.[383] Mellébeszélés helyett Sándor György patétikusan félrebeszélt. Kisiklatott mondatokat. Ragokból dadogott röpcédulákat. Rettegve pimaszkodott. Az újságírásban kialakult a sorok közé írás cenzúrán kifogó gyakorlata. Sándor György fedezte fel az elnyelt szavakat. A két, egymáshoz nem illő mondat összeszikráztatásából keletkező beszédes elhallgatásokat.

Láthatatlan ember voltam azidőn. Nem fordultak el tőlem. Keresztülnéztek rajtam. Tanulságos időszak, amikor megéli valaki a halála utáni utóéletét. Sándor György belógatott a Fészekbe. Csak az előttem ülő ismeretlen asszony beszélgetett velem: Amerikából érkezett vakációra, és nem mindent értett az

[383] *Nézeteltérítés*, bemutató: 1972. november 30. Kötetben: Sándor György: *Nézeteltérítés*, Budapest, Magvető, 1985.

elhangzottakból. Suttogva igyekeztem fordítani magyarról magyarra.

Sándor egyszer csak belefogott szójáték-kazlába: fölsorolt kifacsart neveket Nádastól, Spirótól, Esterházyn át Bibóig. Fölhordta szellemi életéhez fontos gondolati szakácsok névsorát, intarziaként beleillesztve látszólagos értelmű mondatokba. Szíven ütött, amikor kimondta a monogramomat. Megvallom, meghatott, hogy holtom után még mindig emlékszik rám.

Azután ő átment zsidóból kereszténybe. Én diverzánsból vissza a *Népszabadság*hoz. Ez-az megváltozott.

Meghalt egy napon Horváth Dezső, a Nemzeti Színház nagy művésze. Színpadon sosem jelent meg, csak költői képzelete, stílusérzékenysége, gondossága. Kellékes volt. Temetésén Sinkovits Imre búcsúztatta. Délután elkértem tőle a sírbeszédet. Ajánlotta, hogy odahozza, de mivel kutyasétáltatásra indultunk Kenedivel, találkát beszéltünk meg: a háza előtt, kapujával szemben a Március 15-e téren, a női vécé rácsán fogjuk várni. Amint várjuk, balról bolti kosárral megrakottan jön Sándor György a sarki vegyesből. Kiabálunk: *Gyurika!* Elfordítja fejét. Nem néz oda. Cepekedik autójához. Kis idő múltán visszafelé tart, helyre vinni a kölcsönkosarat. Kenedivel most már erősítünk. Sándor azonban szabad bal tenyerét lóellenzőként szeme mellé tartja, jelezve: nem is lát minket. Kiszámíthatóan újra meg kellett tennie az utat kocsijához. Fohászkodom: érjen közben oda Sinkovits. Kitörő nyájassággal magához ölel mindkettőnket. Hozott Kenedi apjának cserkészeti képeslapot, tudván, hogy gyűjti. Én is kapok egyet. Jön közben Gyurika. Most már odalépne, de már nem lehet. Ilyen buta helyzeteket alakít a képzelt politika. Mi

közöm ahhoz, hogy egy régi barát merre fordult, milyen nézeteket vall éppen? Változtat-e kapcsolatunkon valamit is, hogy esetleg mindenről másként gondolkodunk? (Ami korántsem biztos.)

Eltelt tizenöt év. Néha telefonoztunk. Megbizonyosodott: nincs semmi bajom vele. Baja az embernek rendszerint csak saját magával van. A kérdés ismétlődően az volt Sándorgyuri körül: MIÉRT?

Színésznek lenni a legkiszolgáltatottabb. Még rettenetesebb olyan színésznek lenni, aki jelmez nélkül, saját arcával és jellemével házal nézőinél. Azon időkben, amikor ugyanarra gondolt ki-ki, ha értette, miről hallgat a humoralista. Beütött a szabadság, és szétbeszéltük az országot. A komikus zavarba került. Eltévedt. Önmaga útját tévesztette el. Szakítottak vele humortársai és barátai. Új barátokra tett szert.

Azután helyet kapott az Asbóth utcában, a Budapesti Kamaraszínház egyik sufnijában. Elmentem megnézni. Művészi örömöt okozott emberi keserűsége, megfeketedett humora, kozmikus sopánkodása. *Lyukasóra* című műsora volt – ha jól tudom – utolsó önálló estje tizenkilenc éve.[384] Kapható lemezen is, most hetente játssza az Asbóth utcai Shure-ban. Sándor most hatvanhat éves. Ha azt állítaná, hogy hetvenöt, készséggel elhinném. Igaz: azt is, ha játékos tizenöt évesnek mondaná magát. Megkopaszodott némileg. Dereka megvastagodott. Belülről mégsem hízott el. Egykori sikerei nem rakódtak önvédelmi hájrétegként félelmeire. Kiáll egyedül a közönség elé a tűzvonalba. Életveszélybe. Védtelenül hagyva meztelen személyiségét. Szembenéz a farkasfog-vacogtató publikummal. Nem hivatkozhat

[384] *Lyukasóra*, 1978. február 13. (Sándor György: *Nézeteltérítés*, id. kiad.)

hajdani sikereire, nevetésfakasztásaira, vagány (fél)szókimondásaira, merész sejtetéseire, őrjítő képzettársításaira. Nem hivatkozhat rá, hogy a hatvanas években a szabadság egyszemélyes fóruma volt.

Aki kilép egymaga a nyilvánosság elé: minden alkalommal meg kell küzdenie elfogadtatásáért. Be kell bizonyítania, hogy megéri az árát, érdemes kétórás estét odaáldozni a ráfigyelésért. Most is tizenkilenc éves műsora teszi ki az este nagyobb részét. Tavalyi, tavalyelőtti viccekkel traktál. Az elmúlt történelmi korszak fricskáit ismételgeti. Úgy hat, mintha a Hadtörténeti Múzeumban járnánk az osztállyal vasárnap délelőtt régi idők fegyvereit nézegetni ámult csodálattal.

Egyetemi klubokban, értelmiségi körökben járta egykor az országot. Biztatóra nevettette közönségét. Szomorú humora a kor gyümölcse volt. Szemrehányóan csodálkozó szemmel mondott félszavakkal egész igazságokat. A szavak értelmét és értékét elveszített történelmi korban visszaadta a kötőszavaknak is az igazság súlyát. Hittérítője volt a szabad gondolkodásnak. Arra uszított, hogy szabad gondolkodni. Nem kell halált megvető vakmeréssel kimondani a teljes igazságot, de senki nem foszthatja meg az embert attól, hogy használja a fejét, és saját nézetei legyenek.

Idővel katolizált. Ez legszemélyesebb ügye. Elhagyta közönségét. Új közegben új publikumot keresett. Elhagyta régi barátait. Minek következtében régi barátai elhagyták. Más deszkákat keresett magának. Másfajta nyomópapírokat. Ebből az időből emlékszem, talán a *Magyar Nemzet*ben megjelent mondatára: „A keresztény–zsidó párbeszéd nem azt jelenti, hogy vitatkozom önmagammal." Mesteri gondolatcsavarás. Kifejezője közös meghasadtságunknak.

Kitüntetésekkel ellátták, ami egy anarchista rendetlenségű humoristának nem nagy dicsőség.

A *Hócipő* megbékélt vele. Helyet adott írásainak. A Budapesti Kamaraszínház teret adott találkoznia közönségével. Mai nézői akkor lehettek egyetemisták, amikor a Sándorgyuri még kevésbé hasonlított Berend T. Iván akadémikusra. Sándor remekül poentíroz. Remekül sejtet. Remekül bánik közönségével. Kacéran szemtelen. Kedvesen kínozza a közel ülőket. Az első sor közepén tizenhat éves fickó. A humoralista rászáll. Visszatérően szekírozza. Beszélteti. A fiú zavartalanul visszaszól. Sándor kicipeli a pódiumra. A cérnaszál fiúcska nem csinálja össze magát: ez már új nemzedék, jobban bírja a nyilvánosságot.

Nosztalgikus öröm viszonthallani Sándorgyuri régi tréfáit. Ígéri, nemsokára új műsorral áll elő. Íratlan sajtószabály: „premier előtt nem leprázunk!" Megkockáztatandó mégis: a régi nagy röhögések véget értek. Korántsem a kor lett szomorúbb. Életkorunk lehangolóbb. Sándor szeme alatt gyülekező évgyűrűinek megfelelően a tréfák fénymáza alatt mind mélységesebben szomorú. Mindig is a faarcú, bánatos clownok közüli volt. Szívszaggató a bánata. Teljes személyiségével fájlalja a kort, a társadalmat, az emberiséget, a közönséget, önmagát, sikereit, kudarcait, tévútjait, vargabetűit, olcsó és drágán vett sikereit.

Viccet hány. Agyfacsaró nyelvgyötrelmekkel hökkent meg. Alapszíne a gyászé. Nem a közelítő elmúlást siratja, hanem az életre ítéltséget. Semmi köze ennek a romantikus *pagliacciho*z, akinek krétafehér arca és piros orra alatt sebzett a szíve. Sándorgyurinak helyén a szíve, helyén a félrehordó esze, bakugrásos logikája, megszenvedett dokumentarista szürrealizmusa.

Műsora annyira fájdalmas, hogy ha kevésbé volnék szentimentális: elsírtam volna magam a nézőtéren. Így odahaza sírtam rajta.

Rá következő héten bemutatta új műsorát: *Több őrült naplója, avagy 15 évünk elszelelt* címmel játssza az Asbóth utcai Shure-ban Sándor György, a Sándor György írta, illetve összeállította új műsorát, Sándor György rendezésében, Sándor György díszletében és Sándor György jelmezterveiben.[385] Az előadás elején bejön a szomorú humorista sámlival kezében. Leül az első sorban a nézők közé. Aggodalmasan pillant szomszédjára. Várja az előadás kezdetét. Sokáig várja. Rájön: éppen ő az előadó itt. És középre kászálódik. Állva ugyanolyan, mintha ülne. Előadva mintha néző volna. Amit mond: őrültség, de benne van a rendszerváltás.

Badarságai bölcsességnek bizonyulnak. Téves eszméi mögül fölfénylik az aranyigazság. Gyermeteg összeférhetetlenségei igazságtalanságok elleni lázadássá állandósulnak. Romlott szövegek hangzanak el a színpadról. Vendégszövegek. Elszabadult mondatok. Mondat-omladékok. Szó-romok. Foszlányok. Álközmondások. Újsághírek. Hirdetések. Kifordított klaszszikus idézetek, és szabatos idézetek Ady, Vörösmarty, Pilinszky, Shakespeare, Csehov és Luzsnyánszky Róbert Sándor Györgyről jelentéséből (utóbbi jelen sorok írójának felolvasásában). Mindazon egymásra hányt katyvasz, ami asszociációs rendszerünkben fortyogva kavarog. André Bretont, a szürrealizmus pápáját elbájolta volna Sándor György új estjének szó-kollázsa, egymáshoz ragasztott, lazán odaillesztett, össze nem

[385] Sándor György: *Több őrült naplója, avagy 15 évünk elszelelt*, Shure Stúdió, Budapest, bemutató: 2005. január 30.

illésében új képzettársításokra uszító lomtára, tizenöt év hordaléka, az elmúlt század verbális uszadéka. Illogikája új logikát szervez. Hablatyolása túlnyúlik néhol az elviselhetőn, de premier van, és megengedhető, hogy a még nézők türelmét próbára tevően maratoni hosszúságú (kétszer másfél órás) értelembőszítő szótekerései amorf terjedelmességgel hömpölyögjenek az este hullámain. Pillangóhálóval a levegőből elhalászott, kiszabadult szótöredékek lebegnek a színpadon. Egyikmásik hökkentése megnevettet, helyenkénti szószátyársága elkedvetlenít. Kötőanyagként működik Sándor György komor tekintete. Sámánosan ítéletre kényszerítő álhalandzsája kétségbeesett világvége-víziót jelez, korukat érzékenyen érzékelő művészek ezt menetrendszerű aggodalmassággal jelentik. A hulladékokból, jelszóforgácsokból értelmes új, megbotránkoztató gondolatokat szikráztat föl. Egy állampolgár szemtelenkedik a formál-logikával. Az újonnan kiemelt bolondériákból vadonatúj értelmeket villant nézőiben.

A gyerekkorában dadogó színész dikciója plasztikusan érthető. Nem sikkaszt el szó végi hangzókat. A magnetofonról bejátszott irodalmi betétek megérett, szép orgánummal hangzanak fel. A színpadról kikonferáló nézőkkel évődve csevegésnél érződik csak halványan a hebegő múlt, de ez is állandó színpadi slemilségét erősíti, és nem lehetünk teljesen biztosak szándéktalanságában.

Önbiztosításból beemel régi műsoraiból. Heberfrén Firszként[386] aggodalmaskodik Csehov-paródiájában. Rászögelik a magányt. Odakint elmúlik a cseresznyéskertet jelképező ifjúság. Lassan bezárul az élet. Sándor

[386] Helyesen hebefrén (a skizofrénia egyik formája); Firsz Csehov *Cseresznyéskert*jének öreg inasa.

György elmondja önmaga nekrológját: az érzelmes öngúny és az életképesség biztonságos keveréke.

Az élet egyre rövidebb. Műsora egyre hosszabb. És mert tovább éltetik a tapsok, és figyelmeztetik az elmaradt nevetések: idővel megrövidül a műsor, és hosszan életben marad a műsoron.

A molnár, a fia, meg a szamár

Hol Aesopus, hol perzsa mese, hol La Fontaine fanyar bölcsességei között tűnik fel *A molnár, a fia meg a szamár* meséje. Erdélyi népmeseként ivódott belém a vándormese tanítása arról a helyzetről, amikor a molnár szamaragol, és mellette a fia gyalogol, megróják a szamárháton pöffeszkedő apát, hogy engedi szegény kisfiát gyalogolni. A molnár helyet cserél gyermekével. A szembejövők kifogásolják, hogy a lurkó foglalja el az ülőhelyet, míg megtört édesapja vonszolja magát a porban. Hallgatnak a szemrehányásokra. Mindketten felülnek a szamárra. Jönnek érzékeny lelkű állatvédők, sajnálják a túlterhelt szamarat. A molnár meg a fia nyakába veszi az állatot, úgy folytatják útjukat. Kicsúfolják őket az utcagyerekek, hogy maguk vették nyakukba a teherhordó négylábút. Igazuk van a nevetőknek: mindenkinek nem lehet kedvére tenni. Végezze ki-ki a maga dolgát.

A színikritika nem közfelkiáltásos véleménykinyilvánítás. Nem elégíthet ki népszavazásnyi egyetértést. Még egy-egy színész megítélése is ködfelhőben mozog. Ahány néző – annyi szájíz. Bonyolítva a körülményekkel, a másízlésű néző, másízlésűek mellé keveredve

a nézőtér lutrijában, fölerősítve érzi ellenérzéseit vagy rokonszenveit, esetleg ellenkezőleg: a mellette lelkesen tapsoló ellenében dacosan növekszik nemtetszése, mert nemcsak az előadás lett visszatetsző számára, de mindazok is, akiknek tetszett. Színházi előadás nézőinek mérésére bevezethető volna a Szondi-tesztnek megfelelő pszichológiai mérésskála: azok a tudattalan vonzódások és elrettenések, amik a színészi személyiséghez megmagyarázhatatlanul húznak (alakításuk művészi értékétől teljesen függetlenül) vagy irtózást váltanak ki a nézőből. És akkor még nem számoltuk hozzá az előadás megítélhetéséhez az érdekkapcsolatok pókhálóját. Sem azt, amikor egy-egy divatos színész köré fan-club önkéntesül a lélek fenekéről fölhozott mély üzeneteket összetévesztve a művész tetszetős fenekével. Goethe, a gyakorlott weimari színidirektor így panaszkodtatja az Igazgatót a *Faust* előjátékában:

Vizsgáld meg, kiknek is dalolsz,
Ha olyikat unalma hoz,
Más meg ebéd után jő, jóllakottan,
S mi legfőként utálatos,
Nem egy jól elmerült a hírlapokban.
Könnyelműen jönnek ők, akár a maskarádra,
Sarkukra kandiság rak szárnyakat;
Legszebb ruhában itt páváskodik a dáma,
S játszik, pedig gázsit se kap [...]
A fele nyers, fele rideg.[387]

Negyven évvel ezelőtt már tananyag voltam a főiskolán. Babarczyék osztályfőnöke, Marton Endre – korábban főiskolai osztályfőnököm, akitől sokat tanultam, ő itatta belém a kritikus elsőrendű föladatát: törekedjék megörökíteni a színpadon látottakat – azt tanította rólam növendékeinek, hogy mindaz, amit leírok, szamárság, oda sem kell hederíteni cikkeimre. Változtak az idők. Változtak a rendezők. Új nemzedék került a színházak élére és a főiskolai vezetéshez. Sok minden megváltozott a főiskolán, kritikusi működésem értékelése azonban változatlan. Egyszerű hülyének tartanak. Tartok tőle: nem jogtalanul. Épp ésszel miért vállalja valaki hetente az ellene feltámadó undorrohamokat, hamis vádakat, gyanúsítgatásokat?

Nem tudok rá válaszolni. Csak egy régi zsidó viccel:

Egy vigécnek elintézendő ügye van a helyi hitközségi elnökkel. Leszáll a kisváros vasútállomásán, megkérdi az első pajeszos szemközt jövőt:

– Merre találom a rasekol[388] házát?

– Azt a fajtalankodó, sikkasztó apagyilkost keresi? Nem akarom tudni, hol lakik.

A következő megkérdezett azt feleli:

– Aki nem tartja meg a szombatot, és szalonnát zabál böjt idején? – Kiköp, továbbmegy.

A harmadik tudja, merre lakik az elöljáró, mert elköltöztek mellőle, nehogy megrontsa a kerítés tövében a nyolcéves kisfiát.

Megtalálja végre az utazó a rasekolt. Elintézi vele dolgát. Végül megkérdi: miért vállalja a hitközségi tisztséget? Pénzt kap érte? Üzleti előnnyel jár?

– Ugyan. Egy fillért sem kapok érte. Még nekem kerül költségembe. Miért vállalom? Hát a kóved miatt!

Én is csak a tiszteletért vállalom a kritikaírást.

[387] Jékely Zoltán fordítása.

[388] Rasekol – a zsidó hitközség világi elnöke.

ÉLETRAJZI VÁZLAT

Molnár Gál Péter Imre (1936. július 11. – 2011. július 27.)

Anyja neve: Braun Irén

Apja neve: Gál József

Molnár Sándor, Braun (Gál) Irén második férje 1953-ban örökbe fogadta MGP-t.

MGP felesége: Ronyecz Mária színésznő (1944–1989)

Iskolai végzettség

Színház- és Filmművészeti Főiskola, 1956–1961; dramaturg szakos diploma, dátuma: 1961. június 30.

Munkahelyek, fordulópontok

(MGP munkakönyve, későbbi nyilatkozatai és az ÁBTL adatai alapján, az 1956–1990 közötti időszakra vonatkozóan)

1956. június: Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ, tisztviselő

1956. július 1. – 1961. július 15.: a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója

1956. június 1. – 1978. október 31.: Hírlapkiadó Vállalat; először még főiskolásként gyakornok, később munkatárs. A munkakönyv alapján a jogfolytonosságot elismerték.

1963-ban az állambiztonság zsarolással beszervezte. Első jelentése 1963. november 26-án, az utolsó 1978. február 3-án készült (az ügynöki dosszié zárólapjának dátuma: 1979. október 4.).

1978-ban lebukott a Ferihegyi repülőtéren egy kicsempészni kívánt mikrofilmmel, ekkor elbocsátották a *Népszabadság*tól.

1978. november 1. – 1980. augusztus 31.: Magyar Színházi Intézet, főmunkatárs

1980. szeptember 1. – 1981. augusztus 31. Pécsi Nemzeti Színház, dramaturg

1981. szeptember 1. – 1982. július 31.: Jókai Színház, Békéscsaba, dramaturg

1982. augusztus 1. – 1983. április 1.: Petőfi Színház, Veszprém, dramaturg

1983. április 2. – 1988. december 31.: Lapkiadó Vállalat, rovatvezető a *Népszabadság*nál

1989. január 1. – 1990. augusztus 31.: Hírlapkiadó Vállalat, a *Népszabadság* főmunkatársa

1990. szeptember 1. – 2004 végéig: Népszabadság Rt., főmunkatárs

2004 novemberében kiderült ügynök múltja, ekkor ismét elbocsátották a *Népszabadság*tól.

Az ezt követő időszakokban különböző újságokban, internetes felületeken publikált. 2009-től ismét megjelentek írásai a *Népszabadság*ban.

Fontosabb könyvei

Honthy Hanna és kora, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1967 (Százezrek Színháza).

Olvasópróba: színészportrék, Budapest, Szépirodalmi, 1968.

Rendelkezőpróba (Major Tamás, Marton Endre, Várkonyi Zoltán műhelyében), Budapest, Szépirodalmi, 1972.

Izgága színház, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

Törőcsik Mari, Budapest, Magyar Filmtudományi Intézet és Archívum, Népművelési és Propaganda Intézet, 1975.

Színházi holmi, Budapest, Kozmosz Könyvek, 1976.

Emlékpróba, Budapest, Szépirodalmi, 1977.

Helyünk a deszkákon: Gellért Endre (szerkesztő, előszó és jegyzetek), Budapest, Népművelési Intézet, 1982.

A Latabárok: Egy színészdinasztia a magyar színháztörténetben, Budapest, Múzsák, 1986.

A Páger-ügy, Budapest, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988.

Latinovits, Budapest, Szabad Tér, 1990.

Pesti Napló / Molnár Ferenc (válogatta és az utószót írta), Budapest, Századvég, 1993.

Hogyan csináljunk rossz színházat, Budapest, Századvég, 1994.

Eck Imre és a Pécsi Balett, Pécs, Jelenkor, 2000.

A pesti mulatók: előszó egy színháztörténethez, Budapest, Helikon, 2001.

Garas (társszerzők: Albert Györgyi–Kőháti Zsolt–Marschall Éva), Budapest, Budapest-Print, 2004.

Latinovits, Budapest, Budapest-Print, 2005.

Helyek (Bächer Ivánnal), Budapest, Gönczöl, 2005.

Zenthe Ferenc, Budapest, Duna, 2006.

A pesti kabaré: 40 éves a Mikroszkóp Színpad (Markos Zoltánnal), Budapest, Kossuth, 2007.

Összeállította Lakos Anna

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A (számos tévedés lehetőségét magában rejtő) annotált névmutató a szövegben előforduló személyek azonosítására szolgál. A nevekhez fűzött magyarázatok részletessége egyfelől az illető személy ismertségével fordított arányban, másfelől a hozzáférhető adatok mennyiségének megfelelően változik. A szakirodalmi szerzőket, szerkesztőket, fordítókat, valamint a köszönetnyilvánításban szereplő személyeket *dőlt betűvel* írjuk.

Ábel Péter (1929–1992) filmtörténész, író 238

Abody Béla (1931–1990) író, műfordító 170

Ábrahám Pál (1892–1960) zeneszerző, népszerű filmzenék és operettek komponistája 274

Aczél György (1917–1991) kultúrpolitikus; kamaszkorában kőművestanonc, 1936-ban egy félévet járt a színiakadémiára. Az 1930-as évek elején csatlakozott a cionista mozgalomhoz, 1935-ben a KMP-hez. 1942-ben börtönbüntetésre ítélték, ugyanebben az évben behívták munkaszolgálatra. 1944-ben zsidókat mentett. 1945-től pártmunkás, országgyűlési képviselő. 1949-ben, a Rajk-per idején letartóztatták, koncepciós váddal életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, 1954-ben rehabilitálták. Művelődési miniszterhelyettes (1957–1967). 1967-ben az MSZMP KB titkára, 1970-től a PB tagja, az MSZMP KB ideológiai és kulturális titkára (1982–1985),

1989-ig a Társadalomtudományi Intézet főigazgatója 29, 56, 57, 170, 216–225, 229, 234, 277, 278, 317, 349
Aczél Györgyné (Csató Zsuzsa, 1923–1986) orvos, egyetemi tanár 278
Aczél Tamás (1921–1994) író, költő, újságíró, a *Csillag* főszerkesztője (1950–1953), 1956-ban Angliába emigrált 75
Ács János (1949–2015) színész, rendező, a kaposvári Csiky Gergely Színház tagja (1980–1991). 1991-től tanított a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, az Új Színház főrendezője (1994–2001). *Marat halála*-rendezése Kaposváron színháztörténeti jelentőségű 273, 330, 350
Ádám Ottó (1928–2010) rendező, a Madách Színház igazgatója (1972–1989), a Színház- és Filmművészeti Főiskola rektora 57, 145, 222, 223, 225, 277, 278, 285, 286, 362
Ady Endre (1877–1919) költő, író, újságíró 65, 67, 369
Aesopus (i. e. 620 k.–564) görög meseköltő 371
Agárdi Péter 7, 222, 277, 279
Aimée, Anouk (1932) francia színésznő 360
Albert Györgyi 31, 378
Alfonzó (Markos József, 1912–1987) színész, artista. Tizennyolc évesen akrobatacsoporthoz szerződött; 1940-ig külföldön lépett fel. Hazatérése után mint artista és parodista működött. 1945 után a Royal Revü Varietében, a Vidám Színpadon, a Kamara Varietében lépett fel; 1951-től a Vidám Színpad tagja volt. 1956–1958-ig Belgiumban pantomim-produkciókban játszott. 1958-ban a Fővárosi Operettszínházban szerepelt, majd ismét a Vidám Színpadhoz szerződött 106
Alföldi Róbert (1967) színész, rendező, 2008 és 2013 között a Nemzeti Színház igazgatója 38
Almási Miklós (1932) filozófus, esszéista, kritikus, akadémikus, egyetemi tanár 270, 328
Andor Leon (1897–1983) újságíró, író 66
Andrási Andor 125
Antall József (1932–1993) történész, muzeológus, politikus, az MDF elnöke (1989–1993), az 1990-es választások után a Magyar Köztársaság első szabadon választott miniszterelnöke 67, 116
Antoine, André (1858–1943) francia színész, rendező, színházigazgató 302

Antonioni, Michelangelo (1912–2007) olasz filmrendező 201, 239
„Aradszky" fn. ügynök 299
Aragon, Louis (1897–1982) francia költő 261
Arany János (1817–1882) költő 157
Aron, Raymond (1905–1983) francia filozófus 342
Ascher Oszkár (1897–1965) előadóművész, színész, rendező. Kabarékban is fellépett, munkás-szavalókórusokat vezetett, tanított színészképzőben. 1947–1949-ig a Magyar Rádió főrendezője, 1951-től az Állami Faluszínház fődramaturgja, majd igazgatója 124
Ascher Tamás (1949) színházi rendező, 2006–2014 között a Színház- és Filmművészeti Egyetem rektora, 1989 óta a Katona József Színház tagja, 2011 óta főrendezője 274, 275, 334–337
Aufricht, Ernst Josef (1898–1971) német színész, színházigazgató 316
Avar János (1939) újságíró 356

B. Élthes Eszter (1949) építész, Bessenyei Ferenc felesége 1980-tól a művész haláláig 38
Babarczy Antal (1907–1975) vegyész, Babarczy László rendező apja 311
Babarczy László (1941) színházi rendező, a kaposvári Csiky Gergely Színház főrendezője, majd igazgatója (1978–2007), 1991–1994 között a Színház- és Filmművészeti Egyetem rektora 7, 272, 302, 310–314, 372
Bächer Iván 378
Bacsó Péter (1928–2009) színész, filmrendező, egyetemi tanár 216
Bajomi Lázár Endre (1914–1987) író, műfordító, szerkesztő, irodalomtörténész. 1934 és 1950 között Párizsban élt; 1953–1954-ben a Szépirodalmi, 1955–1977 között az Új Magyar (majd Európa) Könyvkiadó szerkesztője 68
Bajor Gizi (1893–1951) színésznő. 1914-től haláláig a Nemzeti Színház tagja (közben 1924–1925-ben egy évre a Magyar Színházhoz szerződött). Rossz anyagi helyzetben lévő festők segélyezésére jótékonysági műterem-aukciókat szervezett. 1944-ben zsidókat mentett. Harmadik férje, Germán Tibor

orr- és gégespecialista, egyetemi tanár zavarodott elmével megölte, hogy megelőzze egy tévesen feltételezett agydaganat következményeit 29, 267
Baker, Josephine (1906–1975) francia énekes, táncos, előadóművész 84, 85
Bakonyi Károly (1873–1926) novella-, színmű- és tárcaíró, a *János vitéz* szövegkönyvének szerzője 140
Balaskó Jenő (1937–2009) költő, publicista, zenetanár 67
Balázsovits Lajos (1946) színész, rendező, színházigazgató 184
Bali János (1963) zeneszerző, karmester, fuvolaművész 53
Bálint István (1943–2007) rendező, színész, költő, író 180
Bálint Lajos (1886–1974) műkritikus, dramaturg, író, műfordító. Az 1904-ben induló Thália Társaság alapítóinak egyike, 1906-ig a társaság titkára volt. 1910-től a *Magyar Hírlap* színházi kritikusa 1915-ig. 1915-ben a budapesti Nemzeti Színházba került színházi titkárként és dramaturgként. A Tanácsköztársaság idején a kollektív szintársulat igazgatója. 1935-ben elbocsátották; ezután Hevesi Sándor foglalkoztatta a Magyar Színháznál dramaturgként. Az OMIKE megalapítói közé tartozott. 1945–1947 között a Magyar Írók Szövetsége ügyvezető titkára, 1953-tól nyugdíjazásáig a Szerzői Jogvédő Hivatal igazgatóhelyettese volt 101–103
Balla Demeter (1931–2017) fotóművész 264
Bálványos Huba (1938–2011) grafikus, művészetpedagógus 321
Balzac, Honoré de (1799–1850) francia író 303
Bán Frigyes (1902–1969) filmrendező 158
Bán Róbert (1925–2002) dramaturg, rendező, egyetemi tanár 198, 200
Bánki Róbert (1894–1979) színész, színházigazgató, 1944-ben a Színművészeti és Filmművészeti Kamara alelnöke 62
Barabás Tibor (1911–1984) író 336
Bárdos Artúr (1882–1974) színházi rendező, színigazgató, dramaturg, esztéta, író, jogász, műgyűjtő. 1945-ben visszatért az 1940-ben bezárt Belvárosi Színház élére, 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált 89, 128
Barrande, Joachim (1799–1883) francia geológus 128
Barrault, Jean-Louis (1910–1992) francia színész, rendező, színházigazgató 201, 319, 320, 342

Barta Éva (1916–1994) keramikus, ékszertervező, ötvös, festő; Fekete Nagy Béla festő felesége, műhelyükben 1944-ben irathamisítással foglalkoztak 312
Bartók Béla (1881–1945) zeneszerző, zongoraművész, népzenekutató 217
Bary József (1858–1915) kúriai bíró, a tiszaeszlári vérvádper vizsgálóbírója 360
Bauer Emil (1883–1956) építész 115
Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de (1732–1799) francia író 139
Beckett, Samuel (1906–1989) ír-francia író, költő, drámaíró 119, 201, 320, 321
Beethoven, Ludwig van (1770–1827) német zeneszerző, zongoraművész 351
Béjart, Maurice (1927–2007) francia balettművész, koreográfus, rendező, író 363
Békeffi István (1901–1977) színműíró, kabarészerző 16, 106, 187
Békés Pál (1956–2010) író, drámaíró, műfordító, a Színház- és Filmművészeti Egyetem oktatója 276
Benatzky, Ralph (1884–1957) cseh-osztrák zeneszerző, operákat és operetteket írt 89
Benjámin László (1915–1986) költő, szerkesztő, országgyűlési képviselő 120
Beöthy László (1873–1931) színigazgató, újságíró 140
Berczy Géza (1902–1963) színész 194
Beremányi Géza (1946) író, rendező, forgatókönyvíró 327
Berend T. Iván (1930) történész, egyetemi tanár, akadémikus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora (1973–1979), az MTA elnöke (1985–1990), 1990-től a University of California at Los Angeles professzora 368
Béres Ilona (1942) színésznő 215
Berg, Alban (1885–1935) osztrák zeneszerző 134
Bergner, Elisabeth (1897–1986) osztrák-német színésznő 85–87
Bernáth Aurél (1895–1982) festő, grafikus, művészeti író, a Képzőművészeti Főiskola tanára 237
Bernstein, Leonard (1918–1990) amerikai zeneszerző, karmester 273
Berze Nóra 7
Bessenyei Ferenc (1919–2004) színész 38, 49, 119

Besson, Benno (1922–2006) svájci színész, rendező és színigazgató 163, 287–292
Besson, Pierre (1967) svájci színész 289
Betti, Ugo (1892–1953) olasz jogász, bíró, drámaíró 320
Beyer Rudolfné (Karecz Aranka, 1896–1981) Bajor Gizi bátyjának, Beyer Rudolfnak (1891–1949) a felesége 267
Bezerédi Zoltán (1955) színész 274
Bibó István (1911–1979) jogtudós, egyetemi tanár, a 20. század egyik legnagyobb hatású magyar politikai gondolkodója; 1946–1949 között az MTA tagja, az 1956-os forradalom harmadik összetételű Nagy Imre-kormányának államminisztere 365
Bihari József (1901–1981) színész 300, 301
Bíró Yvette (1930) filmkritikus, esztéta 238
Bisson, Alexandre (1848–1920) francia drámaíró, dramaturg, regényíró 298
Blažek, Vratislav (1925–1973) cseh író, drámaíró; 1968-ban emigrált; *Az emberi lélek mérnöke* című, magyarul 1998-ban megjelent Josef Skvorecký-regény egyik alakjának mintaképe 127
Blin, Roger (1907–1984) francia színész, rendező 201
Bock, Jerry (1928–2010) amerikai zeneszerző, népszerű musicalek komponistája 160
Bódy Gábor (1946–1985) filmrendező, a *Nárcisz és Psyché*, az *Amerikai anzix*, a *Kutya éji dala* című filmek alkotója. Halálának körülményei máig tisztázatlanok. A hivatalos verzió szerint öngyilkos lett. A 2000-es évek elején előkerült dokumentumok szerint 1973 és 1983 között együttműködött az állambiztonsággal 29
Bognár Károly (1919–1989) újságíró, szerkesztő 72, 73
Bohák György (1948) rendező, egyetemi tanár 274
Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró, szerkesztő. Bölcsészeti és orvostudományi tanulmányokat folytatott Budapesten, csatlakozott a falukutató mozgalomhoz, majd újságíró lett. 1938-tól a *Pester Lloyd* szerkesztője. 1940-től tartalékosként többször is katonai szolgálatot teljesített. Megszökött, Budapesten bujkált. 1945 után lapszerkesztő, 1947–1951-ig külügyi államtitkár. 1951–1955 között a *Magyar Nemzet*, 1960–1979-ben a *New Hungarian Quarterly* szerkesztője, 1970-től a Magyar PEN Klub, 1984-től a Nemzetközi PEN Klub elnöke 84
Bondy Endre (1904–1970) zeneszerző, dramaturg; a Déryné Színház zenei vezetője, emellett számos könyv, színdarab szerzője, több prózai művet dolgozott át színpadra 106
Borbély Gábor – újságíró, 1985–1989 között a *Népszabadság* főszerkesztője 224
Bordás Dezső (1936) színész, a Miskolci Nemzeti Színházban énekkari tag (1955–1956) 137
Borókai Gábor (1961) újságíró 52
Bosio, Gianfranco De (1924) olasz színházi és operarendező 362
Bozóky István (1921–2001) színész, rendező, színigazgató, dramaturg 101
Bölcs István (1935) tanár, filmkritikus, az egykori Magyar Rádió vezető munkatársa 153
Böröndy Katalin (1937) színésznő 191
Braun Irén (Gál Józsefné, majd Molnár Sándorné, 1908–1973) MGP anyja, gépíró, tisztviselő; 1946-ban lánykori nevét Gálra magyarosította 108, 115, 116, 174, 194, 222, 375
Brecht, Bertolt (1898–1956) német költő, drámaíró, színházi rendező 143, 159, 228, 241, 251, 263, 272, 286, 288, 290, 292, 316, 320, 327, 362
Breton, André (1896–1966) francia író, költő, esztéta 369
Brik, Lili (Lilja Jurjevna Kagan, 1891–1978) orosz avantgárd körök ismert szereplője, Majakovszkij szerelme, Elsa Triolet nővére 264
Brik, Oszip Makszimovics (1888–1945) orosz költő, szerkesztő, irodalomtörténész, Lili Brik férje 264
Bródy Tamás (1913–1990) karmester, zeneszerző 187
Brouillet, Jean-Claude (1925–2016) francia vállalkozó, Marina Vlady második férje 235
Bujtor István (1942–2009) színész, filmrendező 36
Buñuel, Luis (1900–1983) spanyol-mexikói filmrendező 239
Bús Fekete László (1896–1971) író, forgatókönyvíró 89
Busto, Carmen – spanyol cirkuszművész, 1920-tól Charlie Rivel felesége 113
Büchner, Georg (1813–1837) német drámaíró 312, 350–352
Bürös Gyöngyi (1936) színésznő 138

Cage, John (1912–1992) amerikai zeneszerző 329
Canaris, Wilhelm (1887–1945) német tengernagy, a Wehrmacht kémfőnöke; felvette a kapcsolatot a szövetségesekkel, Hitler kivégeztette 92
Canetti, Elias (1905–1994) spanyol zsidó származású, német nyelvű regény- és drámaíró 184
Caragiale, Ion Luca (1852–1912) román drámaíró, költő, újságíró 127, 153, 274
Carré, Fabrice (1855–1921) francia drámaíró, librettista 298
Cartier-Bresson, Henri (1908–2004) francia fotóművész 229, 233, 234
Casona, Alejandro (1903–1965) spanyol költő, drámaíró 136
Chagall, Marc (1887–1985) orosz zsidó származású és ihletű francia festő 213
Chase, Mary (1906–1981) amerikai újságíró, író, gyerekkönyvek és színdarabok szerzője 195
Che Guevara (1928–1967) dél-amerikai marxista forradalmár, gerillavezér 174
Chopin, Frédéric (Fryderyk Franciszek Chopin, 1810–1849) lengyel zeneszerző, zongoraművész 231
Cikker, Ján (1911–1989) szlovák zeneszerző 133
Ćirilov, Jovan (1931–2014) szerb irodalmár, műfordító, színházi teoretikus, a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház igazgatója, a BITEF fesztivál alapító igazgatója 332, 333
Cocteau, Jean (1889–1963) francia író, költő, képzőművész, filmrendező 84
Cohn-Bendit, Daniel (1945) francia politikus, az 1968-as francia diáklázadások egyik vezetője 319
Cohn-Bendit, Gabriel (1936) francia pedagógus, baloldali aktivista 319
Connery, Sean Thomas, Sir (1930) skót színész 199
Corneille, Pierre (1606–1684) francia klasszicista drámaíró 303
Coward, Noël (1899–1973) angol drámaíró, forgatókönyvíró, színész, rendező 197
Czéh elvtárs – azonosítatlan személy 239, 240

Cs. Németh Lajos (1940) színész, szinkronszínész 282
Csala Zsuzsa (1933–2014) színésznő 60

Csehov, Anton Pavlovics (1860–1904) orosz novellista, drámaíró 32, 299, 369, 370
Csehova, Olga (Olga Leonardovna Knipper-Csehova, 1868–1959) orosz színésznő, a Moszkvai Művész Színház alapító tagja, Anton Pavlovics Csehov felesége (1901–1904) 92
Cserhalmi Imre (1934) 1956-tól a *Szabad Nép*, illetve a *Népszabadság* gyakornoka, munkatársa, később rovatvezető-helyettese és rovatvezetője volt. 1975 és 1980 között a győri Kisfaludy Színház igazgatója 85
Csiha László – rendőr főhadnagy 182
Csiky Gergely (1842–1891) drámaíró, műfordító 193
Csiszár Mirella 7
Csizmadia Tibor (1953) rendező, színházigazgató, művészeti vezető, egyetemi tanár 184, 274
Csoóri Sándor (1930–2016) költő, esszéíró, prózaíró, politikus; az MDF alapítóinak egyike, majd a párt elnökségi tagja, a Magyarok Világszövetségének elnöke (1991–2000) 209
Csornoky Viktor (Bún Viktor, 1919–1948) diplomata, politikus. Tildy Zoltán veje; 1945 januárjában ő kísérte el tolmácsként Tildyt a szovjet parancsnokságra. 1945 novemberében a huszonhat éves Csornokyt kinevezték az újonnan felállítandó washingtoni magyar követség követ-tanácsosává, majd kairói követ lett. Az 1948 júliusában jelentéstétel – s a Tildy-szöktetés végleges megszervezése – végett Budapestre érkező Csornoky Viktort az ÁVO őrizetbe vette. Tildy köztársasági elnök engedelmeskedett Rákosi felszólításának, amely szerint a Csornoky-ügy miatt le kell mondania. A volt kairói követet novemberben halálra ítélték, az ítéletet decemberben végrehajtották 269
Csortos Gyula (1883–1945) színész. Pályája során a Magyar Színházban, a Vígszínházban, majd legtovább a Nemzeti Színházban játszott, több mint nyolcvan filmben szerepelt 318
Csűrös Karola (1936) színésznő 62

Dalcroze *lásd* Jaques-Dalcroze, Émile
Dalí, Salvador (1904–1989) katalán-spanyol festő, a szürrealizmus jelentős alkotója 203
Dalos György (1943) író, költő, műfordító, történész 321

Darvas Iván (1925–2007) színész; az 1956-os forradalomban való részvételéért bebörtönözték (1957–1959), majd hosszan nem léphetett színpadra 256
Darvas József (1912–1973) író, a népi írók mozgalmának baloldali szárnyához tartozott; újságíró, politikus, országgyűlési képviselő, 1947–1956 között kormánytag; a *Kortárs* szerkesztője (1957–1959), a Hunnia Filmstúdió igazgatója, az Írószövetség elnöke (1959–1973) 274, 297
Darvas Lili (1902–1974) színésznő. Néhány évi pesti működés után Bécsben, Berlinben, majd 1939-től az Amerikai Egyesült Államokban játszott, ahová férjével, Molnár Ferenccel együtt emigrált. A hatvanas évektől gyakran hazalátogatott, fellépett, filmezett 271
Darvas Szilárd (1909–1961) költő, humorista, konferanszié 129, 336
Daudet, Alphonse (1840–1897) francia író 303
De Gaulle, Charles (1890–1970) francia tábornok, politikus, a Francia Köztársaság 18. elnöke (1959–1969) 166, 320, 356
Décsi (Dachi) – fogorvos, követségi kulturális tanácsos, azonosítatlan személy 185, 187
Dégen Imre (1910–1977) mérnök, vízügyi szakember, a vízügyi szolgálat vezetője 1972 és 1975 között 277
Dégen István (1949) – az állambiztonság hadnagya (1977), főhadnagya (1981), századosa (1986); 1987-ben megvált a szervektől, mivel az MSZMP KB apparátusában kezdett dolgozni 277
Dejmek, Kazimierz (1924–2002) lengyel színész, rendező, politikus 319
Delaire, Suzy (1917) francia színésznő, énekesnő 201
Demjén Gyöngyvér (1940–2019) színésznő 101, 182
Dénes Zsófia (1885–1987) író, újságíró, Ady menyasszonya, majd élete végéig barátja 65
Déry Tibor (1894–1977) író 169–171, 216, 237, 330
Déry Tiborné (Hullman Erzsébet, Böbe; művésznevén Kunsági Mária, 1919–1979) színésznő 171, 172
Dessau, Paul (1894–1979) német zeneszerző, karmester 316
Devecseri Gábor (1917–1971) költő, író, műfordító, klasszika-filológus 68

Diana hercegnő (Diana Frances Spencer, 1961–1997) walesi hercegné (1981–1996), Károly walesi herceg első felesége, autóbalesetben hunyt el 195
Dickens, Charles (1812–1870) angol író 159
Dobi István (1898–1968) politikus, 1948 és 1952 között Magyarország miniszterelnöke, 1952-től 1967-ig az Elnöki Tanács elnökeként Magyarország államfője 230
Dósai István (1926–1991) a Hungarofilm Vállalat igazgatója 202
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics (1821–1881) orosz író 335
Dovzsenko, Alekszandr Petrovics (1894–1956) szovjet filmrendező 259
Drăgan, Mircea (1932–2017) román filmrendező 152
Dubček, Alexander (1921–1992) szlovák kommunista politikus. A náci megszállás, Tiso uralma idején kommunista párttagként fegyveres ellenálló volt. A szlovák kommunisták pártjában 1963-tól a KB első titkára, 1968-ban leváltották. A „prágai tavasz" meghatározó képviselője lévén brutális körülmények között Moszkvába hurcolták. 1989. december 28. és 1992. június 25. között a Csehszlovák Szövetségi Gyűlés (a parlament) elnöke 319, 349
Dudás József (1912–1957) marosvásárhelyi születésű mérnök. A húszas évek végén kapcsolódott be az erdélyi illegális kommunista mozgalomba. 1945-ben tagja volt a Budapesti Törvényhatósági Bizottságnak. 1946 decemberében letartóztatták, 1954 májusában szabadult. 1956. október 29-én megalakította a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt, fegyveres csoportot hozott létre, kiadta a *Magyar Függetlenség* című lapot. 1956. november 21-én a szovjet állambiztonság emberei őrizetbe vették és átadták a magyar hatóságoknak. Halálra ítélték és kivégezték 118
Duna, Steffi (1910–1992) magyar származású színésznő, táncosnő, az 1930-as évektől angol és amerikai filmekben szerepelt 197
Dunai Péter – újságíró 92, 93
Dupak, Nyikolaj (1921) orosz színész, a Taganka Színház igazgatója (1963–1977; 1978–1990) 247

E. Fehér Pál (1936–2013) újságíró, kritikus, szerkesztő, műfordító, 1971-től a rendszerváltozásig a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője, egyúttal a *Kritika* és a *Szovjet Irodalom* szerkesztőségének is vezető munkatársa. Élete utolsó időszakában Pozsonyban élt, 2000–2004 között a pozsonyi *Pravda* munkatársa volt 41, 78–80, 170, 206, 224, 236, 269, 278, 333, 347–349
Ebb, Fred (1928–2004) amerikai librettista, sikeres musicalek szövegírója 295
Eck Imre (1930–1999) táncos, koreográfus, a Pécsi Balett igazgatója (1961–1968), később művészeti vezetője 220, 294
Edelmann, Mme – azonosítatlan személy 214
Edward walesi herceg (Edvard, VIII., 1894–1972) angol király 1936. január 20-tól 1936. december 11-i lemondásáig; utóda VI. György 195
Eggerth Márta (Marta Eggerth, 1912–2013) énekesnő, színésznő 93–100
Egri, Susanna (1926) magyar-olasz balettművész, koreográfus 362
Ehrenburg, Ilja Grigorjevics (1891–1967) orosz-szovjet író, újságíró, történész 348
Eichmann, Otto Adolf (1906–1962) német SS-Obersturmbannführer (alezredes), az európai zsidók deportálásának egyik fő szervezője. 1944. márciustól augusztusig, majd szeptember végétől december végéig Budapestről irányította előbb a deportálásokat, majd a Birodalmi Védőállás felé indított gyalogmeneteket. A háború után Argentínába szökött; 1960-ban izraeli ügynökök elrabolták, Jeruzsálemben bíróság elé állították, halálra ítélték és 1962-ben kivégezték. Az ellene lefolytatott, szimbolikus jelentőségű per fordulópontot jelentett a háborús bűnösök elleni perek történetében 115
Eisemann Mihály (1898–1966) zeneszerző, zongorista 274
Eisenstein, Szergej Mihajlovics (1898–1948) orosz-szovjet filmrendező 263
Ekszter, Alekszandra Alekszandrovna (1882–1949) orosz-szovjet jelmeztervező, festő 79
Elbert János (1932–1983) irodalomtörténész, egyetemi tanár, műfordító, az ELTE és a színművészeti főiskola oktatója, a *Nagyvilág* szerkesztője, a Magyar Színházi Intézet igazgatója (1979–1983); halálának titokzatos, máig tisztázatlan körülményei számos találgatásra adtak okot 29
Engel, Erich (1891–1966) német film- és színházi rendező 144
Enver Hodzsa (Hoxha, 1908–1985) albán politikus, Albánia sztálinista diktátora (1941–1985) 77
Eörsi István (1931–2005) író, költő, műfordító, dramaturg. 1956 után több évre bebörtönözték. Az 1970-es évektől a demokratikus ellenzék meghatározó tagja volt. Közíróként élete végéig aktívan politizált 273
Eötvös Péter (1944) zeneszerző, karmester 230, 312
Erdei László (1920–1996) filozófus, logikus, egyetemi tanár, az első magyarországi logika tanszék létrehozója és vezetője 176
Erdei Lászlóné (1923–1986) politikus, nőmozgalmi aktivista, országgyűlési képviselő, az MSZMP KB tagja (1962–1985), majd az Elnöki Tanács tagja (1980–1985) 176
Erdélyi Mihály (1895–1979) színész, színigazgató, operettszerző 210
Erdman, Nyikolaj Robertovics (1900–1970) orosz-szovjet író, drámaíró, költő 241, 250
Erkel Ferenc (1810–1893) zeneszerző 259
Esterházy Péter (1950–2016) író 365
Etälepää, Heikki (1924–2012) finn film- és színikritikus 158

Fábri Zoltán (1917–1994) film- és színházi rendező 145
Fábry Péter (1949) fotóművész, grafikus, filmrendező 321, 328
Fagyejev, Alekszandr Alekszandrovics (1901–1956) orosz-szovjet író 345
Fall, Leo (1873–1925) osztrák zeneszerző. Számos operettjét játszották magyar színpadokon 294
Faragó Panni (1904–1976?) sanzonénekesnő, az OMIKE Művészakció kabaréjának oszlopos tagja. Ő énekelte először Magyarországon férjének, Erdősi Lászlónak a megzenésítésében a *Jiddische Mamme* című sanzont. 1944–1945-ben még néhány évig szerepelt, 1956-ban Kanadába távozott 105, 106
Farkas János – rendőr főhadnagy, MGP egyik tartótisztje 157, 181, 182, 189, 190, 237, 239, 314
Fedák Sári (1879–1955) színésznő 110, 141, 210, 318

Fedor Ágnes (1909–1990) író, újságíró, képzőművész, 1934-től 1939-ig a *Pesti Napló* munkatársa. 1945-től Wesselényi Miklós újságíró felesége 66, 69, 70
Fejes Endre (1923–2015) író, 1962-ben jelent meg óriási kritikai visszhangot kiváltó regénye, a *Rozsdatemető* 72
Fejes Gábor 15, 16
Fekete András (1930–2013) színész, ügyelő 294
Feleki Kamill (1908–1993) színész, táncos, koreográfus 66, 106, 186
Felkai Anikó (1950) manöken, modell 316
Felkai Eszter (1942) színésznő 298
Felkai Ferenc (1894–1972) író, újságíró 61, 348
Fellini, Federico (1920–1993) olasz filmrendező 239
Fellner Sándor (1857–1945) építész 316
Fényes Szabolcs (1912–1986) zeneszerző 16, 110
Ferenc József, I., Habsburg (1830–1916) osztrák császár, magyar és cseh király 160, 194, 297, 298
Ferencsik János (1907–1984) karmester, az Operaház főzeneigazgatója (1957–1973; 1978–1984) 59
Festetics György (1914–1996?) a Magyar Színházi Intézet munkatársa (1969–1977) 271
Fesztbaum Béla 7
Fielding, Henry (1707–1754) angol regényíró 273, 274
Fischer Annie (1914–1995) zongoraművész 59
Fischer József (1901–1995) építész, a Bauhaushoz köthető modernizmus egyik legjelentősebb képviselője, a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa (CIAM) magyar csoportjának vezetője, 1945 után a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elnöke. Az 1956. november 3-án megalakult Nagy Imre-kormány államminisztere. 1964-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött, ahol állampolgárságot kapott. 1978-ban hazatért 213
Fodor Géza (1943–2008) dramaturg, esztéta, zenekritikus, az MTA Filozófiai Intézetének munkatársa (1967–1973) 334, 335
Fodor Tamás (1942) színész, rendező, a rendszerváltás előtt a demokratikus ellenzékhez kötődő alternatív alkotócsoportok egyik vezetője (Orfeo Együttes, Stúdió K), 1990–1994 között az SZDSZ országgyűlési képviselője 7, 321–323, 325, 327, 328, 331–333, 350

Fokin, Valerij (1946) orosz-szovjet rendező 130
Fonyó József (1934–2004) színész 191
Fonyódi Péter – a Corvina együttes dobosa (1970–1978), kutató, doktori dolgozatát „A kommunikációs deficit szerepe a magyar beatgeneráció attitűd- és identitásalakulásában" címmel írta. 1985 óta Esztergályos Cecília színésznő férje 5, 17, 144, 240, 257, 258, 314, 329, 332, 359
Fosse, Bob (1927–1987) amerikai táncos, koreográfus, színész, rendező 295
Foster, Paul (Roose-Evans Foster, 1931) amerikai drámaíró 186
Fóth Ernő (1934–2009) festő 234
Franc-Nohain (Maurice Étienne Legrand, 1872–1934) francia költő, librettista 133
Frenreisz Károly (1946) rockzenész, zeneszerző 31, 36, 258
Frigyes, II., Nagy (1712–1786) porosz király 62, 63
Frisch, Max (1911–1991) svájci építész, író 192
Fuchs Lívia 7
Fürst Róza (Braun Sámuelné, 1872–1945) MGP anyai nagyanyja 117
Füst Milán (1888–1967) író, költő, drámaíró, esztéta, a *Nyugat* első nemzedékének tagja. Jogot végzett 1912-ben, felsőkereskedelmi leányiskolában közgazdaságtant tanított. A Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt állásából elbocsátották, 1921-től írásaiból élt. 1944-ben bujkált. 1948-tól a budapesti tudományegyetemen az esztétika tanára 193

Gaál Béla (1893–1945) filmrendező 109
Gaál Erzsi (1951–1998) színésznő, színházi rendező 322, 330, 350, 351
Gábor Marianne (Rónai Mihály Andrásné, 1917–2014) festő; Szőnyi István festőiskolája után 1935–1941 között a Képzőművészeti Főiskolán folytatott tanulmányokat. Mestere volt Réti István is. 1941–1943 között a zebegényi művésztelepen dolgozott. 1949–1955 között nem állíthatott ki 362
Gábor Miklós (1919–1998) színész, író 313
Gachot, François (1901–1986) francia író, pedagógus. Fiatal íróként, 1924 novemberében a francia külügyminisztérium

küldte Magyarországra, ahol néhány év alatt elsajátította a nyelvet. A budapesti francia követség kulturális attaséjaként (1944–1949) támogatta a magyar náciellenes erőket. A nyilas hatalomátvétel után bujkált. 1945 után sajtóattaséként működött, 1949-ben hamis vádak alapján kiutasították. A hetvenes években térhetett vissza 84, 85
Gádor Béla (1901–1961) író, újságíró, humorista 336
Gajdó Tamás 7
Gál Benő (1879–1945) MGP nagyapja. Mohácson volt nyomdásztanonc, tizenkilenc évesen került a fővárosba. Magánúton elvégezte a négy polgárit, majd szedőként dolgozott. 1902-ben lépett be a nyomdász szakszervezetbe és az MSZDP-be. 1911-től 1917-ig az Országos Munkásbiztosító Pénztár, 1917–1918-ban a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének tisztviselője volt. 1909–1918-ig volt a *Szövetkezeti Értesítő* szerkesztője. Vezetője volt a *Népszava* és a *Szocializmus* című lapok szövetkezeti rovatainak. 1923-ban a Magyarországi Szakszervezeti Tanács titkára lett. 1920-tól készítette a közszükségleti cikkek árainak alakulását kimutató drágasági indexeket. 1925 és 1941 között a főváros Törvényhatósági Bizottságának is tagja. Több füzetet írt, amelyben a munkásság életszínvonalával, az árak alakulásával foglalkozott. Deportálásban, Mauthausenben halt meg 115, 116, 348
Gál Ferenc (1927–2008) államvédelmi (1952–1957), majd rendőrtiszt (1956–1986), MGP egyik tartótisztje 165, 176, 177, 179, 182, 198, 346
Gál József (1906–1944) könyvkötősegéd, tisztviselő, MGP apja; 1932-ben kötött házasságot Braun Irénnel 114, 375
Gáli József (1930–1981) író, drámaíró, műfordító 126
Galilei, Galileo (1564–1642) itáliai fizikus, csillagász, matematikus, az elsők között használt távcsöveket az égi jelenségek megfigyeléséhez 251
Galsai Pongrác (1917–1988) író 81
Gálvölgyi János (1948) színész, parodista 16
Garas Dezső (1934–2011) színész 31, 240
Garbo, Greta (1905–1990) svéd színésznő 150
García Lorca, Federico (1898–1936) spanyol költő, drámaíró 247, 341

Gáti József (1915–1998) színész. 1934-ben szerzett oklevelet az Országos Színészegyesület színiiskolájában. 1935-től a Royal, majd a Bethlen téri Színház, 1937–1940 között az Országos Thália tagja volt. A felszabadulás után a Vígszínház tagja lett. 1949-től a Magyar Rádió, 1950-től az Úttörő, 1951-től a Magyar Néphadsereg, 1957-től a Petőfi és a Jókai Színház művésze volt. 1959-től a Nemzeti Színházban, 1984–1985-ben a Vígszínházban játszott. A Színház- és Filmművészeti Főiskola beszéd- és színészmesterség-tanára 1950-től 65, 171
Gazdag Gyula (1947) filmrendező, forgatókönyvíró, dokumentumfilmes, a *Társasutazás* című dokumentumfilm készítője. Több játékfilmje vetítését – *Sípoló macskakő*, *Bástyasétány '74* – időlegesen betiltották 273, 274
Gellért Endre (1914–1960) színész, rendező, 1945-től a Nemzeti Színház tagja, rendezője, főrendezője, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára; a 20. századi magyar színművészet egyik legjelentősebb rendezője, színészpedagógusa 221, 222, 300, 340
Gellért Lajos (1885–1963) színész; tanulmányai után vidéken kezdte pályafutását. 1907-ben csatlakozott a haladó szellemű Thália társulathoz, majd 1912-ben Budapesten az Új Színpad szerződtette. Vidéki és budapesti szerződései váltották egymást. Legnagyobb sikereit a Belvárosi Színházban aratta (1925–1928). 1945–1946-ban több színházban is színpadra lépett. 1947–1963 között a Nemzeti Színház, majd a Petőfi Színház, végül a Jókai Színház tagja volt. Több regényt és színdarabot írt. Számos némafilmben szerepelt, így Fejős Pál első filmjeiben, a Tanácsköztársaság idején forgatott Gorkij-filmben *(A pénz)* is játszott; egy filmet rendezett: *Az egér* (1921) 129, 168
Genet, Jean (1910–1986) francia író, drámaíró 119, 320, 332
Gerard (Gerard Alfons Goudsmit, 1880–1943) holland származású, Magyarországon letelepedett artista, bohóc; 1912-ben került a városligeti Beketow cirkuszhoz 113
Gergely Győző (1877–1945) író, újságíró, műfordító, színikritikus, a *Népszava* főmunkatársa 116
Gergely Sándor (1896–1966) író, újságíró. 1926-ban belépett a kommunista pártba. 1931-ben börtönbüntetése elől emigrált

a Szovjetunióba, 1945-ben tért vissza. 1945 és 1951 között az Írószövetség elnöke 216
Gheorghiu, Lica (1928–1987) román színésznő 152
Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) román politikus, munkásmozgalmi vezető; az Antonescu-rendszerben bebörtönözték, majd 1944 végétől miniszter lett, 1945-ben a Kommunista Párt (később Román Munkáspárt) főtitkára; miniszterelnök, az Államtanács elnöke 152
Ginsberg, Allen (1926–1997) amerikai költő 265
Giricz Mátyás (1933) rendező, színházigazgató 274, 297
Godard, Jean-Luc (1930) francia filmrendező 238
Goebbels, Joseph (1897–1945) német nemzetiszocialista politikus, Hitler propagandaminisztere (1933–1945), a Führer végsőkig kitartó híve 90, 198
Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832) német író, költő, polihisztor, politikus 157, 351, 372
Gogol, Nyikolaj Vasziljevics (1809–1852) orosz író 265
Golcea, Ana – román amatőr színésznő 152
Goldoni, Carlo (1707–1793) itáliai komédiaíró, librettista 133, 136
Gombaszögi Ella (1898–1951) színésznő 210
Gombrowicz, Witold (1904–1969) lengyel író, drámaíró 273
Goncsarova, Natalja Szergejevna (1881–1962) orosz-szovjet festő, grafikus, díszlet- és jelmeztervező 79
Gorkij, Makszim (1868–1936) orosz-szovjet író 222–225
Gosztonyi János (1926–2014) színész, rendező, dramaturg, drámaíró 103
Gothár Péter (1947) színházi és filmrendező 273, 313
Gózon Gyula (1885–1972) színész 210, 318
Greguss Zoltán (1904–1986) színész 61
Grieg, Edvard (1843–1907) norvég zeneszerző és zongoraművész 298
Grimm testvérek – Jacob Grimm (1785–1863) és Wilhelm Grimm (1786–1859), mesegyűjtők, nyelvészek 133
Grotowski, Jerzy (1933–1999) lengyel rendező, színházi teoretikus 330
Grunwalsky Ferenc (1943) filmrendező, forgatókönyvíró, operatőr 238
Guillevic, Eugène (1907–1997) francia költő 125
Gutstein Antónia (Gál Benőné, ?–1945) MGP apai nagyanyja 117

Gyagilev, Szergej (1872–1929) a Cári Orosz Balett igazgatója 133
Gyalus László (1865–1941) építész 194
Gyarmathy, Michel (1908–1996) magyar-francia díszlet- és jelmeztervező, rendező, színházigazgató; 1933-tól pályája végéig a párizsi Folies Bergère igazgatója és művészeti vezetője 146–148
Gyarmati András – rendőr százados, MGP egyik tartótisztje 75, 182
Gyemicsev, Pjotr Nyilovics (1918–2011) szovjet politikus, 1971-től az SZKP KB titkára, 1974-től a Szovjetunió kulturális minisztere 241, 246
Gyökössy Zsolt (1929) színházi és televíziós rendező 61, 348
Gyömrői Edit (Rényi Edit, 1896–1987) pszichoanalitikus, író, költő, jelmeztervező 87
Györe Imre (1934–2009) költő, drámaíró, publicista 321
György Péter (1954) esztéta 41
Györgyfalvay Katalin (1937–2012) táncművész, koreográfus 338
Gyurcsány Ferenc (1961) MSZP-s, majd DK-s politikus, miniszterelnök (2004–2008) 30
Gyurkó László (1930–2007) író, újságíró, színigazgató, 1964-től a *Kortárs* és a *Valóság*, később az *Új Tükör* és a *Népszabadság* munkatársa, országgyűlési képviselő, Aczél György tanácsadója 258, 318, 338
Gyurkovics Mária (1913–1973) opera-énekesnő 59

Hain Péter (1895–1946) nyomozó, 1918-tól a budapesti rendőrfőkapitányság bűnügyi osztályán dolgozott, 1923-tól a politikai osztályon a kommunisták elleni akciókat irányította. Baky László 1944-ben a politikai rendőrség vezetőjévé nevezte ki; a nyár végén leváltották új beosztásából. A nyilas puccs után kormánytanácsos, miniszteri tanácsos, rendőrségi detektív-főfelügyelő (december 12-től), az állambiztonsági rendészet vezetője. A népbíróság halálra ítélte, kivégezték 115, 160, 195
Hajdú János (1934) újságíró, televíziós műsorvezető 66, 70, 201, 205, 223, 356
Hajdú Júlia (1925–1987) zeneszerző, zongorakísérő, pedagógus; több száz táncdal, rádió- és televízió-operettek, dalok, táncszvitek, filmzenék szerzője; tizennégy operettet írt 132

Hajnal Anna (1907–1977) költő; Keszi Imre író felesége 120
Halász Mihály (1941–1984) operatőr, forgatókönyvíró, rendező 232
Halász Péter (1943–2006) író, rendező, színész; 1962–1969-ig az Universitas Együttes tagja, 1969-ben saját társulatot hozott létre Kassák Ház Stúdió néven; 1972-ben a színházat betiltották, ekkor saját lakásában, a VII., Dohány utca 20.-ban játszottak tovább; 1976-ban többekkel együtt emigrált, New Yorkban Squat Theatre néven működtek tovább; 1991-ben hazatért, több helyen rendezett, tanított 179, 180, 211, 321, 330
Halász Tamás 7
Halmos Ferenc (1948) író, költő 323
Hámori András (1953) producer 183, 333, 344, 346
Harkányi Endre (1934) színész 122
Harmaczy József (1932–2002) színész 137
Harsányi László 102
Harsányi Zsolt (1887–1943) író, újságíró, műfordító, színigazgató 63
Hašek, Jaroslav (1883–1923) cseh író, humorista, fő műve a *Švejk* 59
Haudiquet, Philippe (1937) francia filmkritikus 236, 238
Haumann Péter (1941) színész, rendező 281
Hauptmann, Gerhart (1862–1946) német drámaíró, író 303
Havas Ervin (1929–1985) költő, szerkesztő, újságíró, műfordító; a Magyar Néphadsereg önkéntese (1945–1948), később hivatásos tisztként szolgált (1948–1952). A *Néphadsereg* című lap munkatársa (1952–1957), irodalmi és művészeti rovatvezetője (1957–1960); a *Népszabadság* veszprémi és debreceni tudósítója, majd a kulturális rovat munkatársa (1961–1985) 80
Havel, Miloš (1899–1968) cseh médiavállalkozó, filmproducer, az első cseh „filmmogul"; Václav Havel nagybátyja; 1952-ben Münchenbe disszidált 128
Havel, Václav (1936–2011) cseh író, drámaíró, politikus, a Charta '77 szóvivője. 1968 után tilalmi listára került, fizikai munkásként dolgozott. 1979-től több mint öt évet töltött börtönben. 1990 után Csehszlovákia, majd Csehország köztársasági elnöke lett 25

Havel, Václav M. (1897–1979) cseh filmproducer, a prágai Barrandov filmstúdió társalapítója; Václav Havel apja 128
Háy Gyula (1900–1975) író, dráma- és forgatókönyvíró, műfordító, 1957-ben hatévi börtönre ítélik, 1960-ban amnesztiával szabadul. 1964-ben kiadták egy drámakötetét *(Királydrámák)*, de darabjai nem kerülhettek színpadra. 1963-ban az osztrák PEN Klub meghívására Nyugat-Európába utazott, és rövidesen végleg elhagyta az országot. Asconában telepedett le 112, 126, 170, 216
Háy Károly László (1907–1961) festő, grafikus, díszlettervező, művészeti író. A Független Színpad tagjaként is dolgozott, 1947–1948-ban a Madách és más színházak számára tervezett díszletet 112
Hazafi Zsolt 48
Heesters, Johannes (1903–2011) holland-német színész, zenész, énekes 90
Hellman, Lillian (1905–1984) amerikai író, drámaíró, librettista 273
Heltai Jenőné Gách Lilla (1896–1973) fiatalkorában színésznő. 1918-ig Mahrer Lipót felesége, 1923-tól Heltai Jenő második felesége 211
Hencze Tamás (1938–2018) festő 143
Herman Lipót (1884–1972) festő, grafikus 179
Hernádi Gyula (1926–2005) író, forgatókönyvíró, Jancsó Miklós állandó alkotótársa 338
Hervé (Louis Auguste Joseph Florimond Ronger, 1825–1892) francia zeneszerző; operettjei ma is népszerűek 273, 313
Hevesi Sándor (1873–1939) író, színháztörténész, kritikus, rendező. Budapesten szerzett tanári diplomát, jogi és filozófiai doktorátust. Újságíró, tanár, 1901-től a Nemzeti Színház rendezője, 1922-től főrendezője, 1923 és 1932 között igazgatója. 1927-től a színművészeti főiskola tanára. 1932–1939 között a Magyar Színházban működött 101, 102
Hirsch, John (1930–1989) kanadai-magyar színházi rendező 344
Hirsch Zoltán (Zoli bohóc, 1885–1944/45) artista, liliputi cirkuszművész. Pályáját Max Schumann cirkuszánál kezdte. Később a 6 Senez nevű artistacsoporthoz szerződött. Beutazta az egész világot, a híres londoni Olympia cirkusz sztárja

volt. Budapesten 1914-től lépett fel, előbb Könyöt Adolf sátorcirkuszában, majd Beketownál, illetve Barokaldinál, a Schmidt Néparénában. Egész működése alatt ragaszkodott a Városligethez, utóbb csak ritkán fogadott el külföldi ajánlatot. Részt vett az OMIKE Művészakció műsorában. Auschwitzban gyilkolták meg 113, 114
Hitler, Adolf (1889–1945) a (Nagy-)Német (1939-ig Harmadik) Birodalom vezére (Führer), az NSDAP fő ideológusa, megszervezője, a második világháború és a háborús népirtások fő felelőse 61, 102, 166, 234
Hofi Géza (1936–2002) humorista, színész 45, 77
Hofmannsthal, Hugo von (1874–1929) osztrák költő, novellista, drámaíró 133
Holl János (1935) színész 191
Holloway, Ron (1933–2009) amerikai színész, filmrendező 260
Homérosz (i. e. 8. század) görög költő 254
Hont Ferenc (1907–1979) színházrendező, színházesztéta, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja, a Szegedi Szabadtéri Játékok egyik elindítója, a Független Színpad megalapítója és az azonos című folyóirat szerkesztője (1937–1943). 1944-ben munkaszolgálatra vitték. 1945–1949-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola főigazgatója, 1951–1952-ben a Madách Színház rendezője, 1952-től 1957-ig az Országos Színháztörténeti Múzeum főigazgatója, majd 1969-ig a Színháztudományi Intézet igazgatója 318
Honthy Hanna (1893–1978) operettprimadonna, színésznő 179, 254, 255
Horesnyi László (1937–2018) színész 282
Horn Gyula (1932–2013) politikus, közgazdász, külügyminiszter (1989–1990), 1989-ben az MSZP egyik alapítója, majd elnöke (1990–1998); miniszterelnök (1994–1998) 30
Hornyánszky Gyula (1924–1995) festő, grafikus 67
Horthy Miklós (1868–1957) altengernagy, politikus, Magyarország kormányzója (1920–1944. október 15.). Felelősség terheli a német szövetség melletti kitartás, Magyarország hadba lépése és a tömeges deportálások miatt. Portugáliai emigrációban halt meg 160
Horthy Paulette (1903–1940) Horthy kormányzó lánya, tüdőbetegségben halt meg. Második férje, ifjabb Károlyi Gyula gróf vásárolta a Varázs utcai villát beteg felesége gyógyulása érdekében 173
Horti József – a Hírlapkiadó Vállalat vezérigazgatója 68
Horvai István (1922–2004) rendező, tanár; 1962 és 1979 között a Vígszínház rendezője, 1979-től 1985-ig igazgatója 215, 255
Horváth Ádám (1930–2019) televíziós rendező, 1994–1995-ben a Magyar Televízió elnöke; tucatnyi tévéjáték, kabaré, zenés darab és sorozat fűződik a nevéhez, a leghíresebb a *Szomszédok* című teleregény 125, 207
Horváth Dezső – a Nemzeti Színház kellékese 365
Horváth Márton (1906–1987) a Rákosi-korszak ideológusa és kultúrpolitikusa, a *Szabad Nép* felelős szerkesztője (1954–1956), majd író és esszéista. A Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójaként vonult nyugdíjba 124, 232
Horváth Zoltán 53
Hossein, Robert (1927) francia filmrendező, színész, forgatókönyvíró, Marina Vlady első férje (1955–1959) 235
Hough, John (1941) angol filmrendező 200
Hölderlin (1770–1843) német költő 135
Hrubín, František (1910–1971) cseh író, színmű- és forgatókönyvíró, műfordító 273
Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus, az SZKP első titkára (1953–1964); 1956-ban az ő „titkos" kongresszusi beszéde leplezte le Sztálin bűneit, a koncepciós pereket és a terrort; a Minisztertanács elnöke (1958–1964), puccsszerűen váltották le 77, 227, 248, 251, 252, 361
Hubay Miklós (1918–2011) drámaíró, műfordító, esszéista, az Írószövetség elnöke (1982–1986) 151, 214, 362
Hugo, Victor (1802–1885) francia költő, regény- és drámaíró 214
Huszár Ágnes 7
Huszár Tibor (1930–2019) szociológus és történész, akadémikus, egyetemi tanár 238
Huszárik Zoltán (1921–1981) filmrendező, forgatókönyvíró, dramaturg, grafikus 243
Huszka Jenő (1875–1960) zeneszerző, népszerű operettek komponistája 136, 138
Huszti Péter (1944) színész, rendező, tanár, színházigazgató 282, 283
Huszty Tamás (Beczner, 1926–?) író, forgatókönyvíró, kritikus 72

Ibsen, Henrik (1928–1906) norvég drámaíró, színházi rendező, költő 129, 130, 132, 303
Iglódi István (1944–2009) színész, rendező 338
Ilia Mihály (1934) kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár; 1958-tól a szegedi *Tiszatáj* munkatársa, majd legendás hírű főszerkesztője (1972–1975) 171
Illés Endre (1902–1986) író, újságíró, esszéista, szerkesztő; orvosnak készült, 1924-től *Az Est*-lapok munkatársa, a *Nyugat* kritikusa. 1939-től a Révai Rt. irodalmi igazgatója, a második világháború után a Szépirodalmi Könyvkiadóban tölt be vezető tisztségeket, 1967-től a kiadó igazgatója 221
Illyés Gyula (1902–1983) író, költő, drámaíró, esszéista. Babits Mihály halála után, 1941 és 1944 között a *Nyugat* utódaként indított *Magyar Csillag* szerkesztője. 1956–1961 között önkéntes hallgatásba burkolózott; 1945-től haláláig a magyar irodalom legnagyobb tekintélye 49, 75, 125, 152, 153, 210, 211, 220, 237, 300, 324
Ionesco, Eugène (1909–1994) román-francia író, drámaíró, az abszurd dráma műfajának emblematikus alkotója 119, 320
Itallie, Jean-Claude van (1936) amerikai színházi rendező, drámaíró 186
Iván Margit (1915–1991) énekesnő, színésznő 137

Jacoby, Gabriele (Gaby, 1944) német színésznő, Georg Jacoby és Rökk Marika lánya 90
Jacoby, Georg (1882–1964) német filmrendező, forgatókönyvíró, Rökk Marika férje 90, 91
Jancsó Miklós (1921–2014) filmrendező, forgatókönyvíró, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia elnöke (1994–2008) 235–239, 338, 340
Jankilevszkij, Vlagyimir Boriszovics (1938) orosz-szovjet képzőművész 252
Jantsek Rudolf (1945) színész 268
Jaques-Dalcroze, Émile (1865–1950) zeneszerző, zenepedagógus, az euritmika gondolatának első kidolgozója 250

Jaschik Álmos (1885–1950) grafikus, festő, iparművész, jelmeztervező, művészetpedagógus, magániskolájából számos ismert művész került ki 66
Jávor Pál (1902–1959) színész, 1935-től a Nemzeti Színház tagja; 1946-ban az Amerikai Egyesült Államokban turnézott, kisebb filmszerepeket kapott Hollywoodban. 1957-ben hazatért Magyarországra, a Petőfi Színházban játszott 89, 210
Jefremov, Oleg (1908–1972) orosz-szovjet rendező 130, 299
Jékely Zoltán (1913–1982) költő, író 372
Jeles András (1945) film- és színházi rendező 211
Jenbach, Bela (1871–1943) színész, operett-librettista 136
Jeszenyin, Szergej Alekszandrovics (1895–1925) orosz költő 249, 250
Jevtusenko, Jevgenyij Alekszandrovics (1932–2017) orosz-szovjet költő, az 1960–1980-as évek értelmiségi reformmozgalmainak emblematikus alakja 348
Jobba Gabi (1947–1983) színésznő, énekesnő 339
„Jókai Anna" fn. ügynök 299
Jókai Mór (1825–1904) író 172, 193, 272, 297, 298, 317, 328
József Attila (1905–1937) költő 87, 119, 122, 124, 125, 192, 207
József Etelka (Etus, 1903–2004) József Attila nővére, 1931-től Makai Ödön ügyvéd felesége 122–124
József Jolán (1899–1950) író, újságíró, József Attila nővére és életrajzírója; 1919 és 1928 között Makai Ödön felesége 123, 124
Juhász Ferenc (1928–2015) költő, író, szerkesztő, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője (1951–1974), az *Új Írás* munkatársa, majd főszerkesztője (1974–1991) 317, 331
Jutkevics, Szergej Joszifovics (1904–1985) orosz-szovjet filmrendező, forgatókönyvíró, teoretikus, pedagógus 227, 260
Jürgens, Curd (1915–1982) német színész 198

Kacsóh Pongrác (1873–1923) zeneszerző, pedagógus 136, 140
Kadár, Ján (1918–1979) szlovák forgatókönyvíró és filmrendező, Elmar Klos cseh filmrendező alkotótársa. Legismertebb művét, az Oscar-díjas *Üzlet a korzónt (Obchod na korze)* is vele készítette. 1968-ban az Amerikai Egyesült Államokba emigrált 128, 204

Kádár János (1912–1989) politikus, az MSZMP főtitkára (1956–1988), a pártállami diktatúra róla elnevezett politikai korszakának teljhatalmú vezetője 29, 103, 156, 172, 217, 218, 222, 344, 349
Kádár Jánosné (Tamáska Mária, 1912–1992) pártmunkás, adminisztrátor, 1949-től Kádár János felesége, 1956 után a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezető munkatársa
Kafka, Franz (1883–1924) német nyelvű cseh író 200, 330
Kállai Gyula (1910–1996) politikus, népművelési miniszterhelyettes (1955–1956), művelődésügyi miniszter (1957–1958), miniszterelnök (1965–1967) 109
Kálmán Imre (1882–1953) zeneszerző, karmester, népszerű operettek szerzője 91, 136
Kalmár György (1926–2002) újságíró, a *Népszabadság* főmunkatársa (1957–1976), az *Új Tükör* főszerkesztő-helyettese 328
Kamondy László (Tóth László, 1928–1972) író, drámaíró, dramaturg, a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora (1951–1960), 1960-tól a Vígszínház, a Madách Színház, majd a Mafilm dramaturgja 325
Kapitány Anny (?–1976) jazz- és slágerénekesnő, az 1940–1950-es évek sztárja 156
Kapitány Gábor (1948) szociológus, kulturális antropológus, az MTA Szociológiai Intézetének tudományos kutatója, 1989-től az *Eszmélet* című baloldali folyóirat alapító főszerkesztője; 1990 óta szépprózát és verseket is ír 238
Kardos György (1918–1985) újságíró, a Katonapolitikai Osztály, majd az ÁVH alezredese, 1956 után a határon túli katonai hírszerzés ezredese, 1961-től haláláig a Magvető Kiadó igazgatója 315
Karge, Manfred (1938) német drámaíró, színész, rendező 291
Karinthy Ferenc (1921–1992) író, drámaíró 231
Karinthy Frigyes (1887–1938) író, költő, újságíró, a *Nyugat* első nemzedékének tagja 129, 310, 346
Karinthy Márton (1949–2019) színigazgató, rendező, író, a Karinthy Színház alapító igazgatója 231
Károly István, dr. – Rökk Marika unokatestvére 88
Károly Jenő (1886–1926) futballista, tizenhét évesen már az első osztályban, az MTK csapatában játszott, és az MTK-ból elsőként a válogatottban is bemutatkozott: Először jobbösszekötőt játszott, de igazi helyét a középfedezet posztján találta meg. Klubjával kétszer bajnoki címet (1904, 1907–1908), kétszer gólkirályi címet (1903: 15 gól, 1905: 13 gól) szerzett. Az 1909–1910-es bajnokságban az év labdarúgójának választották. 1920–1926 között Olaszországban dolgozott edzőként, itt halt meg 89
Károly Sarolta – Rökk Marika anyja 89
Károly, IV. (1887–1922) osztrák főherceg, a Habsburg–Lotaringiai-ház utolsó uralkodója, I. Károly néven osztrák császár, IV. Károly néven az utolsó magyar király (1916–1918) 160
Károlyi Alajos (1823/5–1889) gróf, diplomata, koppenhágai, berlini, majd londoni követ 319
Károlyi Mihály (1875–1955) politikus, miniszterelnök, az első magyar köztársaság elnöke (1918–1919), Magyarország párizsi követe (1947–1949); 1949-től haláláig franciaországi emigrációban élt 160
Kaszó Elek – író 132
Katona Ferenc 269
Katona Ferenc (1925–1989) színházi rendező, színigazgató, dramaturg, színháztörténész 190, 198
Kazimir Károly (1928–1999) rendező, színigazgató (Thália Színház, 1961–1991), főiskolai tanár 50, 320, 321, 342, 343
Kazinczy Ferenc (1759–1831) író, költő, irodalomszervező, a nyelvújítás vezéralakja 329
Kean, Edmund (1787–1833) angol színész 244
Kelemen László (1762–1814) színigazgató, színész, színműíró, fordító; a magyar nyelvű színjátszás úttörője 317
Keleti István (1927–1994) rendező, dramaturg, színházigazgató; amatőr színjátszóként kezdte pályafutását, majd a Népművelési Intézet, illetve az Országos Közművelődési Központ munkatársaként folytatta munkáját. Hivatalosan 1969. január 1-jétől lett a Pinceszínház vezetője, egészen 1985-ig, amikor átvette a Budapesti Gyermekszínház (Arany János Színház) igazgatását 322
Keleti Márton (1905–1973) filmrendező; 1945 októberében (Bródy Sándor *A tanítónő* című színdarabjából) az ő rendezésében kezdték forgatni a háború utáni első filmet 198, 216

Kellér Dezső (1905–1986) konferanszié, író. Újságíróként indult, az 1920-as évek elején kezdett kuplékat, tréfákat, dalszövegeket írni kabarék számára. Mint konferanszié 1933-ban szerepelt először a Teréz körúti Színpadon. 1945-ben a Pódium Kabaréhoz szerződött, 1950-ben a Kamara Varieté, 1951-ben a Vidám Színpad tagja lett. 1964-ben szerződött a Thália Színházhoz 65, 187, 274, 318
Kempelen Farkas (1734–1804) polihisztor, feltaláló 317
Kende István (1917–1988) történész, egyetemi tanár, a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője (1949–1956), tanszékvezető-helyettes a Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Tanszékén (1963–1977) 108, 109
Kenedi János (1947) író, kritikus, szerkesztő, levéltáros, 1990 előtt a demokratikus ellenzék egyik meghatározó személyisége, a rendszerváltozás után a pártállami titkosszolgálati akták kutatója és szakértője 7, 69, 70, 121, 229, 233, 334, 343–346, 365
Kerekes Gábor – diplomata 187
Kerekes János (1913–1996) operettszerző, karmester, legnépszerűbb műve az *Állami áruház* 187, 336
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics (1881–1970) orosz mérsékelt szocialista és polgári politikus 253
Kerényi Imre (1943–2018) rendező, színigazgató, egyetemi tanár, 1990 előtt sikeres, a politika által támogatott művész, 1998 után a Fidesz-kormányok kulturális kádere 101, 316, 318, 324, 360
Keresztury Dezső (1904–1996) irodalomtörténész, író, költő, az Eötvös Collegium tanára, igazgatója (1936–1945), 1937-től 1944-ig a *Pester Lloyd* irodalmi és színházi rovatának szerkesztője; utóbb, 1945–1947 között vallás- és közoktatásügyi miniszter; 1948–1949-ben, majd 1973-tól az MTA tagja 74
Kertész László (1915–2004) rendező 210
Keszi Imre (1910–1974) író, kritikus, zenetörténész; 1946–1949-ben a *Szabad Nép* kulturális rovatának szerkesztője, a színművészeti főiskola tanára (1951–1957). Ezután szabadfoglalkozású író, a *Film, Színház, Muzsika* zenekritikusa 119, 120
Kibédi Ervin (1924–1997) színész, komikus 60

Király Levente (1937) színész 137
Királyhegyi Pál (1900–1981) író, újságíró, humorista 65, 66, 119
Kis Endre – színész, 1960 és 1964 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatója 281
Kiss Manyi (1911–1971) színésznő 143, 144, 318, 361
Kleist, Heinrich von (1777–1811) német drámaíró, költő 211
Klos, Elmar (1910–1993) cseh filmrendező, forgatókönyvíró, dramaturg, pedagógus, filmmenedzser. Ján Kadárral jelentős alkotói párost képeztek, közös művük az *Üzlet a korzón* című Oscar-díjas film 128, 204
Kobzon, Joszif Davidovics (1937–2018) szovjet énekes, előadóművész, esztrádműsorok népszerű sztárja 242
Kocsár Miklós (1933–2019) zeneszerző 312
Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerző, zenepedagógus, népzenekutató, akadémikus, a magyar zeneoktatás nemzetközi rangú tekintélye 217, 218, 237, 350, 351
Komlós János (1922–1980) újságíró, kabaréigazgató, konferanszié, dramaturg. 1947 és 1953 között az ÁVH kihallgatótisztje, 1956-ig titkosszolgálati tiszt. 1957-ben a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetője, 1958-tól a *Magyar Nemzet*nél dolgozott, 1962 és 1967 között a *Népszabadság* kultúrrovatának vezetője volt. 1967-ben alapította meg a Mikroszkóp Színpadot a VI., Nagymező utcában, és haláláig igazgatta 160, 205, 261
Komócsin Zoltán (1923–1974) kommunista politikus, újságíró, képviselő 102, 103
Koncz Katalin (Ljubimova, 1946) újságíró, tolmács, 1978-tól Ljubimov felesége 240
Kondor Béla (1931–1972) festő, grafikus 175
Korach Mór (1888–1975) vegyész, az MTA tagja 312
Korda György (1939) táncdalénekes 242
Korda Sándor (Sir Alexander Korda, 1893–1956) filmrendező, producer 79
Kornidesz Mihály (1930) pártmunkás, oktatáspolitikus, az MSZMP KB TKKO osztályvezető-helyettese, majd vezetője (1970–1983), az MTV elnöke (1983–1987) 276
Korolovszky Klári (Claire Gachot, Fekete Gachot Klára, 1922–1974) újságíró, Korolovszky Lajos újságíró felesége. 1955-től az Országos Béketanácsnál dolgozott, ezzel

egy időben a Magyar Rádió francia szekciójának külső munkatársa. A *Magyar Hírek*, a *Hétfői Hírek*, a *Budapest* és a *Képes Újság* közölte (elsősorban külpolitikával foglalkozó) írásait. 1966-tól a budapesti Francia Intézet munkatársa 84
Korolovszky Lajos (1915–1977) újságíró, szerkesztő, rovatvezető, Fekete Gachot Klára újságíró férje. Jogot végzett, 1937-től a Cserépfalvi Kiadó lektora, 1945 után újságíró. A *Szabad Szó* külpolitikai rovatvezetője, majd az MTI első londoni tudósítója. 1968-tól a Magyar Televízió rovatvezetője. Nevéhez fűződik a *Fórum*, a *Kerekasztal* és a *Panoráma* című népszerű műsorok megteremtése. Balesetben halt meg 84
Korvin Ottó (1894–1919) kommunista politikus 160
Kósa Ferenc (1937) filmrendező, esszéista, 1989-től az MSZP politikusa 209, 238
Kosevoj, Oleg (1926–1943) szovjet partizán, Fagyejev *Az ifjú gárda* című regényének hőse 345
Kosnár Sándor – az 1950-es évek végén, az 1960-as években számos cseh színdarab fordítója 129
Kossuth Lajos (1802–1894) újságíró, politikus, pénzügyminiszter, a Honvédelmi Bizottmány elnöke, 1849-ben Magyarország kormányzó-elnöke 76, 300
Kosztolányi Dezső (1885–1936) író, költő, műfordító, publicista, kritikus 202
Kótzián Katalin (1926–2006) költő, dalszövegíró, librettista, a Mafilm sajtófőnöke; Ranódy László felesége 129
Kozincev, Grigorij Mihajlovics (1905–1973) forgatókönyvíró, filmrendező 79, 226–228
Kozma György (1939–1990) pap, cserkészvezető, jezsuita szerzetes 312
Kőháti Zsolt 31, 378
Kőmíves Sándor (1897–1980) színész 136
Körmendi János (1927–2008) színész 50
Körner Éva (1929–2004) művészettörténész 329
Kránitz Lajos (1943–2005) színész, szinkronszínész 361
Krencsey Marianne (1931–2016) színésznő 158
Krizsickij, Grigorij (1895–1975) rendező, kritikus, színháztörténész 227

Krúdy Gyula (1878–1933) író, újságíró 135
Krumbachová, Ester (1923–1996) cseh rendező, színműíró, író, forgatókönyvíró, képzőművész, díszlet- és jelmeztervező, a cseh újhullám jelentős alakja a hatvanas években 129
Kučerová, Denisa (Dér Denissa, 1966) szlovák-magyar színésznő 272
Kuczka Péter (1923–1999) író, költő, publicista, az 1950-es években a *Csillag* állandó szerzője; 1956–1964 között nem publikálhatott. 1967-től a modern fantasztikus irodalom hazai terjesztője és művelője volt 198, 199
Kun Béla (1886–1938/1939) publicista, kommunista politikus, az 1919-es proletárdiktatúra vezetője, külügyi és hadügyi népbiztos. 1920-ban Moszkvába emigrált, a szovjetunióbeli magyar emigránsok vezetője. 1937-ben letartóztatták, a sztálini tisztogatások áldozata lett. Halála körülményei ismeretlenek 160
Kunsági Mária (Böbe) *lásd* Déry Tiborné
Kuznyecov, Iszaj (1916–2010) szovjet író, forgatókönyvíró 130, 131
Kürten, Peter (1883–1931) német sorozatgyilkos, „a düsseldorfi rém" 334
Kürti Emese 230

La Fontaine, Jean de (1621–1695) francia költő, író 371
Laborczi Dóra 125
Lajtai Péter (1949) költő, képzőművész; jogot tanult az ELTE-n, judaisztikai tanulmányokat folytatott Budapesten, majd Párizsban, részt vett Halász Péter Dohány utcai lakásszínházi előadásaiban, 1972-ben emigrált 180
Lakner László (1936) festő, grafikus 234
Lang, Fritz (1890–1976) osztrák-német filmrendező, forgatókönyvíró, producer 334
Lantos Zsuzsa – sanzonénekes, Szendrő József felesége (1970–1971, Szendrő haláláig) 110, 111
Larionov, Mihail Fjodorovics (1881–1964) orosz-szovjet festő 79
László Andor (1914–1993) közgazdász, a Magyar Nemzeti Bank elnöke (1961–1975) 172, 176

László Bencsik Sándor (1925–1999) író, szociográfus, koreográfus 72
László Fülöp (1869–1937) portréfestő 110, 194
Latinovits Zoltán (1931–1976) színész 15–22, 29, 34, 36, 40, 48, 49, 242, 243, 255–257
Leander, Zarah (1907–1981) svéd színésznő, énekesnő 90, 92
Léaud, Jean-Pierre (1944) francia filmszínész 272
Lehár Ferenc (1870–1948) zeneszerző, karmester 66, 130, 135
Lehel Ilona (Sztehlo Gáborné, 1916–1983) 1936–1974-ig, férje haláláig Sztehlo Gábor felesége 125
Lelkes Éva – dramaturg, 1956-ban végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, tizenhárom évig a *Film, Színház, Muzsika* munkatársa volt; 1969-ben Svédországban telepedett le, a Stockholmi Egyetemen pszichológiát tanult; drámát tanított általános iskolában 75, 76, 78, 355, 357
Lénárd Béla (1892–1960) kabarészínész, színigazgató; a húszas években különböző kabarékban lépett fel, a Kis Komédium titkára volt, 1922-ben megalapította a Faun Kabarét. 1929-ben a grazi Revü Színház igazgatója lett. 1940–1944 között az OMIKE Művészakcióban játszott, konferált. 1948-ban Faragó Panni sanzonénekesnővel, Bondy Endre íróval és Ötvös Marcell zeneszerzővel megalapította az Optimisták elnevezésű magánkabarét. 1950 májusában a társulat feloszlott, valamennyien a Faluszínház tagjai lettek 107, 108
Léner Péter (1936) rendező, színházigazgató 270, 321
Lengyel György (1936) rendező, egyetemi tanár, színházigazgató 7, 105, 116, 150, 222, 362
Lengyel Menyhért (1880–1974) író, publicista, színműíró, forgatókönyvíró 149–151
Lengyel Menyhértné (Gerő Lídia, 1895–1972) 150
Lengyel Pál (1943–2012) színházi és bábszínházi rendező, pedagógus 330
Lenin, Vlagyimir Iljics (Uljanov, 1870–1924) orosz politikus, marxista teoretikus, a bolsevik párt elnöke (1903–1914), az 1917-es októberi forradalom után haláláig a Szovjetunió vezetője 248, 299
Lenkei Lajos (1914–1971) a Vígszínház igazgatója (1962–1971) 255

Lenz, Jakob Michael Reinhold (1751–1792) német író, a Sturm und Drang jeles képviselője 327
Lermontov, Mihail Jurjevics (1814–1841) orosz író, költő 260, 264
Létay Vera (1935) kritikus, dramaturg, a *Filmvilág* főszerkesztője (1979–2010) 201, 213
Li Hszing-tao (14. század) kínai drámaíró, költő 312
Liehm, Antonín J. (1924) cseh újságíró, filmkritikus, publicista, az 1968-as megújulási mozgalom fontos alakja. Az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, később Párizsban élt, az emigráns sajtóban publikált. A *Lettre International* című lap alapítója 356
Liszkay Gábor (1956) jogász, újságíró 52
Liszt Ferenc (1811–1886) zeneszerző, zongoraművész 351
Litvai Nelli (1946) dramaturg, író, műfordító 7, 275
Litván Gábor (1932–2014) zeneszerző 53
Ljubimov, Jurij Petrovics (1917–2014) orosz színész, rendező, a Taganka Színház alapító igazgatója; szoros magyar kapcsolatokkal rendelkezett, évekig élt Magyarországon 240–242, 244–250, 253
Lope de Vega (1562–1635) spanyol költő, drámaíró 303
Lorán Lenke (1927–2017) színésznő 193
Lóránt Zsuzsa (1946) szobrász, műfordító 321
Lorre, Peter (1904–1964) amerikai színész, rendező 334
Lózsy János (1908–1997) zenekritikus, újságíró. A Nemzeti Zenedében ének-, Rózsahegyi Kálmán iskolájában színi tanulmányokat folytatott. 1942 és 1944 között a *Magyar Dal* szerkesztője volt, 1945-től a *Szabad Nép*, majd a *Népszabadság* belső munkatársa, operakritikusa, 1961 és 1970 között a *Magyar Zene* szerkesztője 62, 84, 205
Lőrinc Katalin 7
Lubitsch, Ernst (1892–1947) német-amerikai filmrendező, producer, forgatókönyvíró, színész 150
Ludowyk, Lyn (Evelyn Frederick Charles Ludowyk, 1906–1985) ceyloni Shakespeare-kutató, egyetemi tanár; 1942-től haláláig Gyömrői Edit férje 87
Lukács György (1885–1971) filozófus, esztéta. A Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa, 1920 és 1929 között Bécsben élt, majd Moszkvába költözött. 1945-ben visszatért Magyarországra; 1948-tól az MTA tagja. 1956-ban

a Nagy Imre-kormány minisztere. 1957 után kutatásaival foglalkozott 109, 235, 237, 270
Lukáts Andor (1943) színész, rendező, színházigazgató 322
Luther Márton (1483–1546) német teológus, a protestáns vallásreformáció elindítója 228, 248

Maácz László 190
Maár Gyula (1934–2013) filmrendező, forgatókönyvíró 238
Machatý, Gustav (1901–1963) cseh filmrendező, forgatókönyvíró, színész 109
Mácsai Pál (1961) színész, rendező, 2004 óta az Örkény István Színház igazgatója 37
Madách Imre (1823–1864) író, költő, ügyvéd, politikus 130
Magos György (1948) író, rendező, 1971-től a Magyar Rádió munkatársa, 1994–1995-ben alelnöke 329
Magyar Bálint 298
Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics (1893–1930) orosz-szovjet költő, a baloldali futurizmus kiemelkedő alkotója 119, 198, 264
Major Ida (1920–2005) színésznő, énekesnő; Rózsahegyi Kálmán tanítványa; 1929 és 1931 között Lakner bácsi Gyermekszínházában szerepelt. 1935-től a Király Színházban, 1937-től az Arizona mulatóban lépett fel, 1939 és 1944 között a Pátria Hanglemezvállalat szerződtetett énekesnője volt. 1942-től a Komédia Orfeumban, majd 1945-től a Pódium Kabarében játszott. 1951 és 1960 között az Állami Bábszínház és a Kamara Varieté tagja volt. Férje Kellér Dezső. Több televíziós mesefilmhez kölcsönözte hangját, ő játszotta például Böbe babát 65
Major Máté (1904–1986) építész, akadémikus, egyetemi tanár 213, 219
Major Tamás (1910–1986) színész, rendező, színházigazgató, pedagógus, kultúrpolitikus. Tagja volt Hont Ferenc Független Színpadának; elkötelezett baloldali, antifasiszta ellenállási mozgalmak résztvevője, 1944-ben bujkált; 1931-től a Nemzeti Színház tagja, 1945 februárjában újranyitotta és 1962-ig igazgatóként vezette a Nemzeti Színházat. 1947-től a színművészeti főiskola tanára, 1982-től a Katona József Színház társulatának tagja. Országgyűlési képviselő (1949–1953, 1958–1971), az MSZMP magas beosztású funkcionáriusa (1957–1966) 57, 116, 126, 130–132, 272, 339, 377
Makai Ádám (1935) József Etelka és Makai Ödön fia 124
Makai Ödön (1889–1937) jogász, ügyvéd, a hódmezővásárhelyi takarékpénztár vezetője, József Attila sógora és 1920-tól nagykorúságáig gyámja; József Jolán, majd József Etelka férje 122, 123
Makai Péter (1932–1991) József Etelka és Makai Ödön fia. Operarendező, díszlet- és jelmeztervező. 1956-ban végzett a színművészeti főiskola rendezői szakán. Előbb a Szegedi Nemzeti Színházban, majd 1964-től a Magyar Állami Operaházban dolgozott. 1978-tól a Képzőművészeti Főiskolán is tanított 122, 124–138, 140–142, 145, 146
Makai Zsuzsanna (1929–2015) József Etelka és Makai Ödön lánya. A színművészeti főiskolán szerzett diplomát, pályája azonban félbeszakadt: 1950-ben férjével együtt kémkedés vádjával letartóztatták, anyja közbenjárására Rákosi Mátyás megszüntette az eljárást. Ezután gyári munkás volt, majd vállalatoknál idegen nyelvű levelező 124
Makart, Hans (1840–1884) osztrák festő, dekoratív hatású akadémikus festmények népszerű alkotója 122
Malgot István (1941) szobrász, rendező, az Orfeo Együttes alapítója és vezetője 321, 327, 328
Malraux, André (1901–1976) francia író, esztéta, politikus. 1937-ben Spanyolországban a köztársaságiak oldalán a légierőnél harcolt. A második világháborúban önkéntesnek állt, majd a francia ellenálláshoz csatlakozott, többször fogságba esett. 1959 és 1969 között kulturális miniszter 201, 214, 320
Mándy Iván (1918–1995) író 72
Mankowitz, Wolf (1924–1998) angol író, forgatókönyvíró 199, 200
Mann, Thomas (1875–1955) német író. 1929-ben irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki. 1933-ban elhagyta a náci Németországot, előbb Svájcban, majd 1938-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt. 1952-ben visszaköltözött Svájcba 66
Mansfield, Jayne (1933–1967) amerikai színésznő, az 1950-es évek szőke szexszimbóluma 196

Mányoki Ádám (1673–1757) portréfestő 273
Mao Ce-tung (1893–1976) kínai forradalmár, politikus, költő, kommunista vezér, a Kínai Népköztársaság teljhatalmú vezetője annak megalapításától haláláig 174, 299
Márer (Máhrer) Klára – országos gépíróbajnok, az 1960-as években játékfilmekben is szerepelt 65
Marik, Rudolf (1900–1976) cseh színész, színházigazgató 91
Markó György – történész 258, 359
Markos Zoltán 378
Márkus László (1927–1985) színész 181, 361
Marosán György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus; 1950-ben letartóztatták (ekkor már az MDP főtitkárhelyettese volt). 1950-ben (tévesen) halálra ítélték; a Legfelsőbb Bíróság 1956 júniusában rehabilitálta. November 4-én az elsők között csatlakozott Kádár Jánoshoz. 1958 és 1960 között államminiszter volt. 1965-ben kilépett az MSZMP-ből 109
Maróti Lajos (1930–1982) költő, író 270
Marschall Éva 31, 378
Marton Endre (1917–1979) rendező, főiskolai tanár, a Nemzeti Színház igazgatója (1971–1978) 57, 312, 372
Marton Éva – modell 69
Martos Ferenc (1875–1938) író, költő, színpadi szerző, Huszka Jenő librettistája 136, 138
Mastroianni, Marcello (1924–1996) olasz színész 226
Máté Gábor (1955) színész, rendező, 2011 óta a budapesti Katona József Színház igazgatója 37
Mátrai Betegh Béla (1914–1981) újságíró, dramaturg, rendező, színikritikus; 1941–1957 között a Vígszínház dramaturgja, 1959–1981 között a *Magyar Nemzet* főmunkatársa, 1963–1981 között kulturális rovatvezetője volt 358
Mátray Betegh Béla (1846–1912) színész, rendező 298
Maugham, William Somerset (1874–1965) angol regényíró 35
May, Gisela (1924–2016) német sanzonénekesnő, színésznő 272
Medgyaszay Vilma (1885–1972) színésznő, sanzonénekesnő 106
Medgyessy Péter (1945) közgazdász, politikus, üzletember, az MSZMP-s Lázár- és a Grósz-kormány pénzügyminisztere (1986–1987), Magyarország miniszterelnöke (2002–2004) 29, 30

Medřická, Dana (1920–1983) cseh színésznő 341
Meilhac, Henri (1830–1897) francia drámaíró, operalibrettista 273, 313
Mejerhold, Vszevolod Emiljevics (1874–1940) orosz színész, rendező, színházigazgató. A Moszkvai Filharmóniai Társaság színiiskolájában, Nyemirovics-Dancsenko osztályában tanult; tagja lett az alakuló Művész Színháznak. 1902-ben, Sztanyiszlavszkijjal történt összeütközése után elhagyta a színházat, és megalapította saját társulatát (Orosz Drámai Színészek Társulata, 1903-tól Új Dráma Társulata). Herszonban, Tbilisziben és más városokban léptek fel. 1905-ben Sztanyiszlavszkij hívására újra Moszkvába ment, hogy közösen hozzák létre a Művész Színház stúdióját, a terv végül nem valósult meg. Ezután Szentpétervárra hívták főrendezőnek. 1922-ben létrehozta a Színész Színházát, 1923-ban a Forradalmi Színházat. 1924-től már Mejerhold Színház néven működött együttese. A harmincas években formalizmussal vádolták, 1939-ben letartóztatták, 1940-ben kivégezték 250
Melis György (1923–2009) operaénekes 124
Mensáros László (1926–1993) színész; 1949-ben disszidálni próbált, egy év szabadságvesztésre ítélték. 1956-ban a Debreceni Csokonai Színház Forradalmi Bizottmányának elnöke volt, két és fél év börtönbüntetésre ítélték. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja 143–145
Menuhin, Yehudi (1916–1999) amerikai hegedűművész, karmester 66
Méray Tibor (1924) író, újságíró, történész, a *Szabad Nép* munkatársa (1946–1955), a *Csillag* felelős szerkesztője (1947–1948), párttitkár a Magyar Írók Szövetségében (1953–1954). 1956 után emigrált, 1962-től egyik szerkesztője, majd főszerkesztője (1971–1989) volt a párizsi *Irodalmi Újság*nak 187
Mester Ákos (1940) rádiós és print újságíró, szerkesztő, a *168 Óra* című rádióműsor, majd nyomtatott hetilap főszerkesztője 40, 52
Mészáros Ági (1914–1989) színésznő 210, 216
Mészáros István (1930–2017) marxista filozófus, esztéta, Lukács György tanítványa; 1956 után Olaszországban, majd Angliában élt 109

Mezei Éva (1929–1994) 1952-ben végzett a színművészeti főiskola rendező szakán. A Vidám Színpadra küldték dolgozni, később a Népművelési Intézet munkatársaként az amatőr színjátszás módszertanát dolgozta ki. Az Universitas Együttes fénykorában a társulat rendezője volt. 1985-ben vette át a Pinceszínház vezetését Keleti Istvántól. A Pinceszínházban sokáig együtt dolgoztak, középiskolásokkal kedveltették meg a színjátszást, színházat, versmondást 322
Mezey Mária (1909–1983) színésznő 136
Mialkovszky Erzsébet (1928–1988) jelmeztervező 146
Michelangelo, Buonarroti (1475–1564) itáliai szobrász, festő, költő 201, 219
Micu, Dan (1949–1999) román színházi rendező 274
Miczkiewicz, Adam (1798–1855) lengyel költő, drámaíró 319
Micsei F. György (1861–1919) színigazgató 210
Miklós Andor (1880–1933) újságíró, lapszerkesztő, *Az Est* tulajdonosa és főszerkesztője, az 1917-től Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. elnöke 67
Miklós Tibor (1947–2013) író, műfordító, dalszövegíró, rendező, színházvezető; 1980 és 1996 között a Rock Színház alapító művészeti vezetője 318
Mikó András (1922–1998) operarendező, az Operaház főrendezője 133, 134
Mikszáth Kálmán (1847–1910) író, újságíró, szerkesztő 198–201
Mikus Sándor (1903–1982) szobrász 127
Millaud, Albert (1844–1892) francia újságíró, író, színpadi szerző 273, 313
Mink András 77
Mistinguett (Jeanne Florentine Bourgeois, 1875–1956) francia sanzonénekesnő, színésznő 146
Mnouchkine, Ariane (1939) francia színházi rendező 324
Modigliani, Amedeo (1884–1920) olasz festő, szobrász 67
Moldova György (1934) író, szociográfus 130
Molière (Jean-Baptiste Poquelin, 1622–1673) francia drámaíró, rendező és színész, a modern komédia megteremtője 221, 303, 310
Molnár Ferenc (1878–1952) író, újságíró, drámaíró. 1939-ben emigrált. Első felesége Vészi Margit (1906) volt, majd Fedák Sárit (1922), azután Darvas Lilit (1926) vette el. Első házasságából született leánya Sárközi Márta 13, 125, 157, 207, 270, 271
Molnár Ferenc (1928–1993) művelődéspolitikus, az ELTE BTK oktatója, majd a pártközpont kulturális osztályának helyettes vezetője, később államtitkár 278, 279
Molnár Károly – sportújságíró 75
Molnár Sándor (?–1973 után) autóbusz-üzemi tisztviselő, MGP örökbefogadó apja; édesanyjának, Braun (Gál) Irénnek a második férje 114, 174, 375
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics (1890–1986) szovjet politikus, 1939 és 1949, valamint 1953 és 1956 között a Szovjetunió külügyminisztere 225
Monicelli, Mario (1915–2010) olasz filmrendező, forgatókönyvíró 226
Montag, Dieter (1949) német színész 288, 289
Morcsányi Géza (1952) dramaturg, műfordító, 1995–2015-ig a Magvető Könyvkiadó igazgatója 240, 332
Morgenroth Károly (Jancsi bohóc, 1877–1939) artista, zenebohóc a két világháború közötti Pesten. Pályáját a Somossy Orfeumban kezdte, ezután szerződött a Beketow cirkuszhoz, ahol tíz évig játszott. Később a városligeti Néparénát (későbbi nevén Jancsi arénát) igazgatta. Specialitásai voltak a gitáron kísért, saját szerzésű keserédes, szatirikus-ironikus, politikai aktualitásokat sem nélkülöző dalok 114
Móricz Zsigmond (1879–1942) író, újságíró, szerkesztő. 1929 és 1933 között Babits Mihállyal közösen szerkesztették a *Nyugat* című folyóiratot, 1939-től haláláig a *Kelet Népe* főszerkesztője volt 274, 300
Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791) osztrák zeneszerző 137, 231
Mrożek, Slawomir (1930–2013) lengyel író, drámaíró 299
Mussolini, Benito (1883–1945) olasz fasiszta politikus, 1922–1943 között a fasiszta olasz állam diktátora, majd 1945-ig az úgynevezett Salói Köztársaság miniszterelnöke 234
Muszka Imre (1914–?) esztergályos, a Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek dolgozója, sztahanovista; Kossuth-díjas (1950), a Szocialista Munka Hőse (1953) 75

Nádas Péter (1942) író, drámaíró, esszéista 121, 332, 365
Nádasdy Kálmán (1904–1980) színházi és filmrendező, műfordító; Kodály Zoltán tanítványa, 1933-tól az Operaház rendezője, majd vezető főrendezője (1957–1966), igazgatója (1959–1966) 126, 218, 349–351
Nagy Imre (1896–1958) politikus, gazdaságpolitikus, egyetemi tanár. Politikusként elsősorban a földművelésügy kérdéseivel foglalkozott. Az első világháború idején, 1916-ban orosz hadifogságba esett, 1918-ig lágerben élt. 1920-ban tagja lett az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártnak. 1921-ben visszatért Magyarországra, előbb az MSZDP, majd a Magyar Szocialista Munkáspárt tagja lett. Politikai okból többször bebörtönözték. 1928-ban Bécsbe emigrált, 1930 és 1944 között a Szovjetunióban élt. 1945–1946-ban belügyminiszter, 1953-tól 1955-ig és az 1956-os forradalom alatt a Minisztertanács elnöke. A forradalomban betöltött szerepéért halálra ítélték és kivégezték; társaival közös újratemetése (1989. június 16.) a rendszerváltozás szimbolikus fordulópontjának tekinthető 74, 107, 117
Nagy Péter (1920–2010) irodalomtörténész, műfordító, akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, az *Irodalomtörténet* főszerkesztője (1969–1992), UNESCO-diplomata, a Nemzeti Színház igazgatója (1978–1979). 1951–1962-ig „Borisz" fedőnéven az állambiztonság ügynöke 269
Nagy Sándor (1922–1990) író, újságíró (a *Szabad Nép*nél is); 1949-ben és az 1950-es évek elején riportjaiért, regényéért magas elismerésekben részesült 75, 77
Nánay István 7, 311, 323
Nasser Magda (Vajda Marcellné, 1907–1978) grafikus 312
Nemcsák Károly (1957) színész, a József Attila Színház igazgatója 53
Nemes Dezső (1908–1985) politikus, történész, ideológus; akadémikus, az MSZMP szűk vezető testületeinek tagja, számos párttisztséget viselt, több ízben volt az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója, a *Népszabadság* főszerkesztője; a Politikai Főiskola rektora (1966–1977) 278
Nemes János (1921–2012) újságíró, 1957 és 1973 között a *Népszabadság* szerkesztője, berlini és moszkvai tudósítója 360, 361

Nemeskürty István (1925–2015) író, irodalom- és filmtörténész, dramaturg, filmgyári stúdióvezető 226
Németh László (1901–1975) író, esszéista, drámaíró 300
Németh őrnagy – azonosítatlan személy 165
Németh Péter (1950) újságíró, a *Népszava* főszerkesztője (2002–2017) 51
Németh Sándor (1942) színész, operettszínész, rendező 91
Németi Irén (1919–2018) újságíró, 1957–1959-ig a *Nők Lapja* főszerkesztő-helyettese, majd 1987-ig, nyugdíjazásáig főszerkesztője 80–83
Novotný, Antonín (1904–1975) csehszlovák politikus, a CSKP első titkára (1953–1968), később köztársasági elnök (1957–1968). 1968 után megfosztották funkciójától, és visszavonult a politikai élettől 319

Nyári Attila – táncos 215
Nyemirovics-Dancsenko, Vlagyimir (1858–1943) orosz színházi rendező. Az 1890-es években drámákat írt. Sztanyiszlavszkij legszorosabb munkatársa, a Moszkvai Művész Színház társalapítója. Ő ismerte fel Csehov *Sirály*ának jelentőségét. Sztanyiszlavszkij halála után a színház vezetője; megalapította a Moszkvai Művész Színház iskoláját 299

Odescalchi család 214
Offenbach, Jacques (1819–1880) francia zeneszerző, az operett egyik úttörője 201
Olivier, Laurence (1907–1989) angol színész 79
Olty Magda (Olthy, 1912–1983) 1948 és 1962 között beszédművészetet tanított a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, amelynek igazgatója volt 1957 és 1962 között. Az ő kezdeményezésére jött létre az Ódry Színpad, mely 1959. február 19-én nyílt meg a VIII., Vas utca 2/c szám alatt 109, 128
Orbán Ottó (1936–2002) költő, műfordító, esszéista 125
Orczy Emma, báró (1865–1947) magyar származású angol író, népszerű kalandregények szerzője 55
Orff, Carl (1895–1982) német zeneszerző, zenepedagógus 133

Örkény Antal (1954) szociológus 231
Örkény István (1912–1979) író, drámaíró 86, 231, 315, 341–343
Ötvös Marcell (1910–1993) zeneszerző, sanzonokat írt 106

Paál István (1942–1998) színházi rendező, elsősorban az 1970–1980-as évek avantgárd rendezéseiről ismert 330
Paál Sándor (Alexander Paal, 1910–1972) producer, forgatókönyvíró 195–200
Páger Antal (1899–1986) színész. Bár egyik pártnak sem volt a tagja, jobboldali nézeteiről volt ismert. 1944 őszén elhagyta az országot, csak 1956-ban tért haza 158
Pálffy György (1909–1949) katonatiszt; 1939-ben németellenes politikai nézetei miatt lemondott rangjáról, és kilépett a szolgálatból. 1944 őszétől az MKP Katonai Bizottságának vezetője. A budapesti ellenállási mozgalom egyik fő szervezője. A Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának vezetője, a honvédség felügyelője, első miniszterhelyettes altábornagy (1945–1948). 1949. július 5-én koncepciós vádakkal letartóztatták; a Budapesti Katonai Törvényszék 1949. október 10-én halálra ítélte, október 24-én kivégezték. 1963-ban rehabilitálták 74
Palotai Boris (1904–1983) író 216
Pándi Pál (1926–1987) irodalomtörténész, kritikus, akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár, szerkesztő *(Népszabadság, Kritika)*; a Szépirodalmi Könyvkiadó állandó lektora, az 1960-as évektől Aczél György művelődéspolitikai tanácsadója 170, 313, 317
Papp Éva (1939) színésznő 137
Papp István 7, 153
Paradzsanov, Szergej Joszifovics (Szárkisz Paradzsnian, 1924–1990) grúz-örmény-szovjet filmrendező, színész, képzőművész 259, 261
Pártos Géza (1917–2003) színházi rendező 143
Pásztor Erzsi (1936) színésznő 138
Paudits Béla (1949–2018) színész 282
Pécsi Ildikó (1940) színész 184
Pécsi Juli (1953) a Magyar Színházi Intézet munkatársa (1978–1982) 271

Pécsi Sándor (1922–1972) színész 136
Pelbárt Oszkár (1911–1975) fotóművész, képszerkesztő; eredetileg nyomdász, elvégezte a Képzőművészeti Főiskola festőművész szakát, grafikusként dolgozott. 1938-ban Párizsban művészettörténetet tanult, és egy gyermekújságot illusztrált megélhetésképpen. 1940-ben, majd 1942-ben munkaszolgálatra hurcolták. 1945-ben Prága mellől tért haza. A *Magyar Nap*, a *Szovjet Kultúra*, majd 1952-től a *Vengrija–Hungary* című képeslap művészeti szerkesztője. 1956-ban elhagyta az országot, 1957-ben Izraelbe ment, ahol először nyomdászként, később képszerkesztőként dolgozott. 1958-ban Brazíliába költözött családjával, kisnyomdát alapított, amelyet hazatéréséig vezetett. 1961 novemberében végleg visszatért Budapestre. Először gépszedő volt az Athenaeum Nyomdában, 1963-tól a *Tükör* művészeti szerkesztőjeként működött haláláig 74
Perl, Arnold (1914–1971) amerikai drámaíró, forgatókönyvíró, producer 160
Peskó Zoltán (1937) zeneszerző, karmester 131
Péter Gábor (1906–1993) államvédelmi altábornagy, az ÁVO, majd az ÁVH vezetője. 1953-ban letartóztatták; a Budapesti Hadbíróság 1953-ban, a Katonai Felsőbíróság 1954-ben életfogytig tartó, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma a perújítási tárgyaláson, 1957-ben tizennégy évi börtönbüntetésre ítélte. Egyéni kegyelemmel szabadult 1959 elején. 1962-től nyugdíjazásáig könyvtári alkalmazott volt 160
Péterffy Attila (1936) koreográfus, a Dunai Vasmű (majd Dunaújvárosi Vasas) Táncegyüttes művészeti vezetője (1963–1980), a Dunaújvárosi Bartók Művelődési Központ igazgatója (1974–1983), a székesfehérvári Vörösmarty Színház igazgatója (1983–2003) 276
Petőfi Sándor (1823–1849) költő 136, 140, 323, 324, 339, 352, 359
Petrasovits Anna (1954) közgazdász, az MSZDP elnöke (1989–1992) 68
Petrigalla Pál (1922–1976) „magánzó", a budapesti underground emblematikus figurája, akinek lakásán (Vécsey utca 3., III/8.) számos művészeti eseményre került sor a hatvanas évek

elejétől. Petrigalla szalonja alternatív kulturális színtérré, az úgynevezett „második nyilvánosság ikonikus helyszínévé" vált 232

Peyer Károly (1881–1956) szociáldemokrata politikus, szakszervezeti vezető, a Bethlen István miniszterelnökkel 1921-ben kötött úgynevezett Bethlen–Peyer-paktum aláírója; 1922–1944 között országgyűlési képviselő, különböző pozíciókban az MSZDP irányítója a két világháború között; 1947-ben az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. MGP szüleinek házassági anyakönyvi kivonata (MZSL XIX-138, Gál [Braun] Irén iratai) szerint 1932-ben Gál József házassági tanúja volt 116

Phillips, Robin (1940–2015) angol színész, rendező 86

Picasso, Pablo (1881–1973) spanyol képzőművész 203

Pilinszky János (1921–1981) költő, író 317, 369

Pintér István (1932–1992) újságíró 202, 204

Pióker Ignác (1907–1988) lakatosgyalus, sztahanovista, Kossuth-díjas (1951); országgyűlési képviselő (1953–1985) 75

Piros Ildikó (1947) színésznő 281

Pizzolato, Giuseppe – librettista 133

Pliszeckaja, Maja Mihajlovna (1925–2015) balettművész 264

Plucsek, Valentyin Nyikolajevics (1909–2002) szovjet színházi rendező, színész 241

Popov – szovjet kulturális miniszterhelyettes 246, 247

Pór György (1943) író, szociológus, az 1968-as „maoista" per egyik elítéltje. 1975-ben feleségével, Körösi Zsuzsával Párizsba emigrált 321

Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, kulturális miniszter (1976–1982), leváltása után a Hazafias Népfront politikai súlyú főtitkára (1982–1986), az MSZMP „reformszárnyának" prominense, 1990-ben néhány hónapig az MSZP parlamenti frakcióvezetője, utána az MDF, majd a Fidesz támogatója 277–279, 328

Priestley, John Boynton (1894–1984) angol novella- és drámaíró 281

Prikkel Andor – orvos, 1937-ben az Uzsoki kórházban dolgozott szülészként, az *Orvosi Hetilap* szerint 1958-ban a kórház sebészeti osztályának főorvosa 116

Prinner Gábor 7

Prokofjev, Szergej Szergejevics (1891–1953) orosz-szovjet zeneszerző, zongoraművész 133

Psota Irén (1929–2016) színésznő 144, 285

Puding – azonosítatlan személy 164, 165

Pulitzer József (Joseph Pulitzer, 1847–1911) újságíró, lapkiadó, a Pulitzer-díj alapítója 67

Puskin, Alekszandr Szergejevics (1799–1837) orosz költő, próza- és drámaíró 240, 244

Pünkösti Andor (1892–1944) színikritikus, rendező, 1941–1944 között a Madách Színház igazgatója. A német megszállás (1944. március 19.) után igazgatói engedélyét megvonták, a színházat bezárták. Július elején öngyilkos lett 61

Rabinovszky Máté (1934?) Rabinovszky Máriusz művészettörténész, tánckritikus és Szentpál Olga mozdulatművész, koreográfus fia, a Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanult, majd Franciaországba emigrált, ahol filmesként dolgozott 126

Racine, Jean (1639–1699) francia író, drámaíró 303

Radnóti Sándor (1946) esztéta, filozófus, kritikus, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja 230

Radnóti Zsuzsa (1938) dramaturg, Örkény István felesége 315

Radó Antal (1862–1944) író, költő, műfordító, irodalomtörténész; a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) után öngyilkos lett 263

Radó Pálné (Fröchlich Erzsébet, 1898–1965) Heltai Jenőné Gách Lilla húga, kozmetikus 211

Radó Vilmos (1913–2001) színész, rendező, a kecskeméti Katona József Színház igazgatója 1958–1974-ig 185

Radok, Alfred (1914–1976) cseh rendező, a Laterna magika színházprojekt egyik alapítója 341

Radzinszkij, Edvard (1936) szovjet író, drámaíró. A hatvanas-hetvenes években tűnt fel darabjaival, melyekben a korabeli szovjet élet problémái jelentek meg 254, 257

Rajk András (1920–2002) kritikus, újságíró 203

Rajk László (1909–1949) kommunista politikus, belügyminiszter (1946–1948), majd külügyminiszter (1948–1949). 1949-ben

koholt vádakkal letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben – részben törvénysértő módon – rehabilitálták; temetése 1956. október 6-án a diktatúra elleni több százezres tüntetéssé szélesedett 74, 117, 126
Rákóczi Ferenc, II. (1676–1735) erdélyi fejedelem, a Rákóczi-szabadságharc vezetője 273
Rákosi Jenő (1842–1929) író, újságíró, színházigazgató, lapszerkesztő 212, 213
Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus, pártvezető, a magyarországi személyi kultusz és a törvénysértések fő felelőse. 1945. január végén érkezett vissza Magyarországra a Szovjetunióból. Az MKP, majd az MDP főtitkára, első titkára (1945–1956); miniszterelnök (1952–1953). 1956 júliusában leváltották tisztségéből, ezután a Szovjetunióban élt száműzetésben 61, 74, 76, 84, 120, 124, 125, 160, 166, 218
Rákosi Zoltán (1921?–1969?) pedagógus, a Sztehlo Gábor lelkész által alapított Pax Gyermekotthonok irodalomtanára, Orbán Ottó költő unokabátyja 125
Ránki György (1907–1992) zeneszerző, számos műfajban alkotott 362
Ranódy László (1919–1983) filmrendező, forgatókönyvíró, díszlettervező 129, 202, 203
Raul, Fred (1913–1985) magyar-osztrák színész, Rökk Marika férje 91
Ravel, Maurice (1875–1937) francia zeneszerző 133
Reed, John Silas (1887–1920) amerikai újságíró, költő, kommunista aktivista. Az első világháborúban haditudósítóként dolgozott. Leghíresebb műve: *Ten Days that Shook the World* (1919) 246, 253
Reich, Zinaida Nyikolajevna (1894–1939) orosz színésznő, a Mejerhold Színház vezető művésze; első férje Jeszenyin volt. Válásuk után hozzáment Mejerholdhoz. Amikor férjét letartóztatták, Zinaida Reichet a saját lakásán az NKVD-sek brutálisan meggyilkolták 250
Rékásiné – azonosítatlan személy 239, 240
Renaud, Madelaine (1900–1994) francia színésznő, Jean-Louis Barrault felesége (1940–1994) 201
Rényi Edit *lásd* Gyömrői Edit

Rényi Ervin (1889–1952) vegyész, fordító, Rényi Péter újságíró apja. Első felesége Gyömrői Edit pszichoanalitikus, második felesége Schönheim Ilona 87
Rényi Ervinné (Schönheim Ilona, 1893–1985) Heltai Jenőné Gách Lilla barátnője, Rényi Péter újságíró anyja 211
Rényi Péter (1920–2002) újságíró, kritikus. Nyomdászatot tanult; 1942–1944 között munkaszolgálatos volt, majd megszökött, és részt vett az illegális kommunista mozgalomban; nyomdászként hamis iratokat készített. Utóbb a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese (1956–1988) 86, 153, 170, 209, 211, 213, 236, 327, 328, 347
Reök Ede (Rökk, 1911–1990) labdarúgó, Rökk Marika bátyja 88, 89
Reök Károly (Rökk, 1891–1970) grafikus, festőművész 88
Révai József (1898–1959) kommunista politikus, ideológus, történész; a „szocialista realizmus" teoretikusa, 1953-ig a Rákosi-korszak meghatározó kultúrpolitikusa, a *Szabad Nép* főszerkesztője (1945–1950), népművelési miniszter (1949–1953) 232
Révész Gy. István (1910–1971) újságíró 71
Réz Ádám (1926–1978) műfordító, író, műkritikus, szerkesztő 64
Réz Pál (1930–2016) kritikus, szerkesztő, esszéista, irodalomtörténész, a *Holmi* alapító-főszerkesztője (1989–2014) 64, 207, 334, 335, 340
Ribbentrop, Joachim von (1893–1946) német nemzetiszocialista politikus, 1938–1945 között birodalmi külügyminiszter. A nürnbergi nemzetközi bíróság halálra ítélte, kivégezték 225
Richardson, Tony (1928–1991) angol színházi és filmrendező 159
Rivel, Charlie (Josep Andreu y Lauserre, 1896–1983) nemzetközi hírű katalán bohóc, artista 113
Rivel, Charlie, Jr. (1925–2011) Charlie Rivel és Carmen Busto fia, artista 113
Rivel, Juanito (Jorge-Juan, 1923–2004) Charlie Rivel és Carmen Busto fia, artista 113
Rivel, Marcel (Celito, 1906–1970) Charlie Rivel öccse, artista 113
Rivel, Polo (Paul, 1899–1977) Charlie Rivel öccse, artista 113
Rivel, René (1903–1976) Charlie Rivel öccse, artista 113

Rivel, Roger (Rogelio 1909–2001) Charlie Rivel öccse, artista 113
Rivel, Valentino (1927–2006) Charlie Rivel és Carmen Busto fia 113
Roboz Ágnes (1926) koreográfus, balettmester, pedagógus 357
Rodcsenko, Alekszandr Mihajlovics (1891–1956) orosz-szovjet képzőművész 79
Rodolfo (Gács Rezső, 1911–1987) bűvész 106
Rogers, David (1927–2013) amerikai drámaíró, számos televíziós és Broadway-produkció szövegkönyvének szerzője 274
Romány Pál (1929) agrárpolitikus és agrártörténész, két ciklusban is Bács-Kiskun megyei pártvezető, közben mezőgazdasági miniszter (1975–1980), egyetemi tanár, az MSZMP KB Politikai Főiskola rektora (1987–1989) 277
Rónai Mihály András (1912–1993) költő, publicista. Szegeden jogot végzett, 1932-től a *Pesti Napló* munkatársa, 1935-től római, 1938-tól párizsi tudósítója. 1940 és 1944 között többször behívták munkaszolgálatra. 1945 után a *Szivárvány* és más lapok szerkesztője, a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* munkatársa 362
Ronyecz Mária (1944–1989) színésznő, MGP felesége 29, 35, 183, 184, 219, 259, 275, 302, 356, 361–364, 375
Roose-Evans Foster, Paul *lásd* Foster, Paul
Rosenzweig János – Németi Irén apja, uradalmi intéző 83
Rosthy Magda (Rosty, 1909–1984) színésznő. 1931-ben a Magyar Színházban kezdte pályáját, később az Új Színházban játszott. A Magyar Színházból került az OMIKE-hez, 1940–1944 között a Művészakció előadásain szerepelt. 1945–1949 között a Belvárosi, 1950–1951-ben a Vidám Színház tagja volt. 1951–1966-ig a Vidám és a Kis Színpadon játszott. Pályája kezdetén naivákat alakított, sikereit komikus karakterszerepekben aratta 168, 169
Rott Sándor (1868–1942) kabarészínész, színházigazgató. Műkedvelő előadásokon fedezték fel tehetségét a Folies Caprice kabaré igazgatói, 1891-ben szerződtették. 1918-ban Steinhardt Gézával megnyitotta a Kis Komédiát, amelyet 1927-ig vezetett. 1927–1928-ban a Komédia igazgatója lett, de csődbe jutott. 1928-ban a Fővárosi Operettszínházban és az Andrássy úti Színházban vendégszerepelt, majd 1935-ig német nyelvterületen és a szomszédos országokban turnézott. 1935–1939-ig a Komédia színésze volt. Ezután csak az OMIKE színpadán szerepelhetett 106
Roy, Claude (1915–1997) francia költő, író, újságíró 342, 343
Rozov, Viktor Szergejevics (1913–2004) orosz-szovjet dráma- és forgatókönyvíró 130
Rózsa János (1937) filmrendező, filmproducer 238
Rózsa Magda – mozdulatművész, pedagógus, balettiskolája a VI., Jókai téren volt 298
Rózsa Zoltán (1930–?) az ELTE olasz tanszékén dolgozott, később a portugál tanszék vezetője lett; az Universitas igazgatója volt (1966 novemberétől 1970 júniusáig) 311
Rozsnyainé (Senger/Sänger Mária, Miss Arizona, 1896–1945) artista, varieté-táncosnő, az Arizona bár tulajdonosának, Rozsnyai Sándor (1896–1944?) karmesternek a felesége. A Miss Arizona nevet a legenda szerint Szomory Dezsőtől kapta. Valószínűleg nyilasok ölték meg 1945 januárjában 195
Rökk Marika (1913–2004) színész-táncosnő, operettprimadonna 88, 90–94
Rudnyánszky – azonosítatlan személy 355
Rusznyák István (1889–1974) orvos, 1931-től a szegedi belgyógyászati klinika igazgatója. 1944 júniusában deportálták; utóbb az MTA rendes tagja, 1949 és 1970 között elnöke 203, 204
Ruszt József (1937–2005) színházi rendező, színigazgató, művészeti tanácsadó 277, 278
Ruttkai Éva (1927–1986) színésznő 29
Ruttkai Ottó (1921–1988) színész 219

S. Kosztricz Anna Mária 345
Sági József (1937) MGP egyik tartótisztje, rendőr főhadnagy (1972–1977), százados (1977–1983); később őrnagyi, majd alezredesi rangban, 1990 óta nyugállományban 182, 331, 332
Salamon Béla (1885–1965) kereskedősegédből 1913-ban a Royal Orfeum és a Royal Sörkabaré színésze lett. 1920–1921-ben a Bonbonnière Kabaré, 1921–1923 között az Apolló Színpad tagja volt, itt aratta első nagy sikerét Szőke Szakáll *Vonósnégyes* című jelenetében. 1921-ben az Emkében és a Trocadero Kabaréban is fellépett. 1923–1931-ig a Teréz körúti

Színpad élén állt. 1933–1934-ben a Komédia Orfeumban, 1934–1939-ig a Teréz körúti Színpadon játszott. 1940–1944 között a Művészakció előadásain szerepelt. 1945–1946-ban a Royal Revü Varietében, 1950-ben a Népvarietében, 1951-ben a Kisvarietében, 1953-ban a Budapest Varietében is fellépett. 1951-ben a Vidám Színpadhoz szerződött, amelynek haláláig tagja maradt. Több filmben játszott epizódszerepet. Napilapokban és hetilapokban számos karcolata és krokija jelent meg 168
Sándor András (1923–1997) újságíró, fordító, 1956-os szerepe miatt hat év börtönbüntetésre ítélték 216
Sándor György (1938) író, előadóművész, „humoralista" 168, 364–366, 368, 369, 371
Sándor Pál (1939) filmrendező 183, 271, 272, 276
Sára Sándor (1933–2019) filmrendező, operatőr, a Duna Televízió alapító-elnöke (1993–2000) 209, 232, 238
Sargina Ludmilla – irodalomtörténész 82
Sarkadi Imre (1921–1961) író, újságíró, dramaturg, a *Csillag*, majd az *Irodalmi Újság* munkatársa (1954–1955) 29, 330
Sárközi György (1899–1945) költő, író, folyóirat-szerkesztő, műfordító, a *Válasz* szerkesztője. Felesége Molnár Ferenc lánya, Molnár Márta. 1944-ben munkaszolgálatra vitték, márciusban halt meg végelgyengülésben 207
Sárközi Márta (Molnár Márta, 1907–1966) szerkesztő, író, műfordító. Apja Molnár Ferenc, anyja Vészi Margit hírlapíró. Első férje Horváth Zoltán publicista, második férje Sárközi György író. A háború alatt többeket bújtatott, 1946-tól 1949 tavaszáig a *Válasz* című folyóirat kiadója és szerkesztője. Megalapította a Fehér Holló Kiadóvállalatot 207
Saxo Grammaticus (1150 k.–1220 k.) dán történetíró, fő műve a *Gesta Danorum* 287
Schall, Ekkehard (1930–2005) német színész 251
Schiller, Friedrich (1759–1805) német drámaíró, költő 143, 247, 356
Schmidt Mária (1953) történész, a Terror Háza Múzeum igazgatója 14
Schuller Gabriella 7, 180
Schumann, Paulina (1921) Charlie Rivel és Carmen Busto lánya, műlovarnő 113

Schwenn, Günther (1903–1991) német sláger- és operettszövegíró 91
Semprún, Jorge (1923–2011) spanyol író, politikus; franciaországi száműzetése után 1988-ban hazatér Madridba, kulturális miniszter (1988–1991) 322
Seregi László (1929–2012) koreográfus, táncművész 136, 192
Serrano, Rosita (1914–1997) chilei énekesnő, legnagyobb sikereit a náci Németországban aratta 90
Sevcsenko, Vlagyimir (Volodimir Mikitovics, 1929–1987) ukrán dokumentumfilm-rendező; forgatócsoportja elsőként filmezhetett a csernobili katasztrófa sújtotta övezetben, Sevcsenko az elszenvedett sugárdózis következtében halt meg 259
Shakespeare, William (1564–1616) angol költő, drámaíró 63, 64, 67, 145, 183, 200, 227, 232, 246, 247, 277, 279, 281, 284, 287, 288, 291, 292, 294, 303, 369
Shaw, George Bernard (1856–1950) ír drámaíró, író 101, 145
Shelley, Elisabeth (Schwarz, 1900–1967) MGP szegedi születésű ismerőse, férje Alberto Székely, Mexikóban éltek 203
Shepard, Sam (1943–2017) amerikai színész, forgatókönyvíró, író, filmrendező 186
Sik Ferenc (1931–1995) színházi rendező 296, 297
Siménfalvy Sándor (1892–1988) színész 302
Simon, Neil (1927) amerikai drámaíró, forgatókönyvíró 184, 186, 274
Simon Zsuzsa (1910–1996) színésznő, rendező, színházigazgató. 1932–1939-ig a Belvárosi Színház tagja volt. Bárdos Artúr fedezte fel; 1939-ben leparancsolták a színpadról. 1940–1944 között az OMIKE Művészakcióban lépett fel. A Hollán utcai OMIKE Kamaraszínház művészeti vezetőjeként tehetséges növendékeket oktatott. A Goldmark Teremben főszerepeket játszott; szavalt, sanzonokat énekelt. 1945–1947-ig a nagyváradi Állami Színház, majd 1949–1951-ben a Belvárosi Színház igazgatója, 1950–1956 között a Színiakadémia főigazgatója. 1957–1960-ig a Petőfi és a Jókai Színház igazgatója, 1960–1962-ben a Fővárosi Operettszínház főrendezője, 1962–1990 között a Thália Színház tagja. 1948-tól a Színiakadémián a színészmesterség tanára 128

Simonyi Magda – színésznő, játszott Győrben, Kecskeméten és Budapesten, az 1960-as években néhány filmben is szerepelt 191–195
Simpson, Mrs. (Elizabeth Wallis Warfield, 1896–1986) többszörösen elvált amerikai asszony, később Windsor hercegnéje. Harmadik férje, VIII. Edvárd brit király 1936-ban azért mondott le a trónról, hogy feleségül vehesse 195
Sinkovits Imre (1928–2001) színész 365
Sipos Áron (1947) filmproducer, műfordító, dramaturg 325, 327
Sólem Aléchem (1859–1916) jiddisül alkotó orosz író 160
Sólyom László (1908–1950) katonatiszt, 1942-ben lett a KMP tagja; 1948-tól vezérkari főnök, 1950-ben koholt vádakkal letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték 74
Sombor-Schweinitzer József (1895–1950) konzervatív-liberális beállítottságú rendőrtiszt, főkapitány-helyettes, a politikai rendőrség egyik irányítója. A baloldali és szélsőjobboldali mozgalmakon kívül nyomozást végzett a fegyveres testületek és rendvédelmi szervek tagjai által elkövetett politikai jellegű bűncselekmények ügyében is. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta, a flossenbürgi koncentrációs tárborba deportálták. 1945-ben segédkezett a magyar háborús bűnösök felkutatásában. Az Amerikai Egyesült Államokban halt meg 160
Somlay Artúr (1883–1951) színész. Számos színház társulatának volt a tagja, leghosszabban a Nemzeti Színházban (1908–1921 és 1935–1936), illetve a Vígszínházban (1927–1944). 1912 és 1951 között közel ötven filmben szerepelt 29
Somló István (1902–1971) színész, rendező, színházigazgató. 1948–1949-ben Tolnay Klárival, Benkő Gyulával a Vígszínház igazgatója volt, 1959 és 1962 között ismét a Vígszínházat igazgatta 197
Soós Imre (1930–1957) színész 216
Sós György (1909–1972) rendőrtiszt, Budapest rendőrfőkapitánya (1956. novembertől 1970-ig) 70, 111
Sós György (1927–1993) író, dramaturg, orvos; népszerű színdarabok, rádiójátékok szerzője 136
Sós Vilmos (1933–2019) filozófus, a demokratikus ellenzék aktív tagja 70
Spiegel Annie (1904–1980) énekesnő 102

Spinoza, Benedictus de (Baruch, 1632–1677) filozófus 200, 201
Spiró György (1946) író, drámaíró, műfordító, esszéíró 55, 58, 59, 365
Standeisky Éva (1948) történész 220
Stefani, Roger (1930–1970) táncos, koreográfus 201
Stein, Leo (1861–1921) osztrák színműíró, operett-librettista 136
Stevenson, Robert Louis (1850–1894) skót regényíró 200
Stewart, Ellen (1919–2011) amerikai színházi rendező 186
Strauss, Richard (1864–1949) német zeneszerző, karmester 133
Strindberg, August (1849–1912) osztrák drámaíró 303
Strnisko, Vladimír (1938) szlovák rendező 184
Stuber Andrea (1960) újságíró, színikritikus 14
Sulyok Mária (1908–1987) színésznő 48, 49, 254, 255, 318
Susanik, Szent (Zsuzsanna, 5. század) örmény szent 264
Sükösd Mihály (1933–2000) író, irodalomtörténész, kritikus 231
Svarc, Jevgenyij Lvovics (1896–1958) orosz-szovjet író 163

Szabó Dezső (1879–1945) író, publicista, kritikus, a népi irányzat nagy hatású előde. Eötvös-kollégistaként szerzett magyar–francia szakos diplomát 1905-ben. Az ország számos középiskolájában tanított. Írói pályája a *Nyugat*ban indult. Bajcsy-Zsilinszky Endrével szerkesztette az *Előőrs* című fajvédő lapot. A Horthy-korszak ideológiájával ambivalens viszonyban állt, közismert volt németellenes felfogása. Budapest ostroma alatt lakása óvóhelyén halt meg 67
Szabó István (1914–1988) építész 302
Szabó István (1938) filmrendező 219, 220
Szabó István (Szamóca, 1950) az MSZMP KB munkatársa (1986–1989), a Kulturális Minisztérium Színházi Osztályának vezetője (1989–1992; 1995–1996), a Művész Színház főtitkára (1993–1994), az Új Nemzeti Színház Kormánybiztosi Iroda munkatársa (1996–1998), az OSZMI igazgatóhelyettese (1999–2012) 225
Szabó László (1931–2015) bűnügyi újságíró, jogtanácsos, később magánnyomozó; a *Népszabadság* belpolitikai rovatvezetője, a *Kék fény* című televízió-műsor szerkesztő-riportere (1964–1989) 25, 112, 349

Szabó László (1936) színész, filmrendező, 1956-ban Franciaországba emigrált 238
Szabó Lőrinc (1900–1957) költő, újságíró, műfordító 157
Szabó Miklós (1909–1999) operaénekes, dalszövegek és szövegkönyvek szerzője, számos szövegkönyv fordítója 133
Szajat-Nova (18. század) örmény énekmondó 260
Szakasits Árpád (1888–1965) újságíró, szociáldemokrata politikus a két világháború között és utána; 1948–1950-ben (csupán formális jogosítványokkal rendelkező) államfő, majd bebörtönözték (1950–1956). Szabadulása után különböző közéleti tisztségeket viselt 116
Szaladze, Manana – grúz műfordító, Budapesten élt 262
Szalatnyay József (1915–1994) festőművész 65
Szalay Ádám – televíziós riporter, motivációs tréner 36
Szamosi Károly – a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese 1957 és 1981 között 111, 112
Szántó Gábor 327
Szász István – azonosítatlan személy 67
Szász Péter (1927–1983) filmrendező 216
Szathmári Sándor (1897–1974) gépészmérnök, író, publicista, műfordító, eszperantista 175
Szeberényi Lehel (1921–1998) magyar író, szerkesztő, a *Kortárs* rovatvezetője (1957–1962, 1972–1981) 170
Székely, Alberto (1895–1971) orvosi műszergyáros, Mexikóban élt 203
Székely B. Miklós (Laca, 1948) 1971 és 1981 között az Orfeo Együttes, majd a Stúdió K színésze 350
Székely Gábor (1944) rendező, egyetemi tanár, a Budapesti Katona József Színház alapító tagja, igazgatója (1982–1989), utóbb az Új Színház igazgatója (1994–1998) 7, 269, 302, 307, 308, 310, 341
Székhelyi József (1946–2018) színész 277
Szekrényesy Júlia – kritikus 186
Szendrő József (1914–1971) színész, rendező, műfordító, színházigazgató 192, 193
Szenes Hanna (1921–1944) költő, cionista ellenálló. 1939-ben kivándorolt Palesztinába; 1944 júniusában a brit légierő ejtőernyőseként visszatért, de azonnal elfogták. A Pestvidéki

Törvényszéken, majd a Conti utcai fogházban raboskodott. Katonai bíróság elé állították, és november 7-én ítélethirdetés nélkül kivégezték 52, 53
Szent-Györgyi Albert (1893–1986) Nobel-díjas orvos, biokémikus, 1931-től a szegedi tudományegyetem tanára, a C-vitamin feltalálója, a második világháború alatt az ellenállási mozgalom tagja; 1947-ben emigrált, az 1970-es években kétszer látogatott haza 203
Szepesi György (1922–2018) rádiós sportkommentátor 70
Szigethy Gábor (1942) kritikus, színházi szakember, irodalomtörténész, a *Kritika* főszerkesztő-helyettese (1971–1976), tanár különböző egyetemeken 190, 327, 328
Szigeti Károly (1930–1980) koreográfus, rendező, a néptáncmozgalom újító személyisége, a 25. Színház, majd a Népszínház és a Kecskeméti Katona József Színház rendezője 338
Sziládi János (Szilágyi, 1939–1999) író és színházkritikus, színházi ügyekkel foglalkozó minisztériumi és pártközponti munkatárs, a Nemzeti Színház (1979–1982), majd a Móra Kiadó igazgatója 268, 269
Szilágyi Ákos 7
Szilágyi Dezső (1922–2010) bábművész, szakíró, az Állami Bábszínház művészeti igazgatója (1958–1992), nevéhez kötődik a bábszínház fénykora 314
Szilágyi László (1898–1942) író, költő, újságíró, librettista 89, 110, 274
Szilvássy Annamária (1944) színésznő 361
Szinte Gábor (1928–2012) festő, grafikus, díszlettervező 284
Szirtes Ádám (1925–1989) színész 216
Szívler József (1923–1995) színész, rendező 126
Szombathy Pál (1969) újságíró, 2003 és 2006 között a *Magyar Hírlap* főszerkesztője 51, 52
Szomory Dezső (1869–1944) író, drámaíró, újságíró. Zenei tanulmányokat folytatott, majd a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló* munkatársa lett. 1890-ben a katonai szolgálat elől Franciaországba, onnan Angliába költözött. 1906-ban tért vissza. A *Nyugat*nak indulásától munkatársa. 1939-től darabjait a zsidótörvények miatt nem játszhatták, személyes támadások érték. Szívroham következtében halt meg november

30-án a XIII., Pozsonyi út 22. számú védett házban 168, 233, 316

Szomory György – Szomory Dezső unokaöccse, az *Operaélet* alapító főszerkesztője 233

Szondi Lipót (1893–1986) pszichiáter 372

Szögi Csaba 7

Szőke Éva (Eva Bartok, 1927–1998) színészi pályafutása a háború után kezdődött. Játszott a Belvárosi Színházban, Bán Frigyes *Mezei próféta* című filmjében (1947). 1948 és 1950 között Alexander Paal felesége volt, aki segítette őt abban, hogy elhagyja Magyarországot. Filmes világkarrierje ezután indult el 196–198

Sztálin, Joszif Visszarionovics (1879–1953) szovjet kommunista politikus, generalisszimusz, pártfőtitkár, 1927-től haláláig a Szovjetunió diktátora 75, 94, 107, 127, 166, 218, 227, 230, 234, 248, 250, 296

Sztankay István (1936–2014) színész, rendező 131

Sztanyiszlavszkij, Konsztantyin Szergejevics (1863–1938) orosz színész, rendező, iskolateremtő pedagógus és teoretikus, a Moszkvai Művész Színház egyik alapítója. Az első igazi siker Csehov *Sirály*-bemutatója volt (1898. december 17.), amelyet ő rendezett, és ő játszotta Trigorin szerepét. Ezután Csehov a színház házi szerzője lett, mindvégig Sztanyiszlavszkij vitte színre a darabjait 250, 299

Sztehlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész, a népfőiskolai mozgalom megalapítója. 1944-ben az evangélikus egyház őt bízta meg azzal, hogy a református egyház Jó Pásztor Bizottsága munkatársaként szervezzen mentőakciót zsidónak minősülő keresztény gyermekek számára. A Nemzetközi és a Svájci Vöröskereszt anyagi támogatásával mintegy kétezer gyereket és felnőttet mentett meg; a háború után árván maradt gyerekek számára megszervezte a Pax Gyermekotthonokat, ahová már a kommunista rendszer által üldözött családok gyerekeit is felvette. Itt hozták létre az otthonok lakói a gyermekköztársaságot, Gaudiopolist. 1951-ben államosították az intézetet, ezután Sztehlo segédlelkészként szolgált különböző gyülekezetekben. 1956-ban családja Svájcba disszidált, 1961-ben látogatásukra érkezve infarktust kapott, így végül ott maradt. A Yad Vashem 1972-ben a Világ Igaza kitüntetésben részesítette 125

Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) szovjet kommunista politikus, közgazdász, 1949-től a párt „főideológusa" 252

Szűcs Jenő (1928–1988) történész, egyetemi tanár, 1970-ben az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa, az Új Márciusi Front alapító tagja 153

Tabajdi Gábor 173

Tabakov, Oleg Pavlovics (1935–2018) orosz-szovjet színész, rendező 130

Tabi László (1910–1989) író, újságíró, szerkesztő, publicista, humorista 132

Tábori Nóra (1928–2005) színésznő 48

Talleyrand (Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, 1754–1838) francia diplomata, politikus 334

Tamás Gyöngyi (1952–?) balettművész, 1972-től a Pécsi Balett tagja, utolsó szerepében a *Kék balett* című előadásban lépett fel 295

Tamás István (1932–1998) író, újságíró 171

Tamási Áron (1897–1966) erdélyi magyar író, publicista, 1945-től Magyarországon élt, számos közéleti tisztséget viselt 196, 197

Tamáska Mária *lásd* Kádár Jánosné

Tardos Béla (1910–1966) zeneszerző 193

Tardos Tibor (1918–2004) író, újságíró, forgatókönyvíró, műfordító. 1938-ban Párizsba menekült, 1947-től, franciaországi emigrációjából hazatérve a *Szabad Nép* és a *Szabad Ifjúság* munkatársa, 1956-os közszereplő, a börtönből szabadulva 1963-ban visszament Franciaországba 216

Tarján Imre (1910–1969) újságíró; megindulásától a *Tükör* munkatársa, 1957-től a külpolitikai rovat vezetője 73, 74

Tarkovszkij, Andrej Arszenyjevics (1932–1986) orosz-szovjet filmrendező, forgatókönyvíró 263

Tavasz őrnagy – azonosítatlan személy 165

Telegdi Polgár István (1918–1987) író, műfordító, újságíró, szerkesztő, kritikus 262

Tétényi Pál (1929) vegyész, tudománypolitikus, akadémikus, kutatóintézeti igazgató, az MTA főtitkárhelyettese, majd

az MSZMP KB TKKO osztályvezetője (1983–1985), az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és az Országos Atomenergia Bizottság elnöke (1985–1989) 276
Thomán István (1862–1940) zongoraművész, pedagógus 351
Thurzó Gábor (1912–1979) író, kritikus, műfordító, színházi és filmdramaturg 113, 114, 200, 213–217
Tiboldi Mária (1939) színésznő, operettprimadonna 137
Tihanyi Péter – újságíró, reklámszakember 50
Tihanyi Vilmos (1882–1962) színész, rendező 110
Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, kisgazdapárti politikus; miniszterelnök (1945–1946), majd köztársasági elnök. 1948-ban lemondatták, majd 1956 tavaszáig házi őrizetben volt. A forradalom idején a Nagy Imre-kormány államminisztere; ezután letartóztatták, 1958-ban hatévi börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989-ben rehabilitálta 269
Tímár Béla (1947–1989) színész, rendező 280
Tinyanov, Jurij Nyikolajevics (1894–1943) orosz-szovjet író, irodalomtörténész, az orosz formalista iskola kiemelkedő alakja 79
Tito, Josip Broz (1892–1980) horvát-jugoszláv kommunista politikus, partizánvezér a második világháborúban; 1945. novembertől Jugoszlávia miniszterelnöke 76
Tolnay Klári (1914–1998) színésznő 145
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics (1828–1910) orosz író 303
Tóth Dezső (1925–1985) irodalomtörténész, művelődéspolitikus, akadémikus, a Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője (1960–1962), az *MSZMP KB TKKO* politikai munkatársa, majd helyettes vezetője (1964–1977), kulturális miniszterhelyettes (1977–1985) 278
Tóth Miklós (1904–1975) vígjáték-, operett-, kabarészerző, forgatókönyvíró 132
Tóth Sándor (1938) táncművész, koreográfus, balettigazgató, a Pécsi Balett igazgatója (1969–1992) 295
Touraine, Alain (1925) francia szociológus, több könyvet írt az 1968-as diáklázadásról 319
Tovsztogonov, Georgij Alekszandrovics (1915–1989) grúz-szovjet rendező, a leningrádi Nagy Drámai Színház igazgatója (1956–1989) 130, 333

Tőkei Ferenc (1930–2000) sinológus, filozófiatörténész, akadémikus, egyetemi tanár, műfordító, az MTA Filozófiai Intézet igazgatója (1969–1972), 1989-től a Lukács György Alapítvány alapító kuratóriumi elnöke 235, 238
Törőcsik Mari (1935) színésznő 191, 235
Török Iván (1941) díszlettervező 312
Trauberg, Leonyid Zaharovics (1902–1990) orosz-szovjet filmrendező 226, 227
Trautmann Ilona – könyvtáros 350
Triolet, Elsa (Ella Jurjevna Kagan, 1896–1970) orosz-francia író, Louis Aragon felesége 264
Trockij, Lev Davidovics (1879–1940) szovjet politikus, teoretikus. Sztálin vetélytársnak tekintette, ezért mexikói emigrációjában meggyilkoltatta 248
Truffaut, François (1932–1984) francia filmrendező 272
Turgenyev, Ivan Szergejevics (1818–1883) orosz író, drámaíró 303
Turner, William (1775–1851) angol festő 174
Tushingham, Rita (1942) angol színésznő 159

Udvardi Erzsébet (1929–2013) festő 171
Ulbricht, Walter (1893–1973), német politikus, a Német Szocialista Egységpárt főtitkára (1950–1971), az NDK államfője (1950–1971) 293
Ungvári Tamás (1930–2019) író, műfordító, kritikus, irodalomtörténész 232
Ungváry Krisztián 173

Vaculík, Ludvík (1926–2015) cseh író, újságíró. A normalizáció idején az ellenzék egyik prominens alakja, a Charta '77 aláírója; az 1968 júniusában keletkezett nyilatkozat, a *Kétezer szó* szerzője 356
Vajda Ágnes (1942–1999) statisztikus, Babarczy László felesége 312
Vajda Mihály (1935) filozófus, esztéta, akadémikus, a Budapesti Iskola tagja, 1989 előtt ellenzéki teoretikus 312
Vakszberg, Arkagyij (1927–2011) orosz újságíró, történelmi témájú könyvek szerzője, filmes, drámaíró 92, 93

Vámos György (1940) történész 153
Vámos László (1928–1996) rendező, a Fővárosi Operettszínház (1967–1980), majd a Nemzeti Színház (1982–1990) főrendezője 16, 57, 106, 143, 160, 183
Vampilov, Alekszandr Valentyinovics (1937–1972) orosz író, drámaíró 333
Várkonyi Mátyás (1950) Erkel Ferenc-díjas zeneszerző, szövegíró, karmester 318
Várkonyi Zoltán (1912–1979) színész, filmrendező, forgatókönyvíró, főiskolai tanár, színigazgató, a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára és rektora (1949–1972), a Vígszínház igazgatója (1971–1979) 195, 300, 315
Vas István (1910–1991) író, költő, műfordító, 1946-tól a Révai Kiadó lektora, 1971-ig az Európa Könyvkiadó szerkesztője 64, 362
Vásárhelyi Miklós (1917–2001) újságíró, sajtótörténész, 1956-ban a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke, '56-os tevékenységéért bebörtönözték; a Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik alapítója, a demokratikus ellenzék vezető személyisége 74
Vas-Zoltán Iván (1951) színész, rendező 274
Vasziljev, Borisz Lvovics (1924–2013) orosz-szovjet regény- és drámaíró 246
Vasziljev, Jurij A. (1925–1990) orosz-szovjet festő, szobrász, díszlettervező 249
Vasziljev, Vlagyimir – szovjet követségi munkatárs, kulturális tanácsos 235–237
Vaszy Viktor (1903–1979) zeneszerző, karmester 132, 133
Vécsey Ernő (1910–1977) zeneszerző, zongorista, karmester, a szórakoztató- és könnyűzenei élet ismert alakja volt 110
Végh László (1931) röntgenorvos, zeneszerző, az 1958 és 1970 közötti underground szubkultúra fontos szereplője; neoavantgárd zenei gyűjteményét felhasználva rendszeres lakászenei esteket szervezett amatőr hallgatóságának. A legfrissebb zenei felvételekhez jutott hozzá Nyugat-Európából, a legújabb zenei irányzatokat mutatta be. Az állambiztonság ügynökeként, egészen 1962-es dekonspirálódásáig, rendszeresen jelentett e találkozókról 230, 231, 234
Verebes István (1948) színész, rendező, dramaturg, író, színházigazgató, műsorvezető 193

Veres Péter (1897–1970) író, publicista, politikus. A népi írók mozgalmának baloldali, szocialista vonulatához tartozott. Harcolt az első világháborúban; a második világháborúban mint politikailag megbízhatatlan elemet munkaszolgálatra hívták be. 1945 és 1949 között a Nemzeti Parasztpárt elnöke, honvédelmi miniszter (1947–1948). 1954 és 1956 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke 151
Vermes Magda 87
Vetró Margit (1935) színésznő 191
Viktor János 263
Viktória királynő (1819–1901) Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyságának királynője (1837-től), India császárnője (1876-tól) haláláig 333
Viktyuk, Roman (1936) ukrán színházi és filmrendező 130
Viszockij, Vlagyimir Szemjonovics (1938–1980) orosz színész, költő és énekes; a moszkvai Puskin Színházban kezdte pályáját, 1964-ben került a Taganka Színházba. Legnevezetesebb szerepei: Galilei Brecht darabjában, Lopahin Csehov *Cseresznyéskert*jében, Raszkolnyikov Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ében, Hamlet Shakespeare darabjában. Az orosz sanzonhagyományok folytatója, saját verseit zenésítette meg és adta elő. Énekelt a Tagankában, klubokban. Dalai hatalomról, szabadságról, emberi érzésekről szóltak. Versei szamizdatként kézről kézre jártak, koncertjeit időnként betiltották 235, 240–246, 248, 249, 251–254
Vitányi Iván (1925) művelődésszociológus, esztéta, politikus, ideológus; a Népművelési Intézet igazgatója (1972–1992), az MSZP, majd a DK alapító tagja és kultúrpolitikusa 328
Vitéz Miklós (1888–1956) író, forgatókönyvíró, újságíró, színigazgató 109
Vlady, Marina (1938) orosz-francia színésznő, énekesnő 235–237, 243
Volcsek, Galina Boriszovna (1933–2019) orosz-szovjet színésznő, színházi és filmrendező 130
Voltaire (François-Marie Arouet, 1694–1778) francia író, költő, filozófus 62, 63, 273
Vörös Róbert (1963) rendező, dramaturg 7, 352
Vörös T. Károly (1950) újságíró, szerkesztő, műfordító 20, 51
Vörösmarty Mihály (1800–1855) költő, drámaíró 130, 317, 369

Vujicsics Tihamér (1929–1975) zeneszerző, népzenegyűjtő 230, 231, 233, 234

Wagner, Richard (1813–1883) német zeneszerző, karmester, a Bayreuthi Ünnepi Játékok alapítója 232
Wajda, Andrzej (1926–2016) lengyel filmrendező 130, 335
Walpole, Robert (1676–1745) brit államférfi, miniszterelnök (1721–1742) 218
Watteau, Jean-Antoine (1684–1721) francia festő 174
Wayburn, Ned (1874–1942) amerikai koreográfus 89
Wedekind, Frank (1864–1918) német drámaíró, az expresszionizmus előfutára 122, 134
Weill, Kurt (1900–1950) német zeneszerző 316, 362
Welch, Raquel (1940) amerikai színésznő 199
Welles, Orson (1915–1985) amerikai színész, színházi és filmrendező 196, 198–200
Weöres Sándor (1913–1989) költő 231, 274, 275
Wesselényi Miklós (1911–1980) újságíró, író. 1938–1939-ben a *Pesti Napló*, 1939–1944-ben a *Magyar Nemzet* munkatársa, majd külpolitikai rovatvezetője. Németellenes magatartása miatt 1944. március 19. után bujkálnia kellett. A háború után a *Magyar Nemzet* munkatársa, a *Haladás* című hetilap társszerkesztője (Zsolt Bélával; 1945–1946), a párizsi magyar követség sajtóattaséjaként (1946–1947) a párizsi békeszerződést előkészítő bizottság tagja. A kezdeményezésére megalakult Magyar Külügyi Intézet igazgatója és a Magyar Külügyi Társaság titkára (1947–1949; a Rajk László elleni koncepciós per kapcsán mindkét tisztségéből leváltották). Az OSZK (1951–1953), majd az MTA Történettudományi Intézete tudományos munkatársa (1953–1957). Az *Esti Hírlap* főmunkatársa (1957–1959), a *Budapester Rundschau* munkatársa, főszerkesztő-helyettese (1959–1971), a *Magyarország* című hetilap állandó külső munkatársa (1971–1980). Része volt abban, hogy a Szent Korona visszakerült Magyarországra 66
Wheeler, Hugh (1912–1987) angol regény- és forgatókönyvíró, librettista, költő, műfordító 273

Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von (1848–1931) német klasszika-filológus 135
Wilde, Oscar (1854–1900) ír költő, író, drámaíró, esszéista 262, 263
Williams, Tennessee (1911–1983) amerikai drámaíró 205, 320
Wilson, Bob *lásd* Wilson, Robert
Wilson, Jerry – Martha Eggerth állítólagos unokaöccse 94–98, 100
Wilson, Lanford (1937–2011) amerikai drámaíró 186
Wilson, Robert (Bob Wilson, 1941) amerikai színházi rendező és látványtervező 180, 330
Witkiewicz, Stanislaw Ignacy (Witkacy, 1885–1939) lengyel író, festő, filozófus, esszéista 364
Wolf-Ferrari, Ermanno (1876–1948) olasz zeneszerző, a legismertebbek vígoperái 133
Wordswort, William (1878–1950) angol professzor, újságíró, a *Times* indiai tudósítója 198

Xantus János (1953–2012) filmrendező 318

Zadek, Peter (1926–2009) német színházi, film- és operarendező, forgatókönyvíró 292
Zak, Avenir (1919–1974) ukrán-szovjet színész, forgatókönyvíró 130, 131
Zalka Máté (1896–1937) író, katonatiszt 78
Zana József (1938–2020) színész 59
Závodszky Zoltán (1892–1976) opera- és dalénekes (tenor), zenei műfordító 137
Zelk Zoltán (1906–1981) költő, író 216
Zilahy (Szinner) Hédy (1937–?) 191, 192
Zilahy Lajos (1891–1974) író; 1942-ben Kitűnőek Iskolája néven alapítványt létesített tehetséges fiatalok számára. Szobon vásárolt nyaralót, s miután 1943. szeptemberben rózsadombi villája bombatalálatot kapott, odaköltözött. 1945–1949 között az MTA tagja 123
Zinovjev, Grigorij Jevszejevics (1883–1936) orosz-szovjet kommunista teoretikus, politikus, a sztálini tisztogatások áldozata 248

Zola, Émile (1840–1902) *francia regényíró, a naturalizmus* megteremtője az irodalomban 303
Zoli bohóc *lásd* Hirsch Zoltán
Zrínyi Miklós (1508–1566) horvát-szlavón-dalmát bán, dunántúli főkapitány, Szigetvár török ostromakor halt hősi halált 63
Zujeva – orosz-szovjet színésznő 299

Zsámbéki Gábor (1943) *színházi rendező, a Katona József* Színház alapító tagja, igazgatója (1989–2010), egyetemi tanár 7, 269, 275, 302, 307, 310, 313, 315, 317
Zsolnay András (1952) színész 281
Zsótér Sándor (1961) színész, rendező, dramaturg 7, 351, 352
Zsurzs Éva (1925–1997) televíziós rendező 272

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1881
SZEGED

TARTALOM

Előszó 5
Rövidítések 9

I. ITT AZ A BÜDÖS BESÚGÓ!

Függelék 13
Prügelknabe 52
Zu: Függelék 53

II. ÍGY ÉLTÜNK PANNÓNIÁBAN

Potsdam, Sanssouci 62
„Shakespeare a Nyújorkban" 63
Az „Ezredes" 72
Négykezes nekrológ 78
Irénke főszerkesztő 80
A meztelen táncosnő 84
Hogyan nem ismertem meg Elisabeth Bergnert? 85
Hogyan nem ismertem meg Rökk Marikát? 88
Hogyan nem ismertem meg Eggerth Mártát? 94
Ember és felsőbbrendű ember 101

III. KÖZÜGGYÉ TETT MAGÁNÜGYEK

Klerikális reakciós 108
Vén diófa 110
Alapélményeim 113
„Menjenek ki!" 121
Coming out – by Mensáros 143
Michel Gyarmathy 146
Lengyel Menyhért 149
Tűzlétrán Bukarestben 151
Karlsbadban 156
Zsarolás a Tolnai Lajos utcában 159
Luzsnyánszky Róbert 167
Konspirációs lakás 173
Első délelőttöm a tartótiszttel 177
Simonyi Magda 191
Korát megelőző paparazzó 195
Előnyök, kedvezmények, juttatások 201

IV. SZÍNHÁZ + POLITIKA = SZÍNHÁZPOLITIKA?

Rényi Péter 209
„Szervusz, Karcsi!" 213
Vizitkártya a Köröndön 217
A vas és Aczél országa 218
Tűzoltó-kitüntetés 220
Elemelt szedés 221
Éjjeli menedékhely 222
Egy úr a szállodahallból 226
Cartier-Bresson a Semmelweis utcában 229
Marina Vlady művelődéspolitikai stiklije 235
Az összeférhetetlen Vlagyimir Viszockij 240
Hamlet-kaland 246
Fejjel a falnak 247
Radzinszkij: Filmet forgatunk 254
A rivaldafény árnyékában 258
Tbiliszi hegyoldalban 259
Csempészés 266
Színházi Intézet – Kaposvár 268
Bajok Hamlet körül 277
Pécs 293
Békéscsaba 296
Bihari József 300
Székely, Zsámbéki, Babarczy 302
Ophelia őrülési jelenete a Filmklubban 314
Cohn-Bendit színháza Pannóniában 319
A düsseldorfi gyermekgyilkos 334
Prága – Caracas 340
Főnökeim 347
Woyzeck mint stafétabot 349

V. MINISZTERELNÖK LEHET, SZÍNHÁZI KRITIKUS NEM

Párton kívüli pártalkalmazott 353
„Nézeteltérítés" 364
A molnár, a fia, meg a szamár 371

ÉLETRAJZI VÁZLAT
Iskolai végzettség 375
Munkahelyek, fordulópontok 375
Fontosabb könyvei 377

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ 379

AZ FSC® RENDSZER

Az 1993-ban alakult Forest Stewardship Council® (FSC® – Erdővédnökségi Tanács) egy olyan független szervezet, mely az erdőtanúsítás rendszerén keresztül biztosítja a természetvédelmi, szociális és gazdálkodási feltételek együttes teljesítését a tanúsított erdőterületen.. Az erdőgazdálkodás folyamán érvényesül a biodiverzitás és az ökológiai egyensúly fenntartása. Az erdőgazdaságok FSC® tanúsítása mellett az első-, a másod- és a harmadlagos fafeldolgozást végző szervezeteket, így a papírgyárakat és a nyomdákat is tanúsítják az ún. FSC® CoC (Chain of Custody – Felügyeleti Lánc) szerint. A Felügyeleti Lánc alapvető célja, hogy a tanúsított erdőtől a feldolgozás és a kereskedelem teljes láncolatán keresztül követhető legyen, hogy a végtermékbe beépült faanyag tanúsított erdőből származik. A terméklánc egyetlen pontján sem kerülhet a végtermékbe ellenőrizetlen forrásból származó alapanyag.

A nyomdai tevékenység során az FSC® jogcímmel gyártott termékcsoportok alapanyagainak, késztermékeinek kezelése, tárolása megfelelően szabályozottan, a Felügyeleti Lánc előírásainak megfelelően történik. A felhasznált alapanyagokat és az ebből készült nyomtatott terméket a teljes gyártási folyamaton keresztül külön jelölésekkel ellátva és megfelelően nyilvántartva kezelik, megakadályozva azok keveredését más anyagokkal, és biztosítva a termék pontos nyomon követését.

Molnár Gál Péter, közismert nevén MGP, a Kádár-kor meghatározó kritikusa, színházi egyénisége, tanúja, szereplője volt. A *Népszabadság*ba évtizedeken át írt szellemes, élvezetes, de sokszor kíméletlen és elfogult színikritikái megkerülhetetleneknek számítottak. 2004-ben derült ki, hogy Luzsnyánszky Róbert néven 1963-tól 1978-ig az állambiztonság ügynökeként tevékenykedett. Az eset megrázta a színházi világot, ő pedig néhány hónap alatt *Coming out* címmel megírta saját történetét megzsarolásáról és ügynöki múltjáról. Emellett rendkívül színes, szórakoztató és tűpontos portrékat közöl kortársakról, kollégákról, színészekről, rendezőkről, barátokról és ellenségekről, sokakról azok közül, akikkel hosszú és gazdag élete során összeakadt. A szöveget keletkezése után végül mégsem publikálta – most, másfél évtizeddel később, magyarázó jegyzetekkel és annotált névmutatóval együtt olvasható.

A borítón: MTI Fotó / Keleti Éva